

H-D

H-D-106

ALBÍN BRÁF
ŽIVOTADÍLO

DÍL ČTVRTÝ

ROZLIČNÉ STATI

VYDALI

PROF. DR. JOSEF GRUBER

PROF. DR. CYRIL HORÁČEK

VESMÍR

NAKLADATELSKÁ A VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST S R. O.

V PRAZE VII

1923

I. Z politiky úvěrní.

Banky.

Dvě přednášky jako úvod ke kursu pořádanému na podzim r. 1907 v Praze pro úředníky peněžních ústavů.

(»Základy bankovní. Přípravná, služební kniha pro úředníky a zřízence banky«. Nákladem Ústřední banky českých spořitelen v Praze 1908, str. 301—339.)

I. Obraz povšechný.

V definicích pojmu »banka«, které se podávají v národohospodářských učebnicích nebo monografiích, nebývá přikládána nějaká rozhodná váha formě podniku, nýbrž toliko jistým oborům působnosti, které se pokládají pro banky za typické, jako zejména prostředkování úvěru a platů a provozování tak řečených obchodů zakladatelských neboli efekto- vých. S těmito jaksi základními obchody ode dávna nejhustěji se spojuje směnárnictví, nyní nezřídka též přijímání deposit v úschovu, neméně často též komisionářská velkotržba, ne-li dokonce tržba na vlastní účet jistými druhy zboží (na př. cukrem, uhlím). Názvosloví v praxi zobecnělé však neoznačuje jako banky podniky takovéto obchody provozující, jsou-li to podniky jednotlivců neb veřejných a komanditních společností, tedy tak řeč. bankéřství, aniž ty druhy podnikův úvěr sprostředkujících, pro které, za příčinou jejich zvláštních hospodářsko-politických úkolův i zvláštní k těmto přiléhající úpravy zákonné, ustáleny jsou názvy zvláštní, jako zejména spořitelny a záložny. Tak vzniká užší pojem — vedle něhož jsou v užívání porůznu vymezení ještě užší — srovnalejší s názvoslovným obyčejem naší praxe, celkem také naší terminologie úřadní. Názvosloví našich zákonů se sice názvu »banka« vyhýbá. Užívajíť naše zákony nejraději výrazu »úvěrní ústavy« neb »peněžní ústavy« aneb též »peněžní a úvěrní ústavy«, ale vždy tak, že je kladou protivou jednak k soukromým bankéřstvím, jednak ke spořitelnám, záložnám neb pojišťovnám a tedy opravdu názvy těmi vystihují vše, co názvoslovný zvyk praxe zove bankami (až na pojišťovny, z nichž také některé si osobují pojmenování »banka«). Naproti tomu naše úřední statistika*) užívá zcela prostě

*) V textu dotčená úřední statistika vydává se každoročně jako zvláštní sešit pravidelných úředních uveřejnění c. k. ústřední komise statistické, vydávaných ve velkém kvartu pod názvem »Oesterreichische Statistik«. Zvláštní sešit tedy vždy

105/27-4
Darem od *prof. J. V. J. J. J.*
V *Praxi*

inv. cis. 5.399

názvu »banka«, pojímajíc v něj podniky, provozující některý neb některé z výše uvedených tří nejtýpějších druhů obchodu, ať už ve spojení se kterýmkoliv z ostatních, avšak jedině když tyto podniky jsou zřízeny v podobě společností akciových neb ústavů zemských, k čemuž připojuje i haličský ústav pro úvěr pozemkový, druhdy stavovský, leč také i ta oddělení spořitelen, u kterých se na základě zápůjček hypotečních vydávají zástavní listy. Zřejmě jest to vymezení číře formální, a při tom přece nedůsledné. Neboť se s jedné strany běže sice za vodítko způsobu podniku — ale státní podnik spořitelny poštovní, která na př. svým oddělením clearingovým jest největším z našich podniků platy prostředkujících, se sem nevztahuje, ač mezi státním a zemským podnikem není základního rozdílu druhového; s druhé strany zase způsobu podniku není rozhodným, nýbrž jen určitý způsob provozování prostředkovatelského, když se odlupuje od celé agendy některých spořitelen pouhá část jejich hypotečních obchodů, jež různí se od ostatku téhož obchodu jedině způsobem opatřování kapitálu. Ani jinak není forma podniku rozhodnou pro národohospodářský ráz závodu. Leč budiž už tomu jakkoliv, pro národohospodářské uvažování a posuzování jest věc beztoho důležitější než název a není ani tedy nám zde možno pustiti docela se zřetele skupiny závodů, jež jako spořitelny a záložny mají své zvláštní veřejnoprávní postavení, ať už nic nedíme o tom, že ne jeden z takovýchto závodů má někdy rozsah i působnost větší než ta ona banka akciová. Na váhu tu však padá především skutečnost, že pomocí nynějších prostředků vzájemného obchodního styku, které se zakládají na stálém spojení reeskontním a na ukládání dočasně neupotřebených hotovostí, tvoří spořitelny a záložny s podniky bankovními (ve smyslu názvosloví úředního) teprve celek úvěro hospodářské soustavy v celých velkých územích.

Třídili se pak dále banky — ať už v jakémkoliv vymezení toho pojmu — dle nejvýznačnějšího z provozovaných druhů obchodu na banky prostředkující úvěr či úvěrní, banky prostředkující platy a banky provozující obchody efektové a zakladatelské (crédit mobilier), obrací se při tom arci

obsahuje »Statistik der Banken« s podrobnými tabulkami a úvodem. Výtahy z toho přináší známá, obsahem velmi bohatá ročnice: »Oesterreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder« (v komisi K. Gerolda ve Vídni). Od několika let uveřejňuje též ministerium financí ve svých »Mitteilungen des k. k. Finanzministeriums« samostatně statistiku bankovní, jež se vztahuje přesně na tentýž kruh ústavů. — Zemská statistická kancelář král. Českého nyní též uveřejňuje ve »Zprávách« svých statistiku »úvěrních ústavů« domácích vůbec, kdež tento pojem zahrnuje zemské bankovní podniky, okresní hospodářské záložny, spořitelny, záložny soustavy Schulze-Delitzschovy i Raiffeisenovy a banky akciové.

zřetel spíše na ráz jejich bezprostředných soukromohospodářských vztahů ke klientům nežli na vlastní národohospodářské úkoly.

Tak jest cedulová banka po stránce svých obchodův eskontních a lombardních zajisté podnikem úvěr prostředkujícím, po stránce svých obchodův poukázkových a žirových prostředkovatelkou platů. A přece jaký rozdíl mezi ní a všemi ostatními, jež také prostředkují úvěr neb platy. I není to snad jen rozdíl provádění technického, kdybychom se totiž chtěli držeti toho, že při běžném způsobu prostředkování úvěru musí napřed způsobem pasivního obchodu, tedy na př. pomocí vkladů, opatřen býti kapitál pro obchody aktivné (pro eskont, zástavní půjčky), kdežto banka cedulová, propůjčujíc v eskontu i lombardu přímo své vlastní, měnovým kovem a vista splatné dluhopisy, provádí v tom oboru aktivný i pasivný obchod vždy najednou, oba vždy uno actu. Tento ryze technický znak by totiž už proto rozdíl banky cedulové od jiných plně nevystihoval, protože podobným způsobem vedou si i jiné banky, také vydávajíc uchazeči o úvěr vlastní své dluhopisy, byť i ty dluhopisy byly jiného rázu, než jest bankovka, jak to všichni známe z ustálené praxe našich zemských bank hypotečních.

Národohospodářsky nejvýznamnější rozdíl cedulové banky ode všech jiných úvěr prostředkujících vězí tudíž v něčem docela jiném. Ostatním bankám úvěr prostředkujícím, ať už technický postup jest jakýkoliv, toto prostředkování samo jest účelem, jímž se jejich národohospodářské poslání vyčerpává. Cedulové bance však jest ono pouhým technickým prostředkem pro národohospodářský úkol zcela specifický. Samozřejmě bude vždy plně oprávněným a důrazným požadavkem národohospodářským, aby cedulová banka, poskytujíc úvěr, nepočínala si jednostranně, nenadržovala jen jistým místům neb třídám — ale nerozuměl by její povaze a úloze ani za mák, kdo by chtěl její národohospodářskou působnost a platnost měřiti a posuzovati prostě dle vydatnosti a snad spolu levnosti úvěrův od ní poskytovaných. Oběh bankovek Říšské banky německé a ostatních cedulových bank německých činil koncem r. 1905 na 1 obyvatele průměrem okrouhle 29 marek. Převědeme-li vše na marky, činil současně oběh bankovek na 1 obyvatele u banky Rakousko-uherské 34½ marky, u Anglické banky 18. Bylo by správně zvatí Rakousko-uherskou banku už proto lepší než obě uvedené ostatní?

Rázovité a předůležité národohospodářské poslání banky cedulové staví ji ve službu dvojího cíle.

Především vydávajíc prostřednictvím krátkodobých obchodů směněč-

ných a zápůjčkových své bankovky do oběhu, opatřuje hospodářství národnímu pružnou náhradu mince — pružnou, totiž schopnou přizpůsobovati se rozsahem svého oběhu měnivým potřebám obchodu. Kdo jednou po nějakou dobu sledoval týdenní výkazy naší Rakousko-uherské banky, ví, jak týden co týden suma obíhajících bankovek se mění, jak v jistých časech jich za větší sumy v oběh vchází, než se placením směnek eskontovaných a zápůjček lombardních k ní vrací; v jiných časech zase naopak. Dají se dokonce v tomto vlnitém pohybu sledovati jisté nápadné pravidelnosti dobové.

Za druhé však povolána jest banka cedulová vykonávati regulující vliv na zahraniční proudění drahého kovu, na jeho příplývání do země neb odtékání z ní. Že se výškou úrokové sazby, kterou banka cedulová pro své poskytování úvěru předpisuje, pokaždé zároveň v obojím udaném směru jistý účinek vyvolává, tedy jak na rozsah oběhu bankovek, tak na přítok neb odtok kovu přes hranice, to právě činí banku cedulovou orgánem národohospodářským tak zajímavým, ovšem jen tam, kde zřízení její spočívá na správných základech. Kdyby sazby bank cedulových tento dvojitý význam neměly, proč by nás tak zajímaly změny v diskontu Anglické, Francouzské nebo Německé říšské banky? Svým vlivem na mezinárodní proudění drahého kovu stává se silná banka cedulová spolu strážcem hodnoty domácí měny.

Leč jasné vědomí o naznačeném poslání banky cedulové nepovstalo už rázem se zavedením bankovky, aniž ovšem s ním zároveň již všecko prosté a přece důmyslné ústrojí dnešních velkých bank cedulových. Jako na všem ostatním, co v dnešních zařízeních bank vůbec svou účelností a promyšleností nás poutá, měla i zde největší vliv zkušenost, získaná už na vyspělejších stupních života národohospodářského. Liché by tedy bylo, představovati si, že účely a ústrojí jednotlivých druhů nynějších bank jsou plodem náhlých skutků vynalézavosti, snad bystrého výmyslu několika málo vysoce nadaných, vynalézavých hlav. V dějinách techniky výrobní jsou epochy, kde znamenitými vynálezy pojednou dosavadní postupy se přetvořují. Právě v druhé polovici XVIII. věku nastala taková zvláště památná epocha a zasáhla svými účinky do všech sociálních poměrů. Podobného zjevu nenajdeme v oboru bankovním. Kdybychom dokonce měli na zřeteli toliko jádro čili podstatu jednání úvěr a platy prostředkujících, nebudou se nám jevit banky ničím zvláště novým, něčím teprv moderním, nýbrž naopak něčím ctihodně starodávným. Už na př. z 8. století př. Kr. máme z Babylona zřejmé doklady rozvinuté bankéřské

činnosti. Nebo ahi iddin z rodu Egibi — dle památek, chovaných nyní v britském museu — přijímá od svých klientů příkazy platební, obstarává komisionářsky prodeje, přijímá deposita peněžní a poskytuje zápůjčky na úpisy i zástavy, zakročuje při uzavírání dlužních závazků jako ručitel, ano vydává »hudu«, sliby listinné, doručiteli svědčící. Také slouží stranám poradou při osnování smluv. Ze 4. stol. př. Kr. pocházejí zjevné doklady o existenci a vyvinuté již působnosti podobných podnikatelů v městech řeckých a překvapuje nás tu přímo rozmanitost názvů, svědčících různým druhům jejich živností. Tu jsou trapezité, kteří se svými stoly stávali na tržištích a přijímajíce peníze a listiny za účelem obstarávání platů, provozovali to, co nazýváme dnes depositem ke správě; kromě toho pomáhají též při sdělávání smluv. Směnaři (argyramoibové neb kollybysté) obstarávají výměnu mincí a zkoumají je odbornicky, výkon to nad míru důležitý v poměrech, kde stýkají se v obchodě mince různého původu a rázu. A zase jiní — zvaní různými jmény — sprostředkují po živnostensku zápůjčky, pracujíce s kapitály svěřenými. Nalézáme účelně zařízené knihy obchodní, rovněž neschází užívání poukázek, jimiž se placení na místech jiných obstarává. Ano nevidíme jen bankéře jednotlivce, nýbrž také vícečlenné společnosti, zřízené k podobnému podnikání. Ba samy svatyně bohům zasvěcené — neposlední mezi nimi proslavená delfská — staly se ústředími zápůjčkových obchodů nejen z bohatých vlastních fondů chrámových, nýbrž také ze jmění tam od lidí v bezpečné uschování ukládaných, tak že novověcí líčitelé starodávných těch zařízení mluví přímo o »bankách chrámových«. Vedla by nás pak dále cesta z Řecka do ptolomejovského Egypta a konečně do Říma s jeho argentarii, nummularii a mensarii, kteří představují nám dělbu práce v nejednom směru příbuznou právě vzpomenuté řecké. Prostředkování úvěru i výplat, placení poukázkami na podkladě deposit i úvěru kvete v Římě měrou obsáhlou a četné stopy všeho toho najdou se také ve starořímských právních památkách.

V městech středověké Italie, kdekoliv se rozvinul čilý obchodní ruch a sbíhaly se peníze různého původu, rázu i dobroty, oživuje především živnost směnařská. Kampsoři zkoumají a mění mince, ale přijímají též vklady a prostředkují na základě jejich platy na místa cizí. S penězi svěřenými provozují na vlastní vrub tržbu nebo obchod zápůjční. Jako novota však povstávají společnosti obchodnické ke vzájemnému vypořádávání závazků mezi společníky pomocí převodů v obchodních knihách společnosti, nejstarší to tvar tak řečené banky žirové. Jak prosté byly počátky,

ze kterých během času se vyvinuly nynější bankovní kontokorenty s užíváním cheku a vyrovnáváním clearingovým! Prvotně musí obě strany — ta, jež poukazuje, i druhá, v jejíž prospěch má se plat převodem v kontech provést — osobně a společně se dostavit k ústnímu vyřízení. Ale znenáhla proniká používání poukázek žirových, ať k převodu, ať k výplatě. Leč i finanční hospodářství státní, když se počíná vésti také už pomocí úvěru, chápe se vzoru, jež poskytují knihové převody v bankách žirových, a zavádí obdobná zařízení k přenášení pohledávek naproti státu s osoby na osobu. Nežli se vyvinul papír obligační v novější podobě jako předmět obchodní č. zboží, byl takový způsob převodu jediným prostředkem jisté mobilisace pohledávek. Konsorcia finančníká, jež se podjímala opatrování zápůjček státu, užila tedy zařízení kupeckých žirových bank pro své účely.

Proto sluší dobře lišiti společnosti neboli banky, pro tento druh styků s financemi státními zřízené, od řečených žirových bank, jež sloužily převodům pohledávek, vzešlých z obchodů soukromých, při čemž nešlo ani tak o hospodárny způsob placení, jako při nynějších obchodech žirových, nýbrž především o ochranu proti svízelným a újmám, jimiž následkem hojnosti chatrné mince a častých změn ražby ohrožována byla bezpečnost obchodu. Závody společenské pro usnadnění a pořádek v úvěrnictví veřejném — označují se jako »montes«, ale nesmí se stotožňovati s dobročinnými zastavárnami té doby, známými pode jménem montes pietatis — za poskytnutí zápůjčky státu přejímaly správu jistých zdrojů řádných jeho příjmů, z nichž zapravovaly úroky a splátky. Pomocí poukázek převáděly se pohledanosti s kont jednotlivých věřitelů zcela neb z části na konta jiných, zejména též nově přístupujících. I uvidíme ještě, jak také v Rakousku se staly na počátku století XVIII. pokusy použití těchto zařízení k osvěžení státního úvěru a pro větší jeho mobilnost i lepší pořádek.

Na místě docela jiném, a to již v době, kterou v dějepise nazýváme věkem novým, vznikl další rázovitý útvar bankovní, banka cedulová. Její kolébkou jest Anglie. Bylo již řečeno, že ani cedulová banka nepovstala náhle a hotově, v té podobě a s tím posláním, jaké má nyní. Nepovstala jako soustavný výmysl nějaké geniální hlavy. Když Jiří Patterson po všelijakých újmách, jaké byli nedávno utrpěli soukromí peněžníci, kteří státu byli zapůjčili své i cizí peníze, r. 1694 sobě a společníkům svým vymohl privilegium pro zřízení banky, jež jako Banka anglická po tu chvíli trvá, netanul mu na mysli plán cedulové banky nynějšího stříhu a úkolu. V popředí záměru jeho stálo něco obdobného těm italským montes, které měly

za účel sprostředkovati a spolu do jisté míry mobilisovati úvěr státní. Ten záměr byl hlavním podnětem založení i soustředila se u Banky anglické vskutku správa státního dluhu sjednoceného — the consolidated public debt — uzavírání zápůjček, otevírání folií a převádění titulů dluhových, consols, pomocí zápisů na foliích. Leč dovedla k účelu svému něčeho upotřebiti, co nikterak nevytvořil její zakladatel samostatně, nýbrž použila jen vzoru již vytvořeného: vydávání poukázek, znějících na pevné, okrouhlé sumy v podobě slibu výplatního na viděnou, tenkrát ještě někdy též na určitou lhůtu. Tento bezprostředný vzor poskytly bankovce »goldsmith notes«, poukázky zlatníků. U zámožných zlatníků a klenotníků, kteří byli nuceni pečovati o bezpečný úkryt a strážení svého zboží i zásob kovu, hledávali často bohatí lidé bezpečné uložení svých skvostů i peněz. Na ně jim byly vydávány potvrzenky, a když zlatníci začali svěřenými penězi těžiti a potvrzenky se slibem výplaty staly se předmětem převádění se všemi důsledky pohodlí, dokud vůbec důvěra ve slib na nich obsažený byla pevná, bylo na snadě, že konečně sami zlatníci lidem úvěr u nich hledajícím vydávati se jali zápůjčkou své noty místo kovu. Jen když měli kovové hotovosti vždy dosti, aby předložené poukázky mohli vyplatiti. Takové listiny tedy počala na podkladě svých úvěrních obchodů vydávati banka Pattersonova. Zněly na okrouhlé sumy, z počátku však ne pod 20 liber št., brzo arci i na nižší. Ony pak se potkaly s takovou oblibou, ježto byly v oběhu místo peněz nanejvýše pohodlny, že v Anglii i ve Skotsku, kdež r. 1695 zřízena banka anglické podobná, šmahem povstávaly banky, jež je vydávaly a to i na sumy ne vyšší 20 šilingů. V samé Anglii bylo r. 1770 bank bankovky vydávajících 150, r. 1790 už přes 300. Ukázalo se však, že nedovedly odolatí nárazu národohospodářské krise brzo potom nastalé a od těch dob zákonodárství samo, utužujíc privilegované postavení Anglické banky, pečovalo o obmezení počtu i působnosti drobných venkovských bank cedulových, což se podařilo velikou měrou a bylo dovršeno na počátku čtyřicátých let XIX. věku úpravou postavení Anglické banky v podstatě až podnes zachovanou. Jak málo ještě u samých správců banky počátkem století posléz řečeného bylo jasného názoru o národohospodářském poslání cedulové banky, nyní obecně uznávaném, vysvítá nejlépe z případu paměti potomstva zachovaného. Když v době t. řeč. restriktce bankovní — t. j. zastavení povinnosti banky k výplatám kovem následkem značného zadlužení státu u banky a obecné nouze o kovovou minci, kterou zavinily hlavně války současné — objevilo se v Anglii ažio mince, dosadil parlament k vyšetření příčin jeho r. 1810 anketu. Při vý-

slechu anketním jeden z ředitelů banky na otázku, stará-li se správa banky o pohyby kursu směnečného, bodře a upřímně odpověděl, že nikoliv. A přece jest stav kursu směnečného zpravidla ukazatelem, nastává-li potřeba vývozu kovového k vyrovnání závazků proti cizině či kyne-li opak, tak že kurs zahraničních směnek náleží k nejdůležitějším oporám cedulové banky při všem rozhodování její správy, když jde o regulativnou činnost vzhledem k mezinárodnímu proudění drahého kovu.

Nedosti však na té novotě. Rozličné způsoby slibův neb poukázek výplatních byly v užívání už ve starém věku; střední je pěstoval mnohem vydatněji. Učení lidé naproti jednotlivým zjevům přicházejí do rozpaků, mají-li v nich viděti předchůdce směnek či čeků či jiných ještě novověkých obligací skripturních. Určité vytváření a odlišení náleží době nové. Anglie pak nezaložila pouze typ bankovky, nýbrž znamenitým použitím dávných vzorů, na staré banky žirové navazujíc, vypěstovala naposled ještě něco jiného, v čem podnes drží rekord: nové útvary pro sprostředkování platů. O nějakou ochranu proti zlořádům mincovním více nešlo. Soustavy mincovní nabyly zatím lepší solidnosti. Jen o velikou míru hospodárnosti ve všem placení, o překonání všech obrátů peněžních poměrně skrovnými zásobami peněz a to prostřednictvím bankéřství, obstarávajícího pokladničné služby pro své zákaznictvo. Dříve a mnohem obecněji než kdekoliv jinde zahostil se v Anglii v nejšířších kruzích středních vrstev obyčej, užívati pro obstarávání výplat a inkasa služeb bankéře, který, jsou-li poukázány i poukazující oba jeho klienty, vypořádání mezi nimi provádí prostým převodem v jejich účtech; jde-li však o osoby, mající bankéře různé, vypořádávají se bankéři, v jejichž rukou se cheky od jejich klientů přijaté houfně soustřeďují, vzájemným súčtováním. K tomu bylo třeba vytvořiti a podmínkami obchodní bezpečnosti opatřiti nástroj. Anglie jej vytvořila ve svém cheku. Ježto zvyk užívati služeb bankéřových jest tak obecným, a tedy předkládání cheku držitelem jeho bezprostředně k výplatě bankéři vydavatelovu jest řídnější než předkládání jeho bankéřem příjemcovým č. věřitelovým, mohl v Anglii nejsnáze vzniknouti typ cheku kříženého, crossed chek, obdivuhodný jednoduchostí přímo geniální, na němž se zakládá v dnešní Anglii její ohromné ústrojí vyrovnávání platů súčtováním. Dostačí, ač-li nevpíší na přání a udání příjemcovu přímo jméno jeho bankéře do cheku, vepsati mezi příčné čáry, přes chek rovnoběžně vedené, slova »& Co.« a chek nemůže býti bankéři vydateli předložen jiným než zase bankéřem, tak že tu je vždy kontrola, podludy nesnadná. A že zase malí bankéři platy prostředkující uží-

vají obdobně velkých bank za své bankéře, a ty konečně mají svého v Anglické bance, vine se trojím stupněm pásma odúčtování, vrcholící v Clearing-housu při Bance anglické.

Za nejdůležitější příspěvek Německa k vybudování novověkých tvarů bankovních pokládáti jest zavedení obligační formy zástavního listu do techniky úvěru hypotečního. Pruské »Landschaften«, korporace vlastníkův statků rytířských v jednotlivých provinciích, od druhé polovice XVIII. století vytvořily pro své úvěrní potřeby organizace, které náležejí spolu také mezi první vzory hospodářských společenstev na vzájemnosti založených. Zástavní listy, jak je původně vydávaly pruské »Landschafty« k volnému zpeněžení těm, kteří zápůjčky na jejich statky se subsidiární zárukou celé korporace povolily, byly obligacemi nejen na základě určité hypotéky vydanými, nýbrž opravdu na tuto hypotéku znějícími, což musilo na nich býti úřadně potvrzeno. Teprve pozdější doba odloupla zástavní list od určité zástavy a učinila z něho prostý dluhopis banky, naproti ní nevypověditelný, jehož splatnost jest podmíněna vylosováním. Jakou měrou zástavní listy hypotečních bank došly napodobení v obligacích komunálních, melioračních a železničních, netřeba vykládati tomu, kdo zná působnost naší Zemské banky. Ale také není potřebí doličovati význam, který má pro dlužníka bezpečí pravidelného úmoru pohledávky libovolně nevypověditelné a úplná emancipace jeho poměru k věřiteli ode všech změn v míře úrokové na trhu peněžním. Jakmile jest zástavní list vydán, nese risiko změn v panující míře úrokové jeho držitel, ono jest »přesunuto na kapitál«. Ovšem také na tomto poli bylo třeba ještě mnoho zaplatiti za vyučenou, než se dospělo k nynějším, po stránce bankovní uspokojivým způsobům provozování úvěru pomocí dotčených listin. Svého času, na př. když se zakládal první zemský bankovní ústav v Rakousku, Hypoteční banka království Českého, projevil na sněmu bankéř Laemmel pochybnost o obchodnické účelnosti zakládacího postupu, ježto se zřizuje banka, aniž se jí dává dostatečná výbava kapitálová. Nejedno z tehdejších soudruhů jeho sněmovních se útrpně usmál bankéři, že přenáší své utkvělé obchodnické představy na nový »nevýdělečný« typ bankovní, který se z dosavadních tvarů bank úplně vymyká. K čemu že nové bance třeba zástavního kapitálu, když přece nemá půjčovati hotové peníze, nýbrž zástavní listy, které si dlužník sám snadno zpeněží, tím spíše, anof za jejich zúročení a konečné splacení ručí samo království České! Ale dlužníci, obdrževše zástavní listy, běhali s nimi od bankéře k bankéři, i drožkářů a fiakristů se vyptávali, kde by je mohli zpeněžiti, a nepodařilo se kurs

výšinou a upevniti, dokud banka sama nebyla s to pomocí znenáhla se nashromažďujících vlastních hotovostí pro příležitosti příhodného prodeje zástavní listy zakupovati a kurs přiměřený udržovati. Ze zkušeností podobných učily se pak ty, jež byly zakládány později; mnohemu obchodnický účelnějšímu postupu přiučily se také od akciových bank, než dospěly k nynějšímu stavu.

Až hluboko do věku XIX. zůstali velcí bankéři soukromí důležitým činitelem pro poměry úvěru a to jak soukromého (třeba jen úvěru velkých podnikatelův a vůbec velkých pánů), tak veřejného, zvláště státního. Byli po dlouhé doby jedinými financovateli státních zápůjček a nových velkých podniků, jedinými provozovateli efektových obchodů ve velkém, dokud se nezakotvila forma akciových společností. Ve všech městech obchodem a průmyslem slyoucích bývaly takové »bankovní domy«. Jejich obdobou zdobnělou byly na menších místech kupci, jimž jedni svěřovali pod úrok peníze a druzí si je vypoučeli. A kvetla při tom často přese všechny předpisy zákonné lichva. Poměrně pozdě, teprve od polovice XIX. věku, tvoří se akciové banky také pro obchody efektové, pro zakládání nových podniků a proměny jednotlivých závodů v akciové i vůbec pro všecko to, co dnes podle první pařížské banky toho stříhu, Pereirovského »Crédit mobilier«, nazývá se obchody kreditmobilierovými, však také zakladatelskými, efektovými nebo mobilárními.

Tak se během času postupně vytvořily živly a složky nynějšího zřízení bankovního, dodávající spolu látku k úpravám právním. Vybuďovala se technika všech příslušných obchodů, která účelně se přizpůsobuje potřebě, stupňuje hladkost jednání a jeho větší bezpečnost, dopouští ohromné obraty. A ingenium vůdčích bankovních osobností neosvědčuje se vynalézáním technických prostředků, nýbrž podnikatelsky a po případu spolu národohospodářsky nejplodnějším jejich upotřebením.

*

Není zcela lehké vystihnouti několika povšechnými rysy ráz vyspělého bankovníctví novověkého. Čím vzdálenější jest doba, jejíž poměry s nynějšími srovnati hledíme, tím zřejměji vystupují arci oba znaky určující rozdíl nynějška od dřívějška: hojnost závodů, ovšem zvláště těch, jež slouží prostředkování úvěru, v husté a stále houstnoucí síti po zemi roztroušených, a značná rozmanitost tvarů, rozmanitost, která se jeví i ve formách podnikových, i v účelích působnosti a arci též v rozsahu. V celém Rakousku na př., jak později podrobněji poznáme, do polovice XIX. věku

byla jen jediná akciová banka, priv. Národní banka, z níž povstala nynější Rakousko-uherská banka; jediný stavovský hypoteční ústav v Haliči; hrst spořitelů, zatím jen v největších městech; kumulativné pokladny sirotčí a kontribučenské fondy, pěkné to památníky, které vytvořili a nám zůstavil náš ancien régime; velkoměstští bankéři a soukromí propůjčovatelé peněz v místech menších, zhusta pokoutní a lichvářští. Koncem roku 1904 čítalo se však v Rakousku předlitavském mimo Rakousko-uherskou banku:

72 bank (ve smyslu úředního názvu výše vysvětleného), z nichž 51 akciových (se 134 filiálkami) s akciovým kapitálem 612 milionů korun.

595 spořitelů se 3,546.572 vkladních knížek a více než 4.5 miliardami vkladů, a

6938 společenstev úvěrních (záložen) a 41 záloženských svazů, več nejsou zahrnuty naše české okresní záložny hospodářské, ovšem ale kromě nepatrného zbytku takových, jež byly zřízeny na základě zákona spolkového (68), společenstva úvěrní obou soustav, i Schulze-Delitzschovy, i Raiffeisenovy, na kteréžto posléz řečené připadají nyní plné dvě třetiny všech záložen v Rakousku.

Hojnost závodů z těchto čísel tedy je zřejma. Jen neúplně arci vysvitá z nich druhá charakteristická stránka, rozmanitost, či určitěji: dělba práce co do účelů působnosti. Tato dělba existuje, leč přece se liší od dělby práce, kterou znamenáme v živnostech výrobních a zvláště pak v průmyslových. V těchto posléz řečených všude postupuje specialisace tak, že se jednotlivé závody, zvláště velké, obmezují na konec jen na úzké obory určitého druhu výrobků neb i jen částečného jich zpracování. Dělbou tou měrou specialisující v bankovníctví není. Pro existenci banky a vůbec každého podniku úvěr prostředkujícího dostačí sice kombinování jednoho způsobu obchodů pasivních, n. př. přijímání záložitelných vkladů, s jediným z aktivních, při čemž arci vždy má váhu pravidlo o souladu obou, aby se k sobě tedy svou povahou hodily, takže by spojení pasivního krátkodobého s dlouhodobým neb dokonce nevypověditelným aktivním bylo naprosto povážlivé. Avšak takovéto nejjednodušší a nejholejší spákování aktivních a pasivních obchodů se naskytuje snad jen u podniků zastavárních. Jinak zračívá se specialisace jen v určitém obmezení kombinací. Příkladem takové jest již banka cedulová, kde emise bankovek, na předložení kovem splatných, spojuje se (nevzdávající se přímo koupí kovu drahého) s krátkodobým obchodem eskontním a lombardním, aniž se brání bance provozovati kromě toho ještě jiné obchody, jenže ovšem

na základě jejich nepříjde žádná bankovka původně v oběh, jako při způsobech právě udaných.*) Obmezení v jistém směru obdobné nalézáme při zemských bankách hypotečních, které nevypověditelné zápůjčky poskytují pomocí nevypověditelných zástavních listů, rázovitý to příklad souladu aktivního a pasivního obchodu. Však ani tyto banky neobejdou se bez nutnosti provozovati obchody jiné, musely by jinak hotovosti docházející na úroky a splátky (annuitami) ležeti prostě ladem, než by došlo na jejich použití k výplatě kuponů neb vylosovovaných zástavních listů. Proto se nemohly řečené banky obejít bez právomoci ke zužitkování dočasných hotovostí eskontem, lombardními obchody neb ukládáním pod úrok u jiných ústavů a t. p. Jest to sice jen obor podružný vedle hlavního úkolu nebo lépe: jen pouhý prostředek pro vlastní cíl, leč přece jen důkaz, že příliš těsná specialisace jest nemožna. Pokud tedy jde o vlastní specialisaci odborovou, možno říci, že zejména takovým podnikům úvěr prostředkujícím, u kterých z jakýchkoliv důvodů hospodářsko-politických nutným se vidí dáti jim postavení odpovědnější, odborová specialisace se předpisuje, jak to na ruku dává rozhodující zřetel, jiné obchody se připouštějí toliko v obmezení, jež se co do druhu a způsobu provozování zcela podřizuje tomuto zřeteli.

Kde ale se s hledišť zisku vyhledává a právním řádem poskytuje větší obchodní volnost, tam bezděčně se dostavuje snaha po mnohostranné kombinaci oborů obchodních. To jest nejdůležitější znak obecného typu banky akciové. Že nemáme akciových bank, které by se obmezovaly na prostředkování platů, bude asi pochopitelné; ani by neměly mnoho klientů. Ale je nyní také málo akciových bank, které by se naprosto obmezovaly na prostředkování úvěru, nanejvýše snad ještě spojené s prostředkováním platů. Od polovice XIX. věku jest takměř obecnou tendencí bank akciových zabezpečiti sobě, ať už více či méně obsáhle, také zakladatelské, efektové obchody. Skoro všechny naše akciové banky jsou podle znění svých stanov i svou působností spolu bankami mobilárními (»Mobilar-banken«); t. j. vyhradily si stanovami také zakladatelské obchody, účast na emisích státních i jiných dluhopisů, kapitálovou spoluúčast na cizích podnicích v postavení komanditisty neb tichého společníka, prodej a koupi efektů pro své klienty. Ano i takové akciové banky, jež původně tíhly ke specialisaci v oboru sprostředkování úvěru obravše si stanovami aspoň

*) Existence hypotečního oddělení Rakousko-uherské banky nás tu nesmí másti, neboť se hypoteční zápůjčky její, hlavně v Uhrách a obmezenější měrou v Haliči a Bukovině, poskytují pomocí zástavních listů a žádná bankovka nepříjde původně v oběh cestou hypoteční zápůjčky.

jako hlavní činnost určitý druh úvěrních obchodů, na příklad hypoteční, zhostily se původní tísnivé kazajky. Vídeňská Bodenkreditanstalt n. př., založená pro účely v pojmenování jejím už naznačené, vyvinula se postupem času na mocnou banku mobilární, jež měrou velmi závažnou se účastní na zakladatelských obchodech, na konsorciálních emisích veřejných dluhopisů a pod. Ani Dolnorakouská eskontní společnost, původně jako ryzí úvěrní banka pro potřeby průmyslu a obchodu zřízená, neodolala podobným velkým lákadlům hospodářské moci a ziskové kořisti. Zvláště mezi největšími akciovými bankami řídké jsou takové, které by zásadně dávaly přednost prostředkování úvěru a platů před obchody efektoými, jakož dává největší z nynějších akciových bank francouzských, Crédit Lyonnais, jež v letech 1094 a 1905 proti 1562 resp. 1761 mil. franků vkladů bez obmezení vypověditelných měl 1030 resp. 1138 mil. ve směnkách a 535 resp. 528 mil. pohledanosti v běžném účtě, na kontě cenných papírů však jen 7—8 resp. 5—4 miliony.

Pokud akciové banky prostředkují úvěr, objevují se u nich jisté intence specialisační nejspíše v tom směru, že obracívají v oboru svých obchodův aktivních svůj aspoň převážný zřetel k určitým skupinám neb třídám výrobním neb obchodnickým. Ovšem když postoupíme až k menším závodům, tu nejde už zpravidla o určité třídy, větve výrobní neb společenské skupiny, jako spíše o nejrůznější třídy interesentů v užším místním obvodu.

Výraznější stala se v některých kategoriích drobnějších neakciových ústavů úvěrních specialisace přihlížející k určitým společenským vrstvám a to ne zároveň oběma stránkami prostředkovatelské působnosti, nýbrž obyčejně jen jedinou z nich, tedy buď aktivními neb pasivními obchody. Tak vznikly spořitelny z vědomé snahy, aby se usnadnilo nezámožným vrstvám ukládání peněz, kapitalisace, aniž se spořitelny spolu svými obchody aktivními zásadně k těmto vrstvám obracely. Záložny zase naopak byly vyvolány potřebou, aby se maloživnostenským a maloroľnickým vrstvám poskytla možnost získati úvěru. Znak určující ráz spořitelny vězí tedy na straně jejich obchodů pasivních, znak určující ráz záložny na straně obchodů aktivních.

V tomto vylíčeném souboru však objevuje se dále ještě jiný druh dělby, kterou možno označiti jako dělbu risikovou. Někdejší »soukromý« půjčovatel půjčoval Petru na 5 a Pavlovi třeba na 10 i více procent podle toho, jak se mu každý z nich zdál býti důvěryhodným, k jaké tedy risikové prémii oprávněoval. Jakmile povstávají prostředkovatelské podniky k veřejnému účtování povinné (akciové společnosti, společenstva

atd.), ustupuje — byť i zpravidla úplně nemizelo — individualisování podmínek. Jsou u jednotlivého závodu celkem podmínky úvěru jednotné pro všechny klienty, ale závody samy se třídí dle průměrné úvěrní jakosti svých klientel. Na pouhý povrchní pohled rozpoznáváme ústavy, jež počítají na dlužnickou klientelu rázu vybranějšího, úvěruhodnosti nejlepší, od níž mohou požadovati úroky menší, a důsledně poskytují i menší zúčtení v obchodě pasivním. Jiné vyšší měrou nabízených výhod v obchodě pasivním, zejména úroků ze vkladů, už spolu berou v počet vyšší riskovou prémie, kteréž požadovati musejí od svých dlužníků, účtující s jejich průměrně menší dostojností, pořádností a správností.

Kdyby se podmínky poskytování úvěru vždy daly měřiti jen dle osobní hodnoty uchazečů, mohl by i hospodářsky slabší, ale povahou i výkonností zdatný nalézt podmínky úvěru přiměřeně příznivých. Leč k nejvydatnějším a nejpříznivějším zdrojům úvěru mívá brány zavřeny. Jak také mají se jeho lepší jakosti u velikém davu rozpoznati? I tak bezděky vznik bankovních tvarů nejrázovitěji kapitalistických, bank akciových, svým oligarchickým sklonem k vrstvám hmotně už lépe postaveným znamenal sociální nebezpečí. Obracelice se úvěrní pomocí svou k zámožnějším, těm, kteří už jsou na příznivějších kolejích společenských, stávaly se pramenem sociálního zla, totiž stupňování majetkových nerovností. Věk úvěru — jakž můžeme dobu svou jmenovati, stejným právem jako ji nazýváme věkem páry — přinesl toto nebezpečí. Aby se mu čelilo, staly se nutnými svépomocné organizace slabších, na osobním společném ručení založené, jež tímto společným ručením nahrazovaly, čeho se jednotlivcům, o sobě třeba zdatným, v příčině úvěruhodnosti jen proto nedostávalo, že se vyšetření její potkává s většími technickými obtížemi a také obírání se jimi neláká, když jsou na snadě jiní. Teprve v organizaci svépomocné, jež došla výrazu v záloženství, bylo možno učiniti širší vrstvy nepřímou účastnými na zdrojích úvěrní pomoci velkých bank. Především reeskontem, který menší ony ústavy u větších mohly nalézt a nalezly, připojující své ručení k závazku svého přímého směnečného dlužníka. A tak vystupuje docela už rázovitě zároveň ještě další způsob dělby, dělby stupňovitě, hierarchicky provedené mezi drobnými ústavami, uzpůsobenými k bezprostřednímu styku s malovýrobní a maloobchodnickou klientelou, a ústavami velkými, i skrze ně zase třeba s největšími. A to ke styku ve dvojím směru. Jednak v pasivním obchodě těchto vyšších mocnějších článků úvěrní organizace, u nichž menší mohou ukládati přebytky dočasně neupotřebené; jednak v aktivním obchodu oněch, hlavně používáním jejich eskontní

pomoci se strany menších ústavů. Jest ovšem známo, že podobné prosté spojení s bankami ryze obchodními neuspokojovalo armádu ústavů malých, což vedlo ke tvoření svazů, jež teprve spojení s velkými zdroji úvěru sprostředkují, namnoze vedlo i ke zřízení zvláštních ústředí bankovních, jakým jest na př. společenstevní pokladna (Genossenschaftskassa) berlínská, veřejnými penězi vypravená, dle jejíhož vzoru také v Rakousku se od nedávna stvoří něco podobného. Tu specialisace v hierarchickém vybudování vystupuje nejzřejměji. Nelze-li přes to mluvit o dokonalé demokratisaci úvěrní organizace až k samému vyrovnání různosti podmínek zápůjčkových, přece aspoň o citelném obmezení oligarchického rázu, který tkví v samých základech kapitalistických tvarů bankovních.

Měli jsme tu arci na zřeteli především naše poměry. Leč těm do značné míry jsou podobny poměry v hospodářsky vyspělejších státech pevniny. Za to v Anglii odborová dělba, tedy specialisace působnosti bankovní, vystupuje mnohem ostřeji i liší se trojí typus: bankéři a banky prostředkující platy (local bankers); banky provozující obchody zahraničnými směnkami, mezinárodní obchody drahými kovy, a prostředkování zápůjček zahraničných (foreign and colonial banks); konečně bankéři a banky provozující eskont směnečný a zápůjčkové obchody zástavní (billbrokers, discount houses). Uvnitř prvé a třetí skupiny panují však jisté vztahy, příbuzné těm, jež jsme právě vytkli mluvíce o poměru našich menších závodů úvěr prostředkujících k větším. Tak jako menší bankéři prostředkující platy pro klienty, jež mají v nedalekém okruhu svého stanoviště, sami zase používají větších ústavů za své bankéře, tak i menší billbrokové užívají úvěru reeskontem neb zápůjčkami u větších bank diskontních.

Jest-li ostatně již řeč o vzájemných závislostech podniků prostředkujících úvěr pomocí ukládání přebytků a užíváním úvěru reeskontem neb třeba zápůjčkami zástavními atd., neobmezují se podobné vzájemné styky jen na poměr menších a větších, nýbrž jsou právě za našich dnů význačným znakem jisté bezděčné úvěrohospodářské solidarity mezi velkými bankami samými. V nepřetržitém vzájemném vypomáhání využívají se takto volné hotovosti, jednou v pasivním, podruhé v aktivním obchodě, jak dočasný stav to dopouští a káže. Tato úvěrohospodářská vzájemná výpomoc jest zajisté bezděčnou, to jest, ona není v obyčejných poměrech ovládána jinými zřeteli nežli zájmem obchodnickým, podnikatelským, ale přece plní důležitou úlohu národohospodářskou, neboť způsobuje jak možno nejúplnější zužitkování všeho kapitálu, nenechává jej nikde ladem ležet. Na ní spočívá tudíž významná skutečnost, že peněžní trh se vlastně

neskládá z velkého množství osamotnělých dvojic nabídky a poptávky kapitálové; poptávka a nabídka kapitálová není u každého ústavu něčím zvláště o sobě stojícím a o sobě zvláště kolísajícím, nýbrž následkem řečené solidarity vystupuje v celých širých územních oblastech jaksi souvisle, celkově a jednotně. Patří to k nejvýznamnějším stránkám nynějšího úvěrního hospodářství a netřeba doličovat, jak jí napomáhají novověké zdokonalené prostředky spojovací, rozumí se, že i zařízení telefonové. Ano dnes vzájemnost toho druhu dostává už stále zřejměji ráz světového hospodářského moci pouhé skutečnosti, že peníze jdou tam, kde jsou nejhledanější.

*

Náš obraz by zůstal kusým, kdybychom jej uzavřeli, nenastívně ukázkami více než některé rázovité stránky, které třeba s úchytkami v jednotlivostech konečně přece dnešnímu bankovníctví všech kulturních států jsou společny. Jeť neméně významno právě to, že následkem svéráznosti národohospodářského vývoje v jednotlivých státech, určitých hospodářských mravů a zvyků obyvatelstva a v neposlední příčině i vlivů zákonodárství a hospodářské politiky vůbec jednotliví státové povahou svého ústrojí bankovního se odlišují. Pokusíme se vystihnouti to aspoň jednotlivými ukázkami.

Podle tabulek, které dle zprávy mincovního ředitele v Unii severoamerické podává E. v. Halle v 2. ročníku svého sborníkového díla »Die Weltwirtschaft«, byl stav prostředků oběžných, t. j. mince a bankovek, po případu státovek, ve státech níže uvedených koncem r. 1904 v milionech říšských marek (na něž čísla pro přirovnání jsou vesměs převedena) následující:

	Počet obyvatelstva v bankách		zlato		stříbro			kovem neuhrazené peníze papírové
	miliónů	kách	v oběhu	celkem	kurant. mince	drobná mince	celkem	
Unie sev. amer.	82.6	3740	1930	5670	2400	470	2870	2350
Velká Britanie	43.5	816	1430	2246	—	475	475	496
Německo	56.4	827	2900	3727	156	726	882	715
Francie	39.0	2180	1710	3890	1450	268	1718	460

Vybeřme k přirovnání především dva z těchto států, V. Britanii a Francii. Protože poslední sloupec udává jen oběh papírových peněz (v obou těchto státech pouze bankovky), pokud nejsou kovem uhrazeny, kdežto vykázaná zásoba kovu v bankách značí právě fondy kovu, jež

nradí ostatek obíhajícího množství bankovek, můžeme říci, že celý stav mince a bankovek v oběhu činil ve V. Britanii 3217 mil. ř. m., ve Francii 6068 mil. neboli na obyvatele průměrem ve V. Britanii 74, ve Francii 155 (v Německu 94, v Unii 132). Nikdo nebude pochybovati, že úhrny uvedené nejsou v žádném přesném poměru k velikosti obrátů peněžních velko-britského a francouzského hospodářství národního. Velká Britanie překonává své veliké obraty poměrně menším množstvím mince než Francie, i poměrně menším oběhem bankovek. Jak to je možno? Vzpomeňme si na to, co bylo dříve řečeno, kterak v bankovníctví velkobritském jest zakotveno bankéřské prostředkování platů. Platí se málo hotovými, vyrovnává se u bankéře a skrze bankéře. Jak veliké sumy se vyrovnají prostými převody v kontech u nejširší vrstvy drobnějších bankéřů, zrovna tak nelze zjistiti jako to, kolik činí sumy vypořádané pouhými převody v kontech vyšší vrstvy bankéřů, pokud oba bankéři drobnější jsou klienty téhož většího. Jen ostatek známe, to, co se vyrovnává konečně v clearinghousu velkých těchto firem, a to činilo r. 1906: 12.711 mil. lib. št. a vypořádá se konečně hotově jen malým procentem této sumy. Ve Francii naopak soustava bankéřského vyrovnávání platů nekvete. Každý drží větší hotovosti a k překonání všech obrátů jest tedy potřebí nepoměrně většího množství peněz. Koncem r. 1905 vypadl na hlavu obyvatelstva průměrem ve Francii pětkrát větší oběh bankovek než v Anglii a přes třikrát větší než v Německu. Jasný doklad, že suma peněz v oběhu neb fondech bank nerozhoduje o výši bohatství jednotlivé země. Leč pro nás je zajímavé, že rozdíl, jež jsme poznali, způsoben jest zřízením bankovním. Právě to má však ještě jinou stránku. Viděli jsme, že sice Banka anglická není jedinou cedulovou bankou ve státě, ale ovšem převážně nejdůležitější a dominující, Francie má jedinou. Banka anglická není však jen nejzávažnější cedulovou bankou země, jejíž oběh bankovkový bývá a musí býti skrovnější i než na př. Rakousko-uherské banky, protože vylíčené právě ústrojí platební způsobuje vůbec menší potřebu. Ona jest spolu nejvyšším ústředím tohoto ústrojí platebního. Ona je bankéřem nejvyšších bankéřů pro vyrovnání platů mezi nimi obdobně jako malý bankéř pro své klienty a tak vyvinulo se, co bylo nazváno »soustavou jediné rezervy«. Neboť při obecném mravu bankéřského vyrovnávání platů nikdo nepocituje potřeby chovati v normálních časech značné hotovosti, a když nastane jich náhlá potřeba, obrací se shánka po stupních rychle a důtklivě k tomuto jedinému zdroji. Dodáme-li ještě, že Banka anglická jest podrobena předpisu, který jí zapovídá vydati v oběh bankovek kovem neuhrazených

přes určitou sumu, pochopíme, že shánka po hotovostech nabývá křečové ostrosti, čím více se »bankovková reserva« Anglické banky zmenšuje, čím více se totiž dovolený kontingent bankovek neuhrazených (nyní 18 mil. lib.) blíží svému vyčerpání. To jest rub příznivé líce, kterou pro normální časy jeví hospodárný ráz bankovního zřízení anglického. Banka francouzská nemá ani podobného postavení v soustavě prostředkování platů, které ve Francii jest málo vyvinuto, takže ve Francii kolem konce měsíce jednotlivé velké banky pařížské mívají zaměstnáno až po 200 osob běžajících s penězi neb pro peníze. Také však Francouzská banka nemá tak přistříženu volnost při výdaji bankovek. Má sice ustanovený kontingent, do něhož smí vydati bankovek vůbec (nikoliv jen bankovek kovem neuhrazených), ten však na štěstí je vymezen velmi široce a má tedy vůbec oběh bankovek ve Francii zabezpečenu dostatečnou pružností. Anglický peněžní trh jest tudíž neklidnější než francouzský a uváží-li se, že jest podnikavost ve Francii menší, jest nedostatek pružnosti v soustavě anglické tím citelnější. Už v sedmdesátých letech poukazoval Walter Bagehot na stinné stránky anglické soustavy, leč Angličané neradi se podrobují novotám ve svých zřízeních.

Docela jiná jest příčina nepružnosti peněžního oběhu v Unii severoamerické. Dostačí tu připomenouti, že čítá Unie na 1600 bank, jež mají právo vydávati bankovky. Kde trvá tolik cedulových bank vedle sebe, panuje vždy nebezpečí zneužití práva k vydávání bankovek a přísněji obmezující předpisy jsou nevyhnutelný. Proto také všechny pokusy účelnějších úprav v tomto směru selhávají, dokud se zákonodárství spolu neodhodlá k nejrozhodnějšímu obmezení počtu. Docela neschopny jsou však cedulové banky v Unii pro druhý velký úkol cedulové banky, pro regulativní vliv na mezinárodní proudění drahého kovu. A přece právě v Unii, ač sama tolik drahokovu těží, vlivem různých zdravých i nezdravých rozmachů spekulacních bývá i přívoz velkých množství drahokovu nutný pro samu cirkulaci, jindy nastávají popudy k vývozu ve velikých rozměrech. A tu nedostává se regulujícího vlivu, se který jsou jen velké, mocné cedulové banky. Expanse bankovní má ostatně v Unii tu překážku, že banky nezřizují pobočky v jiných místech. Tak jsou stlačovány měrou poměrně větší než v Evropě na místní působnost a m. j. i právě proto zůstává v Severní Americe velkobankér soukromý ve větší platnosti a váze než v Evropě.

Jiné významné rozdíly vystupují v působnostech i organizacích bankovních podle toho, jde-li o stát mezinárodně zadlužený nebo naopak stát

mezinárodně věřitelský, mající po případě zároveň též vlastní kolonie zámořské nebo aspoň větší či menší hojnost domácích podniků průmyslových a obchodních na místech ciziny. V státě, jenž má naproti cizině pravidelné závazky úrokové z dluhopisů státních i jiných, které jsou v ruce cizinců, a závazky dividendové z podniků doma cizím kapitálem zřízených, musí se doháněti tento pasivní živel jeho platební bilance zahraniční aktivností bilance obchodní, tedy přebytkem vývozu. Jeho velké banky mají ovšem zaměstnání obchodem devisovým, umísťováním domácích cenných papírů v cizině a zase po případě koupěmi jejich. Již z těchto důvodů vzchází jim tedy četná spojení s cizími bankami a jinými podniky. Leč ráz celé zahraniční bilance platební určuje hlavní obor jejich agend. Dovedou-li tudíž prospěti rozvoji domácího vývozu, činí zatím nejdůležitější, co mohou. Jinak, kde naopak jsou a stále se množí uložení kapitálová v cizině. Účast na cizích zápůjčkách státních, na zakládání dopravních, průmyslových, báňských a obchodních podniků v cizině konkuruje tu s účastí na opatření domácích potřeb. Tyto jsou samozřejmě naléhavější a proto kolísává rozsah obojí činnosti, pokud se jeví v emisích obligací a pod. Aby bylo možno o tom si nějaký obraz učiniti, srovnáme na př., že v letech 1903—1906 činily emise papírů úrokových a dividendových v Anglii 108·42—123·02—167·18—120·17 milionů lib. št. a že na př. v obou posledních rocích připadalo z příslušných sum milionů liber na

	1905	1906
anglické státní zápůjčky	15·30	2·23
státní zápůjčky angl. kolonií	10·80	6·31
státní zápůjčky cizozemské	35·38	23·18
zápůjčky angl. měst a hrabství	7·96	2·57
zápůjčky komunální v koloniích a v cizině	7·77	1·86
anglické železnice	2·50	6·92
indické a koloniální železnice	16·70	7·02
cizozemské železnice	22·60	15·55
báňské společnosti západoaustrálské	0·23	2·56
» » jihoafrické	4·27	2·65
» » různé	4·82	2·03
jiné domácí závody dopravní, báňské, průmyslové, bankovní, obchodní	38·37	43·31

Tabulka následující ukazuje pro léta 1905 a 1906 rozdíly poměrné účasti

na rozličných úkolech emisních v Anglii, Francii a Německu (v milionech marek).

	Státní a komunál. zápůjčky		Ostatní pevně zúročené papíry		Akcie		Celkem
	domáci	zahranič.	domáci	zahranič.	domáci	zahranič.	
Anglie 1906 1905	197'53 474'87	639'78 1101'02	1632'22 1834'72				2451'53 3410'62
Francie 1906 1905	17'466 185'19	1924'03 872'15	325'29 105'36	535'368 440'80	362'20 427'09	947'66 1117'76	4112'02 3148'34
Německo 1906 1905	1063'70 869'53	198'37 679'99	521'28 718'03	73'14 131'62	891'68 634'85	64'83 73'17	2813'30 3106'49

Tu ovšem souvisí bankovníctví s celým rázem a duchem hospodářství národního. Zajímavé jest v této příčině postavení Francie. Její domácí podnikavost i pro zemi domácí i koloniální državy není dost čilá. Ona neměla už dlouho podobných rušných rozmachů průmyslových, jaké během posledních dob se ukázaly v Německu, severoamerické Unii i v Anglii. A při tom dlouhou dobu tížily celou zeměkouli úbytky v příplývání zlata z Transvaalu, jehož zlaté doly válkou jihoafrickou byly zastaveny. A tu stala se Francie — země podobající se bohatci, jenž vydatně spoří, ale sám nepodniká — prostřednictvím svých bank půjčovatelem celého světa. Její zlato odvracelo obtížné otrěsy od Banky anglické, pomáhalo i německému průmyslovému rozmachu, šlo do balkánských zemí, i přes Oceán do Ameriky a při tom byla banka obrovskou měrou účastna zápůjček ruských. Jest velmocí prvního řádu na světovém trhu, ale pro budoucnost její bylo by větším požehnáním, kdyby její banky mohly oplodňovati vydatnější měrou domácí hospodářský vzrost.

Nemá Rakousko žádné speciality v oboru bankovním, žádného význačného rysu ve svých bankovních zřízeních? Má přece. Pomínu clearingového oddělení poštovní spořitelny, které povstalo zde svérázně jako první toho druhu zařízení v Evropě; není pouhou nápodobeninou anglických zřízení, rozdílnost obou jest makavou. Kromě ní jsou specialitou rakouskou zemské banky. Jsou sice i v Německu banky provinciální, svůj původ odvozují od zmíněných již pruských, nebo měly v nich vzor, ale ony obmezují se na potřeby pozemkového úvěru zemědělského. Hypoteční banky v zemích rakouských, osvojivše si větší měrou i vydatnější bankovní mobilnost, pojalý od prvopočátku též městské pozemky ve svou

působnost, tu i tam mají zápůjčky na ně faktickou převahu, jako na př. v Dolních Rakousích. Dokonce pak působnost zemských bank zdejších v oboru komunálního, železničního a melioračního úvěru nemá v německých zařízeních žádné obdoby. Akciové banky německé mají v hypotečním úvěru městském, který ony výhradně ovládají, sklon spekulativní i bývají vydány otrěsům, jaké nám zde od let sedmdesátých byly ušetřeny. Vyloučení dividendové snahy jest společným znakem našich zemských bank. Ne ovšem vyloučení všeho podnikatelského zisku, kterýž ale je vymezen na míru, jež s hospodářsko-politickým úkolem zemských bank není v rozporu. Nevylučuje se tedy na př. samozřejmě snaha po přebytých, pokud jde o tvoření fondů rezervních. Původem vzniku i vymezení působnosti těchto bank bylo postarati se o vyplnění mezer, jež ryze podnikatelské bankovníctví zůstavilo, buď že jisté větve nepěstovalo, nebo že jim nevěnovalo péče potřebné. S těch hledišť bylo svého času i vymezení působnosti naší Zemské banky v návrhu prvním odůvodněno a sám ten obor, který se zdál s tohoto hledišť nejpochybnějším, působnost eskontní, opíral se o vzpomínky na kritické položení domácího peněžního trhu v době, když zůstal při úpadku České společnosti pro úvěr pozemkový bez pomoci z Vídně, ač mohla krize býti odvrácena, kdyby tam bývalo více ochoty ku prosbám zdejšími předáky tlumočeným. Utvořiti »soutien«, oporu pro ostatní ústrojí úvěrní v zemi, pro normální a také pro kritické časy, to bylo jádrem záměru, pokud šlo o řečenou stránku působnosti.

Jest ovšem zřejmo, že pro zemské banky se netvoří žádné monopoly. Obchody, které nyní pěstují, mohou pěstovati i ústavy jiné a pěstují. A není také vyloučeno, že by časem odpadl důvod, pro který při založení zemského bankovního podniku určitý druh obchodu byl mu svěřen. Avšak z toho všeho vyplývá jenom, že měrou působnosti a obecného národního hospodářského užitku takového veřejného podniku není jen rozsah jeho skutečných obchodů. Působí již svou existencí, totiž tím, že formou a podmínkami příslušných obchodů (dejme tomu hypotečního, komunálního neb železničního) vykonává jistý nátlak na všechny jiné podniky, které podobné obchody také provozovati se snaží.

*

I když plně a bez výhrady uznáváme důležité prospěchy, které byly a jsou spojeny s existencí a působností veřejných bank, jako jsou naše

zemské, přece si nebudeme a nemůžeme tajiti, že dominující formou bankovního podnikání nynějšího kulturního světa jest napořád banka akciová. Ano, pro onen okruh obchodů, o kterém jsme dříve řekli, že je předmětem snahy každé banky akciové, pro obchod tak řečené banky mobilární, jest forma akciového podniku jedině vhodná. Větší měrou než každá jiná forma, dopouští rozvinutí podnikatelského ingenia ve velkém slohu, poskytuje pravou půdu zajímavému spojení smělého s chladným rozbořem a výpočtem, které jest nerozlučnou dvojí stránkou tohoto ingenia.

V nejposlednějších letech náleží k význačným stránkám u vývoji akciového bankovníctví dvojí věc: soustředování kapitálové síly a expanse působnosti.

Soustředování kapitálové síly provádí se nejprostěji zvyšováním akciového kapitálu jednotlivých bank. Již při tom pozorují se participace jiných bank i zahraničních. Rozhodnější měrou ale postup slučovací vystupuje v koncentracích, jež poslední dobou prováděly se v Německu, Francii a Velké Británii. Zakládá se ve fusích, jichž střediska tvoří jednotlivé velké banky, které si touto cestou přivtělují banky menší a závody bankéřské, pomocí převzetí částí akcií jiných bank neb vstupováním v poměr komanditisty u vynikajících závodů bankéřských rozšiřují své vlivy na velké skupiny. V Německu povstaly takto čtyři velké vévodící skupiny bankovní. V Anglii a Walesu (tedy bez Skotska a Irska) bylo r. 1877 akciových bank 50 s akciovým kapitálem 31·2 mil. lib. (který měl kursovní hodnotu 76·7 mil. lib.), rezervy s přenosy na nový účet činily 11·4 mil., vklady a pohledávky v běžném účtě 133 mil. lib. Koncem r. 1906 bylo akciových bank jen o 10 více, však akciový kapitál zdvojnásoben (62·73 milionů liber v kursovní hodnotě 196 mil. liber), rezervy a přenosy 40·9 mil. lib. st., a vklady s pohledávkami v účtě běžném 670 mil. lib. — Základní kapitál čtyř hlavních akciových bank francouzských vzrostl ze 360 mil. fr., kolik činil r. 1880, do konce r. 1889 na 420, do konce 1899 na 520, do konce 1903 na 680 a v roce 1906 dostoupil výše 800 mil. fr. Téhož roku dosáhly jejich rezervy sumy 171 mil. fr. Poměr vlastních kapitálů ke svěřeným byl 19:81! Zdá-li se nám někdy, že síť filiál našich bank jsou už nápadně husté, budeme souditi jinak, seznáme-li, že 50 akciových bank anglických a waleských r. 1877 mělo 654 a 60 akciových bank r. 1906 už 4581 poboček a sběren. Ve Francii jediný Crédit Lyonnais měl r. 1903 v Paříži 38 pobočních úřadoven, ve Francii 143, v Alžírě 5 a v cizozemsku 17 filiál; r. 1906 dohromady 233 pobočních míst.

Kapitálové mohutnění pomocí udaných postupů činí z novověkých

akciových velkobank držitele veliké hospodářské moci. Silný ruch hospodářský vůbec, zvláště tvoření velkých podnikův a kartelův v jiných oborech jistě dává popudy i ke koncentraci bankovní. Zásahy hospodářské do ciziny jsou účinnější, zvláště když se uváží, jaká ostrá soutěž se tam často podstupuje. Leč v domácí zemi se vymaňují soustředěné velkobanky i z područí bursy. Vládnouce velikou klientelou, mohou jaksi po domácku, interně, prováděti veliké pohyby cenných papírů, obsáhla umístění nových emisí bezprostředními přiděly svým klientům, jak se stalo ještě nedávno s obrovskou ruskou zápůjčkou v Paříži. Menší banky nepřivtělené, ke »konzernu« nenáležející, trpí ovšem pod tíhou moci velikých těchto závodů. V Anglii už se spojují menší k organizované obraně, ve Francii se dokonce již organizace provedla syndikátem bank venkovských — Syndicat des Banques de Province — který má 200 účastníků, s jejich pobočkami reprezentuje 400 závodů a celou miliardu franků kapitálu, takže donucuje velkobanky k lepším ohledům u přidělování účasti na velkých emisích atd.

Není pochyby, že v naznačeném soustředění a rozpětí kapitálové moci velkobank vězí i jisté nebezpečí. Upadek takové banky jest otrěsem pro celé hospodářství národní. S druhé strany však nelze upřít, že dnešní proudy obecného mínění vcházejí ve stále zřejmější rozpor s úzkoprsmými soukromohospodářskými názory, jež dosud při správě akciových bank plativaly. Se samou povahou velkého podniku jest spojeno pro vůdce a ředitele jeho kouzlo velké úlohy. To už samo sebou působí jistým tlakem, vylučujíc pouhé kramářské zřetele. Správa velkých cizích jmění budí vědomí odpovědnosti a vykonávání velké moci v celém ústrojí národohospodářském vyvolává pocit odpovědnosti ještě jiného druhu. A tak i veřejné mínění dnes už jináče posuzuje ducha správy akciové přádelny neb strojírny nežli akciové banky. Nikterak se na př. nepřihlíží k tomu lhostejně, komu a jak domácí banky slouží svými obchody zahraničními. Neschází už ani volání vážných autorů po pozitivních opatřeních hospodářsko-politických, která by úvěrový a zakladatelský proud domácích kapitálů do ciziny udržovala v mezích domácího národohospodářského prospěchu. Tedy tužby po jistém »Svůj k svému« i tam, kde dlouho plativalo za moudrost největší, ponechati plnou volnost dychtění ziskovému, i kdyby se obracelo proti vlastní zemi.

I bez nátlaků, z pohnutek vlastního prospěchu zabezpečují se dnes běžně při uzavírání státních zápůjček v cizině, při zakládání nových podniků za hranicemi dodávky domácím podnikům.

U nás, v užším českém domově není třeba míti starosti o expansi našich akciových bank do světo hospodářského ruchu. Pouhá dětinská, docela nenárodohospodářská marnivost mohla se pyšnit skutkem, že u českých bank bylo upsáno několik milionů rublů ruské zápůjčky. Prvním a na dlouho výlučným působištěm našich bank musí býti a zůstati národní okruh český. Každé vybočení z něho má býti dobře uváženo v tom směru, jest-li dost odůvodněno přítomnou nebo budoucí národní potřebou. Ne snad jen marnivostí, že budeme také uvedeni mezi subskribenty zahraničních zápůjček, třeba dlužníkem byla velmoc slovanská. Vždyť zeje ještě tolik mezer doma! Už tím, když naše banky vedou řádně prostředkování úvěru, vykonávají důležitý úkol. Daleko větší, když opravdu se vyšinou k vůdcovství v národohospodářském ruchu pro lepší a plodnější rozvoj hospodářských sil národa. A nesmí se nikdy zapomínat, že úvěrohospodářskou inteligenci musí doplňovat úvěrohospodářská mravnost. Jí zajisté slouží každý peněžní ústav, vede-li si sám počestně a vede-li své klienty k pořádku, správnosti a přesnosti. Proti ní se však může prohřešiti i vlastním jednáním. Prohřešuje se také opravdu nejedna akciová banka v Rakousku, když se propůjčuje svým klientům ze širokých vrstev ke spekulacím bursovním, když přímo ke hře bursovní svádí. Vrhá-li se někdo o své újmě přímo na bursu do spekulace, která jiného cíle nemá, než kořistiti ze hry kursů, jest to jeho věc. Kdo však k tomu sám ani potřebné inteligence nemá a ve hladu po cestách bezpracného zbohatnutí jiným za sebe ukládá mysliti, takovému se propůjčovati není důstojno slušné banky, ano, každá banka, která to činí, páše holou nemravnost, pro niž není žádné omluvy. Zřetel na dividendu ji také neomlouvá. Určitá výše dividendy není sice zájmem národohospodářským, avšak jest potřebou akcionářovou, již se arci musí vyhovět, ježto by jinak akciové podniky nebyly možny. Kde však musí býti ve prospěch dividendy pracováno prostředky mravně tak choulostivými, které ve středních vrstvách podkopávají smysl pro zdravé způsoby nabývání majetku, tam dá se předpokládati, že se nedostává inteligence pro lepší cesty k získání dividend, a bankovníctví, jež by svádělo své obecenstvo na takové cesty, nepracovalo by pro národohospodářské dobro národa, nýbrž přímo proti němu. Bylo by škůdcem a ne vůdcem. Ta doba, kde se v bursovní hře jako takové spatřoval jakýsi nutný prostředek hospodářského rozvoje, už dávno minula. Bursa svůj národohospodářský úkol vykonává bez ní. Má-li ona jako pravidelné soustředění nejbystřejších a nejčilejších činitelů trhu vykonati své nesporně důležité národohospodářské poslání, nepotřebuje

k tomu živlů, jež nemají jiného hospodářského zájmu, než hasardním nasazováním malého jmění na velké spekulaci obchody kořistiti z tance kursů, nač si najímají cizí rozum. Kojím se naději, že nejen stanovisko čestnosti, nýbrž i pocit zodpovědnosti vzhledem k národohospodářským potřebám našim českým zdrží naše banky od vyhledávání zdrojů ziskových na takovýchto nepočestných a národohospodářsky závadných cestách. Jejich úkoly leží jinde, jsou veliké i krásné a nevylučují ani pěkný zisk.

II. Banky v Rakousku.

Kdybychom, hledíce k předáctví cedulové banky, bráti chtěli z osudu našeho ústavu cedulového dělítka pro dějiny bank v Rakousku vůbec, bylo by nám lišiti asi pateré období: nejprve dobu od počátku století XVIII. až do zřízení »Banky národní« v r. 1816. Druhé období sahalo by pak do r. 1848, kde nové zavedení měny papírové přivádí sebou zastavení výplat hotovými. Třetí by šlo až k rakousko-uherskému vyrovnání z r. 1867, kteréž se stalo východištěm pozdějšího dualisování správy bankovní. Čtvrté by pak objímalo čas až k zákonům valutovým z r. 1892, neboť od těch dob dostává se cedulové bance nového velkého úkolu, jehož vylíčení by připadlo oddílu poslednímu. Zajímavou shodou okolností zůstane nám také pět období a časové hranice jejich budou jen málo odchylny, uzdá-li se nám dáti přednost dělítkům, která by se nevázala jen na osudy cedulové banky, nýbrž také měla zřetel k význačným skutečnostem ve vývoji bank ostatních. První období bude zachováno ve stejném rozsahu. Druhé by končilo ne sice právě rokem 1848, ale přece okolo polovice století XIX., neboť tu se počíná se změněnými zevními poměry hospodářského života vyvíjeti bankovníctví akciové; první období rozvoje akciového bankovníctví končí však krátce po uzavření rakousko-uherského vyrovnání státoprávního pohromou krise z r. 1873. Odtud sice není lze v dalším vývoji ostatních bank naléztí pevné časové rozhraní, přece ale celkem lze říci, že skoro asi touž valutové, nastává též nové období rozmachu bank k poslední naší reformě dobou, kdy se novými zákony položily základy ostatních přibýváním jich počtu a spolu novým vzrostem síly jejich kapitálové.

V tomto rámci si podáme tedy některé podrobnosti.

*

První ústav zvaný »bankou« vzniká na půdě nynějšího Rakouska roku 1703 v podobě t. zv. Bankoinstitutu vídeňského. Státní finance byly tehdy ve stavu z míry neutěšeném, úvěr naprosto otřesen. I tak povstala myšlenka osvěžití jej zřízením podobného ústavu, jaké jsme poznali už ve středověké Itálii. Věřitelé státní byli držitelé folií Bankoinstitutu, mohli své pohledanosti pomocí cedul žirových (Giro-Zeddeln, Giro-Zettel) na jiné převáděti; ústav, jemuž byly přikázány jisté prameny příjmové, měl z nich opatřovati záročení a eventuálně splátky.

Byl tedy Bankoinstitut věcně pouhým oddělením finanční správy. Když se vidělo, že očekávaný úspěch se nedostavil, přenešen jeho úkol r. 1706 na ústav zřízený pod firmou města Vídně. Městská banka vídeňská — Wiener Stadtbank — těšila se opravdu lepšímu úvěru než její předchůdkyně, ano přibývalo jí i z obecnstva hojně vkladův, ač nebyly vypočetitelné, nýbrž jenom pomocí poukázek žirových se mohly převádět. Byv r. 1769 úplně podřízen správě dvorní komory, trval ústav ten vlastně pouze formálně na firmu města Vídně. Vedle Městské banky zřízena byla již r. 1714 rovněž za účelem lepšího pořádku ve financích, ač kromě toho také měla sloužiti obchodu; »Universalbankalität«, jejíž úspěchy byly však skrovné, takže konečně r. 1745 byla zrušena.

Avšak ke jménu Vídeňské banky pojí se historie naší první papírové měny. Roku 1762 počaly se vydávati »bankocetle«, na nichž slíbena byla arcí výplata kovu. Během prvního roku bylo jich vydáno za 1 milion zlatých konv. mince, za deset let dostupilo vydané jich množství 12 mil. zl. Ale jako na mnohých místech jiných, jako zejména také brzo potom v nových Spojených obcích severoamerických za zápasu jejich o neodvislost a na to zase v první republice francouzské, také u nás byla emise papírových peněz k úhradě nákladů válečných příliš svůdnou, aby se k ní vydatně nebylo sáhlo. I tak do konce r. 1811 dosáhlo obíhající jich množství 1060 mil. zl. Co to v tehdejších ještě tuze naturálnohospodářských poměrech monarchie bylo, snadno si představíme, když uvážíme, že nynější oběh bankovek v Rakousko-Uhersku nedosahuje půldruhé miliardy korun. Mince měla proti bankovkám pořád větší ažio. Výplaty kovem se záhy zastavily. Okolo r. 1810 činilo ažio mince 700—800 procent, t. j. za 100 zlatých v minci dávalo se 800—900 zl. v bankocetlích. Nebylo více pomyšlení vzítí bankocetle z oběhu za plnou nominální hodnotu, a došlo tedy ke známému finančnímu patentu z 20. února 1811, který m. j. provedl »zákonnou devalvací« bankocetlí v poměru 5:1. V tom poměru totiž byly zaměněny za »listy směnné« (tak v zápiscích svých

jmenuje Jungmann Einlösungsscheine), kterých přišlo záměnou v oběh za 208 mil. zl. Nové válečné zápletky způsobily záhy nové emise papírových peněz, kteréž zvány byly »listy anticipačními« — kdo je od státu na svůj nějaký požadavek přijal, provedl tak anticipaci daní, mohl jich on sám nebo jiný, jenž od něho jich nabyl, k zaplacení daní užiti. Tak dohromady obojího druhu listin — zvaných později obecně listy vídeňské měny, Wiener Währungs-Scheine, čili u nás též prostě »šajny« — do 1. června 1816 ocitlo se v oběhu přes 678 mil. zl. a zase nastalo ažio mince až i do několika set procent.

Ježto nyní politické poměry kongresem vídeňským byly upraveny a delší doba míru se očekávati mohla, stalo se rozhodnutí, znovuzřídití pravidelnost v rozháraných poměrech peněžních, a to prostředkem privilegované cedulové banky. Dva patenty z 1. června 1816 obsahovaly jednak základní rysy tohoto plánu, jednak zatímní reglement č. řád nové banky, jež pod firmou »Privilegovaná rakouská národní banka« 1. červencem 1816 byla otevřena a patentem z 15. června 1817 obdržela první definitivní statut s privilegiem na 25 let. Vybavení víd. měny z oběhu provádělo se původně buď přímou záměnou za $\frac{2}{7}$ nominální hodnoty v bankovkách a ostatku v jednocentních obligacích státních, nebo koupí akcií Národní banky, a to tak, že prodávána akcie za 2000 zl. ve v. m. a 200 zl. v minci (později, za snížení nomin. hodnoty a zdvojnásobení počtu akcií, za 1000 zl. ve v. m. a 100 zl. v kovu). Přijatá hotovost kovová měla sloužiti bance za fond pro eskont, kdežto za přijaté cedule víd. měny vydaly se jí $2\frac{1}{2}$ procentní dluhopisy, jejichž postupné zaplacení, rovněž jako řečených jednocentních, mělo se provésti pomocí splacovacího fondu, jež banka sama měla spravovati a stát pravidelně dotovati.

Místo obou způsobů odklizování měny vídeňské nastoupla nová devalvační úmluva státu s bankou z 3. března 1820 (s částečnými změnami z 18. října 1821 a 30. listopadu 1822), podle kteréž převzala Národní banka záměnu zbytku poměrem 250 = 100 za bankovky své, mincí směnitelné, začož stát se zavázal k přiměřeným úhradám. Od r. 1820 do 1841 vybavila takto Národní banka 437 $\frac{1}{2}$ milionů zlatých v. m., zač obdržela od státu 70 mil. zl. v minci konv. měny, avšak 105 mil. zl. pouze v záročitelných i nezáročitelných dluhopisech státních. Zbývalo pak už jen vybavití 1776 mil. zl. víd. m., jejichž záměna se protáhla až do formálního zrušení oběhu měny víd. cis. nařiz. ze dne 27. dubna 1858, když již skoro deset let trvala zase nová měna papírová. Mezi staršími vrstevníky našimi najde se jich ještě dosti, kteří žili v době, kde se obecně počítalo dle dvojí měny,

dle vídeňské (čili šajnu) a konvenční, třebaš pomalu cedule víd. měny se staly řídkými. Celé jedno pokolení vyrostlo právě v tomto měnovém dualismu, založeném na devaluaci z r. 1820 a lidé opatrní neopomenuli se ujistiti při koupích, ustanovení věna a pod., jde-li o dluh »mince« nebo »šajnu«. Stahování víd. měny bankou bylo nápravou měnovou, kterou prováděla banka dle relace r. 1820 ustanovené svými prostředky na účet státu, který jí z větší části hradil dluhem, zač podle povahy věci měl dáti úhrady likvidní. Pohříchu nebyl to jediný pramen zadlužení státu u banky.

Cís. patent z 1. června 1816 dovolil bance provozovati »volnými hotovostmi« obchod eskontní a v dalším průběhu též hypoteční; statut z roku 1817 povolil ještě zápůjčky na drahý kov, mince a státní dluhopisy, deponována do úschovy a vzhledem k akcionářům vídeňským též žirový obchod. Banka však eskontní své obchody neobmezovala na směnky obchodní, nýbrž od r. 1822 rozsahem stále větším eskontovala poukázky na státní pokladnu ústřední. Z 6 mil. zl., jež takto státu eskontovány ponejprv roku 1822, vyrostla suma ta na 30 mil. zl. Poukázky dospělé se ustavičně obnovovaly a dluh nabyl povahy vleklé. I tak během prvých desetiletí existence nové cedulové banky emise bankovek velkou většinou se nezakládala na obchodech, jež jsme jako rázovité obchody cedulové banky seznali, nýbrž na úvěrním poměru ke státu, jemuž banka sloužila netoliko k uspořádání měnových poměrů, nýbrž i pro běžné potřeby správy finanční.

Za takových okolností dovršila se doba prvního privilegia. Patent z 1. června 1841 je obnovil zase na 25 let a v novém statutu byly sice hypoteční obchody vypuštěny, za to zaveden poukázkový. Poměr kovové úhrady k oběhu bankovek ani v tomto období nebyl určitě předepsán. Byloť ustanovení v příčině této, jakož i v příčině úrokové sazby a zřizování filiál i jiných ještě záležitostí vyhrazeno svolení státní správy finanční. I za nového privilegia přibývalo státních závazků dluhových u banky. Banka ovšem neuveřejňovala tehdy ještě pravidelných výkazů, takže pravý stav věci byl znám jen užšímu kruhu zasvěcených. Nepoměr mezi oběhem bankovek a státními závazky byl povážlivý. Koncem r. 1847 činil oběh 218·9 mil. zl., hotová úhrada 70·24 mil., dluh státu z vybavení měny vídeňské 126·79 mil. a na účtě eskontním (jenž činil celkem 88·6 mil. zl.) 45 mil. Přes to se podobá pravdě, že by se takovýto nezdravý stav ještě dlouho byl dal udržeti, kdyby nebyly události roku 1848 přinesly všeobecné otřesení důvěry, jež se též vztahovalo na banku a způsobilo, že se pojednou počaly bankovky houfně vraceti k výplatě za kov. Poněvadž velká většina vydaných bankovek vešla v oběh na základě nelikvidního

závazku státního, hrozilo z návratu toho veliké nebezpečí bance, což mělo za následek, že pat. z 2. června 1848 výměna za kov byla zastavena a bankovkám Národní banky udělen tak řeč. oběh nucený; před tím již v dubnu byla vydána záповěď vývozu kovu, ovšem, jako všechny takové záповědi, marná. Ostatně připojily se k bankovkové měně papírové během r. 1849 ještě různé druhy státovek, mezi nimi i »mincovní poukázky« na místě stříbrných drobných, jež účinkem vysokého ažia z oběhu byly zmizely, takže si obchod dočasně pomáhal jednak čtvrcením zlatek papírových, jednak vydáváním soukromých poukázek mincovních, jejichž památky jsou ještě ve všech našich museích zachovány.

Vrhněme, než se obrátíme k dalším osudům cedulové banky za nového období měny papírové, zbežný pohled na ostatní články úvěrní organizace až do polovice věku XIX. Jsou ještě velmi sporé. Od konce století XVIII. usilují zejména stavové některých zemí o zřízení bank. V Čechách povstal takový stavovský projekt zemské banky, která měla býti spojením banky cedulové a hypoteční, r. 1790, avšak nedošel schválení na nejvyšším místě. Dlouho neměla osudu lepšího osnova stavovského hypotečního ústavu úvěrního, o jehož zřízení r. 1822 postulátový sněm haličský se byl usnesl. Musili čekati až do r. 1842. Ale hned zase návrh hypotečního ústavu, o němž dle tohoto vzoru pak r. 1845 se usnesl moravský sněm stavovský, přes to byl zhoła zamítnut a stavovský projekt »banky reálno-hypoteční« pro Čechy, touže dobou vypracovaný hlavní účastí hr. Bedř. Deyma, neměl čáky lepší. Souvislou řadou přeměn vzešly z něho konečně již až na úsvitě doby ústavní péči hrab. Alberta Nostice stanovy potomní Hypoteční banky království Českého. Od r. 1819 počíná se zřízením »První rakouské spořitelny« ve Vídni poznenáhla šířiti nový živel v ústrojí prostředkování úvěru, který se záhy stal zvláště závažným činitelem úvěru pozemkového, ovšem původně namnoze především městského. Do r. 1849 povstalo jich v celém obvodě nynějšího Předlitavska 16, mezi nimi v zemích českých jediná pražská (1825), kterouž první stanovy a výroční zprávy zvou ještě »schraňovací pokladnice«, a nejvyšší purkrabí hrabě Karel Chotek v přednesení, kterým jako vrchní její opatrovník zahajoval dne 12. února 1828 shromáždění »velikého výboru«, spatřoval ve stavu jmění ústavu, během ne celých tří let na 531.617 zl. 55 kr. vzrostlého, důkaz úspěchu, jehož se tu dodělává motiv založení ústavu, »totiž aby k vzbuzování schránlivosti a pilnosti oučinkoval a tudy dobré lidu, zvláště řemeslnického a služebného zveleboval.« Tento zřetel byl, jak již viděti, vskutku hlavním a rozhodujícím při zřizování spořitelen; poněkud racionálnější upravení aktivních

obchodů spořitelních, zvláště nakolik jde o hypoteční úvěr, nastalo teprve regulativem z r. 1844.

Obraz, jaký se nám tedy na oči staví v polovici stol. XIX., lze shrnouti asi v tato slova: Cedulová banka, k tomu cíli založená, aby rozrušené poměry měnové uvedla na cesty pořádku, zaujata tím dílem a ještě nad to službami úvěrními naproti finanční správě státní, jen malou částí svých emisí bankovkových prostředkem eskontu a lombardních půjček zasahuje do kruhů obchodu soukromého, a to zase jen do jeho vrstev hospodářsky silnějších hlavně v ústředí říšském. Ostatek jen jediný větší bankovní ústav v Haliči, dle tehdejších měřítek racionálně si vedoucí, pečoval o hypoteční úvěr velkých statků, kdežto sirotčí pokladny v některých zemích, zejména též v českých, pod vrchnostenskou správou patrimoniální skoro výhradně sloužily úvěrním potřebám lidu selského, jenž v určitých potřebách nalézal také pomoc u kontribučenských fondů. Ježto v městech jen poznenáhlu spořitelny povstávají, zbývá ještě napořád široké pole působnosti půjčovatelům soukromým.

Rokem 1848. nastávají v poměrech i podmínkách všeho hospodářského života našeho mocnářství proměny nemalé. Nyní se také v oboru normálních obchodů cedulové banky otevírala nová, netušená působiště, když se vyvazením břemen uvolnily dráhy rozvoje rolnictví, když změnou v dosavadním směru celní politiky popraskaly popruhy prohibiční soustavy a železniční síť, byť s hmotnými obtížemi a hospodářsko-politickými nedůslednostmi, se rozvíjela. Než však ještě celý finanční důsledek italské války a revoluce uherské se mohl ukázat, podvráceno znovu dílo měnového pořádku, od prvopočátku chatrně uzákladněného a celkem jen tak říkajíc povrchně sklíženého. Národní banka ocitla se tak v neblahé krizi. Místo aby se mohla vyzouti z nezdravých jednostranností svého věřitelského poměru k financím státním, zabředala v něm ještě více. Ačkoliv stát v tísních svých byl nucen k ní se uchýlovati o novou pomoc, přece ovšem ochromení její, jakož vůbec neutěšený stav valuty s vysokým stavem ažia vadil záměrům veliké politiky, která stojíc té doby ve znamení soupeřství rodu habsburského s hohenzollernským o primát v Německu, ovládala všecku politiku hospodářskou. Zbraněmi této politiky vedl se zápas o velké cíle, především pak zbraněmi politiky celní. Ať už patříme na osudný politický cíl sám jakkoliv, Bruckův pamětní spis z konce r. 1849 narýsoval velkolepý etapový plán ku konečnému splnutí mocnářství Rakouského s Německem v jedno mohutné celní území o 70 milionech obyvatel. Uzavření obchodní smlouvy s německou Celní jednotou r. 1852

pojímalo se v Rakousku za první krok ku provedení toho plánu, anof jednání o dalších krocích sblížení ve smlouvě té výslovně pro chvíli obnovy její bylo vyhrazeno. Prusko dovedlo je zmařiti. Ale až do počátku let šedesátých všecka domácí národohospodářská politika jest ovládána tímto zřetelem. Zavedení totožného směnečného řádu, uzavření smlouvy poštovní r. 1854, smlouvy mincovní z r. 1857, na jejímž základě povstala u nás tak řeč. rakouská měna, a ještě pak zavedení totožného obchodního zákoníka, jsou samé články v témže řetěze. Smlouva mincovní ale pudila k urychlení nápravy měnové, neboť měla vůbec pozbyti závaznosti, jakmile by v některém z účastných států přes 1. leden 1859 potrvála papírová měna. V tom tedy byl mocný podnět k pohánění díla nápravního, ovšem také nebezpečí rozhodnutí nerozvážných, i kdyby nebyly nastaly nové těžké svízele finanční následkem ozbrojené neutrality Rakouska ve válce krímské.

Až do vypršení nového privilegia jsou nejdůležitějšími událostmi v dějinách Národní banky úmluvy její se státní správou, z původu pohledávek proti státu, buď že povstávají nové nebo že se shlazení starých umlouvá. Nové povstaly hned účinkem událostí r. 1848 a 1849 a úmluva z 6. prosince 1849 vztahovala se na 14 takových položek v sumě bezmála 97 milionů zlatých unifikovaných ve 2% ní dluh, kdežto dluh ze stažení víd. měny a z eskontu poukázek ústřední pokladny (úhrnem 128·47 mil. zl.) zůstal nedotčen. Zatím se do konce r. 1853 oběh různých druhů státovek zvýšil na bezmála 150 mil. zl. a úmluvou z 23. února 1854 — která opakovala slib už r. 1816 vyslovený, že žádné státovky s nuceným oběhem více vydávány nebudou — převzala banka jich stažení na účet státu. Obširný plán byl rozvinut, aby zabezpečením pravidelných zdrojů příjmových dluh státu u banky se splácel a přidělem z výnosu »národní půjčky« do 24. srpna 1858 na 80 mil. zl. se stlačil, začež měla banka do této lhůty započítati výplatou bankovek hotovými. Namísto toho přinesla krímská válka nové dluhy státu u banky, již stát v říjnu 1855 mimo požadavek banky z obou operací vybavování státních peněz papírových (z vídeňské měny ještě 60·98 mil. zl. a ze stažení nových státovek 44·25 mil. zl.) dluhoval okrouhle 155 mil. zl., začež jí odevzdal státní domény ke správě a postupnému prodeji. Aby tyto prodeje se mohly prováděti snáze, zřízeno při Národní bance nejv. rozh. z 12. října 1855 oddělení hypoteční, jehož dotace se provedla pomocí výdaje nových akcií. Za takového stavu ukládá stát bance nejv. nařízením z 30. srpna 1858, aby vydávala od 1. listopadu 1858 jen bankovky na 1000, 100 neb 10 zl. znějící a vyplácela je na předložení

u hlavní pokladny vídeňské stříbrem. Obíhající suma těchto bankovek měla býti do třetiny uhrazena stříbrem, po případě částečně zlatem. Namísto bankovek o 5, 2 a 1 zl., kteréž měly býti do r. 1859 staženy, měly býti vydány nové o 1 zl., jimž za zvláštní úhradu měly sloužiti státní domény bance odevzdané. Ještě jiné fondy stát opatřil — za 23 mil. zl. vyvazovacích obligací, 30 mil. zl. v hotovosti — na splátku a k posile zásoby kovové. Vše marně. V září 1858 začala banka s výplatou bankovek kovem. V dubnu 1859 byla nucena ji zastavit. Zápletka s Itálií vtlačila stát i banku na staré dráhy. Do konce r. 1859 dluh státu u banky zase vzrostl na více než 300 mil. zl., byl sice do tří let zase na 217 mil. stlačen, ale pouze pomocí obligací bance odevzdaných, což neznamenovalo žádný příhodný podklad, který by usnadnil rozvoj normální činnosti banky.

Sisyfovo dílo musilo tedy počítati znova. Zavedením ústavy únorové nastala změna potud, že nyní na vydávání pravidel pro banku a na kontrole její nabytí účasti parlament. Trůnní řeč z r. 1861 sama naznačila jako cíl všeho snažení rychlé uplácení dluhu státního u banky a zabezpečení nezávislosti správy bankovní. Nové stanovy (ze dne 27. prosince 1862) prodloužily privilegium do konce r. 1876, rozšířily obor obchodů bance dovolených, m. j. — teprve nyní — obdržela právo k obchodování drahým kovem a devisami. Předpis o kovové úhradě bankovek byl přízpůsoben ustanovením anglické akty Peelovy — každá bankovka vydaná přes sumu 200 mil. zl. měla býti hrazena stříbrnými mincemi neb pruty, až do čtvrtiny, po případě, třeba zlatem. Umluvou státní správy s bankou bylo ustanoveno, že do konce r. 1866 dluh státu u banky bude splacen až na 80 mil. zl., jež zůstanou nezúčitelnou zápůjčkou. Do téže lhůty měla býti úhrada bankovek převedena na stav předepsaný a r. 1867 počítí výplaty. V plném proudu bylo provádění tohoto pěkného plánu, když znova bés války je přerval. Válka s Prusy r. 1866 způsobila znovu vydání státovek. Stát prohlásil bankovky o 1 a 5 zl. v úhrnné sumě 112.4 mil. zl. za státovky, stejnou část vybral u banky v bankovkách na vyšší obnosy, vynutil ještě další zálohu 60 mil. zl., stříbro pro válečnou náhradu Prusku také bylo vzato z banky. Konečně ustanoven kontingent státovek na 300 mil. zl., kterouž hranici směly překročiti o tolik, o kolik dočasný oběh t. zv. salinek svého maxima 100 mil. zl. nedosahoval. Pro záležitost spořádání měny a také pro otázku obnovení výplaty bankovek kovem nebylo nyní shlázení dluhu u banky rozhodující věcí. Dluh byl až na 80 mil. zl. během r. 1867 shlázen, překážkou spořádání měny byl však nyní veliký oběh státovek a zůstal jí dlouho. Za porušení privilegia, kterého se stát vydáním státo-

vek dopustil, domáhala se banka náhrady a obdržela ji konečně nejen v podobě dovolení snížití si kapitál akciový (ze 110.25 na 90 mil. zl.), nýbrž i dalším rozšířením okruhu svých obchodů, zejména v tom směru, že jí bylo dovoleno přijímati zúčitelné i nezúčitelné peněžní vklady a prováděti komisionářské obchody.

Na polích u Hradce Králové rozhodlo se s platností konečnou o osudech velkoněmeckých tendencí, které ovládaly politiku rakouskou po dlouhou dobu. Přestaly míti také vliv na záležitosti banky cedulové. Tato mohla dále výlučně dle hledišť národohospodářských býti upravována a řízena. Avšak s docela jiné strany povstal skoro zároveň nový trvalý vliv politických hledišť — přineslo jej rakousko-uherské vyrovnání z r. 1867. Leč dříve pohlédněme, jak zatím se utvářil vývoj ostatních bank.

Po změnách, jež do nejzávažnějších základů našeho hospodářského života uvedeny byly okolo polovice XIX. století, dostává se na pořad také typ akciových bank ryze podnikatelských. Ovšem ne docela z volného podnikatelského počínání. Tak jako při zavádění spořitelny, i při zakládání prvních bank akciových v Rakousku zasahovali do věci podnikatelé a povzbuzováni vynikající státníci. Při zřizování prvních akciových bank zejm. Baumgartner a Bruck. První byla r. 1853 »Dolnorakouská eskontní společnost«, jež zavedla spolu dvě novoty: pokladniční poukázky na okrouhlé částky, vydávané na základě vkladů peněžních s různými měrami zúčtení podle rozdílu délky lhůt výpovědních; mobilnější a tedy i k oběhu schopnější než obvyklé vkladní knížky — pak slučování interesentův eskontních ve zvláštní úvěrní spolky s účastí členů jejich jak na riziku tak i na zisku z eskontu jejich směn u příslušné banky. Máme ještě dnes některé takové úvěrní spolky, na př. u Živnostenské banky — leč zařízení to nenabýlo velkého dosahu, jaký se mu druhdy tušil. Po první akciové bance, jež neměla jiného cíle, nežli býti úvěrní bankou pro potřeby průmyslu a obchodu, povstala brzo, r. 1855, první banka typu mobilárního, Creditanstalt für Handel und Gewerbe, nápodobenina Pereirovského Crédit mobilier, jež brzo uvedla se světu velikou emisí t. řeč. úvěrních losů. Její akcie stala se časem naším vedoucím bursovním papírem spekulacním. Do konce let padesátých pak přibyla jen ještě menší banka v Tersti; v prvých letech šedesátých přicházejí na řadu banky v některých hlavních městech zemských, jejichž ráz vyjadřuje již nápis Eskomptní banky (Brno, Praha, Št. Hradec), ale spolu r. 1864 nový velký ústav pro úvěr pozemkový (Privil. österr. Bodencreditanstalt), který však víc a více pošínoval svou působnost na dráhy banky mobilární. Vůbec až do konce

r. 1867 nebylo v nynějším obvodu předlitavském udělených koncesí na zřízení bank akciových více než 9, v roce 1868 pojednou přibylo 8 nových, mezi nimi první české: Živnostenská banka a Úvěrní ústav v Hradci Králové — a již roku 1869 zmocňuje se nezdravá spekulace zakládání bank, koncesí udílí se 26, ale krise počíná mezi mladými ústavy řádit. Vídeňská Unionbank povstává r. 1870 fusí čtyř takových nových bank, krisi těžce dotčených, vůbec ale r. 1870 přináší jen dvoje novozaložení. Leč era netušeného rozvoje — jak znělo tehdy slovo okřídlené — teprve nadcházela; roku 1871 povstalo 16 nových bank, 1872 uděleno 54 koncesí a ještě v prvních měsících roku následujícího uděleno koncesí 11 před otevřením světové výstavy vídeňské a současným propuknutím hrozného bursovního poprasku, který byl pro nás počátkem nejdělní a nejtěžší národohospodářské krise v století XIX. Jest na bledni, že největší částí těchto zakladatelských počínů nebyla pohnutkou nějaká národohospodářská politika, nýbrž pouhé pachtění za zisky zakladatelskými a hra bursovní. V letech 1870—1872 výnos bank plynoucí z eskontu a zápůjček na jistoty — tedy z obchodů, jež se dle zprávy parlamentní ankety nazývaly »legitimním« bankovním obchodem úvěrním — zůstával daleko pozadu za zisky z obchodů efektových, konsorciálních a emisních. Nejničemnější typy mezi novými bankovními tvary té doby byly tak řeč. banky makléřské — Maklerbanken — jež jako pomahači zakladatelských velkokapitalistů k rychlému umístění vydávaných akcií v obecnstvu měly přímo namířeno na obecnstvo valem na bursu se deroucí, po účasti na hře její dychtící; neméně pak banky stavební, jež těžily hlavně ze stavebního ruchu vídeňského, leč i na jiných místech z podobného podnětu bažily po lehkých kořistech ze spekulace staveništné. Když krise propukla, řítily se banky a bankéři jako kartové domky, během roku největší část nově založených podniků bankovních a ovšem i různých jiných byla smetena s povrchu, do konce r. 1873 octlo se 39 akciových bank v konkursu neb likvidaci. Pojem o katastrofových účincích krise dají některá čísla z výše dotčené zprávy. Z 1005 akciových společností vůbec (ne pouze bank), které byly od r. 1867 až do konce dubna 1873 povoleny a ze kterých se 682 ustavilo, do měsíce září 1874 propadlo 166 se splaceným kapitálem 360 mil. zl. (nominální kapitál 1022 mil. zl.) likvidaci, konkursu neb fusí. Z těch 166 společností 125 vzniklo v letech 1871—1873, ostatek v letech 1867—1871.

»Veliký krach« postihl arci nejvíce Vídeň — leč ani u nás nebylo vše, co založeno, zdrávo, ani ne všecko z české národní strany založené, byť i nebylo v tehdejších dobách v Čechách odpornějšího úkazu, než byl po-

věstný »Crédit foncier für das Königreich Böhmen«, banka r. 1872 proto založená, aby se zabezpečením vydatného hypotečního úvěru usnadnilo koupě velkostatků za účelem pošnutí většiny při volbě sněmovních poslanců za velké statky na stranu německou a zlomení pasivního odporu českého. Nebylo žádného z oborů působnosti ve stanovách tehdejších bank stavebních i zakladatelských, aby je mezi své agendy nebyl pojal tento bankovní ústav, jenž byl oprávněn vydávati zástavní listy s právem papírů poskytujících sirotčí jistoty.

Nebyly ovšem jen zakládány banky. Zakladatelská horečka vztahovala se také na jiné podniky, ale banky se zakládaly nejsnáze. Nyní, v následujících letech po r. 1873 fusemi, likvidacemi a konkursy počet jejich se zmenšoval. R. 1875 trvalo 63 bank s akciovým kapitálem 323 mil. zl., až do počátku let devadesátých zmenšil se počet jejich na 38 a kapitál sám na 303 mil. zl.

Zrovna v téže době, ve které se v nynějším Předlitavsku zakládaly první velké akciové banky, povstávaly také první drobné ústavy ku prostředkování úvěru v kruzích malých producentův a obchodníků, záložny. Vzor Schulze-Delitzschův dobře se ujímal, jak známo, také v našem lidu, ač se právě české záložny netěšily z výsluní přízně vládní. Zvláště na Moravě přenášen byl vládní boj proti národnosti české také na pole hospodářské. Záložny přestály otřesy hospodářské krise beze všeho přirovnání snáze a mohly se dále rozvíjet počtem i kapitálem, kdežto na akciových bankách dlouho ještě v obojím směru spočívala olověná křídla krise.

Nežli znovu navážeme přerušenu niť vypravování o osudech cedulové banky, budiž zkrátka připomenuto, že se v období, jemuž naše líčení posléze platilo, vytváří zvláštní naše právo bankovní, ovšem kromě banky cedulové, jejíž právo se počíná prvním jejím privilegiem. Akciové banky do té doby, než vstoupil v působnost obchodní zákon, zřizovány byly na podkladě cis. pat. z 26. listopadu 1852 (spolkového zákona), kterýž požadoval pro úvěrní ústavy schválení panovníkovo. Zájem státní správy na zřizování a působnosti jich osvědčoval se z počátku v tom směru, že zvláštními privilegiemi byly každé jednotlivé bance povoleny určité, pro ně výhodné výjimky z obecných předpisů poplatkových i po různu daňových a z obecných předpisů justičních. Na kolik jde o posléz řečené, až do r. 1868 zejména též osvobození od platných tehda obmezení úrokových. Proto objevují se výňatky ze stanov každé jednotlivé z dotčených bank v říšském zákonníku a všecka tato privilegia tvoří rakouské bankovní právo prvního období — a zůstala po rozumu čl. 5. obch. zák. v platnosti. Ze zemských

ústavů spadá do té skupiny ještě Hypoteční banka království Českého. Od vydání zákona ze dne 10. července 1865 a nařízení ministeria státního a záležitostí vnitřních ze dne 28. října 1865, kterými byly jednotně vymezeny právní výhody »úvěrních ústavů zákonitě zřízených a dozoru státní správy podrobených«, jsou zvláštní privilegia — jako na př. povolení politické exekuce pro úrokové a hypoteční pohledávky haličské Zemské banky — řídkou výjimkou. Není důvodu, zabíhati v mezích těchto výkladů do podrobností výjimek z obecných předpisů poplatkových a justičních, jež uvedeným zákonem a nařízením, jakož i, na kolik jde o poplatky, výnosem ministeria financí z 16. ledna 1866 byly vytčeny. Ale hned na tomto místě budiž podotčeno, že během doby pozdější přibýlo zákonů nových. Tak poplatkové úlevy hypotečních bank rozšířeny na nové útvary bank vydávající obligace zástavním listům obdobné (zák. z 22. prosince 1901). K ochraně majitelů zástavních listů vydán zvláštní zákon 24. dubna 1874 a ochrana zákonem z 27. prosince 1905 rozšířena na majitele komunálních obligací a jiných příbuzných. Výjimky z obecných předpisů justičních rozmnoženy pak zvláště vzhledem na konverse hypotečních pohledávek v níže zúročitelné zákonem ze 14. června 1888, na jehož místo vstoupil zákon z 22. února 1907. Až do vydání zákona z 2. července 1868 č. ř. z. 93 udíleno bylo pouze zvláštními privilegii od případu k případu zástavním listům jednotlivých bank právo sirotčí jistoty. Zákonem tím bylo přičleno všem ústavům, které obdržely povolení vydávati listy zástavní, a dle zák. z 27. prosince 1905 platí obdobně i pro komunální, meliorační, železniční a jiné obdobné obligace bankovní.

Vracíme se nyní k dějům banky cedulové. Státoprávním vyrovnáním s Uhry r. 1867 nebylo prozatím na faktickém stavu nic změněno. Úmluvou oboustranných ministerií z 8. března a 12. září 1867 byl až do vypršení privilegia stav trvajícím ponechán a toliko změny, které by mezi tím časem měly nastati, vyhrazeny společné dohodě. Již výše vzpomenuté změny stanov na odškodněnou pro porušení privilegia byly tím způsobem provedeny a neméně ustanovení zák. z 18. března 1872, pro budoucnost nad míru důležité, dle kteréhož kovová úhrada vůbec mohla záležeti ve stříbře nebo ve zlatě. Již tehdy přišel v Uhrách do proudu požadavek samostatné cedulové banky uherské a to nejen ve veřejném mínění, nýbrž i v úředních jednáních. V »květnových puntacích« z r. 1876 bylo samostatné právo každé z obou polovic říše ke zřízení samostatné banky cedulové uznáno — což zůstalo stále se vracějící klausulí i všech pozdějších ujednání o prodloužení privilegia — ale pro příštích deset let uznáno za výhodnější

zachovati jednotu bankovky, ovšem však spolu vztyčen uherský nárok na rozdělení banky na dva rovnoprávné hlavní ústavy s ústředním správním orgánem, v němž by rovným dílem měli místo zástupcové uherští. Dualistickému požadavku banka sama rozhodně se vzepřela. Leč v nových stanovách (zák. ze 27. července 1878), kterými i starý název banky sám se změnil ve firmu »Rakousko-uherská banka«, byly přece základy dualisace položeny a ona v následujících z 21. května 1887 a 21. září 1899 postupně až tam dovedena, kde ji prvotní požadavek míti chtěl.

Požehnání míru, jež říši naší, až na poměrně nezávažnou příhodu bosenskou, od r. 1866 bylo údělem, přispělo vedle národohospodářského zvelebení, které přes pohromy krise z r. 1873 přece postupovalo, hlavně k tomu, že finanční hospodářství státní se upevnilo, vyzulo z pout vleklého schodku a bylo schopno k samostatným akcím pro konečné uspořádání měnových poměrů. Těžiště nespočívalo, jako dříve, v odklizení dluhu u banky — činil od r. 1867 jen 80 mil. zl. nezúročných, o jejichž postupném umořování pomocí podílů státních na přebytečných banky u příležitosti obnov privilegia vždy úmluvy se daly. Šlo především o odklizení státovek. Nemělo-li býti dílo nápravy od počátku jen vratkým jako při náběžích dřívějších, nemohlo odklizení to provedeno býti jinak, než pomocí bezprostředního a úplného založení drahým kovem se strany obou zúčastněných států. I když se neuválilo na banku bezprostředně finanční břímě nápravy, očekával ji přece úkol o sobě už veliký právě dost, péče o stálost hodnoty měnové. Spojencem vlád i sněmoven v příčině nápravy měnové byl národohospodářský vývoj sám. Ažio stříbra, které se v Rakousko-Uhersku udržovalo přes rok 1870, klesalo tou měrou, jakou na trhu světovém cena stříbra, a zmizelo docela, když i státy latinské unie mincovní se dohodly o zastavení ražby kurantních peněz stříbrných. Ano bylo nepochybno, že stříbro, všude z měnových soustav vylučované, bude se tlačiti k nám, a že místo papírové měny, v letech sedmdesátých už mírně v hodnotě kolísající, ryze fakticky se provede restituce stříbrné, neméně nestálé v hodnotě, než byla dosavadní papírová. Sebe účelněji vypravená banka cedulová byla by bezmocna naproti kursové houpačce měnového kovu, jejíž příčina jest světohospodářská. A tu zasáhlo do věci r. 1879 pouhé správní rozhodnutí obojích vlád, kterým bylo ražení stříbrné kurantní mince (stříbrných zlatníků) u rakouské jak uherské mincovny zastaveno. Už přípravou na tuto událost bylo spolu do statutu z r. 1878 pojata ustanovení, že koupě stříbra bankou mají přestati, jakmile by se ražba stříbra zastavila. Vážné přípravné kroky, při nichž nešlo jen o nápravu

ve smyslu obnovy výplat bankovek kovem, nýbrž spolu o změnu kovového základu měny. Není zde místa vykládati, proč dle převládajícího mínění mezi národními hospodáři a praktiky velkého průmyslu i obchodu základem tím nemohlo býti nic jiného než zlato. A odtud vzešel nový problém. Již sice od počátku let sedmdesátých se v Rakousko-Uhersku kromě mincovního dukátu raziti počaly dvacetifranky, a dokud panoval na trhu hodnotový poměr zlata ke stříbru $15\frac{1}{2} : 1$, obsahovala osmina dvacetifranku tolik zlata, za kolik se na trhu dalo koupiti 11.11 gramů stříbra, čili 1 zl. Proto nazván dvacetifrank osmizlatovým dukátem a osmina dvacetifranku »zlatým ve zlatě« (Goldgulden). Ale na tyto fingované zlaté, které se nikdy nerazily, vydávaly se u nás státní i jiné veřejné obligace, aby našly snáze odbytu, a od r. 1878 také sazby celní zněly na »zlaté ve zlatě«. Leč tento zlatý ve zlatě zůstal přece jenom fikcí. Jednotkou nové zlaté měny se více státi nemohl, když během času, účinkem klesající ceny stříbra, nabyl proti stříbru hodnoty mnohem větší. A poměr ten býval by stále křiklavější, kdyby se nebylo r. 1879 zastavilo ražení stříbrných zlatníků. Od té chvíle byl pohyb cen rak. zlatého (stříbrného a na stříbrný znějícího papírového) nadobro odloupen od pohybu tržní ceny stříbra neraženého a byl venkoncem příznivější než cena stříbra na obecném světovém trhu. Domácí i cizí mince zlaté a směňky zahraničné na zlaté peníze znějící byly kupovány za menší sumu zlatých r. m., než by — vzhledem k poměru tržní hodnoty zlata a stříbra neraženého — bývalo přiměřeno vnitřní hodnotě těchto. Podle tohoto výsledku cen bursovních bylo průměrem let 1879—1891 kupováno a prodáváno 250 franků = 100 zl. ve zlatě za 119'032 zl. r. m. Podle toho vyměřen obsah zlata v nové mincovní jednotce naší nové měny, kteráž jednotka měla býti rovna půl zlatému r. m. »Koruna«, jakožto jednotka naší nové měny*), jest tedy ono množství zlata, které se během let 1879—1891 průměrem koupilo za půl zlatého r. m., to jest tedy (s nepatrným zaokrouhlením) 0.304878 gramů ryzího zlata. To znamenalo tolik, že dvě koruny ve zlatě jako ekvivalent stříbrného zlatého, rovnají se 0.84 zlatého ve zlatě. Pochopíme tedy na př., že vzešel kursovní zisk přes $13\frac{1}{2}$ mil. zl., když banka své zásoby zlata a zlatých devis, počítané stále bez ohledu na stav kursovních záznamů dle starého klíče (1 zl. ve zlatě = 1 zl. ve stříbře) sumou 74.14 mil. zl., přepočítala dle nové relace.

Národohospodářsky úplně přesné a úzkostlivě spravedlivé ustanovení zlatého obsahu koruny, o němž právě byla řeč, stalo se však v době, když

*) Tedy koruna ve zlatě, nikoli stříbrná koruna, která jest pouhou mincí drobnou zastupující množství zlata v textu výše uvedené.

ještě panovaly velmi živé, vážné obavy, že všechna těžba zlata na zeměkouli, která ke všemu ještě začala ochabovati, nevystačí, aby opatřila zlatem kulturní státy světa, šmahem zlatou měnu zavádějící, pokud jí již neměly. Veliká a nejvážnější záhada měnová nespočívala v tom, lze-li či nelze hned neb brzo zavésti výplatu bankovek kovem, nýbrž podaří-li se tuto hodnotu rakousko-uherského půlzlatého č. koruny také naproti zahraničným měnám zachovati. Proto bylo potřebí orgánu dobře vypraveného a silného, aby byl strážcem stálosti hodnoty naší měny — to jest úkol, jenž náleží cedulové bance, je-li pojímána jako podnik veřejný a pojímá-li tak své poslání sama. To byl tedy úkol, jenž čekal Rakousko-uherskou banku, jež od r. 1867, za ustáleného stavu státního zadlužení u ní, měla u vydávání bankovek pro obchod soukromo-hospodářský ruce uvolněny i mohla si v tomto směru do značné míry už tak vésti jako jiné banky cedulové, naproti státním financím nezávislé. Za to regulující zásahy do zahraničného proudění drahokovu vykonávati nemohla, dokud znemožňoval veliký oběh státovek vyplácení bankovek kovem.

Teprve nápravou měnovou mohl i tento druhý ze základních úkolů banky cedulové býti podstoupen. Při této nápravě, zákony z r. 1892 zajištěné, nebylo na bance požadováno, aby svými prostředky prováděla stažení státovek za úhrady od státu v hodnotách nelikvidních nebo za pouhý slib úhrad, jak to bylo při založení Národní banky a při vybavování státovek z oběhu po r. 1849. Bylo arci samozřejmo, že ani tenkrát nemohl stát za státovky, jež se braly z oběhu, bezprostředně v oběh uváděti zlato, dokud se přiměřeně neustálily poměry zahraničné platební bilance; stát však, jsa ve finančních poměrech bez přirovnání příznivějších, nyní za bankovky, které místo státovek z oběhu braných v oběh uváděl, tak říkajíc z ruky do ruky ukládal u banky přiměřené sumy kovu. Po této stránce tedy nebylo na bance žádáno obětí aniž na ni uvalováno riziko. Jediná finanční oběť banky, pokládaná však spolu jako náhrada za obnovu privilegia r. 1899, záležela v odpisu 14,145.555 zl. na dluh 80 milionový (zatím podíl na čistém zisku banky do konce r. 1899 na 74,145.555 zl. snížený) a odpis ten měl svou protipoložku v kursovním zisku na zlaté minci a devisách banky, jak dříve řečeno.

Za to tím důrazněji ovšem vystoupil nárok na banku jako podnik veřejný, pokud jde o úkol strážce stálosti hodnoty měnové. K tomu bylo arci potřebí kromě odstranění státovek na účet státu ještě jistých bankovních technických podkladů u banky samé i jiných hospodářských opatření, ale také porozumění na straně správy bankovní, osvětleného vedení, ne-

ochromovaného přílišnými zřeteli na zisk, a rázného výkonu. Bankovní-technickou výpravu poskytly stanovy. Již srpnovými zákony z r. 1892 byla banka zavázána kupovati zákonné mince zlaté dle hodnoty jmenovité a pruty dle mincovního čísla. Nové stanovy z r. 1899 kromě toho dopouštějí bance doma a za hranicemi koupit a prodej směnek a šeků na zahraniční místa, bankovek cizozemských, jakož i směnek na korunovou měnu neznějících, splatných v obvodě působnosti stanov, vydávání šeků a poukázek na zahraniční místa, opatřování inkas a výplat na cizí účet v cizině i vydržování aktiv v cizině ke provozování těchto obchodů potřebných.

Z těchto důvodů soustřeďování obchodu drahokovového přenesena na banku veškerá »služba zlata« (Golddienst) obou polovic říše i poštovské spořitelny. Ještě sice po vydání prvních zákonů o nápravě měnové správa banky se rozpakovala rázně se ujmouti obchodů valutových a devisových, leč vpravila se konečně v tuto velikou úlohu stále bdělého a mocného »zasahování v trh valutový a devisový s hlediště prospěchu veřejného tak, aby potřeby obchodu v příčině valut a devis byly opatřeny za všemožného uvarování kursových úchylek a vyloučením spekulativního živlu z této větve obchodování.*) Žádná ze všelikých větví působnosti naší banky cedulové nedosahuje významem svým této a dostalo se provádění jejímu porozumění i ráznosti. Až dotud sice nebyla formálně zrušena suspense předpisu o povinné výplatě bankovek hotovými, ač ji banka koná, i dojde k formálnímu zrušení sotva, dokud nebude rozhodnuto o nových plánech maďarských po zřízení samostatné cedulové banky uherské. Ale podstatný cíl nápravy měnové byl dosud dosažen, »koruna« zachovává svou hodnotu měnovými zákony z r. 1892 uzákladěnou, jen v úzkých mezích pohybují se okolo ní bursovní kursy valut a devis, už nyní patnácte let. Jen v prvních letech po zavedení dotčených zákonů nastaly povážlivé příznaky, citelnější odchylka, ale byla odůvodněna zvláštními poměry trhu, jež finanční operace spojené s opatřováním zlata pro nové účely mincovní připravily o nabídku devis, kterých k vyřízení pravidelných závazků obchodních bylo třeba. Když to napětí pominulo, vrátily se valutové a devisové kursy na úroveň, která nyní už platí za jejich normální. A to spolu zásluhou banky. Neosvědčily se sice obavy, v době před našimi měnovými zákony často i autoritami velikého jména podepřené, že těžby zlata bude ubývatí a že »pokrývka zlatá«, o níž se národové tahají, bude pro všechny příliš krátkou. Těžba zlata přes to, že dočasně válčení v Jihu africkém zastavilo

*) Alex. Spitzmüller: Die österr.-ungar. Währungsreform. 1902.

tak ohromný pramen, jakým jest Transválsko, od těch dob stoupala ustavičně, jest dnes na zeměkouli celé třikrát větší, než byla počátkem let devadesátých.*) Avšak tím, že znova celá řada států mimoevropských do svých měnových soustav zavedla zlato a že spolu mohutná vlna průmyslového a obchodního rozmachu ve valné části Evropy a v Americe severní stupňovala potřebu zlata, neutuchl světový zápas o zlato, ba dočasně se stupňuje k vysokému napětí, jež nutí mocné banky cedulové k důrazným obranným opatřením politiky diskontní. Ani tyto velké světové zápasy nebyly u nás dosud s to vyšínouti kursy valut a devis z mezí mírného kolísání, které bývá normálním zjevem i při starospořádaných poměrech měnových. Bylo by sotva tak, kdyby nebylo silné bankovní politiky, kdyby běh věcí byl zůstaven ziskovému čichu a počínu spekulace. Není druhé skutečnosti, jež by tou měrou byla upevnila důvěru v hospodářský stav a sílu Rakouska. A přece jest dnes pochybno, nevezme-li po tomto vážném důkazu o významu jednoty banky cedulové tato právě v předvečer stoleté památky finančního patentu z r. 1811 za své. Neboť nynější privilegium — předpokládajíc, že společné území celní rakousko-uherské ještě rok 1907 přetrvá — vyprší koncem r. 1910 a politikové maďarští volají po rozdělení spoléhajíce nepochybně, že všestranná kapitálová závislost Uherska na Předlitavsku sama bude nejlepší ochranou, aby Předlitavsko i po rozdělení banky pro dobro svých kapitálových posic tamních šetřilo hospodářských prospěchů Uher s tím cítem, se kterým starostlivý věřitel dlužníka k účasti na dostizích se strojícího prosebně žádá: Jen šetřte svého zdraví.

Obrátíme svou pozornost nyní zase k ostatním bankám. Krise z r. 1873 se svými těžkými účinky přinesla pohromu, ale také očistu. O pohromách byla již zmínka. Očista záležela v tom, že banky, které krisi přetrvaly, poznaly krátkozrakost a nebezpečnost jednostranného pěstění obchodů zakladatelských. Bývalo by také marno o ně se pokoušeti vzhledem k otřesení důvěry v obecnstvu, které se tak snadno nedalo uklidniti. Co ztratilo pěstění této větve, o to získaly pravidelné obory prostředkování úvěru a platů i soutěž při nich. Počet bank akciových, nepočítajíc Rakousko-uherskou, dlouho se nemnoží. Roku 1880 do 1883 vzrůstá ze 44 na 47, při čemž akciový kapitál se rozmnožuje z 152 mil. na 223 mil. zl., však počet ztenčuje se znenáhla zase, až r. 1892 dostupuje nejnižšího stavu 38 s akciovým kapitálem ještě o 10 milionů zl. menším než r. 1883. Jenom počet filial (nečítajíc filiálky a pobočná místa Rakousko-uherské banky a po-

*) 1892, v roce vydání našich valutových zákonů 214.073 kg, r. 1906: 601.000 kg.

bočná místa Zemské banky haličské, z 23 r. 1878 vyrostl na 44 v roce 1892. Od roku posléz řečeného znova, ač velmi pomalu, počet bank akciových roste, akciový kapitál — pořád kromě Rakousko-uherské — teprv v roce 1896 se vyšinuje na 482 mil. K. Do konce roku 1904 vyrůstá počet akciových bank, mimo cedulovou, na 51 se 135 filiálkami; akciový kapitál jejich činí 612,216.000 K a rezervní fond 223 mil. K. Roku 1905 přirostlo akciového kapitálu o 65 mil., takže činil 679,927.000 K. Kromě 135 filiálek tu zemských měly akciové banky rakouské r. 1904 ještě 2 v Budapešti, 1 v Sarajevu, 2 v Londýně a 1 platebnu v Paříži. V posledních letech oživily se zase obchody zakladatelské a efektové, zvláště proměny soukromých závodů, mezi nimi některých velikých, na podniky akciové. Tyto nabyly více půdy i v důvěře obecnstva. Také při zakládání nových bankovních podniků ve státech balkánských vystupují velké banky vídeňské ve spolku s pařížskými i jinými, účast na velkých operacích finančních neobmezuje se na domácí a uherské emise, nýbrž také se vztahuje na cizozemské, jako bylo zejména s velkou zápůjčkou ruskou.

Drobné bursovní popluchy odhalí sice pokaždé jistou účast živlů nad svou peněžní sílu do spekulace se vrhajících neb stržených, leč efektový obchod pozbyl přece jen dobrodružně spekulativního rázu, který před třiceti lety měl tak neblahé ovoce. Ostatně právě po stránce mobilárního obchodu má akciové bankovníctví předlitavské přese všecku silnou a rozhodnou převahu Vídně přece zřejmě dvojí střeďiště: Vídeň a Prahu. Akciový kapitál všech vídeňských bank kromě cedulové činil r. 1904 483,704.000 K, všech ostatních 128,512.000 K, leč z této sumy připadlo na akciové banky v Čechách 80 mil. a přidali se k tomu zejména ještě široce uzákladěná a již také rozvinutá působnost Zemské banky král. Českého i dosah úvěrní akce druhého zemského ústavu a dvou velikých spořitelen, dá to obraz dosti značné hospodářské síly, který nejlépe jest osvětlen skutečností, že suma pasiv všech bank akciových i neakciových v Rakousku po srážce pasiv Rakousko-uherské banky činila koncem r. 1904 6.310,066.000 K, z čehož připadlo na banky akciové a zemské v Čechách 1.504,891.000 K.

Přímo k účinkům krise z r. 1873 sluší však počítati také nový popud k rozvoji zemských ústavů bankovních. Neboť záhy po založení Hypoteční banky království Českého (1864) rozmohl se čilý ruch zakládání bank akciových, panující liberální směr názorů očekával od soukromopodnikatelské iniciativy více než od podniků zemských. Teprve krise zvrátila tuto důvěru a zvláště pokud šlo o hypoteční úvěr. I tak přibývá nejprve hypotečních bank zemských, v zemích alpských ovšem poměrně nejpo-

zději; s Haličskou zemskou bankou vynořuje se útvar zemské banky s mnohotvárnějším působištem (1883), na nějž následuje pak příbuzný, ale potřebám země přizpůsobený ústav v Čechách, kdežto v jiných zemích, jež už své hypoteční banky měly, jen ústavy pro úvěr komunální jim připojili (Slezsko, Morava, oboje Rakousy); posléze Bukovina akciový podnik v zemi trvajícím proměnila na svou banku zemskou.

Přičteme-li haličské »Towarzystwo kredytowe ziemskie«, známého nám již původu stavovského, a počítáme-li zemědělskou banku markrabství moravského i slezský a hornorakouský komunální ústav úvěrní zvláště, jak formálnímu jejich rázu jest přiměřeno, máme v zemích rakouských koncem r. 1905 celkem 18 zemských závodů bankovních, z nich jen tři mají zvláštní, přímo od země nebo zárukou její na úvěr opatřený základní fond (úhrnem 20,507,453 K). Jejich obíhajícím zástavním a jiné obdobné listy na konci roku 1905 činily úhrnem 1.965,120.319 K. Dvě třetiny z této sumy připadají na papíry vydané na základě zápůjček hypotečních.

Již při zakládání prvých zemských bank hypotečních nepomýšlelo se jen na nové hypoteční úvěry, nýbrž zejména na převod dluhů trvajících, však za neracionálních podmínek uzavřených, na nové ty zemské ústavy. Tento zřetel pochopitelnou měrou vstupoval do popředí při ústavech založených později, ano stával se takřka základním organizačním heslem, které dostávalo ještě více zvuku, když se ozývaly hlasy po soustavném velkém vybavení pozemkových dluhů. V tom jest podstatný rozdíl od komunálních, železničních a melioračních úvěrů u zemských bank. Zde jde celkem vždy o nové úvěry pro obory potřeb, jež vynesla a stupňuje nová doba. Leč právě vzhledem ke dvěma skupinám dotčených oborův úvěrních poznati lze jasně, jak nezbytno jest účtovat i s armádou ostatních závodů úvěr prostředkujících, když chceme míti jasné vodítko pro posouzení působnosti bank. Jde zde o úvěr hypoteční a komunální. Podporovány jsou výhodou větší blízkosti a všemi momenty, které k místnímu závodu obracejí poptávku, udržují spořitelny účinnou soutěž s bankami zemskými. 595 spořitelen předlitavských mělo koncem roku 1904 vkladů 4.573,505.000 K, vládlo 324,289.000 K řádných a 73.086 zvláštních rezervních fondů. Plných 59 procent tohoto jmění bylo uloženo na hypotečních a hypotečně pojištěných komunálních zápůjčkách, vedle čehož bylo ještě na 112 mil. K obecních zápůjček hypotečně nepojištěných. Hypoteční zápůjčky spořitelen převyšují tedy úhrnem značně hypoteční zápůjčky všech bank vůbec v úřední statistiku bank pojatých, neboť tyto činily 2.078,980.449 K. Pro záložny soustavy Schulze-Delitzschovy s jejich

466,625.000 K hypotečních zápůjček (koncem roku 1903) neplatí ovšem tato hlediska, neboť pohledávky jejich spadají namnoze do pořadí, do kterých zápůjčky zemských ústavů a celkem také spořitelen příslušnými řády cestu mají zatarasenu. Za to proti aktivům, jež banky (ve smyslu slova užívaném naší statistikou) mají v pohledávkách směnečných a jiných v osobním úvěru, hrají obdobné položky u spořitelen a záložen dosud úlohu slabou. Působí tu skutečnost, že drobné závody úvěr prostředkující, jež povolány jsou se širokými vrstvami lidu se stýkati, nedovedly v čas obrátiti svůj pozor k vychování jejich pro úvěr osobní. Jest to jeden z nejvážnějších stesků rakouských vůbec (nejen českých), že forma hypoteční zápůjčky se zahnízdila i tam, kde jedinou správnou formou jest úvěr osobní. V naší organizaci úvěrní jest to nezdravý rys a snahy nápravné nemají dosud mnoho úspěchu.

H. Schulze-Delitzsch a záložny české.

Řeč ve schůzi uspořádané »Českým klubem« v Praze na počest památky Schulze-Delitzsche.*) (Prostonárodní spisy politické, jež vydával Český klub redakcí Adolfa Srba, číslo 9, Praha 1884.)

Chci věnovati slovo vzpomínky památce muže, jež nedávno teprv smrt vyrvala bohaté a plodné působnosti obětované prospěchům tříd ohrožených nynějším vývojem hospodářským, muže, který, ač národností byl nám cizím a srdcem nelnul k nám, přece stal se nám dobrodincem bezděčným, ježto právě u nás símě jeho myšlenek padlo na půdu kyprou a úrodnou, šťastně na ní uzrálo a zdravé nese plody. Jest to Němec Heřman Schulze, zvaný po rodném městě svém Schulze-Delitzsch. Jeho jméno nestkví se mezi jmény slavných zástupců vědy, samostatných tvůrčích duchů, kteří poznání lidské novými pravdami obohacují. On toliko, jsa plným přesvědčením přívržencem určitého, třeba jednostranného a tudíž jen relativně oprávněného směru vědy národohospodářské, vším úsilím přenášel učení jeho v praxi, snaže se v duchu jeho řešiti otázku sociální.

*) Maje na paměti veliký význam, který měly Schulze-Delitzschovy příklady a podněty pro vývoj našich svépomocných společenstev vůbec a záložen obzvláště, uspořádal »Český klub« v Praze dne 25. května 1883 ve svých místnostech schůzi na počest památky jeho. Řeč svou při této příležitosti přednesenou podávám zde v podstatě tak, jak proslovena byla. Přidal jsem toliko některé literární doklady a rozmnožil data statistická. K uveřejnění tiskem ve chvíli přítomné proto jsem se odhodlal, protože právě nyní v život vstoupila nová »Jednota založen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku«, kteráž mezi četné důležité úkoly své položila i vydávání pravidelných zpráv statistických o poměrech záložen našich. Tím i u nás dovršuje se organizace záloženská způsobem, jakým pro svépomocná společenstva vůbec upravil ji Schulze-Delitzsch ve vlasti své. V Praze v červnu 1884.

A. B.

Bude nám tudíž zabývati se směrem sociální politiky, jemuž on sloužil, ukázati, kterak to činil, jaké byly jeho cíle při tom, pokud jich dosáhl a pokud s účelem se minul.

Povím napřed stručně nejdůležitější zevní události života jeho.*) Narodil se r. 1808 v pruském městě Delitzsch, studoval práva v Lipsku a v Halle a od r. 1837 zastával úřad soudcovský v rodišti svém. První praktická jeho činnost na poli sociálním padá do roku neúrody 1846, kdež stál v čele těch, kteří v Delitzsch o zmírnění nouze pečovali. Rok 1848 uvedl jej na dráhu politickou jako poslance za rodné město zvoleného do národního shromáždění pruského. Zde postaven v čelo výboru, jemuž přikázáno 1600 žádostí z kruhů dělnických dovolávajících se pomocí zákonodárcovy k rozřešení otázky sociální. Byl členem strany liberální a jakkoliv tehdejší liberalismus jeho nebyl bez onoho doktrinářského příděchu, který jest příznakem liberalismu doby tehdejší i u nás, přece nikdy nepřál radikálním výstřednostem ani v pozdější své činnosti politické, ba byl jejich rozhodným odpůrcem. Uchýliv se po násilném rozpuštění národního shromáždění opět v soukromí, opustil r. 1852 státní službu a z rodiště svého zahájil činnost, která tolik dobrého ovoce přinesla a jméno jeho proslavila. Když r. 1859 nastolením nynějšího krále pruského čilejší politický ruch se probudil, vkročil znova na kolbiště politické a zastupoval průběhem doby rozličné volební okresy ve sborech zákonodárných hláse se k t. zv. straně pokrokové, však věnoval při tom stále hlavní svou činnost literární**) i praktickou záležitostem společenstev svépomocných, což mu valně usnadnil dar od přátel a titelů podaný, který mu zabezpečil existenci. Zemřel r. 1883.

V Německu probudila se otázka sociální později, nežli na západě evrop-

*) Obsáhrný životopis psaný rukou přátelskou od A. Bernsteina (»Schulze-Delitzsch, Leben und Wirken«. Berlín, 3. vyd.)

**) Samostatně vydal: Mitteilungen über gewerbliche und Arbeiterassociationen (1850), Associationsbuch für deutsche Handwerker und Arbeiter (1. vyd. 1853), Vorschuss- und Creditvereine als Volksbanken (1. vyd. 1855, 5. r. 1876), Capitel zu einem d. Arbeiterkatechismus. 6 Vorträge (1863), Die Abschaffung des geschäftlichen Risiko durch Herrn Lassalle (1865), Das preussische Genossenschaftsgesetz (1867), Gesetzgebung über die privatrechtl. Stellung der Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften (1869), Die sociale Frage. 2 Vorträge (1869), Der industrielle Grossbesitz und die Arbeiterbewegung in D. (1870), Die Entwicklung des Genossenschaftswesens in Deutschland (otisky z »Innung der Zukunft« a »Blätter für Genossenschaftswesen«. — 1870), Sociale Rechte und Pflichten (1871), Die Genossenschaften in den einzelnen Gewerbszweigen (společně s Dr. Schneidrem, 1873), Die Raiffeisenschen Darlehenskassenvereine in der Rheinprovinz und die Grundcreditfrage für den ländlichen Kleinbesitz (1875), Streitfragen im d. Genossenschaftsrechte (1876), Materialien zur Revision des Genossenschaftsgesetzes (1883). K tomu od r. 1859 každoročně: Jahresbericht über die auf Selbsthilfe gegründeten deutschen Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften. Poslední za redakce Sch.-D. za r. 1881.

ském, v Anglii a Francii. Probudila se později, neboť se tu dostavily i později ty hospodářské poměry, ze kterých ona všude vyrůstá, hlavně vítězství kapitalistické produkce. Neblahé sociální účinky tohoto vítězství dotýkaly se dvou vrstev tvořících široký základ společnosti ve státě -- malého živnostnictva a dělnictva. Četné skupiny malého živnostnictva viděly v šanc vydánu hospodářskou samostatnost svou převaze výroby ve velkém provozované a v rostoucích zástupech dělnictva hlavně průmyslového utužovalo se vědomí závislosti jejich na velkém kapitálu, vědomí o málomocnosti jejich proti vykořisťovacím snahám podnikatelstva, vědomí o nejistotě vlastní existence. V obou vrstvách budil se odpor proti platným společenským řádům, však každá na jiné cestě viděla hvězdu spásy. Řemeslnické kruhy toužily po obnově řádů bývalých, domnívajíce se, že jedině za hradbou obnovených cechovních zřízení dosáhnou toho, aby staré slovo o zlatém dnu řemesla stalo se zase pravdou. V dělnictvu ale počala domácněti hesla socialismu z Francie přinesená. Oběma směrům byl nepřitelem liberalismus národohospodářský, jehož credo stálo na programu liberálních stran politických. V tomto táboře stál Schulze-Delitzsch. Vezměme do ruky kterýkoliv jeho spis, na př. onen významný, jenž má název: »Capitel zu einem deutschen Arbeiterkatechismus.« Obsahuje 6 přednášek veřejných, proslovených r. 1863 v berlínském spolku dělnickém, a měl dle vlastních slov autorových býti národohospodářskou učební knihou pro řemeslníky a dělníky, jejíž ostří praktické obracelo se proti agitaci největšího odpůrce Schulzova: Ferdinanda Lassalla, jenž stoupal právě v zenit slávy své. Tu stojí takřka v čele výrok, že člověk, opatřen jsa od přírody jistými potřebami, i způsobilostmi jest nadán, aby je ukojil především pomocí práce; že tudíž přirozeně i na státu jiného žádati nelze, než aby odstranil všechny překážky vadící volnému těch schopností rozvoji, aby chránil bezpečnost právní, péči měl o vzdělání lidu a provedl svobodu hospodářskou, svobodu živnosti, obchodu a práce. Nic nesmí podkopávat, ohlodávat, ničit v každémkoliv člověku vědomí vlastní zodpovědnosti za vlastní zdar. Tu hlásá se, že kapitál není nepřitelem dělnictva, nýbrž jeho zneuznaným přítelem. Vždyť na něm závisí poptávka po práci, po silách pracovních, ona roste jeho přibýváním a tím i mzda, ač jestli vzrost obyvatelstva přírůstky kapitálu nepředstihuje. Výsledky výrobního upotřebení kapitálu v dokonalejší organizaci, jíž pomocí strojů a dělby práce se dociluje, jeví se ve snížené ceně všech výrobků, i těch, kterých koupě činí důležitou rubriku v rozpočtu výdajů každého dělníka. I tak ze dvojí stránky najednou jest kapitál dělníku dobrodincem, směřuje ke zvýšené mzdě jeho a ke snížené ceně četných předmětů jeho spotřeby.

Nad to pak tím, že zbavuje dělníka mnohých hrubých, mysl otupujících, mechanických výkonů, přenášeje je na stroje, vysvobozuje mnohé od námáhavého robotování, jehož kletbou jest tělesné i duševní zakrnění.

Arci přes to není slepým Schulze-Delitzsch pro skutečné nedostatky objevující se ve vrstvách dělnických a maloživnostnických. On vidí dobře dělníkovu odvislost a nejistotu jeho existence i skrovný výdělek a možnost vyšínouti se na vyšší sociální stupně; nepodceňuje nesnadné postavení malého živnostníka. Avšak spása kyne jim na dráze jediné, na dráze vlastní pomoci, a její způsob jest dvojitý. Jenom jednotlivcům nadprůměrně nadaným podaří se vyšínouti se vlastní silou samostatně. Všem, kdož pouze průměrně jsou nadáni, všem slabým kyne jiný tvar svépomoci — spolčení.

Associace dělníků a malých živnostníků — pokud zůstáváme státi při hospodářských jejich účelech a spolčení vzdělavací a podobná necháme stranou — ve dvojím vzhledě jest možna, má dva hlavní směry.

Účelem jednoho z nich jest: opatření společníkům pro malé jejich vlastní závody anebo pro domácnosti jejich některých výhod provozování nebo koupě ve velkém. Spolčení vztahuje se tu tedy toliko na určité, jednotlivé podmínky výnosného provozování samostatné živnosti neb výhodného hospodářství domácího; sem pak počítá Schulze-Delitzsch záložny, opatřující členům úvěr; spolky zásobní, sloužící tomu, aby si členové opatřovali společně suroviny v živnostech jejich potřebné, a spolky strojové ke společnému opatření a užívání strojů a jiných částí provozovacího kapitálu; dále spolky stravní č. konsumní za účelem levného opatření potravin a životních potřeb vůbec v jakosti dobré a konečně pokladny výpomocné pro případ nemoci zřízené dobrovolnou asociací.

Druhá skupina zavírá v sobě spolky, do kterých vstupují členové -- malí to živnostníci -- vzdavše se samostatného podnikání, aby tu provozovali výrobu a prodej na společný účet pomocí sdružené práce a sloučného kapitálu. Jsou to tak zvané spolky výrobní (produktivní, kooperativní). Logicky nedůsledně počítá sem Schulze-Delitzsch i tak zvané společnosti skladní za účelem společného skladu, ve kterém se prodávají výrobky členů, pracujících ve vlastních závodech. Správně sluší počítati je ke skupině první.

Avšak sociální program Schulze-Delitzsche nebyl by ještě jasně pochoopen, kdybychom na tomto vyjmenování ustali.

Spíše musíme přihlídnouti ještě ke dvěma věcem, totiž 1. k zásadám, na jakých organizace těch společenstev spočívati má, a 2. k postupu, jaký dle

mínění Schulzova při zřizování rozličných způsobů společenstev dodržeti sluší.

V prvé příčině v popředí postaven požadavek, aby ti, jejichž prospěchu společenstva sloužití mají, byli členy a nositeli celého podniku, osobními správci jeho, účastníky zisku a ztráty. Provozovací kapitál společného závodu opatří se pravidelnými příspěvky členů, ku kterým připisují se podíly z docíleného zisku dotud, dokud vklad každého nevzroste v závodní podíl tak značný, jak toho objem a risiko podniku vyžaduje. Aby našly závody společenstev vydatného úvěru, mají všickni členové za dluhy závodu ručiti rukou nerozdílnou. Konečně mělo z á s a d n ě účastenství co možno mnohým se zabezpečiti ochotným přijímáním nových členů (zásada otevřeného společenstva). Sebrati vlastní kapitál malými vklady i znenáhlymi úsporami a osobním solidárním ručením četných členů opatřiti si úvěr, sloučenou prací a sdruženými malými kapitály usnadniti soutěž členů s podnikateli velikými — toť hospodářská stránka společenstev. Vlastní pomoc, sebevědomí a sebeúcta z ní plynoucí — to při tom stránka mravní.

Vzhledem k časovému postupu, jakým by jednotlivé druhy společenstev dotčených v život vstupovati měly, vykázal Schulze-Delitzsch společenstvům výrobním, jakožto vrcholu všech svépomocných snah, místo poslední. Pravidlo výslovně: »Netřeba podotýkati, že tato forma (společenstvo výrobní) jest nejvyšším stupněm ve vývoji společenstev, klenákem celé soustavy; pomocí její zabočí se úplně a bezprostředně ve výrobu ve velkém, provede se zřízení značných továrních závodů se strany dělníků dosud nesamostatných. Právě proto lze jenom poznenáhla a s velikou opatrností k nim přecházeti, ježto nezdár jejich nezbytně hrozí, kde není pro ně potřebných podmínek«.

Ostatní druhy, při kterých poměrně menší míra inteligence vystačí, budtež tedy školou přípravnou pro konečné spojení se malých živnostníků a dělníků ve společenstva výrobní.

To pak byl jeden z podstatných momentů, pro které praktické snahy Schulzovy octly se ve sporu se snahami Ferdinanda Lassalla. Věc sama toho vyžaduje, abychom, vykládajíce sociální působnost Schulze-Delitzschovu, dotkli se i učení a programu jeho pověstného protivníka. Jest známo, že i předmětem Lassalova sociálního programu bylo sdružení dělníků ve veliká společenstva výrobní. Avšak s jakou organizací, v jaké podobě?

O tom poučuje nás spisek jeho nadepsaný: Offenes Sendschreiben an das Centralcomité zur Berufung eines allg. deutsch. Arbeitercongresses. Vykládá tu onen pověstný a často hlásaný »železný zákon o mzdě«, že totiž průměrná mzda dělnictva vždy obmezena zůstává na to, co dle oby-

čejů v lidu panujících právě nutno jest k zachování existence a k rozplemeňování, praví k dělníkům: Co vám pomohou spolky stravní? Dokud bude jich účastna jen část vás, tedy jí přinesou výhodu levnější koupě potřeb životních. Jakmile staly by se předmětem obecného účastenství všeho dělnictva, ihned působností onoho železného zákona o tolik mzda vaše klesne, oč budete moci levněji své potřeby opatřiti. Praví k malým živnostníkům: Co pro vás znamenají společenstva zásobní, úvěrní a podobná? Dovedou vaše malé podniky uhájiti úpadku proti zdrcující převaze velikého kapitálu? Vždyť ony poskytují vám jenom jednotlivé výhody, jen jednotlivé zbraně naproti celému arsenálu zbraní velikého podnikatele. Ony jenom smrtelný zápas váš o existenci, jen agonii vaši dovedou prodloužiti, nic víc. Jediný prostředek, aby dělníci unikli klepetům »železného zákona« a nebyli zkracováni o výnos práce své vydíravostí kapitalistickou, nýbrž aby on celý připadl jim, jediný prostředek uhájiti malé živnostníky, aby neupadli ve strastné postavení dělníků, jest: státi se velepodnikateli pomocí velikých společenstev výrobních. Však nemáte kapitálu k tomu potřebného. Kde jej vzítí? Musí vám jej v úvěr dáti stát, vždyť stát jste vlastně vy, tvoříce 89—95% jeho obyvatelstva. Potřebí toliko, abyste sami moc ve státě dostali do rukou, a přinese vám ji obecné právo hlasovací. Dostatečně se jeho budiž tedy vaší snahou první a bezprostřední, ostatní se najde!

Toľik Lassalle. Rozdíly jsou patrné. Kdežto u Schulze-Delitzsche jest společenstvo výrobní, arci zcela svobodné a na svépomoci založené, poslední štací na dráze svépomoci, Lassalle je jedině má na zřeteli, všem ostatním druhům vážného významu upíraje. Kdežto Schulze-Delitzsch politickou otázku úmyslně nechává stranou, a zůstává na půdě hospodářské, podrobně pro postup na ní dává předpisy, Lassalle v popředí staví akci politickou a rozumuje takto: Napřed musíme míti moc v ruce, pak nadejde čas, abychom se zabývali bližšími otázkami o upravení velikých výrobních společenstev dle myšlenky mé. Schulze-Delitzsch nadšen byl vzory anglickými, neboť právě v Anglii svépomocná společenstva bez jakékoliv státní pomoci značně se vyvinula a nad jiné z nich světoznámý spolek »spravedlivých zákopníků rochdaleských« příkladem vábil. Lassalle měl na mysli vzory francouzské, kdež v roku 1848 četná společenstva výrobní se státní podporou byla zřízena, ba sama myšlenka o zničení kapitalistických podniků konkurencí velikých výrobních společenstev dělnických nebyla jeho původní, náležít Francouzi L. Blancovi.

Oba muži ideám svým klestili dráhu v dělnictvu i řemeslnictvu slovem mluveným i tiskem, oba závodili o získání přívrženců. Lassalle usiloval o zřízení veliké dělnické jednoty, kteráž by předkem o provedení všeobec-

ného volebního práva se zasadila, jakožto základní podmínky sociálního programu jeho. Schulze-Delitzsch slovem i skutkem sloužiti neustával myšlenke společenstev svépomocných zcela samostatných, žádné veřejné podpory nepožívajících.

Zbraněmi ducha a vtipu předčil Lassalle nad Schulze-Delitzsche a nemilosrdně jich užil proti všem slabostem jeho liberálního učení, měl v sobě sílu a schopnost podivuhodnou strhnouti za sebou zástupy, jichž vášním dovedl obratně lichotiti, kterážto vlastnost liberálnímu protivníku jeho nadobro scházela. Přes to ve příčině společenstev měl Schulze-Delitzsch naproti Lassallově úkol snadný; vždyť Lassalle ani se nenamáhal blíže ukázati, kterak sobě myslí provedení svých společenstev výrobních, nepodal žádných organizačních podrobností, ano právě tato stránka jeho programu zůstala povždy v jakémsi záhadném temnu.

Ale Schulze-Delitzsch ani ti, kdož jeho směru byli, nedovedli získati si dělnictvo. A nebude nám divu, že tak se stalo, jestli uvážíme, co program jejich obsahuje pro dělnictvo: Pokladny pro případ nemoci a spolky stravní s obligátním přídavkem: vzdělávejte se! a jsme, bohužel, hotoví. Společenstva zásobní, skladní, strojová a úvěrní netýkají se dělníků, nýbrž samostatných živnostníků. A jestliže i pro tyto společenstva výrobní měla býti až posledním cílem svépomocných snah, jakž teprve měla míti velkého významu pro dělnictvo, jež nemohlo prodělati předepsanou pro ně školu přípravnou. Příliš málo podával Schulze-Delitzsch dělnictvu, Lassalle sice pro přítomnost ještě méně, ale ukazoval jim cestu k politické moci jakožto podmínce radikální proměny jich poměrů stokrát stkvělejší, nežli jaké jdouce dlouhou, trnitou cestou svépomocných organizací nadíti se mohli. A necháme-li stranou otázku o způsobilosti dělnictva k vedení velikých závodů společných — zkušenost na ni, jak známo, namnoze odpověděla záporně — politická cesta k velikým společenstvům výrobním, státním úvěrem podporovaným, na kterou ukazoval Lassalle, nejevila se zajisté aspoň zrakům dělnictva delší a méně bezpečnou, nežli hospodářská příprava k nim, jakou měl na zřeteli Schulze-Delitzsch.

Než ani Lassallově, jehož romantická smrt oloupila socialistickou agitaci v Německu o závažný jeho vliv osobní, vítězství nepřipadlo. Jiní, kteří radikálnější hesla přinesli, kteří smáli se pojímům »vlast — národ — stát«, jež Lassalle ctil, dovedli seřaditi rostoucí zástupy dělnictva kolem červeného praporu mezinárodního komunismu a počali kliditi tam, kde on zasíval. V samé vlasti Lassallově poznenáhla vítězili nad stoupenci jeho učňové komunistického apoštola proletářstva — Karla Marxe.

Za našich dnů, po zkušenostech draze vykoupených, byl by — to ne-

musím asi blíže vykládati — i v samých táborech liberálních bílou vránou, kdo by důsledně chtěl státi při zásadách staré liberální školy národohospodářské, jejichž základní myšlenku slyšeli jsme z úst Schulze-Delitzsche. Ještě nyní sice jest liberalismus v otázce sociální, řekli bychom, konservativnějším, ještě nyní na př. opírá se příplatkům státním do pojišťoven dělnických a pod. věcem, jež zdají se mu míti příchut socialistickou, avšak ochotné činí ústupky, a z osvěcených přívrženců jeho nikoho nebude, aby za dostatečné pokládal opotřebované heslo »laissez faire«, aby neuznával nutnost zasahování státu v poměr zaměstnavatele a dělníka, kde hrozí nebezpečí vykořisťování, aby upříti chtěl potřebu obsáhlé regulující, zabráňující i pozitivně organisující činnosti státní na tomto poli. Schulze-Delitzsch jsa přívržencem zásad liberální školy národohospodářské i známé neúspěchy její v oboru otázky dělnické s ní sdílel.

Netřeba podotýkati, že to zde nikterak řečeno není na újmu zásady svépomoci a nezbytné její platnosti v životě hospodářském. Vždyť potlačiti ji tolik by bylo, jako zničiti v člověku všecek podnět k práci, práci a pokroku, utlumiti v něm všecko vědomí vlastní zodpovědnosti a porušiti nej důležitějšího činitele mravního ve všem životě lidském. Jest to zásada oprávněná, v povaze lidské samé založená, podmínka rozvoje, blahobytu, vzdělanosti; ale nevystačí arci sama o sobě, aby společnost pro sporné prospěchy tříd rozštěpenou vyvedla nití Ariadninou z bludiště sociálních svárů. Však nelze-li pomoci výhradně platnosti její rozřešiti otázku sociální, zajisté je ještě méně bez ní, bez účinné vlastní snahy tříd, o něž tu jde, a bez onoho mravního povznesení jejich, jehož ona jest zdrojem a pružinou. A jakožto zástupce tohoto důležitého principu, zástupce sice jednostranný, ale praktickou horlivostí o provedení jeho nad jiné vynikající, i pro samu otázku dělnickou nepozbývá Schulze-Delitzsch významu, třeba hlavní úspěchy jeho hledati sluší jinde, totiž v oboru společenstev sloužících malému a střednímu živnostnictvu. Zde rozvinula se veliká, úspěšná činnost jeho životní, zde svou sílu osvědčovala zásada vlastní pomoci.

Bylo již vysloveno, že spolčení svépomocná nebyla před objevením se Schulze-Delitzsche věcí neznámou. V čase, kde on stal se apoštolem zásad jejich mezi krajany svými, rozvíjela se již bohatě v Anglii, rozvíjela se směry a způsoby, z nichž některé pro sociální život anglický tak jsou charakteristickými, že všechny nápodobeniny jejich jinde zůstaly i co do moci i co do rozsahu daleko za vzory svými; míním tu hlavně veliké odborové jednoty dělnické, t. zv. trades unions*).

*) Sch.-D. je původně na programu neměl. Teprve když stoupenci Lassallově za podnětem Schweitzerovým na podzim r. 1868 počali je zřizovati, chopila se i strana

že pojav hluboký sociální význam svépomocné organisace dovedl přenést ji na půdu vlastní své a to v takové podobě, která hospodářským a společenským poměrům jejím byla přiměřena, a že vstěpil na kmen její novou zdravou ratolest, záložny. Sluší nám rozeznávati trojí hlavní směr té jeho činnosti. Především bylo potřebí ukázati praktickými příklady, kterak sobě počínati jest při zakládání společenstev svépomocných a jakých pomoci jich dosíci lze úspěchů. Druhá neméně vážná úloha byla, postarati se pro novou formu podnikatelských spolčení o vhodný právní základ. Konečně, když dařilo se jim a hojně jich přibývalo, pocítila se i potřeba jednotných orgánův pro zájmy jim všem společné. Ve všech třech směrech byl Schulze-Delitzsch činným.

První z udaných směrů působnosti jeho počíná se r. 1849 založením zá-
sobního společenstva obuvnického v Delitzsch, kdež roku následujícího
i první záložna zavedena, jež měla arci prvotně jakýsi ráz dobročinného
ústavu zřízeného za přispění bohatších vrstev obyvatelstva. Příklad daný
nápodoben nejprve v nejbližším okolí, pak v okruhu stále širším. Nad
jiné důležitými ukazovala se společenstva úvěrní. Schulze po prvních
zkušenostech v Delitzsch nabytých všecek prvotní dobročinný ráz jejich
nadobro zavrhnuv založil je přísně na zásadě vlastní pomoci a solidárního
ručení členů, na které spočívalo zařízení společenstev ostatních. To byl po-
čátek založen. Od r. 1854 měla svépomocná společenstva již i svůj vlastní
časopis*).

Osobní radou stále žádanou, samostatnými spisy a časopisem i výro-
ními zprávami o poměrech společenstev zasazoval se Schulze o rozvoj spo-
lečenstev kořistě při tom z rostoucí zkušenosti. I ve příčině druhého účelu,
opatření vhodného právního základu pro nové druhy společenstev, zásluha
iniciativy v Německu náleží jemu, byl původcem návrhu, který základem
byl pruského zákona o společenstvech z r. 1867, jenž později na obvod se-
veroněmeckého spolku rozšířen a konečně říšským zákonem učiněn pro
všecky státy říše kromě Bavor. Schulze-Delitzsch zvítězil tu svou jedno-
strannou, trochu doktrinářskou oblibou pro ručení neobmezené. Měl on
za to, že tento způsob ručení plyne z povahy společenstev, u kterých na
rozdíl od velikého kapitálu, jenž na př. u společnosti akciové záruku po-

pokroková, k níž Sch.-D. náležel, téhož prostředku. (Srovn.: Mehring, Die
Deutsche Socialdemokratie, str. 93 a násl.) Výsledky jsou podnes dosti skrovný.

*) »Innung der Zukunft«, nejprve jako příloha k něm. časopisu živnostenskému
(Gewerbezeitung), od r. 1861 samostatně s názvem: »Blätter für Genossenschafts-
wesen«.

skytuje věřitelům, jediné osobní ručení členstva jest základem jejich
úvěru*).

Když svépomocná společenstva mohutněla, pocítila se potřeba společ-
ných orgánů pro zájmy jejich. Z té potřeby vyrostla »všeobecná jednota
svépomocných společenstev německých« zahrnující nyní 32 užších svazků.
Jest pochopitelné, že Schulze, jenž byl duší společenstev, učiněn i formálně
jejich náčelníkem a zástupcem. Vznesenť na něho již r. 1861 úřad generál-
ního zástupce německých společenstev svépomocných. Generální zastu-
pitelstvo společenstev Schulzem řízené stalo se též jejich statistickou kan-
celáři. Výtečné a dosud jinde nedostižené statistické výročníky této kan-
celáře vzrostly v objemné foliové svazky a jsou důležitým základem pro
úsudky o poměrech, zdaru i vadách společenstev.

Chtějice správně oceniti výsledky činnosti Schulze-Delitzschovy, dvě
otázky sobě položíme: Co chtěl? A čeho dosáhl? Řečeno již, kterak
Schulze-Delitzsch povznesl prapor svépomocné asociace v tom domnění
a úmyslu, že zachová ona malé živnostnictvo při samostatnosti a způsobi-
losti k soutěži s velikým, i že povede k rozřešení otázky dělnické. On obě
tyto třídy ve spisech svých rád stotožňuje, slovy »arbeitende Klassen,
Arbeiter« a pod. zhusta obě zahrnuje. Víme již, že ve příčině dělnictva
s cílem svým se minul. Toť neúspěch. Však za to čísla hovoří jasnou, pře-
svědčivou řečí svou o výsledcích v jiném oboru, kteréž se hlavně dotýkají
malých a středních živnostníků. Máme před rukama poslední z výročních
zpráv o společenstvech německých, vydanou ještě redakcí Schulze-Delitz-
schovou, zprávu na rok 1881. Jmenovaného roku v Německu počítáno 3481
společenstev svépomocných**), ze kterých bylo 1889 úvěrních, 898 společen-
stev v jednotlivých odvětvích živností, 860 stravních a 34 stavebních, kte-
rýchto počet prý jest za skutečným stavem. Počet členů jejich páčí se
alespoň na 1,100.000—1,200.000; vlastní jmění, skládající se ze závodních po-
dílů členských a rezervních fondů, na 190 milionů marek, cizí jim svěřené
na 400—420 milionů marek.

Arci uvedená udání o počtu členstva a majetkovém stavu jsou jen při-
bližná, ježto nepodala všechna společenstva výkazy podrobné. Pokud
je podala, objasňují nám způsobem vlezajímavým důležitou stránku ho-
spodářského života.

*) Neobmezené ručení v Německu jest příčinou úkazu u nás nevidaného, t. j.
přeměny společenstev, jejichž členové se bojí následků ručení neobmezeného, ve
společnosti akciové.

**) Vůbec se tu nepřihlíží k zápůjčným společenstvům dle systému Raiffeisenova
a četným rolnickým společenstvům s nimi spojeným, kterých jest 600—700.

Pozdržíme-li se nejdříve u záložen a srovnáme výkazy první zprávy (na r. 1859) a poslední, již před rukama máme, jeví se výsledky takto:

	1859	1881	Tedy průměrem na jednu záložnu	
			1859	1881
Počet záložen (jež zprávy podaly)	80	902	—	—
Počet jejich členů	18.676	462.212	233	512
Závodní podíly členů (říšských marek)	738.003	102,374.010	9.225	113.496
Reservní fondy (říšs. m.)	92.535	17,396.157	1.156	19.286
Cizí kapitály (vklady na knížky, půjčky od bank atd. říšsk. m.)	3,042.435	374,298.414	38.028	414.964
Půjčky průběhem roku poskytnuté (ř. m.)	12,394.308	1.472,004.974	154.926	1,631.934

Byl tedy r. 1881 vlastní kapitál záložen dotčených průměrem 12.krát, cizí jim svěřený bezmála 11krát a obrat půjček 10.krát větší nežli r. 1859.

Nemálo cenné jsou výkazy o povolání členů ukazující, které vrstvy společenské a jakým poměrem při záložnách zastoupeny jsou. 808 záložen příslušné zprávy podalo r. 1881 a z nich na jevo vychází, že z celého počtu členstva jejich připadalo 23.3% na samostatné rolníky, pouze 3½% na továrníky, však 31.3% na samostatné řemeslníky; 10.3% bylo dělníků, kdežto soukromníků ze svých důchodů žijících 7.3%, učitelů, úředníků, lékařů a pod. 6.7%; arcí lidé posléz uvedených tří skupin řídkěji přistupují k záložnám, aby úvěru od nich užívali.

Obraz kaleidoskopicky pestrý rozvine se před očima našima, když pohledneme na druhou hlavní skupinu, na společenstva v jednotlivých odvětvích živností. Nápadno jest tu, kterak hojně zejména rolnictvo pro účely své živnostenské užívá společenstev, úkaz to, jehož u nás bolestně pohřešujeme. Z 898 společenstev této skupiny 515 jest rolnických. Přehlížíme-li společenstva této skupiny dle účelů, kterým slouží, shledáme, že většina jich (387) připadá na společenstva k opatrování surovin, tedy t. zv. zásobní; z nich jest 238 rolnických a 149 náleží rozmanitým živnostem průmyslovým druhů nejrozmanitějších; jsou tu zastoupeny živnost obuvnická (91), krejčovská (22), truhlářská a kolářská (10), zámečnická a kovářská (7), tkalcovská (4), koželužská (3), knihářská (2), stavební (2), pekařská, košíkářská, sedlářská, fotografická, soustružnická, mlynářská, hřebenářská, hrnčářská (po 1).

Zvláštní větev tvoří rolnická společenstva pro zaopatřování náradí a strojů (72) a pro chov dobytka plemenného (73).

V oboru společenstev skladních, jichž celkem bylo 57, vedle 4 rolnických shledáváme truhlářská a živností příbuzných (24), krejčovská (8), čalounická (3) a j. a 10 takových, která vydrží skladiště pro výrobky živností rozmanitého druhu.

Mezi společenstvy výrobními, jichž vůbec bylo 270, v převaze jsou rolnická, mezi nimi na předním místě společenstva pro výrobu sýra a syrovátky (116), vinařská (15), chmelařská (2), a j. Mezi 132 průmyslovými podobná pestrost panuje jako u zásobních; poměrně nejčetnější jsou truhlářská (20), přádelnická a tkalcovská (14), mlynářská a pekařská (12), tiskařská (10), krejčovská (9), vyrabitelů cigar (8), řeznická (7) atd.

Třetí hlavní skupinu tvoří společenstva stravní (konsumní), kterých bylo 860, však jenom 185 podrobnější zprávy o svých obchodních obrazech podalo, ta měla 116.510 členů a prodala za 32,761.636 ř. m. zboží. Ze členstva jejich 52.1% bylo dělníků nesamostatných a 17.2% řemeslníků. Toť tedy jediný druh společenstev, jehož s prospěchem užívá dělnictvo.

Řečeno, že úhrnná suma všech společenstev německých dosahuje počtu půl třetího tisíce a členů jejich jest značně přes milion. Kolik tu společenstev, ba kolik jejich členů, tolik živých svědků, že heslo: »vlastní pomoc!« má ještě významu, a svědků jest tolik! Není pochyby, že by sebe nadšenější a sebe dovednější organisátor, sebe dokonalejší návrhy a agitační hesla nezmožily ničeho, kdyby nebylo pro ně půdy v duších a snahách těch, kteří dle nich se seřaditi mají, kdyby nebylo potřebné mravní síly a intelektuální způsobilosti u těch, kdož tu svou činností o vlastní mají zasazovati se dobro. Ale zdaž to zmenšuje zásluhu muže, jenž v pravý čas potřebu nové organisace pocítil a nalezl pro ni vhodné formule, radil a pomáhal, nabádal a ukazoval cestu? Sloužil věrně, celým životem plným horlivé práce jednomu směru sociální reformy, oprávněnému z důvodů hospodářských a nejpłodnějšímu v příčině mravní. Co bylo nedostatečného v jeho programu, to naproti mocnějším poměrům a požadavkům doby svou málomocnost osvědčilo a v zákonodárství i správě mnoho proniklo, co odporovalo jeho hospodářsko-politickému vyznání víry. Co bylo oprávněného v jeho směru, to svou životní sílu zřejmě prokázalo, trvá a potrvá. Sám jeho příkrý odpůrce, Lassalle, neodepřel mu uznání říka: »On neúnavnou činností, ač sám a v době stísněné, stal se otcem a zakladatelem společenstev a dal záležitostem asociace vůbec povzbuzení plné následků dalekosáhlých.«

Co bylo oprávněného v jeho směru, to svou životní sílu osvědčovalo i u nás. A právě záložny, jichž tvůrcem on byl, ani v samé vlasti jeho dokonaleji se neujaly, nežli v národě českém, kdež několik mužů vedených snahou o dobro třídy maloživnostnické a poznávajících v tom dobře kulturní

důležitost národní — jmen uváděti nemusím — jali se dle učení a příkladu Schulzova zakládati záložny, pečovati o právní základ pro ně a konečně tvořiti ústřední orgány pro zájmy jejich*). Ve všech třech směrech, ve kterých zasahoval Schulze-Delitzsch v rozvoj svépomocných společenstev v Německu, i u nás dle příkladu jeho jednáno, ovšem neběželo tu vždy o pouhé slepé následování, nýbrž o to, aby výsledků, zkušeností a příkladů užilo se k organizaci záložen, našim požadavkům a poměrům přiměřené. V nejedné věci ostatně ještě dost je nám činiti, abychom příkladu dostihli. V živé máme všickni paměti veliký dojem, který způsobila první souhrnná statistika záložen českoslovanských na posledním sjezdu záloženském předložená**). Tu bylo jasně viděti, jak mohutnou organizací úvěru jsou našemu venkovu záložny naše, jež osvědčily životní sílu svou i v nejtěžší době krise, kdy chvěly se a houfně klesaly veliké ústavy úvěrní. Statistika naše podala zprávu o 437 záložnách českoslovanských, ze kterých 238 nalézalo se v Čechách, 201 na Moravě, 2 ve Slezsku a 1 ve Vidni. 187 mělo ručení neobmezené, 212 obmezené, 35 stálo ještě na půdě zákona spolkového a 3 byly záložny hospodářské na základě zákona z r. 1864. I čítaly celkem 181.115 členů — 122.519 v Čechách, 57.783 na Moravě; měly podílů závodních splacených 5,333.172 zl. (upsaných: 6,088.883 zl.), rezervních fondů 2,724.803 zl. a kapitál cizí v podobě vkladů jim svěřený obnášel 72,127.118 zlatých (v Čechách 50,907.567 zl., na Moravě 21,076.254 zl.). Víme dobře, jak působily na rozličných místech k povznesení hospodářskému, víme, jak ničily lichvu, a nezapomeneme nikdy, že stály vždy v první řadě mezi podporovateli dobročinných a kulturních účelů národních.

Úřední statistika rakouská, v tomto oboru dosti kusá***), podává tento na rok 1880 obraz:

*) Srovn. spis Šimáčkův: Zákon o svépomocných spolcích. V Praze 1873.

***) Jednání VIII. všeobecného sjezdu záloženského. Statistika záloženská. Seřadil a vydal Karel Urbanec. V Praze 1880. Srovn. moji úvahu o této, jakož i úřadní rakouské a haličské svazkové statistice s přirovnáním některých důležitějších výsledků v »Právniku«, ročn. 1881 seš. 13. a 14. — Bohužel jest úřadní statistika o společenstvech svépomocných v Rakousku dosud velmi kusá, jiné pak dosud nemáme. Jedinou čestnou výjimkou jest Halič, kde jménem »svazku společenstev« vydává Dr. Alfréd Zgórski každoročně »rocznik stowarzyszeń zarobkowych i gospodarczych« (8. na r. 1881, Lvov 1882). Dle něho r. 1881 ze 122 záložen haličských 112 podrobné výkazy podalo; měly 66.955 členů, 2,878.320 zl. podílů závodních, 311.577 zl. rezerv, 8,076.322 zl. kapitálu cizího. Všechno společenstev svépomocných vůbec čítala Halič 163.

****) Srovn. Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1880. VIII. sešit, str. 76 a násl. k tomu H. Ehrenberger, Zur Statistik der österr. Vorschussvereine (Statist. Monatschrift, II. roč., 12. seš.). K tomu nejnovější pojednání téhož spisovatele vydané mezi tiskem přítomného spisku v roč. 1884. dotčeného časopisu.

	Společenstev zapsaných vůbec	Z nich jest		
		záložen	stravních spolků	ostatních druhů
V zemích v ř. radě zastoupených celkem	1.163	956	130	77
Z čehož připadá na Čechy	378	344	18	16
na Moravu	329	268	48	13

Hospodářské poměry záložen dle téhož pramene byly r. 1880 tyto:

	Členů	Závodních podílů	Reserv. fondů zl. r. m.	Vkladů svěřených
V zemích v ř. radě zastoupených celkem	342.124	21,513.778	5,110.111	133,900.657
v Čechách	147.918	8,562.104	2,819.627	78,369.427
na Moravě	77.271	3,137.566	936.061	30,333.485

Čísla tato ukazují, kterak právě ve vlasti naší myšlenka Schulze-Delitzschova mocně se ujala. Však chceme-li přirovnáním nabyti určitého úsudku o míře, jakou národ český zúčastněn jest při záložnách, potřebí, abychom srovnali s čísly českoslovanské záloženské statistiky, jež platí na rok 1878, udání úřadní statistiky záloženské též na tento rok. Protože pak ten výkaz úřadní pouze zapsaná společenstva obsahuje, dlužno i ze zpráv českoslovanské statistiky vyloučiti, co nevztahuje se na záložny zapsané. Výsledek bude tento:

	V celém Rakousku	V národě českoslov. v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Vidni
Záložen zapsaných	926	434+12*)
členů jejich	299.867	168.709
závodních podílů	19,424.945 zl. r. m.	5,992.882 zl. r. m.
rezervních fondů	3,638.928 zl. r. m.	2,556.021 zl. r. m.
svěřeného cizího kapitálu (vkladů)	106,152.850 zl. r. m.	68,701.958 zl. r. m.

Z toho vysvítá následující obraz. Obyvatelstvo českoslovanské v Čechách, Moravě, Slezsku a Dolních Rakousích činí celkem 23.3% všeho obyvatelstva země v říšské radě zastoupených, avšak záložny jeho činí 47 až 48% celého počtu záložen rakouských (cisl.); na ně při:

*) 12 záložen nepodalo totiž zprávy k českoslov. statistice záloženské; i v 1. sloupci (pro celé Rakousko) obsažena jsou v číslech o počtu členů atd. toliko udání od 869 záložen, protože 57 zpráv nepodalo. Podstatné změny v celkové konkluzi tento nedůstatek nezpůsobí.

padá 56.2% všeho členstva, 30.8% všech závodních podílů, 70.2% všech fondů rezervních a 64.7% všech vkladů záložníků rakouských! Tu není třeba dalších výkladů.

Není to věc zhora nahodilá, že právě u nás svépomocné organizaci aspoň ve směru právě uvedeném dařilo se tak dobře. Vždyť celý náš život národní, celý ten znamenitý kulturní proces, jakým býti se jeví naše probuzení a náš rozvoj národní, to vše jest pozhnaným dílem vlastní pomoci. A věru, právě my, synové malého národa, nejmenší máme příčiny, abychom podceňovali vážný a hluboký význam zásady svépomoci. Platí to o celku, platí o každé vrstvě národní naší společnosti zvlášť, platí zejména o té, jejíž četní příslušníci ve chvíli přítomné dychtivě naslouchají hlasům těch, kdož neduhy na těle nynější společnosti hojiti chtějí jedem anarchického komunismu. Také způsob svépomoci, ale schází mu posvěcení mravní.

II. Z finanční vědy.

Počátkové nauky o dani progressivně.

(Právník. Časopis věnovaný vědě právní i státní, jež vydává Právníká Jednota v Praze. Ročník XXIII., 1884.)

Ve spisech a pojednáních věnovaných všeobecné theorii o daních a podrobujících kritické revisi pestrá řada mínění o té věci již pronesených stalo se takměř zvykem obecným vycházeti od A. Smitha. Ukaz to arciv pochopitelný, když se uváží, že teprve on nauku o důchodech vymaněnou z jednostranností physiokratických i z nejasností před nimi panovavší postavil na základy rozhodné pro všecek potomní vývoj theorie. Ano podstatný význam A. Smitha pro moderní nauku o daních zakládá se po mínění mém mnohem více v jeho učení o důchodech, nežli v nauce o daních obsažené v V. knize proslaveného jeho díla. Vždyť z t. zv. klassických jeho čtyř základních pravidel o daních druhé, třetí i čtvrté nejsou než samozřejmě rozumové postuláty řádné berničné správy již před tím přecho vyřčené a proti zlořádům praxe hájené;¹⁾ prvním pak pravidlem, jež žádá proporcionálního rozdělení daní dle důchodu, povážlivě otřásl Smithovy vlastní další výklady o jednotlivých způsobech daní, kdež se učí, že jenom jisté druhy neb části důchodů daně vůbec snesou, a kde vtroušeny jsou některé výroky dokazující, že přesvědčení Smithovo o spravedlnosti proporcionálního rozdělení daní nebylo naprosto pevné. Ostatně i požadavek proporcionálnosti daní již před A. Smithem byl vysloven,²⁾ ovšem bez onoho pevného národohospodářského podkladu, jakým tu jedině býti může vědecky správný pojem důchodu. Nauka o přesunutí — tato nad míru vážná otázka vědy finanční — rovněž již před Smithem a to na premissách jejich theorie národohospodářské velmi důsledně zbudovaná objevuje se u Physiokratů. I tak již zřejmo jest, že není aspoň beze značné

¹⁾ Potřebí tu jen vzpomenouti z praxe na Colberta, z literatury na Vaubana a Boisguilleberta.

²⁾ Tak na př. velmi charakteristicky ve Francii známým předchůdcem Physiokratů Vaubanem v »Díme royale« (I. vyd. 1707). Srov. odstavec: Maximes fondamentales de ce système. (Collect. des princip. économistes. 1843, I., str. 47), v Německu pak Justim (Staatswirthschaft. 1755, II., § 228). O starších jejich předchůdcích srov. Rau (Finanzwiss., 4. vyd., I., 395).

ceny literárně-historické, když se ve všeobecné nauce o daních též k době předsmithovské přihlíží. Zvláštním toho dokladem jest učení o progresivní míře daní.

Jakkoliv téměř nepřehledna jest řada nauk, které vznikly stoletým sporem o základní pravidlo spravedlivého rozdělení daní, shledá se přece, když se přihlíží k základním názorům, ze kterých původcové těch nauk vycházeli, že tu vládne dvojí zásadně rozdílný směr. Jedni domnívají se, že spravedlivé rozdělení daní jest to, kterým se povinnost jednotlivce k daní vyměřuje podle výhod (prospěchů, užiteků), jež on má z výkonů státu a politických jeho částí. Druzí, nahlížejíce, že povaha největší části výkonů státních ani nedopouští, aby prospěch plynoucí z nich pro jednotlivce nějakým číselným způsobem i jenom přibližně vyjádřiti se dal, aspoň jako výhradný princip rozdělení daní toto stanovisko odmítají,³⁾ a bez ohledu na míru prospěchů z ideje spravedlnosti klíč pro stejnoměrné rozdělení daní vyvoditi se snaží. Prohlašujíce většinou za měřítko té stejnoměrnosti hospodářskou způsobnost každého jednotlivce přijímají za pravidlo poměrné rozdělení dle zásady, »seč kdo jest«. Názor tento nabyt sice nad prospěchovou teorií v době přítomné rozhodně převahy, ale není nezajímavé, že v každém z obou uvedených hlavních směrů ve příčině míry daně opět zásadní rozpor se objevil, ježto v té i oné skupině jedni nezbytnost proporcionální míry daní, druzí pak nutnost míry progresivní ze základního principu svého dovozovali neb dovozují. Zvláště pak v novější literatuře německé dostalo se daní progresivní zastanců nad míru závažných. Mezi nimi J. Fr. Neumann, H. v. Scheel a Adolf Wagner toho času v popředí stojí.⁴⁾ Neumann především bohatým materiálem dokladů historických neocenitelné služby prokázal nauce o progresivní daní. Co však u něho jen probleskuje, u Scheela pak stručně formulováno jest, to — byvší Wagnerem důsledně v celý obor finanční vědy zavedeno — postavilo progresivní míru daně v nové světlo. Jest to stanovisko sociálně-politické, na základě kterého daní vedle prvotního ryze finančního úkolu, uhrazení státních výdajů, ještě jiný se přisuzuje, aby totiž způsobem uložení svého sloužila za prostředek k jistému vyrovnání panujících nejstejnomyšlností v rozdělení důchodů. Vyličiv, kterak rostoucí nerovnosti

³⁾ Obmezenou měrou, t. j. vzhledem k určitému oboru vydání veřejných, arcif se dopouští, zvláště v oboru daní kommunálních. Srov. na př. Neumann: Die progressive Einkommensteuer im Staats- und Gemeindehaushalt (Lipsko 1874), str. 46 a násl. Wagner: Finanzwissenschaft, 2. vyd., II., str. 338, 344 a násl.

⁴⁾ K nim z politiků přistupuje zejména Constantín Frantz (Die sociale Steuerreform. Mohuč 1881).

majetkové v nynějších hospodářských poměrech a při tom zejména existence vešlechné vrstvy nemajetné, hospodářsky a tedy i politicky a sociálně nesamostatné, odporuje principu občanské rovnosti zakořeněnému v zákonodárství i v obecném přesvědčení a na překážku jest kulturním úkolům novověkého státu, praví Scheel:⁵⁾ »Nebude tedy pochyby, že modernímu státu přísluší úkol, aby proti těmto hospodářským nerovnostem a jejich dalšímu vzrůstu působil svými zákony hospodářskými a správou. Jeden z prostředků k tomu jest přiměřené rozdělení břemen v oboru daní.«⁶⁾ A Wagner m. j. dí: »Tvrdí-li škola (scil. liberální národohospodářská), že nynější skutečné rozdělení důchodů a statků jediné jest správné a spravedlivé, jsouc výsledkem svobodné soutěže, tedy jest to z části petitio principii, z části pak se zapomíná na účinek soukromých poměrů majetkových, které vznikše na jiném právním základě jako »práva nabytá« přešly v nynější soustavu soutěže svobodné. Dovožuje-li se tudíž ve příčině daní, že toto rozdělení důchodů a majetku jest noli me tangere, jest to v také zásadní všeobecnosti nesprávné. Spíše vytknouti sluší vedle stanoviska čistě finančního ještě jiné, totiž sociálně-politické, podle kterého daň není pouze prostředkem k uhrazení státní potřeby, nýbrž i prostředkem, kterým se v rozdělení jmění a důchodů vzniklé za svobodné soutěže zasahuje způsobem korigujícím«. Wagner arcif neobmezuje se toliko na požadavek progresivní daně.⁷⁾ On rozeznává mezi důchody z práce a těmi, jež plynou z majetku, i chce tyto stihnouti vyšší měrou daně podobně jako zisky způsobené konjunkturami atd. Pro náš účel dostačí poukázati k tomuto zásadnímu stanovisku, jehož v posledních desetiletích i ti, kdož na základě zásady »seč kdo jest« nebyli odpůrci daně progresivní, rozhodně byli dalecí. Jestliže již v samém ukládání daně dle zásady »seč kdo jest« na jevo vystupuje jistý »komunistický« ráz, o kterém právě Wagner dokazuje, že s povahou kolektivních hospodářství sloučen jest nezbytně, tož není pochyby, že on se podstatně stupňuje sociálně-politickým stanoviskem Wagnerovým a stoupců jeho.

Než, není úkolem mým na tomto místě, hájiti neb potírati stanovisko právě naznačené. Chtěje se zabývati historicky vědeckými počátky nauky

⁵⁾ Die progressive Besteuerung (Zeitschr. f. d. ges. Staatswissenschaft, 1875, str. 290—291).

⁶⁾ Finanzwissenschaft, II., str. 288.

⁷⁾ Arcif formuluje se požadavek progresivní míry tu i tam bez oné sociálně-politické tendence, kterou Wagner zastupuje, prostě na základě spravedlnosti nebo zásady »seč kdo jest«. Srov. sestavení některých příslušných mínění u Lehra (Kritische Bemerkungen zu den wichtigeren für und wider den progressiven Steuerfuss vorgebrachten Gründen, Jahrbücher f. Nat.-Ö. u. Stat., 1877, str. 1—93, 190—299).

o progressivně míře daní, — nejedné příčině za nutné jsem pokládal poukázati k němu, což prozatím dostačíž.

Známý francouzský historik a theoretik finanční, Parieu, před lety vyslovil mínění, že náchylnost ke progressivně dani objevující se u Němců souvisí »s neurčitými a sentimentálními směry ducha německého«, i prohlašuje zároveň o dani proporcionálné, že jest »rigoureuse et logique comme l'esprit français.«⁸⁾ Dějiny theorie o daních u vlastních krajanů vyvracejí jeho tvrzení, neboť právě u Francouzů v době rozkvětu racionalistických snah ve vědě vznikla nauka o progressivně dani.

Mnohem hloub zasáhl u věc Wagner snaže se vyvoditi zásadní rozdíl-
nost požadavku proporcionálné a progressivně daně z různého názoru, jaký panuje v theorii v příčině rozdělení důhodů za právních řádů nyní platných.⁹⁾ Ti, kdož totiž považují distribuci důhodů na základě svobodného obchodu (Verkehrsfreiheit) za jediné přirozenou a spravedlivou, důsledně požadovati musejí, aby se v poměrech důhodů na tom základě vznikajících nic neměnilo, tudíž dopustiti mohou jenom přísně poměrné zkrácení všech důhodů daní. Jinak ti, kdož vzpomenutý názor o rozdělení důhodů nesdílejí, korektury jeho za nezbytné považující. Není pochyby, že individualistický (liberální) názor vskutku vede k důsledku Wagnerem vyslovenému. Avšak historicky neméně jisto jest, že krajní tuto důslednost vysloviti zůstaveno bylo teprve epigonům, kdežto právě zakladatelé a řekněme třeba, první autority směru liberálního buď k jasnému ponětí té důslednosti nedospěli anebo se neostýchali odchýliti se od ní. Nikdo menší není tu dokladem, nežli sám A. Smith.¹⁰⁾ Podotkl jsem již, že on není tak pevným sloupem proporcionálné míry daní, jakým se býti zdá podle doslovu prvé ze svých domněle klassických regulí. Některé roztroušené poznámky v úvahách jeho o jednotlivých druhích daní jsou alespoň příčinou, že zhusta počítán byl mezi přívržence daně progressivně.¹¹⁾ On výslovně schvaluje vyšší míru daně uvalenou druhdy v Prusku na důchody církevní, ježto prý se těch důhodů zřídka užilo k lepšímu vzdělání půdy nebo jakýmkoliv způsobem ku rozmnožení důhodů obecného lidu.¹²⁾ Za spravedlivé uznává, že ve Slezsku stíženy byly pozemky šlechtické sazbou daně o 3% vyšší nežli nešlechtické, bylat to prý pro

šlechtické pány jen skrovná kompensace společenských jejich předností a pro majitele nešlechtické jen úlevu jejich »humiliating inferiority«. Ještě určitěji vyslovil svoje mínění za příležitosti výkladu o dani domovní. Shledávát Smith, že část oné daně, která při domovní dani na t. zv. rentu ze staveniště (ground-rent) dopadá, převzítí musí nájemce a ježto prý bohatí zvyklí jsou větší podíl svého důchodu obětovati na byt nežli chudí(?), tedy prý i bohatší značnějším poměrem jsou jí podrobeni, nežli chudí, což se mu nezdá býti spravedlivým, praví: It is not very unreasonable, that the rich should contribute to the public expense, not only in proportion to their revenue but something more than in that proportion.¹³⁾

Avšak nesluší tyto výroky přeceňovati. Neboť nevyplývají z nějakého určitě pojatého, náležitě formulovaného a v nauce důsledně provedeného jednotného principu, jsou spíše výjimky z pravidla, které spisovatel tak znamenitého obecného vzdělání, dalek jsa vši doktrinářské jednostrannosti, z důvodů slušnosti a humanity připustiti se neostýchal. Ale tím významnější jest, že již před A. Smithem potkáváme se v literatuře s učěním o dani progressivně, které bylo plodem určitého sociálního názoru, to jest názoru, že jest povoláním a účelem státu, aby příkré nesrovnalosti majetkové vyrovnával, a to zejména prostředkem daní. Zástupcové toho učení jsou někteří francouzští spisovatelé 18. věku, jména vesměs proslulého.

Řadou první jest Montesquieu.¹⁴⁾ Vloživ kterak ve státě svobodném, kde každý jednotlivec jest občanem, lze uložiti daň buď na osoby neb na pozemky aneb na zboží (t. j. v podobě daně spotřební), též na dva z oněch předmětů, nebo na všechny tři, praví pak: »Daň osobní nespravedlivě byla by rozvržena jsouc uložena přísným poměrem dle majetku. V Athénách byli občané rozděleni ve čtyři třídy: kdo ze svého jmění měl důchod pěti

¹³⁾ Tamtéž, str. 355. — Mnohem charakterističtějším obratem vyslovuje podobný požadavek Simonde de Sismondi ve svých proslavených »Nouveau principes d'économie politique, 2. vyd., 1827), II., str. 155.: »La plus grande partie des frais de l'établissement social est destinée à défendre le riche contre le pauvre... Il est donc juste, que le riche contribue, non seulement en proportion de sa fortune, mais par delà même de cette proportion, à soutenir un ordre, qui lui est aussi avantageux; tout comme il est équitable de prendre plutôt sur son superflu que sur le nécessaire de l'autre.« Významně tu pojmy »juste« a »équitable« postaveny vedle sebe.

¹⁴⁾ Esprit des lois. L. XIII., ch. VII. Nápadno jest, že sami literární historikové finanční přehlédli sociálně-politické stanovisko M. Tak Ricca-Salerno, který ve svém objemném spisu »Storia delle dottrine finanziarie in Italia« (Řím, 1881), též o vynikajících zjevech mimoitalských literatur jedná, však ve výkladu Montesquieuovy nauky o daních té její stránky se nedotýká (str. 112—114). Též Lehr v citov. »Kritische Bemerkungen« Montesquieu a starších francouzských progressionistů si nepovšiml, ačkoliv Jolliveta cituje a z německé literatury na vrstevníky jejich na př. Justiho poukazuje.

⁸⁾ Histoire de l'impôt sur le revenu, str. 149.

⁹⁾ n. u. m. II., str. 286 a násl.

¹⁰⁾ Do jisté míry též J. B. Say, jak dále v textu ukážeme.

¹¹⁾ Tak činí na př.: Parieu v »Traité des impôts«, 2. vyd., I., str. 36, pak Proudhon v »Théorie de l'impôt« (Oeuvres complètes, tome XV.), str. 175.

¹²⁾ Londýnské vydání z r. 1847, str. 351.

set měřic plodin tekutých neb suchých, platil jednu hřivnu (= 60 minám) dávky veřejné; kdo měl důchodu tři sta měřic, polovinu hřivny byl poplatným, a ten, který měl dvě stě, platil deset min; čtvrtá třída nic neplatila. Daň byla spravedlivá, ačkoliv nebyla proporcionální; nebylať úměrná se jměním, ale úměrná s potřebami. Soudilo se totiž, že jistý stejný obnos statků hmotných všem jest nezbytný a nemá se daní zkracovati; co přes tu míru jde a k použití užitečnému slouží, dani podrobiti se může, ale dani menší, nežli ona část, která má povahu nadbytku; v e l i k á d a ň z n a d b y t k u z a m e z u j e n a d b y t e k«. Poslední zcela stručná věta jen letmo naznačuje sociálně-politickou tendenci spisovatelovu. Arciť ona blíže se neprovádí a neodůvodňuje, jak v »duchu zákonů« jest způsob běžný.

Obširněji odůvodnil J. J. Rousseau ve svém: »Discours sur l'économie politique«¹⁵⁾ požadavek progressivné míry daní.

Mají-li se spravedlivě rozdělit daně, sluší dle něho hleděti ke třem momentům:

1. ke kvantitativným poměrům majetnosti jednotlivců; pokud bychom ty výhradně na zřeteli měli, platil by, kdo desetkrát více má, též desetkrát více. Avšak závažny jsou i

2. poměry potřeb, a tu sluší rozeznávati, co jest nutno a co pouze zbytno. Kdo nemá, než co k úživě jest nezbytno, budiž daně vůbec prost, kdežto u těch, kdož mají důchody zbytné, povinnost k dani může jíti potud, pokud vůbec přebytek sahá. (Způsobem v pravdě Rousseauovským popírá se při tom, že by, co pro obyčejného člověka jest nadbytkem, pro jiného mohlo býti nutným).

přímým poměrem s potřebností. »Z ničeho nic se nevydělá, peníze jsou užitky, které každý od státu má. Ony pak takřka výhradně připadají bohatým. Neslouží všechna zřízení společenská jenom jim? Výnosné úřady a privilegia jim připadají, ano není-liž i sama soudní správa ke zločinným jich skutkům shovívavější? Nad to jest uvážiti, že ztráty chudého mnohem nesnadněji se napravují, nežli ztráty bohatých, a obtíže výdělků rostou přímým poměrem s potřebností. »Z ničeho nic se nevydělá, peníze jsou semenem peněz«.

Jestliže se — praví Rousseau — všechny tyto věci srovnají, shledá se, že rozdělení daní, má-li býti přiměřené a v pravdě stejnoměrné, nesmí se provésti pouze podle majetnosti poplatníků, nýbrž podle měřítka, které

¹⁵⁾ Collection complète des oeuvres de J. J. Rousseau (Ženevské vydání z r. 1782), I., str. 341 a násl. Tento článek Rousseauův vyšel prvotně ve veliké encyklopedii Diderotově a d'Alembertově pod záhlavím: économie (Bernského vyd. z r. 1779 sv. 11., str. 776).

šetří též rozdílnosti jejich hmotného postavení a přihlíží k majetku nadbytečnému. Z týchž důvodů přimlouvá se za vydatné daně přepychové na povozy, zrcadla, lustry a nábytek, na drahocenné látky a pozlaceniny, na dvory a zahrady paláců, na veřejná představení a živnosti zábavě sloužící, zkrátka na celou směs předmětů, sloužících přepychu a zábavě, které do očí padají a nemohou se skrýti, protože jest jejich účelem, aby se na odívavěly a byly viděny.

Památného roku 1789 přidružil se oběma uvedeným předchůdcům Jean Henri Bernardin de St. Pierre, obecněji známý svými »Études de la nature«. Svůj namnoze velmi ideální program politický uložil ve spisu »Voeux d'un solitaire«¹⁶⁾, jehož některé stránky věnovány též opravě daní. Hlavním jeho cílem v tomto oboru jest odstranění výhod stavům privilegovaným poskytovaných a úlevy venkovskému lidu rolnickému, jež kromě pověstné »taille« tížila zvláště daň ze soli (gabelle) a robota cestní (corvée des chemins). Gabelle budiž zrušena, robota cestní nahrazena systémem mýt a na místě taille budiž zavedena všeobecná, t. j. od všech pozemkářů bez rozdílu a výjimky placená daň teritoriální. Pro náš úkol zde hlavně zajímavý jest způsob jakým dotčenou daň teritoriální rozdělit chce. Žádáť, aby progressivně rostla s rozsahem pozemků, neboť »má-li stejnoměrně dopadnouti na osoby k ní povinné, musí býti rozdělena nestejnoměrně dle majetku.« Považuje-li se 20 arpentů půdy za minimální plochu, nutnou k úživě jedné rodiny, tedy každý, kdo více nemá, od daně buď osvobozen; plocha dvakrát větší platí mírnou sazbu »impôt de censure«, jakožto jednotku daně na 20 arpentů připadající; plocha trojnásobná platila by pak obnos dvakrát, čtyřnásobná čtyřikrát, pateronásobná osmkrát větší. S rozsahem pozemků aritmeticky rostoucím (1, 2, 3, 4 atd.) přibývá tedy daně geometrickým postupem 1, 2, 4, 8 atd.); daň, rostouc takto, při pozemku, držícím tisíc arpentů, dosahuje normální míry daně teritoriální, kteráž pak ze dvou tisíc dvojnásob, ze tří čtyřnásob se platí atd. St. Pierre přirovnává způsob, jakým taková daň roste, onomu, podle něhož roste cena diamantů neb zrcadel, »ve kterých přepych ani přibližně tak nebezpečen není, jako jest přepych pozemkový, který jest na závalu státu.« I aby nebylo pochybnosti o dosahu návrhu jeho, dokládá: »lze očekávati, že by podobná daň vydatnější překážkou byla velkostatkům po-

¹⁶⁾ 1. vydání r. 1789. Citujeme dle hamburského vydání z r. 1797. (Oeuvres, tome VII., str. 159 a násl.). Sluší ostatně Bernardina de St. Pierre dobře rozeznávati od abbéa de St. Pierre (Charles Irénée Castel abbé de St. P.), jež zemřel již r. 1743 a znám jest jako autor četných spisů politických, zejména spisu »Le projet de paix perpetuelle«. Též on psal o financích.

zemkovým, nežli zabraňovací předpisy bezvýsledně prohlašované v Římě za časů císařů. Byl by její následek, že velké statky rolnické, více platíce a vynášejíce méně, staly by se řidšími, a malých platících méně a více vynášejících by přibýlo.« Výstřednímu bohatství i výstřední chudobě by se zabránilo. Podobně mohlo by se pak učiniti i ve příčině jiných živností i domů.

Tot trojice prvních obhájců daně progressivně v 18. věku. Všickni tři jménem spravedlnosti ji žádají, všickni tři — chceme-li věc naznačiti moderním názvoslovím — chtějí jí užití jakožto prostředku sociálně-politického, korigujícího nerovnosti majetkové, jakožto prostředku k úlevě a povznesení třídy nemajetné nadpoměrným stížením vysokých důchodů. Všickni tři ovšem podávají návrhy své s jistou naivností, která době jejich a národohospodářským názorům jejím není nepřiměřena. Jediný Rousseau arci snaží se postaviti požadavek svůj na základy širší, což činí způsobem z té příčiny zajímavým, že přihlíží k oběma základním názorům zároveň, o kterých úvodem jsme pravili, že na nich zakládá se dvoji různý směr všeobecné theorie o daních. Máf dle Rousseaua o výši daně rozhodovati i míra prospěchů, které společnost ve státě organisovaná poplatníku poskytuje, i jeho způsobilost k dani, to jest, velikost jeho majetku (důchodu) se zřetelem k potřebám jeho. Že obě stanoviska tak prostě smísiti se nedají, i kdyby vůbec možno bylo míru prospěchů jednotlivcových ze života ve státě číselným poměrem vyjádřiti, netřeba asi podotýkati. Ale podobné smíšení jich i později ještě se objevuje a stopy jeho u samého A. Smitha v 1. reguli o daních jsou patrný.¹⁷⁾

Z činných účastníků událostí, sběhlých po roku 1789, vyniká jako obhájce daně progressivně Condorcet, jehož pojednání »sur l'impôt progressif« psáno jest asi r. 1792.¹⁸⁾ Jakkoliv vychází z týchž základních úvah jako Rousseau a v sociálně-politické tendenci se všemi uvedenými předchůdci se shoduje, přece liší se od nich nejenom zvláštní umírněnou úpravou progressivně sazby, nýbrž i větší zralostí a rozvážností úsudku, neboť vědom jest sobě nebezpečí, která s jednostranně provedeného principu progresse vzejítí mohou. Víf dobře, že pravidla, dle kterých sazba stoupá, nekonečně rozmanita býti mohou. On představuje si daň progressivnou jako složenou z více daní proporcionálních, z nichž každá při jisté

vyšší míře důchodu počíná a stíhá jenom přebytky tu míru převyšující, při kterémžto zákoně vzrostu lze zastaviti se kdekoliv. Rozdíl proporcionálné a progressivně daně vykládá takto: Pouhou daň proporcionálnou lze sobě představití jako daň objektívní (imp. sur les choses), zůstáváf touž, ať je majitelem věci kdokoliv, a na důchod 100 livrů dopadá stejně, nechť je v rukou člověka, jenž jiného nemá, nebo v rukou takového, který má 100 livrů důchodu vícenásobně. Ale daň progressivná jest nezbytně osobní; ze 100 livrů zaplatí se více daně, když přejdou v ruce člověka, jenž má důchodu 100.000, nežli když jsou jediným důchodem něčím. Dvojm pak způsobem daň progressivnou odůvodňuje. I předchůdcové jeho hájí osvození nutného důchodu, ale z příčin humanitních. Condorcet ze zásadních příčin za nezbytné je pokládá, uče, že pouze ta část důchodu daň snese, která převyšuje obnos k nezbytné výživě potřebný. Patrný tu vliv physiokratických ideí, jemuž i A. Smith a Ricardo i mnozí jiní podlehli v učení o hrubém a čistém důchodu. V té pak příčině Condorcet jest důslednější nežli A. Smith, který žádaje proporcionálního rozdělení dle výšky důchodu, zároveň však za to maje, že nutný důchod daně vůbec nesnese, zůstavil ve svém učení o daních povážlivou neshodu.¹⁹⁾ Jinak Condorcet. U něho vyvinul se z přesvědčení, že nutný důchod nesnese daně, požadavek progressivně daně takto upravený. Odhadněme — praví — nutnou míru důchodu na 400 livrů a předpokládejme daň uloženou proporcionálně na přebytek (excedant) na př. $\frac{1}{20}$ (5%). Tedy, kdo má 800 livrů, bude platiti $\frac{1}{20}$ ze 400, $\frac{1}{40}$ z celku; kdo má 2400 l., $\frac{1}{20}$ z 2000 čili $\frac{1}{24}$ z celku atd. »Ejhle, daň proporcionálná na část důchodu, převyšující nutnou potřebu, avšak progressivná vzhledem k důchodu celému; toto rozdělení daně na prsto jest přiměřeno nejprísnější spravedlnosti.« Condorcet má pravdu, že jest to sazba na celý důchod progressivná, ale zajisté se stupnicí ze všech možných nejstřízlivější a nejmírnější.²⁰⁾ Jest totiž zvláštností její, že se procento daně na celý důchod připadající vždy více (matematikové řekli by: asymptoticky) sblížuje onomu, které jako jednotná stejná sazba na přebytek vyměřeno, aniž kdy plně jeho dosáhne, stále zvolnějším poměrem rostouc.²¹⁾

¹⁹⁾ Jak se této neshody svým bystrým, kritickým duchem uchopil spisovatel »Kontradikcí ekonomických«, níže ještě uvidíme.

²⁰⁾ Takže se k jeho projektu přidali i ti, kdož jinak byli odpůrci progresse, jak zejména J. St. Mill (Principles of polit. economy, b. V., ch. II., § 3), jenž arci nedovolává se Condorceta, jehož — jak se zdá — neznal, nýbrž Benthama. Jiní pak právě proto Condorceta k zastancům progressivně míry daní počítati nechtějí (Parieu, Traité I., str. 36. v poznámce).

¹⁷⁾ Zníf, jak známo, že poddaní každého státu mají přispívati na udržování vlády pokud možno poměrně podle své způsobilosti, t. j. proporcionálně podle důchodu, jehož pod ochranou státu nabývají. Že považuje zároveň důchod za míru prospěchů, které jednotlivec od státu má, vysvítá z příkladů o spoludržitelích statku velikého, který A. Smith k bližšímu vysvětlení připojil.

¹⁸⁾ Collection des principaux économistes (Paříž, 1847), sv. XIV., str. 566 a násl.

Avšak Condorcet nespokojil se dovésti takto progressivnou míru se stanoviska způsobilosti k dani. On — jako Rousseau — dovozuje ji nad to se stanoviska prospěchové theorie. Tu pak zvláště opírá se o výklad, že daň progressivná skládá se z více daní proporcionálních, dopadajících postupně na důchody jistou míru převyšující. I rozumuje asi takto: »Do jistého obnosu sahá důchod nutný. Ale jest i jiný stupeň majetku (recte: důchodu), od kterého počínati by mělo placení jiné části daní veřejných. Nejsouť všechny výdaje státní podle účelu svého stejně nutny. Některé jsou jen užitečné a pro ně jest hranicí onen bod, kde užitečnost výdaje vyvážena jest obětí čili ztrátou, kterou poplatníku způsobuje. I jsou výdaje státní, jejichž užitečnost převyšuje ztrátu majetkovou, kterou způsobuje poplatníku daň k jejich uhrazení určená, pouze u těch lidí, kterým daň zkracuje toliko část důchodu skutečně zbytnou (auxquels il n'ôte qu'un véritable superflu.) Naopak jsou výdaje státní, které vedle své užitečnosti obecné přinášejí ještě zvláštní užitek bohatým. Za příklad uvádí silnice (grandes routes), kterých užitečnost pro všechny jest stejná, pokud běží o dopravu zboží, ale nad to zvláštní prospěch přinášejí bohatým, usnadňující jim rychlý a pohodlný přechod z místa na místo při cestách zábavných. Žádné povznesení užitečných umění, ani samo rolnictví, nebude bez zvláštních nadpoměrných prospěchů pro bohaté. Bylo by tudíž zcela spravedlivě říci: všechny důchody (sluší rozuměti: vyjmouc ty, jež stačí jen k nutné obživě) budou podrobeny dani poměrné, proporcionálné; ale obnosy přes jistou hranici sahající budou podrobeny jiné proporcionálné dávce, sloužící k uhrazení výdajů, jejichž nepopratelná užitečnost není náhradou těm, kterým by ukládaly oběti bolestné. Bude určena k tomu, aby bohatí zaplatili jisté prospěchy, výhradně vznikající pro ně z veřejných výdajů, též sice na obecný prospěch činěných, ze kterých však jim jisté požitky výlučně připadají. »Toť je druhý smysl, ve kterém daň progressivná se spravedlností se srovnává.«

Řečeno již, že Condorcet byl sobě vědom nebezpečí příkře provedené

²¹⁾ Stanovili se na př. podle vzorce Condorcetova sazba 5% na obnos důchodu, jenž 400 přesahuje, bude se platiti z důchodu

	daně	což činí z celého důchodu
500	5	1%
1.000	30	3%
2.000	80	4%
5.000	230	4.6%
10.000	480	4.8%
50.000	2.480	4.96%
100.000	4.980	4.98% atd.

Daň stále se sblíží 5% z celého obnosu, nikdy jich plně nedosáhne.

progresse. Progressivní míra daně, praví, nesmí tak vybočiti, aby zabránila bohatému zachování neb rozmnožení majetku, nesmí sváděti ke prostředkům obohacování se tajným, které vždy jsou národohospodářsky škodny, a k obcházení zákona, kterým se podkopává mravnost veřejná. »Vím sice, že veliká bohatství jsou sama sebou škodna a že jest užitečno, aby se přiblížila stejnosti; vím, že jinak ani rovnost právní nemůže býti dokonalá a pravdivá; vím, že není potřebí velikých bohatství k oné čilosti výroby, k onomu šťastnému rozdělení práce, k oné cirkulaci, k onomu vzrostu kapitálů a statků, jež způsobují, že se země hojnějším obyvatelstvem pokryje, a zabezpečují každé generaci prostředky blahobytu a spokojeného života.« Avšak náhlý převrat v rozdělení důchodů uvedl by v nelad výrobu a obchod ve zmatky, i přivedl by v tíseň ony, jimž by pomoci měl. Proto žádá prospěch obecný takového upravení daně progressivné, aby se nevidělo jednotlivci bezúčelným nabýti nového kusu půdy neb uložiti nový kapitál, aby nesvádělo jej k uložení kapitálu v cizině, k ažiotáži nebo k utajování pravé jeho majetnosti. »S těmito výhradami daň progressivná nejenom jest spravedlivá, nýbrž i užitečná, protože úlevu poskytuje chudému, břemena jeho mírní, aniž za tu skrovnou výhodu tresce jej neblahými pohromami, uvedenými na oběh a výrobu.«

Rok po sepsání Condorcetova článku objevila se v literatuře francouzské druhá zvláštní monografie o dani progressivné, jí však nepříznivá. Byl to spis Jollivetův s názvem: De l'impôt progressif et du morcellement des patrimoines.²²⁾ Bojuje se v něm týmiž důvody, s jakými až podnes hojně se setkáváme, tak zejména, že — důsledně jsouc provedena — musila by až na 100% narůstí, že jest »sup, jenž vlastní vnitřnosti hlodá«, že jest odměnou za lenost a trestem za přičinlivost atd.

Přes to ještě jednou mělo se v literatuře francouzské dostati daní progressivné obhájce jména proslaveného, jenž byl rozhodným přívržencem liberálního směru ve vědě národohospodářské, což zde nemálo na váhu padá. Již ve svém »Traité d'économie politique« (1. vydání 1803),²³⁾ táže se J. B. Say, zdali slušno jest, uvalovati daň spíše na tu část důchodu, která slouží výdajům zbytným, nežli na obnos, jímž se opatřují výdaje nezbytné. Odpovídá sice, že ano, ale považuje za nemožné, aby se přesně ohraničila míra důchodu nutného, ježto rozdílna jest podle času a míst,

²²⁾ Spisovateli těchto stránek nebyl spis sám přístupným. Citáty z něho najdou se u Saye (viz níže), Raua (Fin.-W. 4. vyd. II. str. 171.), Parieu (Traité I. 36.), Lehra (n. m. u. str. 68. a 71.), a m. j.

²³⁾ Collection des princ. écon. sv. XI., srov. hl. str. 513. a násl.

podle věku a stavu osob. »To jenom víme, že od této hranice až k oné, kde důchod dostačí, aby vyhověl všem choutkám životním, všem požitkům přepychu a marnivosti, jest nepřehledná stupnice . . . a jestli tedy chceme daň uložit, tak aby břemeno její tím lehčí bylo, čím nutnější jest důchod, z něhož se platí, musila by se zmenšovati ne proporcionálně, nýbrž progressivně.« Dokládaje to příkladem o důchodu 30.000 a důchodu 300 franků dovolává se výroku Smithova, o kterém již jsme se zmínili a pro který jej mezi přívržence progressivné daně počítá, a končí: »Šel bych ještě dále (t. j. nežli Smith) a neostýchal bych se tvrditi, že daň progressivná jediné jest přiměřena«. Vidíme tudíž v Sayovi právem předchůdce oněch spisovatelů doby novější, kteří, majíce na zřeteli toliko úlevu pro třídy s nejmenšími důchody, raději o degressivné míře mluví a jí se zastávají, jakkoliv tu vlastně také o nic jiného neběží, nežli o progressi, na jejíž stupnici hledíme s hůry a ne zdola.

Ke své myšlence vrátil se Say i ve druhém, větším díle svém »Cours complet d'économie politique«,²⁴⁾ kdež podobnými slovy progressivnou daň hájí, výtky jí činěné vyvrací, dokládaje, že záleží na mírném provedení, aby nepohlcovala příliš veliké podíly vyšších důchodů a nevedla k rozdrobení majetku. Viděti tedy ze všeho, že Say náleží k obhájcům progressivné míry daní se stanoviska způsobilosti. Avšak pohříchu nedovedl on povznést se ke všem důsledkům té zásady. Progressivné míry daní, tak praví, lze užiti toliko při daních přímých, nikoliv při nepřímých (spotřebných), kterýžto druh v zemích s velikými daněmi dopadá na poplatníky tím více, čím chudší jsou. Malé důchody jsou jí stíženy progressivně, ale způsobem opačným, t. j. tím větším poměrem, čím menší jsou. To jest podstatná vada daní nepřímých, jejíž spravedlivou, ale nedokonalou kompensací jest daň přímá progressivně stoupající. Takováto přímá daň nemá tedy u Saye jiný úkol, nežli onu funkci vyrovnávací, kterou v naší době více méně rozhodně mají progressivné daně z důchodu, ovšem i od přívrženců proporcionálního rozdělení proto schvalované. Že tu o tendenci předchůdců není více řeči, sotva třeba podotýkat. Požadavek progressivné míry daní, činěný u prvních tří uvedených spisovatelů se stanoviska sociálně-politického, u Condorceta v rámci téhož základního názoru v mírné meze uvedený, u Saye tedy vlastně mizí.

Přehlédneme-li řadu prvních učení o dani progressivné, jak je Montes-

²⁴⁾ 1. vydání 1828. Srov. Collection des princ. écon. sv. IX. a X. str. 395. a násl. v dílu 1. Zde též polemika proti Jollivetovi a některým jiným odpůrcům progr. daně, polemika to povahy dosti pochybné, přihlíží-li se ke pravé povaze progressivné daně Sayovy.

quieu, Rousseau, St. Pierre a ještě Condorcet podávají, shledáme, že ze dvojí myšlenky vyklíčila. Jest to především myšlenka, že veliká nestejnost důchodů odporuje ideálu oné rovnosti, oné »égalité«, jejíž ohnivými hlasateli byli spisovatelé předrevoluční. Zní to jako výrok z knihy, náležející modernímu sociálně-politickému směru, když Condorcet tvrdí, že bez stejného vyrovnání příkrých rozdílů majetkových »ani rovnost právní nemůže býti dokonalá a opravdová!« Což praví to na př. Scheel ve slovech, která jsme z počátku uvedli, jinak? Druhá zde rozhodná myšlenka jest, že jest povoláním státu, aby o nápravu oněch nerovností z důvodů společenského blaha se postaral. Za prostředek k tomu slouží i daň. Ona stihniž jen ty, kdož mají víc než nutnou obživu, a sazba její nechť roste značnějším poměrem, nežli roste předmět její. Say do tohoto kruhu již nenáleží, ani A. Smith, jakkoliv onen — aspoň zdánlivě — zásadně, tento příležitostně k principu progresse se hlásil. Jsouť oni již z těch, kteří spokojili se s formální (právní) rovností lidskou a zásadně nedopouštěli, že by mezi ní a hmotnou nerovností v rozdělení důchodů, jakáž na základě svobody hospodářské se utváří, odpor dotčený způsobem kulturně nebezpečným vyvinouti se mohl, nebo aspoň, že by úkolem státu bylo, aby pozitivním zasahováním v běh života hospodářského na odstranění toho odporu pracoval. Zamítaliť vůbec zásadně intervenci státu ve věcech hospodářských, naplnění jsouce právě oním názorem o státu, jehož hlavním spolutvůrcem arci nikdo jiný nebyl, nežli sám J. J. Rousseau.

Vlastní socialisté, zaujati buď kritikou nedostatků soukromohospodářské organizace v rámci právních řádů nynějších, aneb programy o tom, co by ji nahraditi mělo, nechali celkem otázky o daních stranou. Ba, pokud právě těmi programy směřovali k nahrazení nynějších řádů soukromohospodářských organizací obecnohospodářskou, ani toho zapotřebí neměli, aby otázkami o daních se zabývali. Kromě Lassalova agitačního spisu o nepřímých daních vzhledem ke třídám pracovním²⁵⁾ jediný z kruhu toho spis o daních jest Proudhonův,²⁶⁾ a ten nazývá daň progressivnou prosměšně »un joujou fiscal« i zavrhuje ji. Ukazuje sice a snaží se dokázati i čísly, že daň proporcionálná dopadá opačnou progressí na důchody nejnížší, že jest »progressif dans le sens de la misère«, avšak jest to zá-

²⁵⁾ »Die indirecte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen«. Spis ten obsahuje ostrou kritiku nepřímých daní (jejichž pojem zcela nepřiměřeně rozšiřuje), se stanoviska sociálně-politického, ale s agitační tendencí a bez pozitivních návrhů. Srov. o něm trefné poznámky u Plenera: Ferdinand Lassalle (Lipsko 1884), str. 51. a násl.

²⁶⁾ Théorie de l'impôt, str. 173. a násl.

kladní učení Proudhonovo, že všechna daň přímá vpočte se v náklady výrobní, přejde tedy poměrnou částí v cenu, takže konečně všechna daň přímá (až na jisté výjimky) promění se v daň spotřební a co taková nesa- sena jest předkem širokou vrstvou lidu. Ekonomisté, již progressivnou daň zastávají — Proudhon má hlavně Saye na mušce — vidouce účinek opačně progressivný daní proporcionálních,²⁷⁾ chtějí obrátiti věc, avšak měli by pravdu, kdyby uvedený účinek daní proporcionálních byl následek omylu zákonodárcova nebo finanční správy, kdežto on, jsa způsoben vzpomnutým nezbytným přesunutím, spočívá v samé logice věcí, plyne nez- zbytně z nynějšího zřízení společenského s jeho nestejností majetkovou, svobodou práce, obchodu, soutěže, s vlastnictvím individuálním atd. Musil by se jiný řád zavést, aby i s daní bylo jinak. Zkrátka: stát, ukládaje daň proporcionální, má spravedlivý úmysl, ale jest to jen jedna z oněch »contradictions économiques«, spočívajících v nynějších zařízeních hospo- dářských a sociálních, kteráž způsobuje, že se ten úmysl provésti nedá. Zde tedy byl vskutku formulován odpor, který mezi první regulí Smithovou a jeho zvláštní naukou o daních panuje a jemuž se logická hlava Ricar- dova vyhnula jen proto, že on žádných všeobecných pravidel o daních nestanovil.

Úkol, přivést stanovisko sociálněpolitické opět do theorie o daních, připadl tedy přirozeně jiným. Byli to někteří z kruhu oněch spisovatelů národohospodářských novější doby, kteří — prosti jsouce i jednostran- ností individualistického směru i přepjatostí socialistických — nechtějí základní pilíře nynější organizace společenské, zvláště individuální vlast- nictví, podnikatelskou výrobu i svobodu smluv zvrátiti, nýbrž jenom potud jisté modifikace zavést, pokud se stanoviska vhodnějšího rozdělení dů- chodů žádoucí jsou, a přisuzují státu úkol, aby je provedl. Avšak, jakkoliv o cíli samém shoda panuje, přece nemálo rozcházejí se mínění o způsobu a dosahu vzpomnuté působnosti státní, což zejména platí o sociálně- politické působnosti v oboru daní, jak si ji na př. představují Scheel a Wagner. Zajisté jest v tom rozdíl značný, jestliže stát předpisy ochran- nými pro dělnictvo, úpravou pojišťování dělnického, péčí o vzdělání od- borné a oživení korporativné svépomoci v malém živnostnictvu, zákony lichevními, opatřeními proti rozdrobení statků selských a jinými podob- nými prostředky zasazuje se o posilu a povznesení tříd stísněných, anebo jestliže daně užije jako páky, aby způsobil přímo a pozitivně posnutí

²⁷⁾ »L'impôt progressif est né du mensonge reconnu de la proportionnalité« (str. 175.).

důchodů ve prospěch tříd s důchody nízkými na účet majetných. Ne- jenom obecné mínění v této části poplatnictva, nýbrž i většina spisovatelů národohospodářských, kteří přisuzují státu úkoly sociálně-politické, leká se dosud důsledností takového požadavku. Časem asi praktická nutnost a dobře uvážený vlastní prospěch utlumí odpor tříd majetných proti této politice. Ale praxe finanční má prozatím bližší, naléhavější úkoly, musí především odstraniti poměrné přetížení vrstev s důchody nižšími, které jest hříchem nynějších finančních systémů, onu opačnou progressivnost, která jest smutným příznakem přítomného rozdělení daní a proti níž ny- nější progressivné daně z důchodů jsou namnoze korektivem dosti cha- trným.

III. Ze statistiky.

Pěstování statistiky v Čechách.

(Památník České akademie věd a umění. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898. Vědy právní a státní. Stať IX. V Praze 1898.)

Vlastním úkolem rozpravy, která v mezích obrazu o půlstoleté kulturní práci národa českého vypsati má účast českou v oboru vědecké práce statistické, bylo by vytknouti a oceniti samostatné vědecké výkony české v oboru tomto, tedy především v theorii statistiky a ve všech takových pracích, kterým statistika je účelem.

Tou povahou věci by tedy dvojí bylo vyloučeno z vypsání našeho: Především všeliké takové vědecké výkony, ve kterých statistika, t. j. statistické řady, výpočty a jejich výsledky jsou pouhým prostředkem k určitému jinému naukovému účelu, buď theoretickému neb praktickému, přičemž spor o samostatné vědecké povaze statistiky zůstane zde mimo úvahu. Upotřebením statistických dat a řad jakožto pouhého prostředku dokazování induktivního pro účely jakýchkoli badání vědeckých, na př. pro účely národního hospodářství neb jiných společenských věd, připadá tudíž v přítomném spisu jubilejním výhradně statím o dotčených oborech jednajícím. Rovněž však by vyloučeny byly všeliké publikace kancelářských a veřejných, ať soukromých, zvláště pokud se obmezují na prosté uveřejňování látky sebrané. Leč zkušenost nás poučuje, že mužové, kteří se osvědčili v samostatné tvorbě statistické, zejména v theorii statistiky a populacionistice, po většině bývali a bývají z těch, kteří si zároveň získali zásluh o techniku statistickou, t. j. organizaci methodického sbírání, účelného řadění a spořádaného uveřejňování, jakož též o prvotní zpracování látky statistické; bývají namnoze zakladateli, organizátory neb náčelníky statistických kancelářských, takže dějiny statistiky vůbec jen při souvislém vylíčení této působnosti jsou možny.

I tak vyloučíc ovšem všecko použití statistiky v pracích jiným oborům přináležejících, zahrneme v nástin svůj přehled o vývoji a působnosti statistických orgánů, pokud osobnostmi svých náčelníků a organizátorů i jazykem svých publikací mají znak práce české. Úřední ráz nebo skutečnost dvojjazyčného uveřejnění nebude nám tedy důvodem vyloučení z rámce

naší rozpravy. Ano přiznati sluší předem, že až po tu chvíli český podíl na obecném rozvoji práce statistické v tomto směru je bez přirovnání značnější než v kterémkoliv oboru její jiném. I padá k dokonalému ocenění této skutečnosti na váhu, že orgány statistického výzkumu v zemi nyní tak již jsou rozmnoženy a zdokonaleny, že počtem, rozčlankováním a na ně založeným vzájemným sebe doplňováním zabezpečují obsáhlejší a důkladnější statistické poznání země a její poměrů, nežli kdykoliv dříve bylo v Čechách možno, ač už déle než před stoletím význam obšírného a pravidelného statistického výzkumu země byl oceněn i dokonce velice zajímavý pokus v tom směru učiněn.

V literární minulosti vlasti naší jest doba posledních desetiletí minulého a prvních nynějšího století od nás samých ještě velmi nedostatečně oceněna. V ní pak to platí zvláště o pěstitelích statistiky a t. zv. »věd politických«. Kdežto však vynikající domácí pěstitelé národního hospodářství, z části i ve všeobecných dějinách vědy té s úctou jmenovaní — jako byli Buquoy, Lexa z Aehrenthalu, Kopetz — vystupují teprve po roku 1800, náleží na slovo vzatí a nezaslouženě zapomínání pěstitelé statistiky v Čechách již minulému věku. Mezi nimi vysoce vyniká rozhledem, vůdčí schopností i obrovskou pílí Jos. Ant. Riegger, který sice nenáleží vlasti naší rodem, ale svou vroucí nadšenou láskou k zemi, která vedla a posvědcovala jeho dlouholetou činnost učitelkou a slovesnou. Mezi památkami jeho neúmorné a úspěšné činnosti v oboru statistickém první místo zaujímá dvanáct svazků *Materialien zur alten und neueren Statistik von Boehmen* (1787—1799), tři díly sbírky *Archiv der Geschichte und Statistik insbesondere von Böhmen* (1792—1795) a *Skizze einer statistischen Landeskunde von Boehmen* (1796). Uchvácen vzory cizozemských pokusů zřídil zvláštní »společnost patriotů« k tomu výslovnému účelu, aby společnou prací vytvořila dílo, které by poskytlo obraz úplný o vnitřním zřízení země, o rozmanitých její výrobcích, o vzrostu a úpadku obyvatelstva i průmyslu, o mnohých z části známých, z části teprve zavedení zasluhujících větvích výživy, o opravách komerčních i zemských, zkrátka prý o všem, co spadá do nové i staré statistiky české. Sám byl tomu podniknu nejen organizátorem a vůdcem, nýbrž i nejpilnějším výkonným pracovníkem. Byl nepochybně ne-li výhradním aspoň hlavním původcem zevrubného celkového programu, postaveného v čelo 1. dílu »*Materialien*« i speciálních dotazníků, jako jest na př. tamže uveřejněný dotazný formulář k popisu fabriky. Od něho však zároveň očividně pochází velká většina

statí, sbírek pramenových, tabulek statistických a noticek historických v díle tom. Z vrstevníků Rieggerových budiž jen vytčen Wander z Grünwaldu, životopisec jeho, jenž ve svých popisných pracích hlavně s hlediště přírodnického konaných na výrobní poměry nezapočítával, a nad jiné výtečný průmyslový statistik Schreyer; z pozdějších zejména prof. R. Schnabel, který měl již účast na přípravách k novější organizaci práce statistické v zemi a jehož dílo Statistik der landw. Industrie Boehmens (1846 teprve vydané) tím jest pamětihodno, že látka k němu sebrána byla r. 1835 pod auspiciemi »provinciální kommisie obchodní« a to, jak on praví, pomocí mnohých individuálních šetření.

V prvních letech padesátých nový pokus byl učiněn dáti podnět k pořízení všeobecné statistiky zemské. Projekt k tomu vypracoval a guberniu předložil univ. professor Petr Mischler. Avšak ani tento pokus neměl úspěchu původcem vytouženého, třeba na vývoj statistické organizace domácí bez vlivu nebyl.

Co prvním nadšeně a oddaně podniknutým soukromým pokusem v jasném pochopení veliké důležitosti věci záhy bylo za úkol vytčeno, aniž arci skrovnými silami soukromými mohlo býti zmoženo — totiž: zjednati a běžně udržovati všestrannou statistiku země — časem ovšem spadlo v jistém smyslu v úlohu ústřední statistiky úřední. Ale i jejímu vývoji až ke stupňům nynějším byla vytčena dlouhá cesta. Vždyť teprve r. 1829 generální direktorium účetní počíná sestavovati pravidelné tabulové dílo statistiky rakouské; zřízení samostatného, t. j. výhradně pro ten obor dosazeného státního úřadu statistického — ředitelství pro administrativnou statistiku — padlo teprve do r. 1840 a do r. 1863 zřízení ústřední kommisie statistické. Státní publikace statistické počínají se teprve po r. 1848, bylat před tím statistická látka úředně sebraná ještě z části za úřední tajemství pokládána. Ani obor předmětů, na které se vztahovala vyšetřovací působnost státní statistiky ústřední, ani zevrubnost příslušných šetření a zvláště rozměr uveřejnění, jak pochopitelně, nezůstával stejným; proto byla i míra zobrazení zvláštního, jakého se v publikacích statistiky úřední dostalo poměrům jednotlivých zemí, podle různosti předmětů velmi nejstejná, celkem ale vůbec nedostatečná. V mnohém směru bychom až po tu chvíli měli hrubé mezery, kdyby ústřední statistika státní nebyla nalezla z části vyšetřovatelské pomoci, z části doplnění samostatného ve zvláštních zemských, obvodních, místních i soukromých odborných orgánech statistických. Tyto všechny se vyvinuly teprve za posledních padesát let

vyvolány byvše jak konkrétními potřebami tak podnětem vzorů zevních. V poměrech samých to spočívalo, že výsledky domácích statistik uveřejňovány po delší čas ještě toliko jazykem německým.

To platí zejména též o prvních důležitých pokusech společnosti, která po celé století zdárně vykonávala v Čechách úlohu odborného zájmového zastupitelství zemědělského a má také v dějinách domácího pěstování statistiky zvláště čestnou památku zabezpečenu, totiž o c. k. Vlastenecko-hospodářské společnosti. Projekty zvláštního odboru při společnosti té pro pravidelný »topograficko-statistický« výzkum země hledíc k polnímu a lesnímu hospodářství sahají až do počátku let čtyřicátých, avšak teprve r. 1853 dosazena kommisie, kteráž měla sestaviti návrhy organizační. R. 1854 — jak se podobá, dříve ještě než prof. Schnabel, člen kommisie, slíbený svůj návrh programový předložil — odevzdán společnosti k posouzení výše zmíněný návrh Mischlerův. Z těchto podnětů vzešla první organizační osnova pro statistiku polního a lesního hospodářství v Čechách vypracovaná hospodářským radou Komersem. Orgánem společnosti pro úkol statistický měl býti »ústřední výbor«, jenž by v přímém spojení se společností a pod vrchní správou její předsedy stál a všeliké práce řídil, kdežto by pro opatřování dat, pokud by zejména již úředně vyšetřena a státními orgány výboru přímo poskytnuta býti nemohla, v každém politickém okrese jmenován býti měl delegát a náhradník jeho. Posléz řečené zařízení bylo příliš novotným, aby ihned s dostatečným úspěchem mohlo se ujmouti, takže do ustavovací schůze »ústředního výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém« (30. listopadu 1856) z většiny okresů nedošlo navržení delegátův i musily býti osobnosti vhodné přímo vyhledány a jmenovány.*) Příčiněním prof. E. Jonáka, člena ústředního výboru, provedena v původní této osnově změna toliko potud, že podle vzoru tehdá v oblibu vešlého rozlišen organismus příslušný na ústřední výbor, statistickou kancelář a delegáty, eventuálně i subdelegáty. Úřad představeného kanceláře zastával původně prof. Jonák, později pak až do přeměny kanceláře v orgán zemský tehdejší prof. polytechniky Dr. Karel Kořístka, který již r. 1864 do ústředního výboru byl povolán, ježto pro zeměpisné a místopisné provody uveřejňovaných zpráv statistických znalecká jeho účast stala se nutnou. Po úmrtí prvního tajemníka Leop. Brdičky jeden čas vedl prof. Jonák zároveň agendu tajemnickou,

*) I později zůstalo doplňování počtu delegátův a neméně výkony jejich v příčině včasnosti a správnosti zdrojem mnohých svízělů, z kterých vzešla a potrvála nutnost vypravovati úředníky kanceláře k přezkoumáním a bezprostředním nově šetřením místním.

maje záhy jako konceptní sílu po boku Dr. Jos. Bernáta, jenž pak jako tajemník rovněž až do proměny kanceláře v zemskou v postavení tomto setrval.

Spočívalo v povaze věci, že nová instituce statistická vedle své pravidelné působnosti vykonávala z různých podnětů i práce jiné, zejména rozličná šetření a sestavování k žádosti vlády a sněmu (o čemž bude ještě níže zmínka) neb zemědělské rady, která roku 1873 stoupla na místo rozpuštěné Vlastenecko-hospodářské společnosti. Nás ovšem zajímá hlavní úkol, jež kancelář řízením výboru soustavně a pravidelně pěstovati měla. Za úkol ten bylo vytčeno stanovami: zjišťovati rozvrh půdy a výsledky žni. Zjišťováním rozvrhu půdy nevyrozumíval se pouze rozvrh půdy dle pěstovaných na ní druhů kulturních nýbrž také rozdělení vlastnictví pozemkového dle rozsahu statků i dle právní jejich povahy (deskové — nedeskové, volný majetek a různé druhy vázaného). Těmto prvým a opravdu základovým částem úkolu vytčeného platila první šetření a první publikační činnost nového zemědělsko-statistického orgánu,*) kteráž zahájena byla r. 1861 prvním svazkem publikace vypočtené na 13 dílů (dle tehdejších 13 krajů): *Tafeln zur Statistik der Land- und Forstwirtschaft des Koenigreichs Böhmen*. Sotva chybíme, označíme-li dílo toto za nejdůležitější a nejzáslušnější ze všech publikací statistických, které z jakékoliv strany během století XIX. v Čechách byly způsobeny. Až po dnešní den nebylo podobné podniknuto v žádné ze zemí rakouských, v tehdejší době bylo v Evropě vůbec podnikem vzácné pokrokovosti, neboť pokusy stopovati statisticky stav a změny v rozdělení majetku pozemkového byly té doby vůbec ještě řídké. Nedlouho po vydání prvního svazku — na nějž pohřichu ostatní jen zvolna následovaly, takže úplně uveřejnění na dvacet let se protáhlo — také v Čechách se rozproudil spor o volnou či obmezenou dělitelnost pozemkovou. Důležitost statistického stopování změn v rozdělení pozemkového majetku pocítovala se den ode dne více, když dostavila se potřeba zjistiti účinky volnosti, zavedené v obchodě pozemkovém zákony z konce let šedesátých. Ještě Čechy ze všech zemí rakouských měly podklad srovnávací pro pozdější doby zabezpečen díky tomu opravdu památnému dílu statistickému, které znázorňuje velmi podrobně stav rozvržení pozemkového vlastnictví v zemi

*) Dílo částečně statistické *Verhältnisse der Volks-, Land- u. Forstwirtschaft des Königr. Böhmen*, vydané od Dra. F. Stamma z rozkazu společnosti jako slavnostní dar pro účastníky sjezdu německých rolníků a lesníků r. 1856 v Praze konaného, sestaveno bylo, jak v nadpisu se praví, „na základě šetření c. k. vlastenecko-hospodářské společnosti, její filiál a jednotlivých odborníků; padlo vydání jeho zrovna před ustavení statistického výboru v textu uvedené.

bezprostředně po skončených operacích stabilního katastru a krátce před podáním prvního návrhu ve sněmu českém na zavedení volné dělitelnosti pozemkové. Naprosto bezvadným arci dílo to nebylo a při velikosti úkolu tak nového a nezvyklého, a zvláště při nevyškolenosti orgánův původní materiál opatřujících ani býti nemohlo, ale přes to bylo mnohem záslušnější, nežli by se dalo souditi z jeho literárního osudu. Nedošlo vlastně až podnes širšího povšimnutí a ocenění zaslouženého.

S nesnáze většími než sestavení tabulí právě řečených, jejichž materiál opíral se převážně o katastr, potkalo se statistické šetření o výsledcích žni. Bylo tu činiti se silami naprosto nevyzvočenými. Proto počalo pravidelné uveřejňování výsledků mnohem později, teprve rokem 1869, načež bez přerušení v něm pokračováno, byť i ne po všecka léta stejným objemem. Rozdělení země v přirozené oblasti, jež provedeno Kořistkou, stalo se nejen vhodnou pomůckou po stránce technické (za příčinou kontroly dat sklizňových), nýbrž i trefnou oporou přehledného uveřejňování výsledků. Ostatně neobmezovaly se přehledy uveřejňované pouze na výsledky sklizní, které kancelář zároveň dodává pro statistickou ročníci ministerstva orby, nýbrž zahrnovaly zároveň data o hospodářském průmyslu. Práci téže kommisie a kanceláře vydána byla velmi pečlivě sestavená statistika lesů v Čechách (1885) a monografie o povodni v Čechách r. 1872. Posléz řečené spisy a pravidelné publikace o sklizních uveřejněny byly v oddělených vydáních obojím jazykem zemským; tabulové dílo výše vzpomenuté pouze jazykem německým.)*

Dříve ještě než kancelář pro statistiku polního a lesního hospodářství v království Českém počala uveřejňovati výsledky svých šetření, zahájena byla publikační činnost jiných zastoupení zájmových, totiž obchodních komor, kterýmž bylo zákonem samým předsáno, aby od pěti k pěti letům uveřejňovaly statistické zprávy o průmyslových a obchodních poměrech svých obvodů. Od počátku vadil těmto z části i pečlivě pracovným a cenným zprávám nedostatek srovnatelnosti, nebylyť ani v různých rocích se strany téže komory vždy sestaveny na stejných základech, čemuž ani instrukce v příčině sestavování zpráv dotčených ministeriem obchodu vydávané úplně odpomoci nedovedly. Více ještě vadil nedo-

*) Pokus, přihlásiti se pro české vydání dosti odběratelů, aby jen část velkého nákladu byla uhrazena, vypadl nepříznivě. — K publikační činnosti kanceláře připomenouti sluší, že dle zprávy o činnosti její v r. 1867 vydané použitím sil kanceláře té zpracováno bylo i první vydání díla *Der Land- und lehentfliche Grundbesitz im Koenigreiche Boehmen*, uveřejněného na jméno přednosty kanceláře prof. Jonáka.

statek pevných podkladů pro zjišťování příslušných fakt. Až do let osmdesátých byly povinné statistické zprávy zdejších obchodních komor uveřejňovány toliko jazykem německým. Teprve když se následkem změny volebních řádů nařízením z 31. března 1884 také změnilo národnostní složení tří komor v Čechách — pražské, plzeňské a budějovické — jaly se tyto své statistické zprávy uveřejňovati spolu také jazykem českým, ve kterém nyní od českých úředníků řečených komor původně se sestavují. Však neobmezila se změna na pouhou tuto zevní stránku, dotkla se více méně u všech jmenovaných komor i jakosti díla samého, zvláště pak záslužným počinem Dra F. Čuhla učiněn ve Statistické zprávě o národohospodářských poměrech obvodu obchodní a živnostenské komory v Praze na léta 1886—1890 pokus rozšířiti zevrubnější statistické zjištění, dosud obvyklé pouze vzhledem na velkozávody průmyslové, také na ostatní kategorie závodové, zejména též na závody maloživnostenské, vytknouti při všech závodech příslušných vedle počtu osob zaměstnaných i jejich pohlaví, sociální rozvrstvení a do jisté míry i věk, při malých výrobních závodech zároveň ještě počet, druh a výkonnost motorů, vůbec pak venkoncem správněji vystihnouti skutečnou povahu živností čítaných. Byl to tedy náběh k zevrubné, názornější obraz o skutečné průmyslnosti podávající živnostenské statistice, spolu i jakási zkouška obtěžkací, dá-li se s nadějí na úspěch provésti všeobecné sčítání živnostenské. Zároveň rozšířena proti způsobu dosud obvyklému část textová tabulky předcházející jak analytickým zpracováním látky tabulkové, aby obsah její širším kruhům byl srozumitelný, tak i přidavkem přehledův o jiných skutečnostech statistických pro posouzení národohospodářských poměrů komorního území závažných. Pohříchu byly obtíže provedení toho díla tak značny, že od opětování pokusu upuštěno. Avšak včasnost a správnost záměru potvrzena byla brzo tím, že samo ministerstvo obchodu výnosem z 11. května 1895 nařídilo, aby komory obchodní roku 1896 provedly dle formuláře v ministerství tom vypracovaného všeobecné sčítání živnostenské. Záměr ten, z jehož podnětu konány v ministerstvu obchodním r. 1895 porady sekretářů obchodních komor, plně dosud nebyl uskutečněn, položenť zatím pouze instrukcí z 18. července 1895 základ k vedení nových dokonalejších katastrů živnostenských při obchodních komorách, kdežto instrukce o provádění živnostenského sčítání v platnost nevešla z příčin nákladových. Ježto však v konferencích sekretářů má býti pokračováno, není vyloučena naděje na blízké všeobecné zdokonalení živnostensko-statistických zpráv komor obchodních.

Byla-li kancelář pro statistiku polního a lesního hospodářství v Čechách první toho druhu institucí v říši, byla městská statistická kancelář pražská první samostatnou velkoměstskou kancelář statistickou v Rakousku, čímž není řečeno, že by již dříve v Praze i v jiných městech, zvláště ve Vídni, statistické práce nebyvaly konány, avšak orgán samostatně k tomu cíli zřízený mezi rakouskými velkými městy utvořila si Praha první, zřídívši po několikaletých přípravách a jednáních r. 1870 zvláštní stálou statistickou komisi jako orgán usnášecí, městskou kancelář statistickou jako prováděcí. Působnost komise i kanceláře byla rozšířena r. 1880 a 1881 na šest tehdejších obcí předměstských: Vyšehrad, Král. Vinohrady, Žižkov, Karlín, Holešovice-Bubny a Smíchov, ze kterých Vyšehrad a Holešovice-Bubny v pozdějších letech obci pražské přivtěleny. Kancelář statistická zůstala i na dále pražským úřadem městským, kdežto v komisi našli místo a hlas zástupcové zúčastněných obcí předměstských. V předsednictví komise vystřídali se během času prof. Dr. K. K o r i s t k a (1870—1876, 1879—1881), A. O. Z e i t h a m m e r (1876—1878 a prof. Dr. M. T a l í ř (od r. 1881), ředitelem kanceláře byl r. 1870 jmenován a do té chvíle zdárně ji vede bývalý profesor českých škol reálných a docent statistiky na polytechnice, Jos. E r b e n.

Větší než při kterémkoliv jiném orgánu pro sbírání a uveřejňování statistické látky v zemi klade se při pražské statistické komisi a kanceláři statutárně důraz na publikace vědeckého rázu. Hned z počátku při vydání I. svazku Statistiky kr. hl. města Prahy na podkladech obecného popisu obyvatelstva z r. 1869 vůdčím byl zájem vědecký a každoroční publikace Statistické příruční knihy král. hl. města Prahy (nyní Statistická knížka Prahy a spojených obcí) zahrnuje nemalé množství tabulek a provázejících výkladů, jež předmětem i způsobem zpracování neodnášejí se toliko ku konkrétním potřebám správy městské. Zvláště pak od té doby, co vzhledem k rostoucímu objemu látky provedeno rozdělení pravidelných ročních publikací tak, že vedle Statistické knížky vydává se pravidelná objemná Administrativní zpráva Prahy a předměstí, získána byla pro onu větší volnost dispozice látky s hledištěm obecně vědeckých. Leč přes to doznává obecněvědecký směr statistické práce kanceláře značnou újmu velikým dosahem pravidelných i občasnými nahodilými potřebami vyvolávaných šetření a výkazů, kteréž požadují se pro vnitřní potřebu správy městské, a pracím takovými naléhavými denními potřebami podmíněným ustupovati musí přecasto při obmezenosti sil pracovních vědecké podniky v záměr

a přípravu vzaté. K tomu řadí se skutečnost, že městská kancelář měrou ještě větší než zemědělská kancelář statistická zabrána jest pracemi pro účely externí, tak zejména pro ústřední statistickou komisi státní m. j. zejména též za příčinou Rakouské knihy měst (Oesterreichisches Städtebuch) nyní péči dotčené komise pravidelně vydávané. Vůbec ale vyvinují se z rostoucích mezinárodních úkolů statistických v oboru statistiky populační, zdravotní, bytové atd. i ustavičně se množící závazky kanceláře k pravidelným zasláním zpráv a výkazů. I soukromým vědeckým podnikům učeneckým neodpírají se zvláštní služby od nich pro díla jejich žádané. V této své působnosti stojí arci kancelář ve službě nejen praktických nýbrž velikou měrou též obecných vědeckých úkolů. Značnou závažnost zároveň místní i povšechnou mají zejména běžné pravidelné výkazy kanceláři pořádané, jako týdenní zprávy o úmrtích v Praze a na předměstích, k nimž pojí se od r. 1888 i zpravodajství o porodech, pak týdenní zprávy pro nejvyšší zdravotní radu. Z mimořádných vědeckých publikací především sluší vytknouti objemnou a velice cennou knihu o poměrech příbytečných v Praze a obcích okolních, která neobmezila se pouze na předměstské obce se statistickou komisí spojené, nýbrž pojala i několik jiných sousedních obcí a vydána byla r. 1895 k oslavě pětadvaciletého trvání komise. Obzvláštní nároky vzchází na rozsah zaměstnání kanceláře z pravidelných, po každých deseti letech prováděných všeobecných popisů obyvatelstva, z jejichž výsledků ovšem i vlastní publikační činnosti kanceláře kyne vždy koříšť hojná. Vedle výpočtů stavu obyvatelstva pro jednotlivá léta, opírajících se o pravidelné výkazy měny obyvatelské, pořádá kancelář i vlastní samostatná sčítání, aby zjistila hlavní data o stavu obyvatelstva v jiných dobách, než ve kterých se pravidelné všeobecné popisy obyvatelské konají. Vyjmenovatí zevrubně všech dosavadních publikací statistické kanceláře pražské vyžadovalo by přílišného místa. Zpráva komise a kanceláře, vydaná na památku pětadvaciletého jejich trvání, podává o nich přehled poučný. Dostačíž na tomto místě vytknouti, že objemem i jakostí své práce stojí statistická kancelář pražská na výši moderních požadavků velkoměstské statistiky.

Jak z povahy poměrů vyplývá, jest v Čechách statistická kancelář král. hl. města jediným městským ústavem toho způsobu. Některá jiná větší města česká však, aniž sama vlastními zprávami statistických vydávají, aspoň pravidelné výkazy podávají pro Rakouskou knihu měst.

Oceňují-li se však již péče městských obcí v příčině statistické, nemohou, pokud jde především o Prahu, mlčením býti pominuty obšírně a

pečlivě pracované výroční zprávy městského fysikátu, nejpodrobnější pomůcka naší zdravotní a úmrtní, z těch pak stanovisk i bytové statistiky pražské.

Nežli se obrátíme k některým novým důležitým pokrokům, jež ve vývoji statistických prací domácích nastaly dobou nejnovější, budtež ještě s hlediště významu, který trvání obou dosud vzpomenutých zvláštních kanceláří statistických, zemědělské a městské, poskytlo vědeckému pěstování statistiky v hlavním městě našem, stručně oceněna hojná spojení jejich s rakouskými i zahraničními úřady a kancelářemi statistickými. Odtud vyplývající pravidelnou výměnou publikací podařilo se na dvou těch místech nahromaditi bohaté knihovny statistické, vydatné to podpory studií odborných, jakých dříve v Praze naprosto nebylo.

Potřeby zákonodárství a samosprávy zemské záhy po zavedení nynějších našich veřejnoprávních zřízení vedly k tomu, že zemský výbor jal se sněmu předkládati buď pravidelné výkazy statistické nebo toliko mimořádné, k nimž podnět zavdávaly přípravy různých důležitějších předloh neb jiné zvláštní příčiny. Některé z výkazů dotčených bývaly upraveny a vydány v podobě zároveň pro širší veřejnost t. j. ke knihkupeckému rozšíření určené, jiné pouze ve formě sněmovních předloh. Tak jako svého času tabulky státní statistiky sestavoval nejvyšší účetní orgán, tak i pro statistické výkazy zemským výborem nařízené materiál sbírala a pořádala, po případě jinak sebraný sestavovala účtárna zemská. Mezi pravidelnými pracemi toho druhu vytknouti sluší především objemné každoroční přehledy o školství národním, k čemuž připojily se záhy jiné pravidelné výkazy, zejména pokud souvisely s rozdělením zemských subvencí (na př. silničních). Rozvojem agend sněmu a výboru zemského rozmnožovaly se arci i podněty k podávání takovýchto zpráv a tak přibýly zejména pravidelné přehledy o školství zemědělském a pokračovacích školách průmyslových i obchodních, o železnicích podružných, o okresních hospodářských záložnách, naturálních stravovnách atd., materiál to z části velmi cenný, který však širším kruhům nejinač než skrze otisky a výtahy v novinách byl přístupen. Výjimka učiněna jen při dvojích důležitých výkazech, totiž o financích samosprávných (okresů a obcí) a pak o chudinství veřejném, k nimž sbírání látky i zpracování její uloženo bylo výše dotčené statistické kanceláři zemědělské, forma vydání pak zvolena dle vzoru a způsobu vlastních publikací této kanceláře. Samostatně dal sestaviti a způsobem širší veřejnosti přístupným vydal konečně výbor zemský Statistické tabulky o změnách v rozdělení majetku po

zemkového v království českém (1892), kteréž hlavní zásluhou Dra. Fr. Fiedlera přehledně předvedly čísla z dřívější publikace vydané o témže předmětu od statistické kanceláře zemědělské a připojily podle stejných dělítek provedený přehled o stavu katastrálním z r. 1889. Pohříchu se ukázalo, že orgány okresní samosprávy, jimž sebrání látky pro jednotlivé okresy bylo svěřeno, neměly k dílu podobnému veskrz stejnou způsoblost a ochotu.

Čím více ale přibývalo statistických výkazů v oboru úřadování zemského výboru a čím více přibývalo podnětů k pořádání a uveřejňování jejich, tím důtklivěji oživovaly se tužby, takřka zároveň se zavedením nynějších forem zemské samosprávy vyslovené a vždy znovu projevované, po zřízení samostatného zemského úřadu statistického. Ježto pak zemědělská kancelář statistická byla jedinou kanceláří toho druhu, jejíž působnost, třeba předmětně obmezená, na celou zemi se vztahovala, ona pak především ze subvencí zemských byla udržována a pro zemský výbor i rozličná zvláštní šetření konávala, jest na snadě, že vlastně od prvopočátku myšlénka na zřízení statistického úřadu zemského vystupovala nerozlučně se záměrem, aby zřízení jeho provedlo se rozšířením resp. resorpcí zemědělské kanceláře statistické. Stopovati počátek a dějiny všech příslušných návrhů leží zajisté mimo úkol této úvahy. Dostačiv podotknouti, že návrhy ty jednak vycházely (již od r. 1861) od zemědělské kanceláře samé, Vlastenecko-hospodářské společnosti a nástupkyně její, rady zemědělské, jednak jako iniciativné návrhy poslanců objevovaly se na sněmě. I byla již jednou (následkem návrhu A. O. Zeithammera 1867) úplná osnova organizační vypracována, aniž však došlo k projednání její sněmem. Nová vyjednávání o převzetí a rozšíření zemědělské kanceláře statistické vedena v letech 1879—1880, jež minula bezvýsledně jako návrh r. 1885 pisatelem těchto řádků podaný, až po mnohokrát obnovených návrzích K. Adámka způsoben po snahách a pokusech více než třicetiletých obrát. K tomu, že konečně došlo usnesením sněmovním z r. 1897 ke zřízení »Zemského úřadu statistického pro království České«, nemálo přispěl vliv dvojí skutečnosti, totiž předně: příklad jiných zemí, které byly zřízením svých zvláštních zemských úřadů statistických království České předešly (Halič, Bukovina, Štýrsko), za druhé pak porady o statistice zemské, které v posledních letech původem a řízením statistické centrální komise vídeňské byly provedeny k tomu účelu, aby na jednotných základech sosenována a prováděna byla statistika zemí. Za tím účelem podařilo se učiniti společné ujednání o předmětech, jejichž statistické zjištění země mají opatřiti,

též o příslušných formulářích tabulkových. Tyto skutečnosti tedy pomohly k úspěchu konečnému návrhům na zřízení samostatného statistického úřadu zemského, kterýž dle stanov sněmem schválených podle způsobu namoze při podobných institucích dávno provedeného dělí se na komisi statistickou a statistickou kancelář. Komise skládá se z referenta výboru zemského, čtyř od výboru zemského a dvou od zemědělské rady vyslaných členů, přednosty kanceláře statistické a eventuálně (pokud totiž vláda subvenci poskytuje) ze zástupce vládního. Kancelář — jejíž přednostou stal se dávnoletý osvědčený přednosta zemědělské kanceláře statistické, dv. rada Dr. Kořistka, a jejíž tajemníkem zůstal i dále zkušený zemědělský odborník statistický Dr. Jos. Bernat — stala se, pokud se tkne postavení služebního personálu její, formálně orgánem zemským. Působnost nového zemského úřadu statistického stanovami vymezena jest na všechny záležitosti, které »samosprávě zemské přikázány jsou platnými zákony« (předměty příslušné jsou v § 2. stanov podrobně výtčeny) nevyklučující arci možnost, aby buď k rozkazu výboru zemského vykonával i jiná »šetření a vyhledávání, která jsou v zájmu země«, nebo aby za úhradu příslušných nákladů se svolením výboru zemského práce pro c. k. vládu přejímal. Ježto byl zemský úřad statistický teprve během r. 1897 ustaven, nemá arci dosud žádné vlastní publikační činnosti, svým určením a ústrojím poskytuje však záruku nových pokroků v oboru statistického výzkumu země a poměrů její.

Mnohem méně nežli vrchní výkonný orgán samosprávy v zemi měl a má vrchní zeměpanský orgán politické správy v zemi podnětu i hmotné možnosti vydávati vlastní své publikace statistické na celý obvod země se vztahující. Včasná a důvodná výjimka učiněna teprve v nejnovější době tím, že péčí zdravotního referenta při c. k. místodržitelství, místodržitel rady Dra. J. Pelce již po dvakráte vydána *Zpráva o poměrech a zřízení zdravotních v království Českém* (za r. 1892, 1893—95), kteráž i oborem předmětů i podrobností zobrazení jest obsáhlejší nežli zdravotnicko-statistické publikace ústřední komise státní.

Konečně musí býti mezi statistické publikace rázu veřejného počítány i výroční zprávy některých veřejných ústavů. Z ústavů státních platí to zejména o c. k. všeobecné veř. nemocnici pražské, z ústavů zemských především o výročních výkazech obou zemských ústavů bankovních, které svými od prvopočátku vedenými a účetní závěrce připojovanými statistickými tabulkami retrospektivními patří k nejcennějším pramenům domácích dějin úvěrních.

Tím octli jsme se u speciálních statistik odborných, ve kterémž oboru zaznamenati jest úspěchy statistických šetření a publikací soukromých. Pominouce tu přehledů, často původně opatřených, jež o poměrech pojišťoven, spořitelén a jiných ústavů uveřejňovány bývají v publikacích rázu kalendářového, obrátíme svou pozornost podrobnější toliko k pečlivé, od r. 1883 pravidelně (dříve jen sporadicky) sestavované a uveřejňované »Statistice založen českých v Čechách, na Moravě a ve Slezsku«, kterouž pořádáním Jos. Schreiera vydává naše »Jednota založen«. O její statistice lze, tuším, bez přepínání tvrditi, že předčí mnohostranností fakt zjištěných a z části i hojností ústavů, o nichž vědomost fakt těch přináší, všeliké ostatní podobným účelům sloužící statistické publikace založen-ských svazků v Rakousku. V úvodech na přehledy, jež výsledky podrobností tabulkových v celkové obrazy shrnují, pojívá se kritika i rada z čísel samých vyvozená.

Přehlédneme-li nynější stav statistické práce vyšetřovací a publikační v Čechách, shledáme všude známky opravdové pokročilosti. Co jako ušlechtilý vlastenecký ideál před sto lety tanulo na mysli Jos. Ant. Rieggerovi a oč on prostředkem soukromých sdružení s hlediště výkonu soukromého sice s výsledkem skvělým, však silami s hlediště věci samé nedostatečnými se přičiňoval, dnes vidí se valnou měrou splněno. Za pomoci látky statistické, kterou o poměrech v Čechách poskytuje ve svých publikacích jednak ústřední statistická komise, jednak všecky právě uvedené domácí zdroje poučení, lze nyní každé chvíle sestaviti zevrubný číselný obraz celé země, ne sice dokonalou »starou«, avšak úplnou »novou« statistiku Čech. Ač se ovšem ze zdrojů těch vskutku k různým účelům a hojněji než jindy těží, přece literární pokus celkového ze všech těch pramenů čerpaného a kriticky sestaveného statistického obrazu království Českého, vyjmové malé a tedy více méně kusé náčrtky, až po tu chvíli podniknut nebyl.*) Tato skutečnost poskytuje zároveň jisté kritické měřítko pro stav statistické literatury české. Neboť jako schází literaturě naší prací způsobu právě řečeného potřebě domácí jaksi nejbliže ležících, tak nedostává se jí dosud původních prací z oboru theorie statistiky, populacionistiky i všeobecné statistiky srovnávací. Podstata české účasti na díle statistiky vůbec

*) Pokusy příležitostní, z práce různých spisovatelů složené a naprosto nečinící nárok na význam soustavného, dle vědeckých hledišť spořádaného statistického obrazu Čech, byly zejména v posledním čase podniknuty ve všeobecném výstavním katalogu zemské jubilejní výstavy z r. 1891, v díle Sto let práce, o výsledcích této výstavy vydaném a konečně i v díle vydaném o národopisné výstavě československé (1895). Podle rozdílnosti hlavní tendence každé z těch publikací i různé stránky z obrazu celkového pošinuty v nich do popředí.

obmezuje se, jak již bylo výše naznačeno, na výkony přípravy a metodického sbírání i kritického zkoumání domácí látky statistické v institucích výše vypsanych, v řízení a reorganizaci jejich a v prvním více méně dle vědeckých hledišť prováděném zpracování a publikování. V publikacích těchto nalézají se mnohé, jež mají nepopíratelnou vědeckou hodnotu. Co ze statistických publikací českých padá mimo tento okruh, vesměs má povahu drobnějších monografií, referátů a kritik, jež zevrubně vypočítati na tomto místě nelze. Předáci statistické práce v odborných úřadech, Erben, Kořistka, Bernat mají také na této ještě skromné literatuře největší podíl, vedle nich K. Adámek, Bráf, Čuhel, Fiedler, Kožaný, Krupka, Schreier, J. Srb, Taliř a j. Jako pěstitele pojišťovací matematiky mají zároveň zde místo i matematictí odborníci Pánek, M. Pokorný a Fr. Studnička.

Rozvoj racionálního statistického výzkumu v zemi a vědeckými zřeteli ovládané jeho publikace padá tedy výhradně do druhé polovice našeho věku a to zas větší částí do desíletí posledních. V těch vynikající účastí synů českého národa splněn byl jaksi první základní díl vroucího ideálu Rieggerova. Mladé generaci připadá úkol dovršiti uskutečnění toho ideálu v části zbývající, neméně pak v těsné souvislosti s ostatní prací českou na poli věd společenských pěstovati theorii statistickou a původními výkony přispívati k novým její pokrokům.

Příbytečné poměry velkých měst rakouských se zvláštním zřetelem ku Praze a předměstským obcím.

Přednáška ve slavnostním shromáždění na paměť 25tiletého trvání městské statistické komise Pražské dne 7. července 1895.

Na paměť své pětadvacetileté působnosti vydala naše statistická komise městská obšírné dílo o příbytečných poměrech v Praze a ve čtyřech velkých obcích předměstských, na něž se vztahuje její pravidelná činnost úřední, jakož i zároveň v pěti jiných obcích sousedních, které v její pravidelnou působnost nejsou pojaty. Lze sobě, tuším, sotva pomyslití předmětu, na němž by se světleji prokázati mohla zvláštní potřeba a povolání velkoměstských kanceláří statistických. Po stránce formální jest totiž příbytečná statistika úkolem, kterýž pro nezbytné kontroly a přehledky jen pomocí místních statistických orgánů dá se provésti s žádoucí všestranností a péčí. Po stránce věcné vždy poskytuje ona kotvistou důležitou, jež významem svým daleko sahá přes okruh zájmův a potřeb

správy místní. Hovíť zajisté statistika příbytečná a zvláště její nejčlenitější část, bytová statistika velkoměstská, obojímu úkolu statistiky, nyní pořád obecněji ceněnému, totiž: jednak poskytovati zjištěním konkrétních skutečností bezprostřední podněty a vodítka opatřením správy veřejné, jednak ale podávati přesně vyšetřenou látku vědeckému vyzpytování typických jevů a pravidelností života společenského, a takto konečně zase obecnější ještě podklady k vyvozování povšechných zásad správních. Dostačí ve směrech posléz řečených připomenouti si pouze, jak plodným materiálem již posloužila statistika příbytečná badáním o skladbě společenského a venkovského, jak přispěla pečlivějším stopování účinků, jež mají bytové skutečnosti na poměry zdravotní a mravní, jak vydatnou stala se v tom směru oporou pro řešení některých stránek t. zv. otázky sociální.

A přece náleží statistika příbytečná, pěstovaná podle určitých, jednotně přijatých a zavedených vzorců, k nejmladším oborům pravidelného, methodického šetření odborného. Nenáleží snad proto k nejmladším, že by se byl tak pozdě probudil sám zájem na sociálních problémech, jejichž řešení se o tuto statistiku opírá. Ten zájem pocítil se zajisté již dávno. Dostavil se s přirozenou nutností všude, kde zejména novověký průmyslový rozvoj vyvolal úsilné a nepřestávající místní soustřeďování obyvatelstva se všemi jeho důsledky. Ale prostředek, kterého se původně užívalo ke zjištění příbytečných skutečností, byl jiný. Tím prostředkem byla vyšetření rázu anketního, tu soukromá, tu veřejná, zpravidla však co do podnětu, času a místa nahodilá, sosnovaná na základech rozdílných, vyvolaná více méně jen určitým, co do předmětu obmezeným, praktickým neb vědeckým zájmem a daným takovým zřetelem výlučně ovládaná. Potkáváme se s anketami toho druhu již ve druhé čtvrti věku našeho, a to, jak pochopitelně, především v zemích, kde velkovýroba průmyslová dříve zapustila kořeny — v Anglii, Francii a Belgii. Ano, časová přednost, pokud sahá moje známost, náleží mezi nimi Belgii, ovšem je n časová, neboť nedovedla země tato výsledků podobných šetření plodně vykořistiti, jak svědčí její až dosud nevalně vyvinuté zákonodárství sociální. Sem spadá zejména anketa bruselská o bytech dělnických, podniknutá r. 1837 komisí centrální rady pro veřejné zdravotnictví, jejíž výsledky zpracoval známý statistik Duceptiaux, a všeobecná anketa o poměrech dělnických r. 1843. V Anglii, této klasické zemi vzorných anket veřejných, počíná se řada hojných speciálních šetření tohoto druhu parlamentární anketou, dosazenou k podnětu Roberta Peela r. 1844 k vyše-

tření bytových poměrů tříd pracujících. Zde také praktické využitkování zákonodárcovo bylo bezprostřednější a čilejší. Z francouzských anket veřejných, ač co do úkolu velmi obmezená, přece svým předmětem vysoce zajímavá byla anketa o poměrech t. zv. chambres garnies a jejich obyvatelů, uspořádaná r. 1849 pařížskou komorou obchodní s účelem, řecli bychom, morálno-statistickým. Její výsledky byly, o dvacet let později, podkladem důvtipného zpracování Laspeyresova*), ve kterémž přihlíženo jest také ke skutečnostem vyšetřeným pozdější anketou, zavedenou r. 1860 o témže předmětu a s hledišť podobného. Ze soukromých jsou zajímavý osobnosti pořadatelů ankety o bytových poměrech londýnských, které zavedly o své újmě v letech osmdesátých dva denníky londýnské — Daily News a Pall Mall Gazette. Kromě těch budiž jen ještě zmínka zběžná věnována anketě, kterou zařídil o bytových poměrech chudších tříd v Německu »Verein für Socialpolitik«, jenž výsledky uveřejnil r. 1886 a 1887.**)

Nepopíratelný užitek anket těch, jež hleděly vždy dle možnosti sněsti zároveň více méně hojnou látku statistickou dle jistých hledišť utříděnou, ano často v jádru svém byly anketami statistickými, spočíval, kromě bezprostřední praktické závažnosti zjištěných fakt, především také v tom, že se ustálily určité hlavní úkoly pozorování, že se — jak při všem podobném díle bývá — poznávaly stále nové stránky věci a že se zdokonalila technika sbírání a pořádání materiálu. Tak byla připravena cesta úřední statistice bytové, odborně vycvičenými silami prováděné, po stránce věcné soustavnější a všestrannější, protože ne více ovládané jen požadavky nějakého konkrétního, zrovna v popředí stojícího úkolu sociálno-politického.

Tím, že převzaly stále úřady statistické péči o zjištění poměrů příbytečných, a to podle vzorců, které v jistých alespoň směrech poskytují již vítaný podklad práci srovnávací, nestaly se ankety zbytečnými. Úřední vyšetření statistická, prováděná orgány odborně vyškolenými, vládnoucími vším aparátem pečlivé přípravy, jsou dokonalejším prostředkem poznání, než občasně, ad hoc zařízené, nahodilé ankety. Leč jsou jím toliko v jednom směru, pokud totiž jde o skutečnosti číslem vyjadřitelné, o kvantitativní. Podrobná kvalitativní vyšetření a vypsání — silná, rázovitá stránka dobrých anket — zasáhnou tam, kam ciferní loket statistiky nestačí, vyjasní kouty, které by pouhá statistika neosvětlila dostatečně. Ale také orientační úkol ankety nepoměrně získává, když je možno postupovati po cestách dříve vyjasněných světlém odbornicky provedené stati-

*) Der Einfluss der Wohnung auf die Sittlichkeit. Berlin. 1869.

**) Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen in den deutschen Grosstädten. Schr. d. V. f. Socialpolitik, sv. 30, 31, 33. Lipsko 1886—1887.

stiky. Odtud již dříve zmíněné živé pídní se po látce číselné v někdejších anketních vyšetřeních. I tak nezkracuje možnost přesné statistiky ani vědeckou ani praktickou hodnotu anket jako prostředku objasňujícího skutečnosti společenské; spíše vyhledává statistika v nich doplnění a tvořičnost. Co se dá racionálním jich sloučením docílit, dokazuje basilejská anketa bytová z 1.—19. února 1889, jež měla v Karlu Bücherovi nejen výborného osnovatele, nýbrž i výsledky její zpracovatele bystrého.*)

Spokojme se zatím zřejmým pokrokem, docíleným první obsáhlou a pečlivou statistikou příbytečných poměrů Pražských a předměstských, kterou, pokud běží o stránku zdravotnickou, způsobem velmi cenným doplňují pravidelné výroční zprávy městského fysikátu. V jiném směru — pokud jde totiž o přeplněné byty Pražské chudiny — nedošlo pohříchu v čas povšimnutí, jak výtečná látka anketní byla složena v zápiskách a referátech dlouhým cvikem vyškolených, vážností svého poslání naskrz proniklých vyšetřovatelů chudiny, jakým na př. byla zvěčnělá Marie Riegrová a jsou dosud někteří z žijících jejích věrných spolupracovníků a spolupracovnic. Na venek dostaly se jen sporé stopy pronikavých těch vyšetření v povšechných úvodech výročních zpráv, vydávaných od opatrovenského komitétu. Bude velikým prospěchem pro Prahu a sociální její pokroky, najdou-li síly takové své stoupence, na dobrých vzorech vychované, a bude-li svým časem možno užiti pomoci jejích a jiných stejně horlivých, obětavých, těžkého úkolu se neštítících pracovníků k žádoucímu kvalitativnímu doplnění díla příbytečné statistiky, v němž zajisté bude pokračováno.

Záměrné sdružení obojí práce stane se tím důležitějším, protože již již vyrůstají nám na poli sociálního badání nové záhady, souvisící s typickými jevy velkoměstských poměrů. Již neběží pouze o zvláštnosti chudinských obydlí a jejich účinky zdravotní i mravní. S jedné strany neúprosná kritika, obírající se některými zjevy renty domové a zlořády spekulace stavební, počíná dorážeti na oprávněnost soukromého vlastnictví na obytných domech nájemních a to i kritika mužů, kteří jinak nejsou bezvýjimečně zaujati pro kolektivistické tužby socialistův.**)

S druhé strany s větším důrazem ozývá se volání, aby také v oboru ná-

*) Die Wohnungs-Enquête in der Stadt Basel von 1.—19. Februar 1889. Basilej 1891.

**) Ad. Wagner, Lehrbuch der polit. Oekonomie. Díl I. (1. vyd.) § 352 a násl. Týž ve článku Grundbesitz v Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Díl IV.

jemních smluv bytových měrou rozhodnější dán byl v zákonech příslušných výhost zásadě Laissez faire.*) —

Obratme se po málu těchto poznámek úvodních k některým charakteristickým ukázkám příbytečné statistiky Pražské.

Nemůže býti kladeno za úkol stručnému našemu přehledu, aby vyčerpal všechny ať již obecně neb pouze místně zajímavé stránky objemného našeho díla slavnostního. Vybereme si jen některé význačnější a pokusíme se o příbytečnou charakteristiku Prahy a čtyř velkých předměstí srovnáním s obdobnými poměry jiných měst rakouských.**)

Data týkají se vesměs konce roku 1890.

Vývoj výstavnosti městské ve směru extensivním jest podmíněn rozsahem městského území ještě volného. U měst druhdy pevnostních obmezen jest tento poměry historicky vytvořenými a právě Praha sama náleží do počtu těchto měst. Teprve nedávné přivtělení Holešovic-Buben způsobilo jisté uvolnění. Přes to, hledíc k ostatnímu těsnému uzavření území jejího, zůstal Praze význačný ráz měst řečeného druhu, kterýžto ráz ona má společný zejména s Vídní (starého objemu) a s Krakovem. Připadáť v Praze pouze 78 čtv. metrů území městského na jednoho obyvatele, více sice o celých 11 metrů než ve Vídni staré,***) ale méně o 5 než v Krakově. Společna jest také Praze s oběma uvedenými městy skutečnost, že zastavená plocha její, čítajíc v ni i dvory, zaujímá více než čtvrtinu celého území, nepočítá-li se obvod t. zv. fortifikační (přičte-li se tedy něco přes pětinu) — kdežto v Brně jen osminu, v předměstských obcích pražských jen asi desítinu. I dotčený průměr pražský je ovšem výsledek čísel velmi odchylných. Kdežto na př. v Holešovicích-Bubnech připadá na jednoho obyvatele 344 čtv. m. z celé plochy té čtvrti připsané, zmenšuje se toto číslo na Hradčanech na 156, na Vyšehradě činí 100, na Malé Straně 57, na Novém Městě 46, na Starém 33 a v Josefově klesá až na 8 čtv. m. Když ale vezmeme starou Prahu o sobě — tedy bez Holešovic, Vyšehradu a fortifikačního obvodu — připadne v ni na jednoho obyvatele průměrem

*) B ü c h e r v doslovu k uvedené publikaci o basilejské anketě. L e h r v článku Wohnungsfrage v cit. Handwörterbuch der Staatsw.

**) Na základě trefného sestavení v knize R a u c h b e r g o v ě: Die Bevölkerung Oesterreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890. Vídeň 1895. Kde se rozcházejí data této knihy s čísly Pražské statistiky (celkem nepodstatně), vzata za základ tato posléz řečená.

***) Tou rozumí se vždy vídeňské městské okresy I.—X.; nové okresy XI.—XIX. povstaly přivtělením někdejších samostatných obcí předměstských. Srovn. k datům zde a později uvedeným spis Die Wohnverhältnisse in Wien, Bearbeitet von Dr. St. Sedlacek. (Mitteilungen des statistischen Departements des Wiener Magistrats). Vídeň 1893.

43 čtv. m., tedy jen o 2 méně nežli r. 1890 průměrem v celém Berlíně. Na tom závisí i poměrný podíl prostoru volného (mimo domy a dvory), jenž na jednoho obyvatele připadá; ten činí ve Vídni staré 52, v Praze 60 čtv. m., v předměstích pražských průměrem ale již bezmála dvakrát tolik (118), na Smíchově samotném plně 200. Přes to i naše veliká předměstí ve směru řečeném zůstávají daleko za rozměry prostoru k extensivnímu vývoji ještě volného, jaký na snadě jest předměstským obcím některých menších mezi hlavními městy zemí rakouských, jako zvláště Lince, Lublaně atd.

V těch číslech dochází jen určitějšího výrazu známá skutečnost, že Praha sama náleží do počtu měst, ve kterých vývoj výstavní má již vytčeny těsné meze, takže jest již možným hlavně jen ve směru intenzivním, totiž využitkováním dané plochy do výšek, jež připouštějí zákon, zvyky bytové a renta stavební. Tato fáze městského vývoje uskutečňuje se, jak známo, nynějším stavebním ruchem uvnitř Prahy již dosti nápadně měnic důkladně tvářnost celých ulic v představách starších pamětníků ode dávna utkvělou a obětující při tom ne jeden starobyle útulný, rázovitě malebný kout.

Tak stává se nám rozčlenění domů do výše dalším, bedlivého povšimnutí hodným a při tom statistického výrazu schopným znakem. Tu pak shledáme, že sama města do nedávna hradebním opaskem súžená nevykazují v tomto vzhledě vlastnosti souhlasné ani poměrným zastoupením domů o více než dvou patrech, ještě pak méně počtem domů pouze přízemních. Tak jest na př. v Praze samé počet domů jen přízemních značně menší nežli ve Staré Vídni, činí tam 12.1%, v Praze ale pouze 8.8%, tedy v Praze skoro zrovna tolik jako v Solnohradě, Tridentu a inšpruckém předměstí Wilten; toliko Inšpruk sám a Olomouc mají domů právě řečených procento ještě menší (po 7.4%). Leč i předměstské obce pražské zůstávají průměrným počtem domů pouze přízemních značně za někdejšími předměstskými obcemi, nyní novými městskými okresy vídeňskými, ano Vinohrady vykazují takových nízkých domů ještě méně, nežli sám Inšpruk, Žižkov o málo více než Praha, kdežto Karlín a Smíchov (s 14.8 a 12.6% domů pouze přízemních) neodchylují se valně od Terstu a Vídne.

Města, ve kterých by většina obytných stavení skládala se z domů o více než dvou patrech, jsou v Rakousku nejřidšími výjimkami. V samé staré Vídni r. 1890 počet domů takových celkem jen o málo překročil polovici (50½%), jediný Inšpruk má jich bezmála 56%, kdežto z domů pražských jen málo více než třetina (36%) náleží do této kategorie

a jest Praha v příčině té jen ještě předstižena Solnohradem, Tridentem a Terstem s 43.8, 42.8 a 38.4%. Naše čtyři předměstské obce, vezmeme-li je v celku, neliší se co do průměrného počtu budov více než dvoupatrových valně od čísla pražského, avšak vezmeme-li v úvahu každou o sobě, ukáže se ihned velmi nápadný rozdíl Král. Vinohradů ode tří ostatních. Vykazují mladé Král. Vinohrady samy bezmála 65% domů o více než dvou poschodích, tedy ještě o 9% více nežli typické staré sídlo vysokých domů mezi městy rakouskými, totiž Inšpruk, Štýrský Hradec s 12.8, Brno s 15.7, Linec se 14.2, v celkovém průměru i nové okresy vídeňské se 12.7% stavení více než dvoupatrových zůstávají pak v tom směru nápadně daleko za zbývajícími třemi předměstskými obcemi našimi, ze kterých má Karlín 28.4, Žižkov 29.4, Smíchov 36% domů takových. Za to veliká průmyslová města království Českého — Plzeň a Liberec — odchylují se v téže příčině naprosto od pražského typu předměstského, čítáť Plzeň při 23.2% budov pouze přízemních 74.7% jedno- nebo dvoupatrových a sblízuje se těmi čísly poměrnými Plzeň nejvíce s lineckým předměstím Urfahrem, Liberec s Mariborem štýrským.

Jakkoliv jsou zajímavá srovnání podobná, statistikovi, který se pídí po výrazných znacích složení a žití společenského v městech, jsou pouhým zevním podkladem pro intimnější proniknutí dovnitř domových jevišť. Velice byl by zajisté na omylu, kdo by jen tak beze všeho dalšího zkoumání chtěl se domnívati, že města s převahou nejvyšších domů jsou zároveň sídly nejčtetnějšího a nejtěsnějšího obydlí. Vezmeme za výchozí město Prahu a celkový průměr všech čtyř zdejších obcí předměstských, i ohlédneme se nejprve po počtu stran bytových a počtu obyvatelů, připadajících na jeden obydlený dům.

V Praze připadá průměrem na jeden obydlený dům 9 bytových stran a 42.8 obyv., v předměstských obcích v celku průměrem 12 stran o 53.8 obyv.

Jen jediné z měst rakouských předstihuje v obou udaných směrech o něco málo průměr předměstských obcí pražských. Je to Vídeň s 12.2 stran a 58.8 obyvatelův na jeden obydlený dům. Krakov pak pouze průměrným počtem obyvatel (43.7) předstihuje o něco málo Prahu, ač co do poměrné hojnosti bytových stran (7.8 na jeden dům) nedostihuje průměru pražského. Nové okresy vídeňské, kdež dotčená čísla činí 8 a 36.2, Lvov (7 až 36.4) a Brno (7—34.7) stojí pak těmto městům nejbliže. V typických jižních městech vysokodomých — Solnohradě, Inšpruku s Wiltenem, Terstu a Tridentě, kteréž za charakter tento děkují spíše vlivu vlášského způsobu stavitelského, nežli snad nějaké již dávňěji pocíťované bytové tísní — průměrný

počet bytových stran jednoho domu rozchází se pouze mezi 3.^a až 5.^a, průměrné číslo obyvatelské jednoho domu mezi 17.^a až 25.^a. Od nich pak neliší se podstatně celá řada jiných měst více méně rozdílných rázem stavebním, jako jsou Linec, Štýrský Hradec, Celovec, Lublaň atd.

Vzali jsme tu arci za základ svého přirovnání průměry jednak z Prahy celé, jednak ze všech našich předměstských obcí pospolu. Pustíme-li se do podrobností bližších, shledáme, že uvedené průměry pražské jsou výsledek čísel, jež podle jednotlivých čtvrtí města rozcházejí se v rozdíly mnohem příkřejší, nežli jsou rozdíly, jevící se mezi předměstskými obcemi zdejšími. Kdežto na př. připadá na jeden obydlený dům na Novém Městě průměrem 10 bytových stran a 48 obyvatelů, v Holešovicích-Bubnech pak pouze 6 stran a 29.^a obyvatelů, jsou odchylky příslušných čísel v obcích předměstských mnohem menší; neboť toliko v Žižkově činí průměrný počet bytových stran jednoho domu obydleného 13, ve všech třech ostatních po 11 a průměrný počet obyvatelů jednoho domu v Žižkově 60 (více tedy než průměrně v celé staré Vídni), v ostatních třech obcích zase valně se nerůzní, činí v Karlíně 52.^a, na Smíchově 50 a na Král. Vinohradech jen 49.^a.

Král. Vinohrady jsou první mezi vysokodomými městy v Čechách, Žižkov první průměrnou hojností stran a obyvatelů každého domu. Praha i předměstské obce její náleží mezi města s domy vysokými a zároveň velikými (obsáhlými), na rozdíl od Solnohradu, Inšpruku atd., jež jsou města s domy vysokými, ale nikoliv velikými.

Leč celý pořad se nám ihned důkladně pozmění, když přihlídneme také ke průměrnému počtu součástí jednoho bytu.

Nikoliv na velikodoma města severní, nýbrž na vysokodoma města jižní připadají tu čísla nejvyšší, tedy příznivější. V Inšpruku skládá se průměrem jeden byt z 5 součástí (pokojů, kuchyň, komor), v předměstí jeho wiltenském ze 4.^a, v Tridentu ze 4.^a, v Solnohradě ze 4.^a; Celovec, Lublaň a Terst už jen o málo převyšují Vídeň starou a Prahu, jež shodují se v této příčině číslem 3.^a zároveň s Olomoucí. Průměrný rozsah bytu v předměstských obcích pražských ale činí jen 2.^a obytných místností a zůstává tedy nejen daleko za čísly dosud vytčenými, nýbrž i za průměrem nových okresů vídeňských (2.^a), se kterýmiž v tomto vzhledě srovnává se Plzeň a bezmála i Liberec; jenom Maxglan, předměstí solnohradské, má takřka stejné průměrné číslo jako naše předměstské obce, pod jejich úrovní ještě značně stojí okolí obce liberecké s průměrným počtem 1.^a součástí na jeden byt.

Inšpruk, Trident, Solnohrad jsou tedy průměrným rázem svým města

o velikých bytech, ráz předměstí našich určují byty malé, jistý střed mezi oběma drží Praha a Vídeň.

Jest ovšem na jevě, že se v průměrech právě uvedených mohou tajiti buď větší nebo méně značné protivy a proto jest třeba přihlídnouti k dalším okolnostem osazení domů a bytů.

Ohlédneme-li se především po průměrném počtu obyvatelů, připadajících na 1 obytnou místnost vůbec, shledáme i zde shodu mezi Prahou a starou Vídni; připadáť v obou celkovým průměrem na 1 místnost obytnou po 1.^a obyvatelů, což o sobě není číslo nepříznivé. S příznivějším potkáme se jen u jižních měst vysokodomých, ve kterých jsme našli největší průměrný počet místností na jeden byt. Tak činí v Inšpruku průměrný počet osob na jednu bytovou součástku připadajících zrovna 1, v předměstí Wiltenu 1.^a a právě tolik v Tridentu a Solnohradě. S Prahou na stejném průměru jest Štýrský Hradec a Olomouc; vyšší již mají Terst a Celovec (po 1.^a), Linec a Lublaň (1.^a). Za to předměstské obce pražské s průměrem svým 1.^a náleží již ke zjevům nevalně příznivým, takže nové okresy vídeňské s číslem 1.^a vykazují stav výhodnější, kdežto Liberec je s našimi předměstími na rovni; ale jeho obce předměstské mají vůbec číslo nejméně radostné ze všech zde uvedených měst, totiž 2.^a a těm nejbliže stojí Plzeň s 2.^a.

I tyto průměry jsou ale výsledek rozdělení tu stejnoměrnějšího, tu méně stejnoměrného a onde zase i značně nestejnoměrného dle částí měst a dle vertikální polohy bytů — podzemí, přízemí, různých pater a podstřeší. Obraz rozčlenění dle obojího zřetele poskytuje zpravidla jen statistika měst největších; za to lze rozdělení obyvatelů dle výškového položení bytů seznati a přirovnání podrobiti u všech zde v úvahu vzatých měst.

Postavíme-li tudíž proti uvedeným právě číslům, vyjadřujícím pro celé město vůbec průměrné osazení jedné místnosti bytové, průměrný počet připadající na nejméně příznivá výšková položení bytů — totiž na byty podzemní a podstřešní, najdeme, že případy, kde by tyto poměrně nepříznivé polohy vykazovaly se osazením řidším než ostatní, tedy podprůměrným, náleží pohřichu k výjimkám vzácným. Osazení jejich jest naopak skoro všude nadprůměrné. V té příčině může nám sice býti jakous útěchou, že tu poměrná čísla pražská náleží ještě k nejpříznivějším. Pokud běží totiž o průměrný počet osob, vypadajících na jednu místnost podzemní, činí tento v Praze, jako ve staré Vídni a Štýrském Hradci 1.^a, jest tedy ve všech touž měrou nadprůměrný. Ještě příznivějším, t. j. menším

číslem může se honositi jen Inšpruk, Lublaň a Celovec, ostatně vesměs najdeme čísla vyšší a to i celkovým průměrem v našich obcích předměstských, kteréž svým číslem 2.^s předstihují i samotný Liberec, ale jsou arci ještě daleko předstiženy Krakovem (3.¹), Lvovem (3.^s), Plzní (3.º), Mariiborem (4.¹) — ať nic nedáme o okolních obcích libereckých, kde průměrné osazení jedné místnosti podzemní 4.^s bydlitelů jest svědectvím o přeplnění přímo hrozném.

Ještě příznivější jsou poměry pražské co do průměrného osazení bytů podstřešních. V těch totiž jest osazení podprůměrné, ač ne o mnoho; připadá totiž na každou místnost podstřešní průměrně 1.1 obývačů. Jen Inšpruk a Vídeňské Nové Město mají čísla ještě nižší; Vídeň stará vyšší (1.º), stejné s číslem nových svých okresů i našich obcí předměstských; liberecké obce předměstské (2.^s) a Plzeň (3) bohužel zase nejvyšší, což jest dalším výmluvným znakem obecného, povážlivého přelidnění, panujícího tam v řečených nepříznivých polohách bytových.

Ovšem dokud bychom zároveň nezjistili rozsah, jakým se v uvedených městech užívá bytů v nepříznivých těch polohách, nedospěli bychom k úplně bezpečnému úsudku. Proto jest třeba po těchto skutečnostech se ohlédnouti. A tu, ptáme-li se, kolik ze 100 obyvatelů bydlí průměrem v podzemí, v přízemí, v poschodích a podstřeší, shledáme, že i tato čísla poměrná vypadnou pro Prahu dosti příznivě, jen o málo nepříznivěji než vídeňská pro obvod starý. Bydlí totiž procent obyvatelstva:

ve Vídni staré v podzemí	0.98,	v příz.	23.95,	v posch.	74.97,	v podstř.	0.12
v Praze	» 1.33	» 27.55	» 70.74	» 0.33			

naproti tomu:

v nových okr. víd. v podz.	1.72,	v příz.	35.01,	v posch.	62.15,	v podstř.	0.22
v předm. praž.	» 4.76	» 26.69	» 63.98	» 0.06			

takže předměstské obce naše aspoň v jednom směru — v příčině bytů podzemních (sklepních) — značně hůře si stojí než nové okresy vídeňské, jeť v oněch průměrem bezmála každý dvacátý člověk odkázán na ten druh obydlí. Vyšší nežli průměrem v našich obcích předměstských je procento obyvatelstva plnění byty podzemní toliko ve Štýrském Hradci, kdež činí 5.^s; v Liberci není vyšší pražského, v Plzni je menší, čímž aspoň nebezpečný dosah zjištěné tam značné osazenosti bytů těch se zmenšuje. Proběheme-li ale předměstské naše obce jednotlivě, shledáme, že na př. v Žižkově je procento sklepních obyvatelů skoro na vlas stejné jako v Štýrském Hradci, na Král. Vinohradech ale (6.³⁴) je vůbec největší ze všech

ve srovnáních našich dosud uvedených měst. V Žižkově každý devatenáctý, na Král. Vinohradech každý šestnáctý bydlí v podzemí. Karlín s 2.¹ a Smíchov se 3.^s% jsou na tom příznivěji, leč přece ještě Smíchov předstihuje svým procentem i sám Lvov (2.^s) a Krakov (2.⁴), Karlín bezmála je na rovní s Lincem (2%).

Podstřešní obyvatelstvo vůbec vykazuje se většími procenty jen v některých městech alpských a v Terstu. Co ale jest na př. skutečnost, že v Solnohradě bydlí 8.7%, v Maxglaně pak dokonce 12% obyvatelstva jejich v podstřeších, proti trapné číslu, že v Liberci každý pátý člověk, v předměstských obcích jeho pak, jejichž 28.9% obyvatelů je na takové byty odkázáno, bezmála již každý třetí bytuje v podstřeší.

Jako přitěžující moment sluší uvést, že ve mnohých městech procento obyvatelstva bydlící v podzemích a podstřeších od r. 1880 stoupl. V Praze a předměstských obcích platí to pouze o obyvatelstvu podzemních bytů, což padá na vrub domů nových, kdež byty řečené se zřizují a vypravují poněkud výhodněji; za to obývačů podstřešních bytů, o sobě již nečetných, ubylo hlavně zase následkem novostaveb. Jen Liberec a předměstí jeho i v této příčině tvoří povážlivou protivu, tam vzrostl i počet obyvatelstva, hledajícího útulek v podstřeší.

Na bíledni jest, že k úsudku o jakosti bydlení nedostačí pouze údaje o obydlení těch částí domovních, jež zdraví jsou nejméně příznivé. Statistik musí jednak kombinovati velikost bytů s počtem osob je obývajícím, musí také přihlížeti aspoň k jistým ještě dle obyčejných zevních znaků rozřiditelným bytovým součástím. Tříditi tyto dle rozměrů (prostorosti jejich), což by předpokládalo podrobné změření tisíců prostor, a vyšetřiti osazení jejich dle toho hledišť, ač by to bylo ideálním požadavkem hygienika, jest mu, na ten čas aspoň, úkolem zřídka dostižným. Obmezuje se tedy na lišení světlic výtopných č. p o k o j ů, p a k k u c h y n í a samostatných nevýtopných světlic, jež naznačíme stručně jako k o m o r y. I jdeme tedy na tom podkladě o krok dále. Ale již při tom roste složitost číselných sestavení, že jen pomocí obširných tabel dá se vystihnouti skladba celková. Proto také zůstaneme při zjevech, jež dotýkají se tříd tisín bytovou nejpříměji postižených.

Necháme-li ještě na okamžik stranou vůbec podrobnější označení povahy bytové místnosti a zůstaneme při všeobecném označení bytové součásti, třídíce obyvatelstvo dle procent jeho, obývajících byty o jediné, pak byty o nejvýše dvou a konečně byty o více než dvou součástích, dospějeme k následujícímu srovnání.

V Praze samotné bydlí 11.6% obyvatelstva v bytech o jediné, 46.8% v bytech o dvou, 36.9% v obydlich o více než dvou součástích. Do prvé skupiny náležejí tedy byty o jediném pokoji nebo pouze o kuchyni aneb jen o pouhé komoře, do druhé hlavně byty o jednom pokoji s kuchyní. Nejvíce odráží se od těchto čísel pražských Inšpruk, kde skoro 95% všech obyvatelů zaujímá byty složené z více než dvou místností. Jemu v té příčině jsou nejbližší Wilten, Trident a Solnohrad. Ani ve Vídni staré nedosahují obyvatelé bytů o více než dvou součástích tří čtvrtí všeho obyvatelstva (73.1%). Ale již v předměstských obcích našich potkáváme se průměrně s obrazem podstatně odchylným od pražského, a tím více od posléz uvedených. V předměstích našich jest totiž obyvatelstvo obmezené na obývání jediné součásti bytové dvakrát větší nežli v Praze, činí totiž 23.4% všeho obyvatelstva, a 46.8% spokojuje se s byty složenými nejvýše ze dvou místností, jen necelých 30% těší se bytům větším. S toho hlediště jsou i bytové poměry v nových okresích vídeňských značně utěšenější nežli v našich velikých předměstích; tam totiž bezmála polovice (49.2%) obyvatelstva obývá byty o více než dvou součástích, byty o jediné pouze 7.8%. Předměstské obce naše mají vůbec ze všech měst v Rakousku nejvyšší procento obyvatelů žijících v bytech o dvou místnostech. Za to jsou ovšem předstiženy, byť i nevelkým počtem měst, kde jest ještě větší procento obyvatelů obmezených na byt o součásti jediné (pokoji bez kuchyně, pouze kuchyni neb pouze komoře). Platí to měrou menší o Opavě, Krakově a Lvově (s 26 až 25.3 až 29.9%), větší a povážlivější měrou o Liberci, kde jest vtěsnáno v bytech o jediné součásti 35.9% všeho obyvatelstva, v Plzni pak 36.1% a v předměstských obcích libereckých dokonce 59.1%.

V pořadí měst pak, ve kterých více než polovice obyvatelstva přebývá v bytech složených vůbec nejvýše ze dvou součástí, zaujímají naše předměstské obce místo dosti nepříznivé. V takových bytech totiž průměrem ze 100 obyvatelů tráví v nových okresích vídeňských 50.7, ve Lvově a Urfahru 52.2, v Maxglaně 55.3, v Liberci 58.9, v Plzni 66.1, v předměstských obcích pražských 70, v libereckých 88.9! — Přes dvě třetiny obyvatelstva bydlí v bytech skládajících se z více než dvou součástí ve Vídni (staré), Solnohradě, Celovci, Lublani, Inšpruku, Wiltenu, Tridentu a Olomouci. — Praha sama náležela by do skupiny prostřední, v níž by zastoupena byla města, kde obyvatelé bytů obsahujících více než dvě součásti nedosahují sice dvou třetin celého počtu obyvatelstva, ale přece více než polovic.

Ovšem právě v těchto příčinách jsou rozdíly jednotlivých čtvrtí praž-

ských i jednotlivých obcí předměstských tak značné a charakteristické, že jich nelze pominouti mlčením.

Budiž hned předesláno, že byty pouze o jediné komoře toliko na Starém městě pražském činí něco přes 4% všech bytů, na Novém bezmála 1½%, na Malé Straně nepatrně víc a v Holešovicích něco méně než 1%; na předměstích pak jen v Karlíně málo přes 1%. Byty o pouhé kuchyni, pokud jde o čtvrtě pražské, jen v Holešovicích o něco málo přesahují 1%, kdežto ve všech předměstích zaujímají přes 1% všech bytů, v Žižkově pak již dosahují 2.1%.

Za to tím větší zájem vzbuzují byty o jediném pokoji bez kuchyně a byty o jednom pokoji s kuchyní. Jak velká část obyvatelstva v nich se soustřeďuje, jest patrné z následujícího srovnání.

Byty o jediném pokoji bez kuchyně mají největší význam na Hradčanech a v Žižkově, hostí ony na obou místech po 28% tamního obyvatelstva. Jim řadou nejbližší jest Josefov s 22.2, Smíchov s 21.3 a Vyšehrad s 19.1%. Za to Holešovice jsou význačny nejrozhodnějši vahou bytů o 1 pokoji s kuchyní; plně dvě třetiny jejich obyvatelstva zaujímají takové byty; jim nejbližší stojí Vyšehrad (59.1%), Žižkov (56.5%); následují pak za sebou Smíchov (45.8%), Vinohrady (40.7) a Karlín (40.5%) .

Co do poměrného počtu obyvatelstva odkázaného na byty o jediné součásti ani jedna z pražských čtvrtí nedosahuje tak příznivého stavu, jaký panuje na př. průměrem v nových okresích vídeňských; Nové Město pražské stojí asi na stejném poměru jako Št. Hradec; Josefov a Smíchov jako Krakov, Hradčany a Žižkov jako Lvov.

Shrneme-li nyní dohromady všecko obyvatelstvo bytů o jediné místnosti nebo nejvýše o jednom pokoji s kuchyní, shledáme, že bydlí na Starém a Novém městě pražském bezmála dvě pětiny a na Malé Straně o něco více než dvě pětiny jejich obyvatelstva v takových bytech, avšak na Král. Vinohradech, v Josefově a v Karlíně již více než polovic, na Hradčanech více než šest desetin, na Smíchově skoro sedm desetin a na Vyšehradě bezmála čtyři pětiny, konečné v Holešovicích 83% a v Žižkově 80% všech obyvatelů.

Že můžeme byt o jediném pokoji s kuchyní pokládati za minimum skrovného občanského bydlení — ač není-li rodina četná — o tom asi nebude sporu. Statistika pražská nás poučuje, jak je malé procento bytů bez kuchyně, jež se skládají ze dvou neb více pokojů, tvořice, pokud neslouží vůbec jen účelům živnostenským, zvláštní kategorii t. zv. bytů mládenec-ských (garçonských). Byty bez kuchyně jsou tedy ohromnou převahou

bydliště chudých, nedostatečná s hlediště zdravotního i s mravního. Ony v Praze celé hostí něco více než šestinu všeho obyvatelstva, ač tu zase panují různé rozdíly mezi jednotlivými čtvrtěmi. Tak odkázány jsou skoro tři desetiny obyvatelstva hradčanského a bezmála čtvrtina josefovského na taková obydlí. V tom směru Josefov srovnává se s Lincem, Celovcem, předměstími lublaňskými, ale též s průměrem předměstí pražských, ze kterých zase Vinohrady, vezmeme-li je v úvahu o sobě, srovnávají se s průměrem pražským, Smíchov bezmála s hradčanským, kdežto v Žižkově více než třetina obyvatelstva jest obmezena na byty bez kuchyně. Je-li útěcha v tom, že jinde jest ještě hůře, pak nebudiž zamlčeno, že v Urfahru, Maxglanu, pak v Liberci a tamních obcích předměstských více než polovice obyvatelstva musí se spokojiti s týmž nehostinným způsobem bydlení.

Jest při tom ostatně dosti pamětihodno, že průměrná čísla obyvatelstva, připadající v různých městech ve srovnání naše pojatých na jeden byt bez kuchyně, nevykazují tak ostré rozdíly jako průměrné počty obyvatel, připadající v rozličných těch městech na jednu obytnou místnost vůbec. Kdežto totiž posléz řečená čísla, jak výše jsme viděli, kolísají mezi 1 (Inšpruk) a 2. (předměstské obce liberecké), takže maximum je o 160% větší než minimum, rozchází se — necháme-li stranou Olomouc jako zjev výjimečný — počet obyvatel na jeden byt bez kuchyně připadající mezi 2. (Inšpruk) a 4. (Lvov), maximum je tedy jen o 77% větší minima. Vůbec ale činí průměrný počet osob na byt bez kuchyně připadajících jen výjimečně méně než 3. V Praze a předměstích je skoro stejný, totiž 4. Že ale v bytech těchto vyskytují se již povážlivé zjevy přeplnění, toho dokladem jest skutečnost, že v Praze i v obcích předměstských, podobně jako v Lublani a Liberci, více než 15% bytů toho druhu je obydleno průměrně více než 5 osobami.

A tím přicházíme k otázce bytů přeplněných.

Přesné a pro praktickou potřebu zdravotní policie účinnější vyšetření přeplněnosti bytové předpokládalo by, jak již bylo naznačeno, aby skutečně byla změřena prostornost každého bytu. A s počtem kubických metrů, jež zaujímá prostor každého bytu, nikoliv s pouhým počtem bytových součástí, musil by srovnán býti počet jeho obyvatelů. Ještě podrobnější šetření musilo by na podobném podkladě lišiti místnosti pouze denního přebývání od jizeb spacích, kde nahromadění noclehářů nabývá často rozměry tak povážlivé. Na podobném podkladě byly srovnávány pečlivé výzkumy vzpomenuté již bytové ankety basilejské. Obyčejně se však bytová statistika velkoměstská, nemohouc se z příčin na snadě jsou-

cích nořiti až do takových podrobností, spokojuje s měřítky hrubšími, povrchnějšími. I ta pak jsou doposud nemálo rozdílna. Nejprostší bylo by označení všech bytů nadprůměrně osazených za přeplněné. Leč takové měřítko, jehož na př. užívá příbytečná statistika berlínská, již vzhledem k malým rozdílům v prostornosti jednotlivých bytů je příliš povšechné. Rauchberg počítal tedy za přeplněné: byty o jedné součásti, jsou-li obydleny více než 2, byty o dvou součástích, jsou-li osazeny více než 5 osobami. Pražská statistika městská přibrala za rozhodující znak ještě výtopnost bytových součástí a řadí jen ty byty do kategorie přeplněných, ve kterých na jednu část výtopnou (pokoj neb kuchyň) připadá více než tři obyvatelů. Vídeňská statistika městská konečně běře za přeplněné jen ty byty, kde na jednu bytovou místnost vůbec, tedy bez ohledu na výtopnost, připadají alespoň 4 obyvatelé. Celkem nalézá se tedy měřítko pražské mezi Rauchbergovým a městským vídeňským.

Dle Rauchbergova měřítka byla by přeplněnou více než polovice bytů o jediné součásti v nových okresích vídeňských, v Urfahru, Mariboru, předměstích lublaňských, v Terstu, v Praze a předměstích, v Liberci a předměstích, v Plzni, Brně, Opavě, Lvově a Krakově; více než čtvrtina všech bytů o dvou součástích v Praze a předměstích, Brně, Opavě, Lvově a Krakově. To měřítko arci nikterak nestaví Prahu ve světlo příznivé.

Vezmeme-li naproti tomu za základ o něco méně přísné měřítko pražské, pak činily by v Praze byty přeplněné 10%, na předměstích 17%; avšak v těchto celkových průměrech jest zahrnut i Josefov, v němž samotném i dle tohoto měřítka jest přeplněno plných 25.4% všech bytů, a Žižkov, kde byty přeplněné činí 25.1%. Rozdíl statistický t. j. kvantitativný je mezi oběma malý. Avšak Josefov pražský, nehledíc ani k jiným zde na váhu padajícím přitěžujícím okolnostem zdravotním, činí mezi pražskými čtvrtěmi i obcemi předměstskými bolestnou výjimku, že zde od r. 1880 do r. 1890 procento přeplněných bytů ještě vzrostlo, kdežto všude ostatně, v Praze i v předměstích, pokleslo.

Nelze tvrditi o všech druzích živností, že by v příčině zdravotní stejnou měrou znesnadňovaly bydlení. Čísla o bytech sloužících zároveň provozování nějaké živnosti mají tedy, dokud nejsou dle druhů živností samých specialisována, zase jen hodnotu dosti relativnou. Nepochybně nepříznivým znakem budou ale hlavně ty zjevy, kde provozuje se zároveň živnost v bytech nezaujímajících více než dvě součásti, zvláště když tyto se nalézají v polohách nepříznivých. V Praze činí byty spolu k provozování živnosti používané 11.5% ze všech; z toho rámce průměr-

ného vystupuje nejvíce naše Nové město, kdež činí byty řečené 14·5%, kdežto na ně v Holešovicích nepřipadá více než 7, a na Hradčanech 5·1%. Ze všech bytů v předměstských obcích zdejších připadá na byty řečeného způsobu pouze 9·4% a nepanují v této příčině mezi jednotlivými z předměstských našich obcí rozdíly závažné. Vezmeme-li zase v přirovnání jiná města rakouská, najdeme, že sice procento bytů zároveň ku provozování živnosti sloužících jest v Praze značnější, nežli ve většině ostatních měst zde již častěji dotčených, že ale jest předstiženo zejména ve starých i nových okresích vídeňských, kdež potkáváme se v celku s týmž číselným poměrem jako na Novém městě pražském. Liberec s 17·2% bytů takových předstihuje ale ještě daleko průměr posléz dotčený.

Obraťme konečně pozornost svou ještě k jedné skutečnosti pro městský život zvláště význačné, již statistika příbytečná předvádí ve výrazu číselném. Jest to počet živlů cizích s rodinami o byt se dělících. Poměry vyvinutého života národohospodářského způsobují vůbec, že se příslušníci rodinní záhy místně rozcházejí; naproti tomu tíseň výdělečná a drahota bytová vynucuje přijímání cizích živlů do rodin. Postupující rozklad života rodinného zračí se v obojí této skutečnosti, v městech pak nejvíce. Statisticky dá se zachytiti jen druhá. Tři typické třídy cizích živlů k rodinám se připojujících jsou: čeledě (čítajíc k ní i živnostenskou), podnájemci a nocleháři. Jest ovšem patrné, že účinek každé z těch tří kategorií na život rodinný je různý. Zmiňme se pouze o posléz dotčených dvou jakožto nejcharakterističtějších pro žití městské. V každém tisíci obyvatelů přítomných jsou zastoupeni v Praze podnájemci počtem 72, nocleháři počtem 42. Průměrným počtem podnájemců předstihují Prahu toliko Lvov (126), Terst (96), Brno (86), Inšpruk a Maribor (po 75) — za to zůstává ona v té příčině zejména za Vídní celou, od jejíhož příslušného čísla (68) nevalně se odchyluje naše předměstské (65). Větší jest počet měst, jež předstihují Prahu poměrným počtem noclehářů. Jsou to, řadou od vyššího k nižšímu číslu postupujíc, Lublaň, Trident, Krakov, Vídeň (celá), Št. Hradec, Solnohrad a Inšpruk s Wiltenem, kdežto předměstí naše v tom směru vykazují se skoro o třetinu příznivěji než Praha. Postupné poměrné ubývání obou zde uvedených kategorií spolubydlitelů, jež dá se stopovati zrovna v největších z měst rakouských od r. 1869, jest potěšitelným úkazem, na němž i Praha má své účastenství. Leč přes to dosud více než třetina všech bytových stran ve Vídni, a dosud více než čtvrtina v Praze a zároveň v Solnohradě, Št. Hradci, Celovci, Lublani, Inšpruku s Wiltenem, Brně a Lvově má podnájemce neb nocleháře. —

Jen obrysy zcela povšechnými a výběrem v nejednom směru kusým mohli jsme způsobem srovnávacím — opírajíce se o naši novou příbytečnou statistiku a pěkné dílo Rauchbergovo — vytknouti ráz Prahy, jejích čtvrtí městských a obcí předměstských v příčině poměrů bytových. Srovnání s poměry jiných měst nás poučilo, že v nejednom z nich jsou leckteré sem spadající skutečnosti ještě nepříznivější než u nás. To nám může býti útěchou relativní, a nesmí býti na újmu spravedlivému ocenění nedostatků poznaných. V nejedné z výhodných a lesklých stránek moderních velkých měst nelibě neseme ještě leckterý nedostatek Prahy; z nepříznivých zjevů měst nelibě neseme ještě leckterý nedostatek Prahy; z nepříznivých zjevů žití velkoměstského, pokud souvisí s poměry bytovými, schází nám po hřichu málokterý. Bohatá výzdoba budov soukromých i umělecká nádhera staveb veřejných, u nás nyní často nákladem na naše poměry přílišným budovaných, uchvátí zrak cizince a tak říkajíc podplatí jeho úsudek — nás samy ale nesmí zaslepiti naproti tomu, co z úkrytů domovních na jevo vynáší neúprosná pravda nevývratných čísel. Ani sobě nemůžeme, když uvažujeme úkoly a povinnosti své, dost často položití otázku, kterým z nich náleží přednost: zdali těm, které jsou v nejužším příčinném svazku se základními podmínkami duševního a tělesného povznesení vrstev obyvatelských obcí veleobce, či těm, které vlastnímu jádru pravého a zdravého kulturního života slouží toliko jako rámeček obrazu. Soukromohospodářský život má v tom směru své pravidlo, obecně za samozřejmé uznané, že nutnému náleží přednost. Může vlastně v životě veřejnohospodářském platnost míti pravidlo jiné? A v tom právě spočívá veliká důležitost podobných vyšetření, jakým jest na př. příbytečná statistika pražská, že nám přivádějí jasně na paměť toto pravidlo, na něž snáze zapomínáme při správě kapsy veřejné, nežli při správě své kapsy vlastní. As the home, as the people — jaký byt, taký lid — praví anglické přísloví, a jest v něm notný kus pravdy, snad větší než v leccjakém jiném z podobných povšechných říkadel.

Mohli jsme s uspokojením vytknouti, kterak některé ze skutečností sociálně nepříznivých, které náš domácí velkoměstský život po stránce bytové vykazuje, osvědčují jistou tendenci zlepšovací, srovnáme-li je s čísly šetření dřívějších. Není pochyby, že čilý ruch stavební let posledních má o to zásluhu, třeba jen bezděčnou. Přece však značná dosud míra těch nedostatků ukazuje, že jest žádoucím i další potvrzení ruchu toho, byť třeba ne veskrz v témže směru a duchu. Nesmíme totiž přehlédnouti, že tento ruch, jehož výlučným vodítkem jest soukromý výpočet výnosový, jen část zla dovede znenáhla překonat, že nedovede je odstraniti pro všechny

vrstvy obyvatelstva stejnoměrně, že je pro některé vůbec neodklidí. Zde dlužno nasadit páky jiné, nežli páky soukromého podnikání. Jeť ještě jiný ráz stavebního ruchu, který — jak zejména některé příklady ciziny ukazují — nevyklučuje sice zhola záměry výnosové, ale podřizuje je zřetelům vyšším, obecně prospěšným. Označme jej jediným slovem: stavebnictví sociálně-politické. Příklady jiných zemí nám dokazují, že péče o přiměřená obydlí těch vrstev, jež nejvíce trpí bytovými svízeli velkoměstskými, předem tedy vrstev dělnických, dá se dobře srovnati s mírnými nároky výnosovými, ať se té péče chápou obce samy či rozličná dobrovolná spolčování. V těch směrech u nás čeká teprv svého rozřešení nejedna z potřeb, jež náleží k novověkým kulturním účelům velkoměstským. Nechceme-li se dopustiti nespravedlnosti, musíme arci doznati, že podrobnější zřetel na bytové potřeby chudých vrstev obyvatelských snadno mohl býti v Praze zatlačen, nežli utlumen v tísních celého toho velkého a náhlého návalu úkolů, které dolehly v posledních desítiletích na správu naší obce, a též nesmíme zapomenouti, že ani naše zákonodárství v té příčině nevyšinulo se dosud na úroveň časovou. Proto nebudiž vytčení toho nedostatku pojímáno jako výtka, nýbrž jako pouhý projev přesvědčení, všem nám asi společného, že budoucnost veliké Prahy, jež nám vesměs leží tak na srdci, jest podmíněna i vhodnými počiny, cíle vědomými rozhodnutími a zdárnými úspěchy v dotčeném důležitém oboru sociální politiky.

IV. Vzdělávací problémy.

O úkolech vyšších škol obchodních.

Reč, pronesená při sjezdu absolventů obchodní akademie v Chrudimi u příležitosti oslavy 25letého trvání tohoto ústavu dne 19. května 1907.

Velectění pánové!

Slavnost dnešní jest pro nás všechny vhodným podnětem, abychom se nespokojili jen rozhledem po úkolech obchodní akademie chrudimskou dosud vykonaných, nýbrž abychom se také zabývali úlohami, které ústavu tomuto a všem podobným pro budoucnost kynou.

Před 35 lety byla založena první česká obchodní akademie — Československá akademie obchodní v Praze — před 25 lety následovala jí zde v Chrudimi druhá. Podle měřítek věku lidského řekneme: doba dlouhá. Vsaťte mi právě cestou sem vyprávěl starší člen sboru profesorského, že už synové bývalých žáků akademie ústav navštěvovati počínají. To by tedy byla už doba dost dlouhá. Ale s hledišť jiných jest čtvrt století věru dobou krátkou. A přec bylo krátké období posledních 25 let dobou velikých, pronikavých proměn celého ústrojí národohospodářského života, změn, které se dotýkaly namnoze přímo strukturálních elementů společenskohospodářských a všude zůstavovaly a zůstávají tak hluboké stopy, že ústavy podobné, jakými jsou obchodní akademie, nemohou zůstatí jimi nedotčeny, tak že se během té doby sám úkol jejich měnil, nároky na ně vznášené se stupňovaly, povinnosti, které jim sama doba ukládá, se zvětšily. To si uvědomiti při podobné jubilejní vzpomínce jest zajisté vhodno a k uvědomění tomu přispěti považuji za svůj úkol dnešní.

Máme-li stručně pověděti, v čem záležela podstata proměn právě dotčených, můžeme říci, že přese všechnu vítěznou tendenci ochránářského sebezavírání jednotlivých států nad míru se vzmohl ve všem lidském úkoji potřeb ráz světohospodářský. V té příčině bude nám lišiti věc samu a její prostředky.

Máme-li naznačiti věc, tedy podstatu všem zřejmého světospodářského vzmachu, třeba jest na prvním místě míti na zřeteli, že vzájemné závislosti lidí v různých státech světa se rozmnožují a utužují. Ukojování lidských potřeb národů kulturních jest dnes větší měrou než kdy jindy podmíněno výrobky, které pocházejí z různých částí světa.

I nejde jenom o úkoje potřeb přepychových, naopak právě stále více o úkoj nutných. Opatření důležitých potravin a surovin podmíněno jest přívozem z krajů zámořských, jest podmíněno výrobky nejodlehlejších částí světa. Potřebujeme jen uvážiti, jak na př. náš průmysl bavlnářský, vlnářský, hedvábnický, tedy vlastně celé textilnictví, nevyjímajíc zcela ani plátenictví, závislým jest na surovinách cizozemských, velkou měrou zámořských. A potraviny! Německo dnes přese všecku dokonalost svého zemědělství vyrábí průměrem právě jen tolik obilí, kolik dostačí pro 9 měsíců, tak že čtvrtinu své spotřeby musí nahraditi odjinud. Anglie dokonce vystačí s obilím doma vyrobeným toliko na třetinu roku, tak že dvěma třetinami celé své spotřeby jest odkázána na přívoz. Avšak to jest jen jedna stránka věci. I mezi sebou jsou národové nejpokročilejší v nejživějších obchodních spojeních. Výroba jejich má speciality, jimž ani vysoké celní přeprady nemaří možnost odbytu.

Než nejde tu jen o takové velkolepé mezinárodní pohyby zboží; ještě jiný před důležitý živel jest podstatnou stránkou mohutného světospodářského vzruchu novověkého. Jest to úvěr. Kapitál stěhuje se ze země do země, hledaje nejlepší výnosy a tvoří, vedle obchodu potravinami, surovinami a fabrikáty, druhé mocné, stále členitější a pevnější pásy mezinárodních závislostí hospodářských. Podle toho, co má v jednotlivém národě převahu, zda zahraniční závazky či pohledávky, můžeme rozdělit všechny národy zeměkoule na národy dlužnické a národy věřitelské. Hledá a nalézá-li kapitál na různých místech zahraničních uložení, vznikají příslušným zemím ovšem pohledávky na úrocích a dividendách. A ty mohou býti stejně mohutné jako pohledávky nebo dluhy z přívozu a vývozu zboží. To pak je už tuze starý názor, který měl za to, že suma všech styků hospodářských nějakého státu se státy ostatními jest vyjádřena a vyčerpána jeho vývozem a přívozem.

Nakolik potom jde o prostředky, pomocí kterých novověký světospodářský ráz se rozvíjí, nechybíme valně, pravíme-li, že rozvoj ten jest podmíněn a provázen přibýváním kapitalistického rázu všeho života hospodářského. Bylo by arci bludné, kdybychom, mluvíce o vzrůstajícím se kapitalistickým rázu, podle obvyklého tendenčního pojmání utkvívati jednostranně na představách o soustřeďování kapitálů v závodech velkoprámyslových a v rozličných jiných oborech velkopodnikání, kdyby náš obraz měl se omeziti na představu velkých továren a bank, mohutných přístavů a obrovských parolodí, kdyby tato představa nanejvýše ještě se doplnila obrazy o velkých kartelových sdruženích a všemohoucích kořist-

ných trustech. Nikdo by nepochopil pravý ráz naší doby, kdyby nedovedl postřehnouti v hospodářském životě jejím více než rozpínající se nadvládu hmotné síly kapitálové, toliko mocný soustřeďovací proces hmotných prostředků. Jde ještě o něco jiného: spolu také o dílo ducha! Mezi prostředky světospodářského rozpínání náleží především vzrůst, zmnožení, stoupání a stupňování podnikatelského ducha, podnikatelské síly, její schopnosti a účinnosti. Ona předpokládá nemalé vědění, vědění knihové a faktové, a na jeho základě jednání, které jest ovládáno podivným smísením obrazotvornosti a chladného výpočtu, odvahy a opatrnosti, takže se v něm zračí osvědčování ducha ve sféře zcela zvláštní a osobitě zvláštním způsobem. Možno to nazvati též obchodním duchem a říci, že on jest duší všeho světospodářského rozruchu. Nebylo doby, kde by nároky na tohoto ducha obchodního byly tak značné, úkol tak veliký, napínající a zodpovědný, ale též ne doby, kde by se byl takovou měrou osvědčoval jako v nynější.

Bylo by nyní velice vábnou úlohou zobraziti daty, jak ten rostoucí světospodářský ruch se zračí v přetvořování závodů, daty o zdokonalování komunikací, železnic, loďstva, o rozvoji a vybudování skvělé organizace pošty, telegrafu a telefonu, daty o kapitálech bank, počtu a celkové mohutnosti parních strojů, číslech výroby, těžby uhlí a železa, počtu vřeten a stavů. Přišli bychom však k veliké spoustě cifer, kterou bych vás unavoval. A tak dovolte, že z toho velikého celku vyjmu jen jistý výsek, část pro světospodářský rys doby obzvláště charakteristickou. Navážeme na něco z věcí nám nejbližších. Jest to rakousko-uherský obchod zahraničný.

Jmenujeme-li v zahraničném obchodě některého státu obratem tohoto zahraničného obchodu sumu, kterou činí cena jeho přívozu a vývozu, tedy můžeme říci, že obrat v rakouském zahraničním obchodě činí nyní něco přes 4 miliardy korun, při čemž ne celé dvě miliardy padají na hodnotu dovozu a něco přes dvě miliardy na hodnotu vývozu tak, že hodnota vývozu převyšuje průměrem asi o 200 milionů hodnotu dovozu. Největší část lidí, kteří nemívají příležitost těmito věcmi se zabývati, mívají představu, že země hospodářsky méně pokročilé mají malý vývoz a velký přívoz a naopak u zemí, které jsou hospodářsky vyvinuté, že se potkáme s velkou převahou vývozu nad dovozem. Představa tato jest naprosto bludná. Vyjímajíc Unii severoamerickou, jejíž postavení z mnoha příčin jest výmínečným, mají státy národospodářsky nejpokročilejší převahu přívozu nad vývoz. Uvidíme proč.

Přes 4 miliardy korun jakožto suma našeho obratu v obchodě zahra-

ničném zdá se ovšem býti velkým číslem. Jedna miliarda obrátů mezinárodního obchodu netvoří však dnes ani 1% ze sumy všech obrátů v mezinárodním obrátě světovém, činí celkový obrát v mezinárodním obchodě států zeměkoule už daleko přes 100 miliard. Jinými slovy: jakkoli se nepočítáme mezi poslední státy hospodářské, tedy přece celý souhrn našeho obrátu v zahraničním obchodě světovém nečiní ani 4% ze sumy všech obrátů států evropských a vynikajících států amerických a asijských v jejich vzájemném obchodě. A co více! My nesmíme ani myšlenky připustiti, že by se nám v nejbližší době přebytek vývozu, který doposud máme, bez současných jiných změn ztratil. Teprve nyní po těch velikých a zajímavých vyšetřeních, které vykonalo naše ministerstvo financí, aby zjišťovalo mezinárodní platební bilanci Rakousko-Uherska, jsme s to učiniti si obraz do podrobností jasnější o celé naší národohospodářské situaci naproti Evropě i tomu mimoevropskému světu, který má nějaký světohospodářský význam.

Všichni víme ovšem, že veliká suma našich, t. j. rakouských a uherských státních dlužních úpisů, akcií, prioritních obligací, zástavních listů a jiných podobných dluhopisů nalézá se v rukou ciziny. Pro konec století XIX. jest počítáno asi tak, že se nalézá v rukou ciziny za 9809 milionů K státních dlužních úpisů, prioritních obligací, železničních akcií a jiných papírů rakousko-uherských a z toho připadá: 6808 mil. K na rakouské, 2935 mil. K na uherské a zbytek 66 mil. K na bosenskou. Z celé sumy skoro desetimiliardové nalézá se v rukou Německa 4653 mil. K, Francie 3270 milionů K, Holandska 647 mil. K, Anglie 356 mil. K, Belgie 242 mil. K. Z této sumy našich závazků — závazků celého celního území naproti cizině — platí Rakousko-Uhersko ročně asi 335 mil. K úroků a dividend do ciziny. Když ráčíte srovnati, jak jsme pravili, že asi o 200 mil. K průměrem posledních let byla hodnota vývozu větší než dovozu, je zřejmo, že celým přebytkem vývozu nedovedeme a nemůžeme zaplatiti své závazky dividendové a úrokové. Rozdíl musí se doháněti celou řadou věcí jiných. Jsou to příjmy, plynoucí z provozování plavby a z průvozu železničního Rakouskem. Tato položka činí sama 38 mil. K. Příslušníci cizích států mají u nás lákadla v lázních a Alpách, kde zanechávají ročně na 47 mil. K a dokonce vystěhovalci, ti živí svědkové mezer a nedostatků našeho hospodářského života, zejména vystěhovalci z Uher a ze Slovák, posílají ročně do vlasti asi 21 mil. K. Dále ovšem také shledáme, že během posledních desíti let obchod s cennými papíry ročně způsobuje pohledávku průměrnou 77 mil. K, kterážto položka jest však dosti choulostivou,

poněvadž vývozem cenných papírů, vývozem dlužních papírů vzrůstá výše pohledávek úrokových, které za námi má cizina. Máme ovšem tu útěchu, že náš vývoz cenných papírů už postupně klesá, že jsme stále menší měrou odkázáni na pomoc kapitálu zahraničního, leč dosud jsme a ještě nějaký čas budeme říši mezinárodně zadluženou a dotud musíme míti přebytek vývozu zboží.

Porovnejme nyní poměry naše s anglickými! Těžko bývá představit si prostému člověku, že by Anglie více přivážela nežli vyvážela. A přec Anglie přivezla v letech 1893—1897 průměrem zboží různého — hlavně surovin a potravin — za 144 mil. liber st. více než vyvezla. V letech 1898 až 1902 difference tato činí dokonce 178 mil. liber st. ročně. Z toho již vidíte rozdíl, jaký jest mezi Rakouskem a zemí národohospodářsky v Evropě nejpřednější. Jak ona hradí svůj pro naše měřítko ohromný deficit v zahraničním obchodě? Právě opačně nežli my. V roce 1896—1902 přijímala Anglie ročně na 96 mil. lib. st. úroků ze svých kapitálů do ciziny zapůjčených a dividend ze svých úroků a podnikatelských zisků ze svých závodů v cizině na 100 mil. lib. st., t. j. skoro 2400 mil. K, mnohem více, nežli venkonce rakousko-uherský roční vývoz zboží v posledních letech. K tomu přistupují její ohromné zisky z obstarávání plavby pro různé národy, které se takměř rovnají příjmu ze zahraničních uložení kapitálu. Vezměme Francii! Francie nemá tohoto velikého národohospodářského rozruchu a vzruchu, jakým dnes vyniká Německo. Francie má dnes spíše podobu zámožného města, ve kterém jest mnoho lidí, kteří mají možnost činiti větší vklady do spořitelny. Ona je značnou měrou státem rentistů jako Nizozemsko. Francie má dnes v cizině zapůjčeno a uloženo na 30.000 mil. fr. V jediném Rusku na 10.000 mil. fr., z čehož jest asi 8000 mil. fr. v státních papírech. Mimo to má umístěno v Belgii 600 mil. fr., v Anglii 900 mil. fr., ve Švýcarsku 1000 mil. fr. Z celých 30 miliard v cizině uložených připadá 995 mil. fr. na obchodní podniky, 2185 mil. na pozemkovou držbu, 551 mil. na banky a pojišťovny, 4544 mil. na železnice, 3631 mil. na podniky báňské a hutnické, 461 mil. na plavební podniky a 16.553 mil. fr. na státní půjčky. Její přebytek přívozu ovšem v poslední době se zmenšuje. V letech 1883—1887 činil průměrem 1040 mil. fr., v letech 1898—1902 již jen průměrem 485 mil. fr. Ona tedy musí již menší část přívozu zboží do země hraditi úrokovými a dividendovými příjmy z kapitálů svých v cizině uložených, čehož příčinou není ve Francii ani tak vzrost průmyslu, jako spíše pokrok v rolnictví, jenž způsobuje, že není potřebným tak silný přívoz potravin. Německo, které před 30 a 40 lety bylo

v podobném poměru jako dnes my, má nyní dle stavu v letech 1900—1904 roční přívoz 6126 mil. M. a vývoz 4904 mil. M, tedy více přívozu o 1222 mil. M. Ale za to při vši opatrnosti odhaduje se, že Německo má na 16 miliard M investováno jen v cizozemských cenných papírech. K tomu sluší připočítati, co má v cizině uloženo v podnicích obchodních, pojišťovných, bankách, továrnách, a to jak ve vlastních koloniích, tak i v jiných zemích. I bylo počítáno, že v té příčině r. 1904 mimo Evropu bylo investováno německého kapitálu na 8—9 miliard M, v závodech německo-říšských podnikatelů v Rakousko-Uhersku na 1500 milionů M. Toto zřizování německých podniků v Rakousku způsobují celní opatření. Čím více se stězuje cly dovoz tovarů z Německa, tím více zřizuje se závodů německých zde: celý horský věnec, který přiléhá k Německu, jest obsazen závody, které tu zřídili němečtí fabrikanti, aby nemusili platiti vysoké clo z fabrikátů.

Takto si tedy stojí tři tak vynikající státové Anglie, Francie a Německo na rozdíl od nás.

U nás záleží udržení rovnováhy hospodářské naproti zahraničnímu světu na tom, aby se mohly závazky do ciziny uhražovati především vývozem. V uvedených pokročilejších státech není ani myslitelné, aby velký přebytek vývozu šel paralelně s hospodářským vývojem; to je dnes možno jenom v soustátí severoamerickém, kde současně s rozvojem zemědělství, přebytky vývozní poskytujiícího, vzrůstá se průmysl a není nepoměrných starých břemen dluhových z válek a udržování vojsk atp. To potrvá tak dlouho, dokud Unie nepocítí následky houstnutí obyvatelstva, které jí zabráni dobývat tak veliká množství plodin pro vývoz, zvláště anaf nebude moci spoléhat na původní úrodnost půdy, její přirozenou plodnost, která se nyní vykořisťuje.

Jak se během času vyvinula ta stránka mezinárodních vztahů hospodářských, která souvisí s pohyby kapitálovými, dá se stopovati i na bursách, jak se tam množí počet zahraničních papírů, které jsou tam znamenány. Ve Frankfurtě r. 1833 bylo znamenáno pouze několik málo mimoněmeckých státních papírů. R. 1854 z cizích železničních papírů jen akcie dvou italských železnic. R. 1894 bylo znamenáno již 416 cizích papírů, ze kterých bylo asi 126 státních dlužních úpisů, 69 železničních amerických a 113 železničních jiných států, 32 akcie transportních ústavů, 10 akcií bank atd. Průběhem let 1894—1902 emise papírů německých do zahraničních podniků.

To všechno nevyčerpává ovšem nikterak, ani jako pouhý příklad, skutečnost, kterou jsem naznačil jako velký světohospodářský ruch, jest to pouhý pohled na jeho jednu stránku, ovšem stránku význačnou. Mohlo by se ostatně mnohému zdáti, že největší část obrátů hospodářských se uskutečňuje vlastně v zahraničním obchodě, v přívoze a vývoze zboží a hnutí kapitálovém. A přece nikoliv! Dovolte, abych připomenul, že v jediném Clearinghousu v Londýně, kde se konečně navzájem odúčtují pohledávky 26 bank z obchodu šekového, dokud nedošly již vyrovnání u menších bankéřů, do roka se vyrovná 6000 milionů liber st. a naprosto největší část těch sum pochází z vnitrozemského obchodu. Nejsme arci s to, abychom sumy všech obrátů, jež se udají ve všem hospodářském styku příslušníků státních mezi sebou pomocí koupí, prodejů, výplat mzdy a úroků, převodů kapitálových a pod., udali číselně i jen s tou přibližnou pravděpodobností, s jakou to můžeme udati pro obchod zahraniční. Ale tolik lze tvrditi, že zahraniční obchod zahrnuje toliko menší část obrátů celého hospodářského života jednotlivého státu.

Bylo by zase poutavo ukázati, že při tom všem mocném a rostoucím hnutí nikterak není nutno, aby hynul menší a malý živnostník, aby krněl malý zemědělec. Ty velké světohospodářské skutečnosti ukládají jim jen jisté přízpůsobení a to nejenom pokrokem technickým, na př. větší specialisací, nýbrž v první řadě tím, co jsem nazval duchem podnikavosti. Každý z nich, kdo chce obstáti, musí měrou stále větší býti proniknut obchodním duchem. My ostatně můžeme k tomu poukázati, kterak v kruzích maloživnostenských a rolnických také u nás pocituje se tato nutnost a kterak s tím souvisí nejen vývoj školství a jiných pomůcek odborného vzdělání, nýbrž také ony stále mocnější organisace úvěrní, nákupní i odbytové, zejména ovšem u zemědělců. Musíme na tyto družstevní organisace hleděti spolu jako na jisté druhy škol, kde se pro budoucí a těžší úkol po stránce obchodnické vyškoluje celá generace, aby v nových poměrech snáze obstála. Bylo by neméně poutavé vyličit, že přese všechnen šum velkých čísel, přese všechnu tu moc kapitálu není o nějakém nutném zbědačení velkých mas dělnictva řeči. Pomocí svépomocných organisací, ochranného zákonodárství a sociálních opatření, jako na př. velké soustavy pojišťování dělnického, tato široká vrstva svoji životní míru povznáší, hmotně i kulturně stoupá, nejpatrněji ve státech, kde hospodářský vývoj vyličený je na svých dosavadních vrcholcích. Je pravda, vězí to v kapitalistickém rázu poměrů, že počet podnikatelů v jistých oborech průmyslu a obchodu může býti poměrně menší, než tam, kde vládnou výhradně

formy maloživuostenské. Leč není pouhým chlácholením, pravíme-li, že jest bludem zmalomocňujícím, má-li se za to, že za dnešních poměrů úspěch jednotlivcův jest tak říkajíc předurčen jeho pouze hmotnou silou kapitálovou. Máme-li my naproti naznačeným zjevům jednu neklamnou útěchu, pak jest to útěcha ta, že nepřestává samočinný sociální vzestup. Co to znamená? Velice často v pesimistických náladách tvrdívá se, že přestala doba, kdy jednotlivec může se povznést k něčemu lepšímu silou ducha, dovedností a pílí. Tato doba nepřestala. To byl pouhý pesimismus, těžký sen jisté doby, když vznikem a vzrostem továren některé maloživnosti přicházely do tísně. Ještě dosud a uprostřed zvučných demokratických hesel stále nově se tvoří a má všecku čáku a živou možnost aristokracie ducha. Ještě jsme nevyšli z poměrů, které dopouštějí jednotlivci jen zbraněmi ducha se povznést k nejvyšším společenským posicím. Ještě jest to duch ve světě hospodářském, duch podnikavosti, duch předvídatého vědění a na vědění i rozhledu založených koncepcí, který rozhoduje a udává ton. Ten jest strůjce a vládce všeho toho světo hospodářského hnutí, strůjce a vládce v té říši, kde národ svojí hospodářskou mocí se upevňuje uprostřed národů jiných a z ní čerpá podmínky lepší budoucnosti. Duch ten ovládá milionové pohyby zboží a kapitálu a způsobuje, že přes dočasné krise a často obrovské ztráty se udržuje nadvláda a vliv zemí a v průběhu doby stále stoupá.

Ať jdou příslušníci národa jako podnikatelé, závodní úředníci a dělníci nově zakládaných závodů do ciziny, ať z kontorů velkých bank a dopravních závodů řídí spojení s cizinou, lze v tom všude hru ducha stopovati, rozhodování, které se opírá o velké rozhledy, o důkladné vědění. Rozdíl, který panuje dnes, pokud se týče řídicích osobností ve výrobě a obchodě proti dřívějším dobám, jest úplně podoben tomu, který platí dnes ve válečnictví proti válečnictví dob dřívějších. Dříve rozhodovala ve válce síla, odvaha a smělost jednotlivců — jako válka je dnes methematický výpočet, velice přesný kalkul různých sil a prostředků, tak jest i velké podnikání v širé oblasti světové nejenom dílem obrazotvornosti a odvahy, ale spolu opatrného, vše přesně zvažujícího výpočtu a vždycky spolu velkého odborného vědění. A ještě něco je pro nás, syny malého národa, nadmíru cenným, povznášejícím a povzbuzujícím. Mnozí lidé se ani nedovedou zhodnotit myšlenky, že velký světo hospodářský rozvoj, tento shon za ziskem, který hledají lidé všude i v zámoří, že to jest vše pouhá hra jednotlivceckých ziskných snah a pudů. Ale tomu dávno není tak! Vzmach světo hospodářský není jen hrou ziskných velkokapitalistických pudů, že-

noucích se po penězích, v něm uplatňují se dnes podnětové a regulativně i snahy národnostní. Vidíme-li, jak velké bankovní závody anglické neb německé se kartelují a dohodují, usilující o účelné uložení peněz v cizině ve prospěch zemí domácích, jak takové i jiné velké asociace pracují pro jisté »Svůj k svému« ve světovém hospodářství, aby vystěhováním přebytků kapitálových do ciziny zabezpečovalo své užitky příslušníkům vlastní země a tím její moci a blahobytu, nalézáme v tom analogie a opory pro své snažení. Ale není ani na tom dosti. Volají na př. hlasově v říši, jakou jest Německo, která rozpíná se po hospodářské světovládě: Politika a zákonodárství mají míti o to péči, aby kapitál německý v cizině uložený zůstával ve službě potřeb a prospěchů německého lidu. Toť hotové »Svůj k svému« v ruchu světo hospodářském.

Všechno toto a takové hnutí má ovšem své reflexe i na vnitřní hospodářský život států. Intensivní proud světo hospodářský strhuje s sebou všecken hospodářský život v jednotlivých státech a stupňuje též stále nároky na podnikatelskou schopnost a dovednost. Tak i v Rakousku, kde přece nezůstaneme také při nynějším stavu. Jdeť tu nyní o přechod k postavení světo hospodářsky aktivnímu, ve které má znenáhla se obrátit naše dosud převahou pasivní postavení, pasivní aspoň po stránce pohybů kapitálových. Naše pasivum v zahraniční bilanci úrokové musí pomalu se zmenšovat. Tak požadavek zvýšené podnikatelské zdatnosti stává se i zde úkolem tím naléhavějším, čím více jest péče a úsilí vynaložiti, abychom dospěli k podobným posicím, v jakých se nalézají pokročilejší státové. Nevím arci, jaké politické osudy říši naši čekají. Zůstaně-li Rakousko-Uhersko hospodářsky aspoň v dosavadní míře pohromadě nebo se ještě více rozdělí. Tak či onak nás čeká doba přechodní, kde přestaneme býti státem, jenž potřebuje kapitálů cizích. Přejde doba, anebo řekněme správněji, nemáme-li zůstatí vyloučení z obvyklé dráhy postupu, musí přijíti doba, kdy znenáhla domácí kapitál dostačí, kdy konečně vrátí se i domácí obligace v cizině umístěné. Ten proces prodělalo i Německo. Doba přechodu jest velmi napínavá, když přestávají přebytky vývozu zboží a přechází se ve stav aktivné zahraničné bilance úrokové a dividendové. To u nás ještě nebude ani zítra, ani pozítří — ale takový jest směr všeho pokroku národohospodářského. Vymknouti se z něho, znamenalo by úpadek v podruží jiných, úpadek v podruží hospodářské, za nímž jde podruží politické. Tedy vážná, velká doba, jež vyžaduje nejen silných duchů vůdcích, ale spolu celé armády lidí vědění, technickými schopnostmi i hospodářskými vlastnostmi silných. Že v přípravě k takovým

cílům má také obchodní školství, v něm tudíž — a snad především — obchodní akademie, svou vážnou úlohu, kdož může o tom pochybovati?

Ptáme-li se pak zvláště my, má-li národ náš v této světo hospodářské muzice své postavení, svou notu, svůj nástroj a svou moc, dlužno říci, že ano, řekněme však raději, že bude míti, nebo ještě raději: musí míti. Musí míti proto činnou účast v tomto přetváření, neb kdo tu nebude činným, bude lehko smeten. Bez této aktivní účasti byli bychom, i když ne zrovna vyhubeni, přece v jistém podruží i kulturně umrtvujícím snáze udržení, my národ, jehož už div nevyhubili a jehož historie ve století XIX. není než historií vymanění z poroby. My víme, co zbylo po díle germanisace XVIII. století. Vlastně bychom ani neměli říkati, že to, co po něm zbylo, bylo národem. Měli bychom říci, že to byla početná služebná kasta, kterou se nepodařilo poněmčiti, ne proto, že by v ní bylo bývalo silně uvědomění národní — to rozdmýchali teprve buditelé, nýbrž proto, že byla jazyková setrvačnost její tak silna, že se nemohla přizpůsobovati jazyku vládnoucích tříd, kterým jazyk lidu nebyl prostředkem kulturním, ale prostě nutným dorozumívacím. Jsou vždycky jisté vrstvy, u kterých nejmúsilovnější práce odnárodňovací nenese ovoce, poněvadž není faktické možnosti, aby se přizpůsobily odnárodňovací snaze vlád neb panujících tříd. Taková kasta služebná, to byl před sto lety náš ubohý lid, který pozbyl už takměř všech svých vlastních prostředků vzdělávacích. Jeho řečí mluvily s ním úřady a třídy panující jen jako nevyhnutelným prostředkem dorozumívacím, nikoli kulturním. I kdybychom ve své denní starosti a úzkosti o osudy svého lidu byli dosud náchylni k obavám, to přece musíme s radostí cítiti, jak veliké, historicky přepamatné nastaly od těch dob s námi změny. A Vám mladým, kteří jste často nespokojeni, bych to snad pověděl a připomenul, jakými nadějemi jsme naplněni my, kteří jsme aspoň kus toho děje přetvořovacího ještě prožili a sami prodělali, a tedy lépe než Vy známe jeho těžkosti. My viděli uzrávati ovoce nové samostatné kultury české. My také dychtivým zrakem to sledujeme, jak poněnáhu narůstají národu nové třídy, ty třídy, které jako v každém jiném z novověkých národů jsou vlastně representanty, nositeli pokroku v oboru kultury, techniky a podnikatelských úkolů. Dokud budou se jiní národové uplatňovati a vzrůhati na základě těch veřejných řádů, na nichž dosud všecka evropská společnost spočívá, ani nám nejsou možny cesty jiné. S toho hlediště to pokládáme za správný a nadějný zjev, že dílo národního našeho obrození jest také dílem společenské rekonstrukce, a přejeme si, aby pokračovalo a aby také z českého národa vycházeli lidé,

kteří representují sílu a moc hospodářskou, aby také v něm pěstěny byly všechny ony silné vlastnosti ducha, pomocí kterých se tyto třídy tvoří.

Náš úkol, když máme míti aktivní účast na světo hospodářském ruchu a sice náš specifický úkol národní, je národohospodářské dovršení našeho obrození, abychom dovedli hospodářsky zmohutněti a státi na vlastních nohou. Proto těžce neseme, že ustavičně ještě český člověk houfně stěhuje se do dalekých končin a do cizích služeb. Jak by vypadala česká národní posice, kdyby se byl jeden milion lidí, o který náš národ přišel v posledních 30—40 letech vystěhováním z vlastní jeho jazykové oblasti, mohl udržeti na domácí půdě. Pravím výslovně: kdyby byl mohl. Takové ztráty nebyly by možny při jiném ruchu hospodářském! V tom směru třeba mnoho doháněti a to čím dříve, tím lépe.

V tomto doháněcím díle musí býti stupňován úkol obchodního vzdělání a tedy i zvláště obchodních akademií, při čemž bude jenom článkem jistého soustavného celku práce obrozovací. Pociťujeme-li ve své povaze národní nějaký nedostatek, musíme zařízením vhodnými pečovati o jeho odstranění. Kdyby tkvěla v samé naší povaze národní nenáchylnost k podnikání, bylo by s námi zle. Zdárný rozmach umělecký, literární a vědecký by nás ještě nespasil. Ale naše nedostatečná energie podnikatelská na štěstí není zděděná, nýbrž vypěstěná okolnostmi, tradicemi našeho života a může býti odčiněna. Jest třeba pěstovati smysl pro vlastnosti k podnikavosti potřebné již od školy obecné a měšťanské, i musí pěstění to jíti stále dál do škol vyšších. Pro školy tyto roste potěšitelné porozumění. Snahy příslušné dojítí mají svého vyvršení zřízením vysoké školy obchodní při pražské vysoké škole technické a práce příslušné pokročily tak, že máme důvodnou naději, že k tomu brzy dojde.

Spolu však bude nutno pečovat o to, aby dorost náš obchodní nezůstal za pecí, aby rovnou ze školy ihned si nesedal někam na podřízené služební místečko. Bude potřebí více odvahy, která hledá zdokonalení na místech, kde vanou osvěžující vánky čilého počínu podnikatelského, kde živé příklady se staví před oči, kde celá prostředí dýší duchem iniciativy a samoodpovědnosti bystrých průkopníků života hospodářského. Bude potřebí našemu dorostu prostředí podobných vyhledávati také jinde, v cizině. Bude potřebí, aby nejlepší lidé, nejlepší hlavy z našeho technického i obchodnického dorostu mohly přicházet více na ta místa, kde duch podnikatelský kvete a se rozvíjí, aby se ho nassáli vědomou snahou a přinesli ho zpět domů jako ovlažující rosu na nivy našeho hospodářského života.

I k tomu v národě našem podává se nyní všem, kdož dovedou se

vzchopiti a nad všední pohodlné dráhy povznést, pomocných prostředků, podpor mravních i hmotných. Potkali se toto snažení se zdarem, vnese do národa více porozumění pro jeho národohospodářské úkoly, než může vnést sebe vřelejší a přesvědčivější domluva nás národohospodářských učitelů, kteří tyto úkoly už dávno hlásáme.

Jsem tedy toho dalek, ukládati jenom obchodnímu školství a pak jeho i pro budoucnost nejdůležitějším článkům, obchodním akademiím, veliký ten úkol. Jen část jeho, jen zdárné a účinné uzákladění v mladých myslích. A tím se vracím k obchodní akademii chrudimské.

Obchodní akademie chrudimská, která dokončuje letos 25 let své zdarem pozeňnané činnosti, má v uvedených směrech své platné zásluhy a tudíž zasluhuje naši vděčnosti za své blahodárné působení. V tom směru mám osobně jako inspektor ústavu z důvěrného styku s učiteli a z poznání výsledků u žáků i já dojmy příjemné. Naši nadějí tedy jest, že život náš přece jen se vzdmáhá a nemusím podotýkati, že v tom díle učiliště jako jsou akademie obchodní — povedeme-li své věci správně — musí hájiti svůj primát jako články soustavného celku. V tom smyslu a směru musím tedy prositi profesorský sbor, aby tuto budoucnost, aby velký její úkol, aby poslání, které ústav jemu svěřený má ve službě cílů národa, nikdy neztrácel s očí, a aby z vědomého konání jeho plynulo do duší posluchačů plodné povzbuzení a osvěžení. A ještě slovo k Vám mladým, k žákům, ústavu. Nebudu vám lichotiti. Vy jste ovšem nadějí národa. Jakou však měrou ta naděje se splní, nezávisí na různých vnějších okolnostech životních, nezávisí na laciných projevech nadšení, to závisí na jediném — a tím jediným jest práce. Ta práce, kterou snad dosud někdy pocíjete jako tyranství a třeba požadavek šosáctví, jejíž tajemnou moc teprve pozdní věk nám odkrývá, když naučil nás v plném dosahu chápati, že ona jest prvním pozeňnaním života!

Vysoké učení obchodní.

(Obzor národohospodářský, Praha 1907.)

Během asi třiceti let rozvětvilo, rozčlenilo a rozhojnilo se naše obchodní školství nemálo. S plnou opravdovostí lze tvrditi, že i v této příčině život náš národní vykazuje uspokojivý pokrok. K šesti obchodním akademiím pro mužské žactvo a k nejnověji zřízené ženské druží se dnes v Čechách i na Moravě už nemalý počet dvouřídnic škol obchodních i některých

nižších jiného typu, mezi nimi zase víceřídnic školy i jednorocní kursy pro ženské žactvo. Také už máme pěknou řadu pokračovacích škol pro obchodnické učně, z části při akademiích, z části samostatných. Vedle nich trvají ještě tak řečené školy soukromé jako podniky jednotlivců na zisk založené a provozované, ze kterých aspoň některé plní svůj úkol slušně, štítíce se všelikých lidumylných prostředků vábení a pečující o solidní učení.

A nestoupá toliko počet, také se zvelebuje vnitřní ústrojí. Nejpatrněji při obchodních akademiích. První naše škola toho druhu byla původně dvojřídnic, dnes jsou to vesměs buď nepodmínečně čtyřřídnic, buď aspoň podmínečně, tak totiž, že jisté žáky, kteří dokonali čtvrtou třídu gymnasia neb reálky a vykazují míru lepšího úspěchu blíže předepsanou, přijímají přímo do druhé třídy. Tento typus byl i co do původu svého kompromisní, ježto bylo šetřiti obav, jež chovali vydržovatelé těchto škol s hlediště finančního, neboť měli za to, že by se jim zavedením naprosté soustavy čtyřřídnic vydržovací náklady nepoměrně rozmnožily. Obavy ty ovšem se nyní rozptylují, ježto přeplnění gymnasií i universit a vysokých škol technických vábí větší měrou žactvo do škol pro směry praktické. Nová učební osnova akademií obchodních, upravená v mezích nutnosti rozdílně pro řečené právě oba jejich typy, prodělává nyní arci zkoušku své účelnosti a v nejedné podrobnosti bude snad brzo ještě opravena, leč celkem přece znamená značný pokrok, zabezpečujíc mnohem důkladnější vzdělání v tak řečených naukách obchodních a v cizích jazycích. Státní správa má o zdo-konalení těchto učebních osnov, při kterých na jisté zvláštní potřeby českých škol byl vzat aspoň částečný zřetel, nemalé zásluhy. Podporuje nyní též všecko obchodní školství i hmotně vydatněji a přistupuje konečně k znenáhlému postátnění obchodních akademií. Odpor Sboru pro zřízení a vydržování Československé akademie obchodní v Praze proti odevzdání této akademie státu byl hlavní příčinou, že z českých obchodních akademií přijde v příčině postátnění nepochybně první na pořad brněnská, jež kromě pražské Československé jediná jest vydržována soukromým spolkem, kdežto všechny čtyři ostatní obcemi. Stojí sice tyto obce vesměs velmi o převzetí akademií svých v přímou správu státní, leč sluší k jejich chvále říci, že se všechny podrobily nutnosti, aby zabezpečen byl pro budoucnost český ústav na místě pro podobnou školu tak výhodném, jakým jest Brno, kdež však nemůže se opřít o finančně nosnou veřejnou korporaci, aniž má tak výhodné majetkové podklady jako akademie pražská.

S jednou potíží bude však našim obchodním akademiím ještě asi déle

účtovatí — s neblahým zvykem velké části českých rodičů, dávatí na odborné školy praktického směru jen takové syny, kterým se na gymnasiu neb reálce hrubě nevedlo. Odborná škola střední, tedy také obchodní akademie, poskytuje jim možnost zachovatí právo ke službě jednorocní ve vojště studentovi, u něhož pravděpodobnost vypození vyšší obecné školy střední a překonání maturitý jeví se býti předem pochybnou. Druhým stínem jest pak u našich obchodních akademií česká nemoc, nemítí ideálu naléhavějšího než službu za pevný plat. Z absolventů českých obchodních akademií nevychází průběhem času tolik samostatných podnikatelů, kolik by podle účelu těch škol a k lepšímu prospěchu národa vycházeti mělo. Podařili se dokonce některému dostati se do zemské účtárny nebo do zemského bankovního ústavu s obmezeným počtem úředních hodin a s nadějí na pensí, jest to vrcholem všech cílů. Ano tato česká nemoc zažírá se povážlivě i do žactva dvojtřídních škol, jejichž jasné určení přece jest vychovávatí pro samostatné povolání maloobchodnické. Touží jen do bank, záložen, spořitelen, do účtáren větších závodů, jen ne za krámský pult a stůl. Připadá mi tu vždycky náš i během svého soukromopodnikatelského života opravdu příkladný maecen Hlávka, který prodělav techniku, nerozpakoval se jíti jako učeň a tovaryš zednický na stavbu a podnes vzpomíná, kterak se také při té práci od svých soudruhů mnohem naučil, co mu pak cestu k velkým hmotným úspěchům učinilo mnohem schůdnější. To však jest pro naše zobecnělé, vychováním pěstované názory něčím příliš »amerikánským«!

Leč takové stesky nesmí nás svéstí od spravedlivého posouzení výsledků našeho obchodního školství. Jest v něm i mimo vlastní obor školského přičinění dosti známek čilého ruchu a zájmu na obecném pokroku. Tak na př. lze říci s plnou pravdou, že české kursy pro učitele pokračovacích škol obchodních, kteréž se již více let konaly a konají u některých obchodních akademií, v Praze samé pak vedením obchodního musea, byly pro Rakousko celé zkušebním polem pro tento důležitý obor odborných průprav. Teprve po jejich příkladu začaly se pořádati také zde onde v době nejnovější kursy takové německé, a dojde-li k jisté obecné normativné úpravě těchto kursů, bude moci správa veřejná ze zkušeností českých asi nejvíce a nejplatněji těžiti. Rovněž bych tu uvedl kursy obchodní pro právníky praktické, které se konaly s pěkným výsledkem v Brně a v Praze.

Možno-li tedy přes některé školami samými nezaviněné stesky nazvatí organismus nižšího a středního školství našeho obchodního dobře učleněným a životní sílu osvědčujícím, nesluší přece uzavíratí oči před novými

anebo aspoň nově pocítovanými potřebami. Ty pak se týkají jednak jistého vyvrcholení, jednak zrovna nejširších základů lidových. Nechci se o posléz řečené věci zde šířiti, učiniv to před nedávnem jednak v »Besedě učitelské« (čís. 1. a 2. ročn. 1904/5), jednak zvláštní přednáškou v Kolíně, o čemž obojím staly se zmínky i v »Obzoru národohospodářském«. Jenom zkrátka bych podotknul, že pokládám za nezbytný úkol obecné školy, aby pomáhala soustavně čelit slabostem naší národní povahy, které souvisejí s tradicí výchovnou a stávají se čím dále osudnějšími pro nás v soutěži s německým obyvatelstvem zemí českých. Opakuji také zde, že mi nejde o tak řečené popularisování národního hospodářství zavedením jeho jako zvláštního učebného předmětu do obecných škol, ani do měšťanských. Vyložil jsem, že běží i samým apoštolům toho hesla vlastně o něco jiného, hlavně totiž o jistá poučení, která se dnes podávají tak řečenou naukou obchodní a podobně nazvanými předměty učebními. A tu nauku jsem kromě základův účetnictví, korespondence a kupeckého počtářství doporučil jako podstatnou část učebné osnovy pro nově zaváděné čtvrté třídy škol měšťanských.

Leč pozornost hlavní bych rád obrátil k tomu, co jsem nazval vyvrcholením našeho školství obchodního. Jemu platí dnes u nás heslo o obchodní škole vysoké, jež náhle proniklo ve veřejnost širší následkem zprávy novinové o jisté, té záležitosti se týkající petici, na kterouž zprávu v zápětí následovala druhá, že něco podobného se vlastně už po delší dobu připravuje. Prioritních sporů v té záležitosti se arci nechci dotýkatí, nýbrž jen mimochodem uvéstí, že u veřejný rozhovor se dostaly otázky příbuzné u nás r. 1898, kdy jednak zřízena ve Vídni vývozní akademie jako učiliště rázu vysokoškolského, zároveň pak v Uhrách se přetřásal návrh na zřízení samostatné vysoké školy obchodní, a to vše jen vlastně souviselo s tehdejším opravdu mezinárodním ruchem pro reformy školství obchodního vůbec, jenž výrazu docházel na zvláštních mezinárodních kongresech. Jmenovaného roku uspořádána byla správním výborem Československé obchodní akademie z podnětu mladšího pokolení obchodnického zvláštní anketa, kteráž m. j. také se obírala návrhem na zařízení zvláštních doplňovacích kursů pro absolventy obchodních akademií.*) Ráz těch kursů byl naznačen v průvodní zprávě anketního dotazníku tak, že by »zahrnovaly vždy jen nevelký počet disciplin od vynikajících odborníků přednášených a měly by ten účel, poskytnouti vyšší míru rozhledu a vědění speciálního tém, kdož by chtěli v příslušných oborech dodělati se působnosti zvláště

*) Stenografický zápis o ní vydala Československá obchodní akademie tiskem.

vynikající«. Šlo tehdy dle dotčené zprávy zejména o trojí takový kurs: úvěrnický, vývozní a pojišťovatelský, ve kterých každém měl býti zahrnut jistý počet předmětů. Tak na př. v pojišťovatelském pojišťovací matematika, soukromé i veřejné právo asekurační, národohospodářská nauka a statistika pojišťování, účetnictví odborné a ústrojí služby pojišťovací. Pomýšlelo se na to, »aby byl styk učících s posluchači co nejintenzivnější, návod k s a m o s t a t n ý m p r a c í m všestranný a bezprostředný a tedy počet připuštěných obmezený«. Ano v posléz dotčeném směru přímo se ukazovalo na obdobu seminářův universitních. Sám neobíral jsem se otázkou tou jen jako spisovatel právě dovolané zprávy, nýbrž i v několika člancích časopiseckých,*) ve kterých jsem opatření vyličené uznával na ten čas pro naše potřeby za dostatečné, za důležitější však prohlásil »vše- možnou podporu nejnadanějších žvlů naší školsky vychované obchodnické mládeže, aby si mohla delším pobytem v sídlech vysoce vyvinuté tržby a praxí v tamních závodech zjednatí onen širší rozhled, který jí usnadní plodně využitkovati vědomostí školskou cestou nabytých«. Ano pro případ postátnění Československé obchodní akademie, o němž se počínalo pozdálí mluvíti, přimlouval jsem se tenkrát, aby k posléz řečeným účelům užila té části jmění svého, kterou by státu neodevzdala. Ještě r. 1899 kladl jsem předem důraz na racionální vybudování akademií a pak že sluší teprv pomýšleti na další krok. Zatím pak vybudování se uvedlo v proud opravou učebního zřízení obchodních akademií. A z nich také vyšel pak požadavek další. Vládní rada Dr. Řežábek ve výroční zprávě Československé obchodní akademie z r. 1900 vznesl přímo požadavek zřízení vysoké školy obchodní a také na sněm dostal se pak návrh podobný, jemuž se vyhovělo výzvou k vládě.

Požadavek obchodního vyučování na stupni vysokoškolském není už ani pro naše poměry třeba pokládati za neodůvodněný. Ve všech větvích velkopodnikatelské práce, výrobní i tržební, úlohy velkopodnikatelské rostou. Závody jednotlivé i společné mohutní a přibývající spletitost a intenzivnost mezinárodních obchodních styků způsobuje, že měrou stále rozhodnější podmíněn jest úspěch všeho podnikání netoliko zkušeností a kromobyčejným rozhledem, nýbrž také velkými mnohostrannými vědo- mostmi. Velké bankovní ústavy v rukou osobností, vyzbrojených národo- hospodářským rozhledem a schopností k účelně osnované podnikatelské

*) Články v »Hlasu Národa« z 3. července 1898 (Reforma výchování či jen školství obchodního?), 13. července 1898 (Vývozní akademie), 31. srpna 1898 (Po- vznesení výchovy obchodnické) a z 30. srpna 1899 (Na cestách k vysokému školství obchodnímu).

kombinaci, stávají se tvůrčími duchy a vůdci výrobního a obchodního zve- lebení. Nároky na odbornickou úroveň osobností řídicích, ano i pomocných se tedy stupňují. Proto všude, u všech národů vyspělých, objevil se po- slední dobou zároveň ruch, již také všude úspěchem provázený, jehož cílem jest vychovati po míře vysokoškolské výkvět dorostu obchodnického, aby byl na výši úkolů svých, aby nabytí pevného základu vědění k vůdčím úlohám v mohutném národohospodářském vlnobití přítomnosti. Nemusím na př. blíže ani vypisovati, co v této příčině během mála let bylo vytvořeno čilým počinem a hmotnými oběťmi obchodnictva v Německu, kamž na př. dnes z Uher státní podporou hojně se vysílají mladí lidé. Sama klasická země samorostlé ráznosti jednotlivcův, o které panuje ještě někdy názor, že vše stává na samopočin praktický, Sev. Amerika, uznala nutnost této cesty vychovací. Náš český obchod dosud má sice do vrcholu vzorů cizích daleko, také jsme tu proti samým Němcům zdejším ještě citelně pozadu — ale hýbe se přece, a nám je třeba záhy se připravit, má-li doháněcí naše snažení míti výsledek. A konečně jest to v dnešních našich kulturních po- měrech národních už požadavek neodbytný, abychom neměli jen vysokých škol dosavadního způsobu, nýbrž pro všeliké větve odborných studií prak- tických také nejvyšší učiliště odborná na úrovni vysokoškolské. Pozdravu- jeme s uspokojením skutečnost, že také z řad našeho obchodnictva vyšel hlas, volající po vysoké škole obchodní, třeba byl už poněkud předstižen událostmi, neboť nezřídka se právě v těch kruzích podceňuje hodnota a význam odborného školského vzdělání naproti praktickému výcviku, kdežto k úspěšnému nastoupení praxe v závodech velkého slohu, praxe nezbytně žádoucí a nutné, jen vysoká míra vědění a umění odborného jest nejbezpečnějším podkladem. Jen silné, vybrané osobnosti dovedou si ji zjednatí pouhým vzděláním samoučným.

Těžiště učebních osnov nynějších vysokých škol obchodních spočívá ovšem v pronikavém pěstování obecné techniky obchodní i speciálních technik spolu se vzděláním národohospodářským i právnickým ve spojení s utvrzením v cizích jazycích k nejvyšší míře zběhlosti a s doplněním vzdělání z různých oborů historického, zeměpisného i přírodovědeckého (technologického) vědění. Jsou-li takové školy v sídlech universit, poukazují se posluchači jejich v příčině národohospodářských, právnických i obecně vzdělávacích nauk zpravidla na ně. Vyučování na vlastní vysoké škole obchodní pak vůbec se neobmezuje na přednášky, ku kterým se částečně přibírají i vybraní praktikové pro výklady o speciálních větvích bankovníctví, velkoobchodu, pojišťování atd., nýbrž podstatnou jeho částí

jsou také praktika a cvičení v pracích samostatných po způsobu vědeckých seminářův universitních.

Přípravy pro jistý způsob vysokoškolského vyučování obchodního u nás, které, jak bylo řečeno, dospěly zatím již k dosti propracovaným plánům, vzešly bezprostředním počinem vlády samé, a to v přímé předmětné souvislosti s poslední opravou učebních osnov pro obchodní akademie. Příčina pak byla zkrátka tato. Dosavadní zkušební řád pro kandidáty učitelské na vyšších školách obchodních (akademiích) obsahuje předpisy pro dvě odborné skupiny učebních předmětů. Jednak pro tak řečené předměty obchodní («nauku obchodní«, účetnictví s korespondencí a kontorními pracemi, kupecké počty, národohospodářství a právo obchodní), jednak pro nauku o zboží a technologii, spolu se zeměpisem obchodním. Pro tuto druhou skupinu, vzhledem na obory její i zřízení našich studií vysokoškolských dosti neúčelně složenou, požaduje vysokoškolskou průpravu. Pro první, velmi obsáhlou skupinu požaduje na kandidátu pouze průkaz, že vychodil po absolvování nižší školy střední s prospěchem obchodní akademie a že na to po čtyři léta byl zaměstnán v obchodní praxi, jejíž ráz a úroveň ovšem není ani určitěji vymezena. Přes to, že pro kandidáty skupiny prvé doposud postačovalo absolvování obchodní akademie, tedy školy úrovně vyučovací na roveň postavené vyššímu oddělení škol středních, jsou mezi učiteli českých obchodních akademií z kruhů těchto někteří v každém směru výteční. Většinou také nebyla skutečnost, že formálně se nemohli prokázat tak řečeným akademickým vzděláním, na závadu úplně kolegiálního styku s ostatními členy učitelských sborů, kteří měli vzdělání vysokoškolské. Když však sama nová osnova učební zvýšila nároky na žactvo úpravou látky vyučovací, zavládla pochopitelně snaha, aby se za současného zúžení zkušebních skupin oboru obchodního zvýšily též požadavky na úroveň vědění budoucích učitelů, což zase vedlo k tomu, aby na kandidátech učitelství obchodních nauk příště se požadoval průkaz vysokoškolského vzdělání odborného. Za to měla se doba praxe obchodní snížit ze čtyř na dvě léta, ovšem však požadovati pak praxe kvalifikovanější, bankovní neb velkoobchodní. Tu tedy vězí vlastní podnět a počátek vládní akce. Měli se na kandidátech učitelského úřadu na obchodních akademiích v oborech obchodních požadovati průkaz vysokoškolského vzdělání odborného, bylo nezbytno, postarati se o příležitost k němu.

V Rakousku sice trvá již od r. 1898 vysokoškolské učiliště obchodní, vývozní akademie při obchodním museu vídeňském, podřízená ministeriu obchodu — leč směr školy té již v názvu vytčený nezdál se býti správe vy-

učovací zcela přiměřeným pro ty cíle, jež měla na zřeteli s hledišť zkušebního řádu pro učitele obchodních akademií, tak že i pro samy kandidáty učitelství na akademiích německých se ohlížela po jiném, novém a zvláštěním zařízení; tím spíše pak pro kandidáty učitelství na akademiích českých, neměli-li býti poukázáni jen na učiliště jinojazyčná.*)

Když vláda požádala vysoké školy v Praze a ve Vídni a také zkušební komise pro kandidáty učitelství na obchodních akademiích za dobrá zdání, výslovně vytknuvši hlediště právě udané: přípravu pro dotčené kandidáty, tu obě vysoké školy české v Praze, jak universita, tak vysoká škola technická, i česká zkušební komise, ač nebylo mezi nimi žádných úmluv a úrad, podaly přece návrhy v zásadě srovnalé, aby se k účelu naznačenému provedlo dvouleté vysokoškolské učení obchodní a to aby formálně bylo připojeno k vysoké škole technické, tak ovšem, aby při ní byly zřízeny profesury a docentury pro obory obchodní techniky, kdežto by posluchačům příslušným, pokud by právě měli na zřeteli přípravu pro zkoušku učitelskou, poslouchati bylo potřebné výklady národohospodářské a právnické na fakultě právnické, jisté pak předměty dějepisné, zeměpisné, po případě i obecně vzdělávací (literárně-historické a filosoficko-paedagogické) na fakultě filosofické. I bylo spolu probráno a udáno, pro které z takových přednášek by na obou řečených fakultách bylo třeba učiniti zvláštní systematická opatření. Již v tehdejších podání právnické fakulty české bylo zvláště poukázáno na důležitost toho, aby pro výklady z oboru techniky obchodní vedle profesorů a docentů z povolání vybírání byli pro speciální obory vynikající praktikové jako honorovaní docenti, kteří by každý zpravidla po jeden semestr o jedné až dvou hodinách v témdni konali výklady z oboru, ježž vynikající měrou odbornicky ovládají. Tak se měl styk s praxí při novém odborném učení udržeti a ono z ní přímo těžiti, jak také chtěla anketa naše domácí r. 1898.

Takto stály věci na počátku roku 1905. V únoru toho roku byly pak v užším komitétu, v němž kromě ministerského referenta zasedal ústřední inspektor obchodního školství a inspektor českých obchodních akademií, na základě elaborátu, ježž prve řečený byl vypracoval, sestaveny podrobné návrhy pro změnu zkušební osnovy i pro vysokoškolské učení. Obtíže tu vzešly dvojí, ježž pouze mimochodem budtež uvedeny. Jednak bylo úmyslem vládním zříditi vysokoškolské odbory jen na dvou místech, v Praze pro české kandidáty, ve Vídni pro německé. Leč nejenom nebylo plné shody

*) Nepomýšlela-li vláda na podobné zařízení také pro školy polské, vězela příčina prostě v tom, že existují polské obchodní akademie v Rakousku pouze dvě, z nichž jednu ostatně už dávno vydržuje stát.

o příslušném místě ve Vídni, ještě byl též vznešen z kruhů politických požadavek, aby pro německé kandidáty byla utvořena také stejná příležitost v Praze, kdež žádáno přičlenění nikoliv k německé vysoké škole technické, nýbrž k německé universitě. Pokud běží o české učení, nebylo ani o přičlenění k vysoké škole technické žádného sporu a mohlo se toliko jednat o větší neb menší míru soustředění celého příslušného učení při této vysoké škole technické, jejíž sbor profesorský ovšem si přál, aby byly výklady celého obchodnického oddělení soustředěny tam, tedy i takové, jež dle návrhů university a zkušební komise i původních úmyslů vládních měly a mohly býti obstarávány při obou zmíněných fakultách.

Návrhy užšího komitétu byly pak ještě během léta 1905 předloženy odbornické anketě, kteráž se konala v ministeriu kultu a vyučování za dosti četné účasti českých expertův. Tam byly z různých stran znovu probrány podrobné návrhy i pro zkušební řád i pro předměty, které mají tvořiti učební osnovu pro vysokoškolskou přípravu kandidátů. Při mnohých odchylkách v jednotlivostech zůstal nedotknut celkový ráz, jak byl výše vytčen. Pokud pak jde o nás, nebyl také nikterak dotčen záměr, aby zůstala česká vysoká škola technická formálním střediskem nové větve vysokoškolského vyučování. Ano, již se i nezávazně hovořilo o některých osobnostech, na jejichž povolání by slušelo pomýšletí.

Výsledky ministerské ankety byly pak zase oznámeny oběma pražským vysokým školám k definitivnímu podání návrhů prováděcích po stránce osnovné (nikoliv arci již také osobní). V návrzích panoval tentokráte i v podrobnostech úplný souhlas, anť byly některé osobnosti zúčastněny v poradách na obou stranách. Ježto zatím na vysoké škole technické byl zaveden kurs pojišťovatelský a zřízení oddělení zemědělského při ní, k němuž přípravy byly valně pokročily, tak jako tak vyžadovalo rozmnožení přednášek z oboru národohospodářského i právního, bylo možno ještě větší měrou než v původních návrzích počítati s tím, že také výklady z těchto oborů pro posluchače obchodního oddělení budou moci býti obstarávány na ústavě samém. Má se však ovšem na všechn případ posluchačům dotčeným zůstaviti volnost, chtějí-li ty které výklady poslouchati zde či na universitě, protože by tím se zabezpečila větší možnost výběru.

Jest asi dosti na jev, proč se v našich kruzích od prvopočátku trvalo na včlánkování obchodního učení do organismu české vysoké školy technické. I kdybychom na krásně mohli očekávat, že také kandidáti učitelství na nižších školách obchodních budou někdy vyhledávati vysokoškolského poučení, přece by bylo naprosto vyloučeno všecko pomýšlení, že by celé

to oddělení našlo pravidelně i jen tolik posluchačů, kolik je prstů na obou rukou, kdyby mělo se počítati pouze na takové posluchačstvo. Sama sebou se tu tedy podává myšlenka, že se má zřízením vysokoškolského vyučování obchodního zároveň sloužiti účelům jiným. Nejprve zajisté všem takovým absolventům obchodních akademií, kteří by chtěli své odborné vzdělání dále zdokonaliti a prohloubiti. Bude-li při vysoké škole technické obchodní oddělení, nemůže býti závady zásadní proti připuštění jejich za řádné posluchače vysoké školy technické, prokázali-li se absolutoriem obchodní akademie. Pro ně by zatím ani nebylo žádného předpisu o předmětech, které mají poslouchati a jakým minimálním rozsahem, jak bude samozřejmě předepsáno pro kandidáty učitelství mezi podmínkami připuštění ke zkoušce. Avšak dá se dobře již nyní tušiti, jaký běh věc vezme. Časem dojde zcela přirozeně k provedení zvláštních diplomových zkoušek, jimž se podrobí budou míti na vůli ti, kteří budou státi o formální průkaz svého vysokoškolského vzdělání obchodnického ať již pro potřeby jakékoliv. Pak arci také bude i kandidátům diplomových zkoušek předepsáno poslouchání jistých předmětů i po případě určitý pořad toho poslouchání. Tak si aspoň další průběh pro budoucnost představuji a nepochybně budou potom s organizací takovou spojeny i některé doplňky učebné osnovy celé.

Konečně však — a to jest vlastní, rozhodující důvod přivtělení k vysoké škole technické — má býti též posluchačům jejím dána možnost osvojití si vyšší míru obchodnického vědění; neboť, jak dobře víme, o úspěchu podnikatelském na kterémkoli poli výrobní techniky nerozhoduje dnes sebe větší výrobnětechnické vědění, nýbrž stejně nutno jest komerční. Jest asi na snadě, že bude bývalý obchodní akademik pro vyučování komerční na vysoké škole důkladněji a všestranněji připraven než posluchač techniky, neboť onen již se ve všech základech obchodních nauk dobře vyzná a samozřejmě také budou normální výklady vysokoškolské dotčené základy již předpokládat. Za to posluchač techniky bude neb může již míti vyšší vzdělání mathematické, a pokud by šlo o účetnictví a kontrolní práce, nebude spojeno s obtížemi ponechati na vysoké škole technické dále ještě zvláštní elementárnější přednášky po způsobu dosavadním, které by spolu sloužily za průpravu k systemisovaným výkladům úrovně vyšší, bezprostředně přístupným těm, kdož si přinesli přípravu z obchodní akademie.

Do takových cílův a podrobností se ovšem přípravy vládní dosud nepouštěly. Způsob a rozsah jejich byl dán vlastním původním podnětem, jenž, jak jsme viděli, souvisel s opravou řádu zkušebního. Leč to také nikterak nevadí. Jádro vysokého učení obchodnického bude dáno a vybudováno

vání některých podrobností ve směru širších potřeb, a to i zvláštních českých, provede se účelněji, když nebude třeba hned zřepdu všechny předvídat. Také po stránce finanční bude to postup mnohem snazší.

Nyní by šlo pouze o to, aby záměr vládní se brzy provedl. Máť výhodu, že nepovstal jako nějaký tak řečený národnostní požadavek, vznikl jako důsledek normálního rozvoje školství obchodního, jako pouhý požadavek správy vyučovací, a nemá tedy žádného úskalí, na jakáz narážejí podobné požadavky v horkém ovzduší parlamentů. Také jest — jak netřeba doličovat — pouhé přičlenění nového odvětví studijního k vysoké škole již trvající z formálních příčin věci nepoměrně snazší než zřízení z brusů nové vysoké školy. Musí tedy býti zůstaveno politickému taktu českých stran v nynější i v budoucí ústřední sněmovně, jak zařídí své chování, aby urychlení kulturního záměru, o nějž jde v přítomném případě, spíše posloužily, než ublížily. I kladí bych důraz na to, aby se zatím též prostě přijal rozsah nového vysokoškolského učení obchodního, jak byl s hlediště vlastního účelu vymezen. Otázka výběru veskrz vhodných sil učebných nesmí se náhlým vytčením příliš rozsáhlého úkolu znesnadniti. Jest třeba dáti příležitost, aby se vyvinuly. Pokud jde o rozsah nyní zamýšlený, nepřijdeme bohdá do rozpaků.

Konečně zasluhuje povšimnutí, že také spolu s dozráváním projektu nového vysokoškolského učení obchodního dochází splnění přání, které před osmi lety bylo u příležitosti ankety naší pražské obchodní akademie ponejprv blíže naznačeno. Národohospodářský ústav, který má a bude pečovat o příležitosti k rozvoji podnikatelských vlastností v prostředích velkého obchodního ruchu, již jest zřízen. Tak se doplňují soustavně články vlastního vyvrcholení naší obchodnické výchovy. Bylo by ještě v té spojitosti nyní rázněji se ujmouti plánu jiného, který koncem roku 1902 vzešel z úřad, jež jsem měl se zástupci literárního odboru »Merkuru«. Bylať tehdy »Merkurem« vypsána soutěž na spis o hospodářství národním a na monografické práce z oboru obchodní techniky. Podařilo se mi tenkrát příkloniti správu vyučovací k ochotnému pokynu, že bude monografie podobné peněžně podporovati jakožto pomůcky vzdělání obchodnického se zřetelem na užitek z nich i školství obchodnímu kynoucí. Nebudu opakovati, co jsem z podnětu toho v článku »Technika obchodová« tehdy v »Hlasu Národa« pověděl. Vyzvání veřejné, jež bylo »Merkuru« opravdu ke cti, z příčin jím nezaviněných dosud nemělo očekávaného ovoce. Byl by nyní čas, podnět tehdejší obnoviti. Národohospodářský ústav s rozmyslem, jak soudím, dobrým vyloučil z působnosti své zásadně činnost publikační. Mámeť

pro ni instituci dosti. Obnovením tehdejšího záměru dosáhlo by se účelně sečlánkované součinnosti, které jest v našich poměrech všude nadmíru třeba.

Národní hospodářství na školách obchodních.

Zpráva IX. kongresu pro záležitosti vzdělání obchodního ve Vídni v září r. 1910.
(Obzor národohospodářský, Praha 1910.)

Kdyby bylo obecně uznáno, že se má národní hospodářství pěstovati na všech třech stupních školství obchodního jako samostatný učební předmět, bylo by jen vyšetřiti, co z oboru jeho látky učebné na každém stupni má se probírat i jakým způsobem toto vyučování prováděti. Ani pak by otázka nebyla jen tak lehkou, ježto na každém stupni sluší přihlížeti k chápavosti žáků, podmíněné věkem a nabytou přípravou, k povolání, pro něž ta která škola má býti průpravou, konečně také k času danému. Zatím však ani ještě nejde o otázky, co a jak, nýbrž o otázku, zda, a to rovněž se zřetelem na hlediska právě vytčená.

Rozhlédneme-li se po jiných větvích odborného školství, narazíme na skutečnost nápadnou, že ony též problém neřeší způsobem stejným. V Rakousku na př. nalezlo v oboru průmyslového školství národní hospodářství jako vyučovací předmět místo pouze na stupni vysokoškolském, na vysokých školách technických; na středním stupni se nepěstuje, arcí také obchodní stránka živnosti těší se péči dost skrovné. Naproti tomu bylo národní hospodářství v oboru škol zemědělsko-lesnických zavedeno už na stupni středním. Rovněž tak v oboru škol obchodních. Ovšem byla s počátku míra i rozsah pěstování národního hospodářství na obchodních akademiích našich nestejna. Sám počal jsem svou učitelskou dráhu na Československé obchodní akademii v Praze, kdež pro politické hospodářství bylo po dvou hodinách v tém dni vyměřeno v obou ročnících. Arcí se od něho očekávalo, že se v něm rozličná zařízení a ústavy náležitě proberou i po stránce techniky obchodní, což dnes bez nejmenší námítky řadíme pod úkoly tak řečené nauky obchodní. Dřívější nepřesnost ve vzájemném ohraničení obou právě uvedených předmětů jest v nynějších rakouských osnovách vyučovacích překonána. Věřu, že ku prospěchu vyučování. A dojdeme-li také u nás z přítomných zárodků dříve či později k dokonalemu vybudování vysokých škol obchodních, zjedná si tam též duch dělby práce platnost zásadním lišením výkladův i učebných sil obou těchto předmětů, byť i k sobě navzájem stály v poměru nauk pomocných.

V povaze odborné školy už spočívá, že nemají všechny její předměty učebně stejně úzký a bezprostředný vztah k učebnému cíli odbornému. Na každé najdeme zpravidla skupinu předmětů, které mají k povolání, pro něž ta škola vychovává, vztah nejbližší a nejpřímější. V našem případě to platí o skupině vlastních předmětů obchodních, tedy o nauce obchodní, kteráž podává všeobecné učení o technice obchodní, pak o kupeckých počtech, účetnictví a korespondenci, už ne bezvýhradně o nauce o zboží. Tyto předměty tvoří učebnou látku s hlediště odborného nutnou, pojmově a prakticky podstatnou pro každé obchodní učeliště, ony slouží každému bez rozdílu stupně za páteř, která celou budovu vyučovací podpírá; tvoří zkrátka nauky kmenové.

Rozdíly stupňů docházejí tu výrazu toliko v objemu, jakým se příslušná látka učebně vykládá, a v míře důkladnosti, jakou se to činí.

Jiné předměty mohou k tomuto kmenovému učení se pojíti jako nauky průpravné, jakou jest příkladně algebra pro kupecké počty, anebo jako pomůcky k důkladnějšímu pojetí některé stránky učení kmenového, kteroužto službu konají technologické výklady nauce o zboží. Nebo může býti jejich účelem, aby žák svým časem byl s to hmotného vědění odborného lépe zužitkovati, což jest úlohou cizích jazyků, aspoň pokud běží o praktickou stránku jejich studia. Po případě arci může poměr k naukám kmenovým býti dosti volný, jak tomu jest u předmětů, které na odborných školách nižších stupňů slouží upevnění obecněškolského vzdělání, na vyšších pak zvelebení tak řeč. vzdělání všeobecného.

To všecko ale jest jen jednou stránkou věci. Jiná spočívá v tom, že jsou učebně předměty, jejichž poměr k potřebám budoucího povolání žáků neurčuje již látka jejich sama, nýbrž teprv stupeň té které školy.

Vyložme si to příkladem. Znátí cizí jazyky může býti užitečno každému člověku, průměrem pak obchodníku více než jiným. Zpravidla však znalost cizích řečí nebude náležitě k nezbytné přípravě malého obchodníka a nebude tedy ani místa vyžadovati v učebné osnově škol, které jsou určeny pro vypěstování takovýchto obchodníků, leda jde-li o pásy pohraničné a pod. Již při obchodní škole středního stupně má se to s potřebou a hodnotou znalosti cizích jazyků průměrně jinak. Ona není žákům jen prostředkem k lepšímu úspěchu v povolání, nýbrž stává se nezbytnou výzbrojí pro určitá odvětví obchodu nebo pro jisté úlohy v působnosti určitých druhů obchodních závodů. Na odborné škole vysoké dosahuje pak užitek znalosti jazyků míry nejvyšší. Vždyť ona připravuje pro povolání, jejichž mezinárodní styky a spoje zavádávají průřezné pod-

něty k jednání cizími jazyky. Na vysoké škole obchodní dosahuje znalost cizích jazyků plné platnosti vědění kmenového.

Docela podobně se to má s postavením vědy národohospodářské.

Arci nesmí se přehlížeti, že bez jistého hospodářského poučování a odůvodňování se neobejde ani obchodní škola stupně nejnižšího. Zcela přirozeně. Jeť obchod důležitou větví hospodářského života a odborné vyučování obchodní obírá se technikou obchodování, praktikovanou ve všelikém výdělkovém hospodářství, v tržbě pak vždy způsobem nejvyšším. Zvláštnosti této obchodní techniky dají se pochopiti jen z hospodářských účelností.

Leč tu právě sluší zcela určitě lišiti sebe prostší, ale soustavný výklad národohospodářské vědy od takových poučení, která v mezích jiných školních předmětů učebných líčí jisté skutečnosti národohospodářsky závažné, jakož se činí na př. v dějepisu nebo zeměpisu, anebo vysvětlují a odůvodňují některou část z obsahu jejich, jako na př. v nauce obchodní nebo kupeckých počtech. Jeť na bílé dni, že v odstavcích o penězích, bankách, trzích a bursách, veřejných skladištích, clech, dopravném a j. p. učitel obchodní nauky neobmezí se pedantsky na pouhý výklad s hlediště obchodní techniky, nýbrž neopomene platně pomoci k žádoucímu pochopení objasněním hospodářské stránky všech dotčených jevův a zařízení.

Národní hospodářství (politická ekonomie) jako zvláštní předmět učebný jest v části své theoretické věci dost abstraktní, jejíž řádné ponětí vyžaduje dostatečné jasnosti o methodických předpokladech pouček. Bez ní jest aplikace pouček na skutečnosti životní zhora nemožnou. V části praktické stává se však bez příslušné znalosti theorie a dějin hospodářských (arci též správy veřejné) snůškou planých povšechností nebo nástrojem zájmů výlučných.

O tyto nesnáze rozbíjí se také to, co se někdy doporučí neb provéstí míní pod vábivým heslem »popularisace národohospodářského vědění«, pokud se heslem tímto vyrozumívá zavedení národního hospodářství jako předmětu vyučovacího do nižšího školství vůbec, ano i do škol obecných. Nepraví se tím, že by nebylo žádoucí, aby již i v obecné škole se zabezpečila jistá jednoduchá základní poučení k pochopení dnešních řádů společenských a hospodářského života nynějšího. V rázu a sestavení učebné a četbové látky našich škol obecných, i měšťanské k nim počítajíc, ještě venkoncem jsou patrný stopy doby, ve které váha a hodnota tak řečených věd duchových ani zdáli nedosahovala významu a platnosti přírodních. Nějaká náprava jednostranností odtud vzešlých bude nezbytna. Rostoucí

význam hospodářského života sám k ní donutí. Politická ekonomie však přes to sotva kdy se stane učebním předmětem obecné neb měšťanské školy o sebe větším počtu tříd.

Jest tedy také při nižších školách obchodních, i při takových, které svým žákům, hledíc k jejich předchozímu vzdělání a k době vyučovací, poskytnouti mohou a chtějí dokonalejší průpravy pro povolání maloobchodnické, každým způsobem správně spokojiti se poučováním o skutečnostech hospodářsky významných a jednoduchými národohospodářskými vysvětlivkami v mezích jiných předmětů. Za všech okolností zůstává při nich poučení o technice obchodní, kteráž sama zde beztoho ještě jen skrovnou měrou se dá poskytnouti, rozhodujícím, národohospodářské poučení toliko příležitostným. Vypočítávají-li soukromé školy o jednorocním běhu mezi svými učebními předměty také národní hospodářství, není to ničím jiným než prostředkem nevybíravé reklamy.

Kdyby se ovšem jednou podařilo vpraviti nejnaléhavější poučení k pochopení platného řádu společenského a také o technice obchodu v podobě čítankových článků podle určité osnovné myšlenky již do různých stupňů obecné a měšťanské školy, pak by byly zjednány příznivější základy spolu pro úpravu příslušné učební látky nižších obchodních škol.

Obraceje se nyní ke střední škole obchodní, mám na zřeteli typ její podstatně již vyspělý a zralý, který byl zaveden u nás asi před deseti lety novou učebnou osnovou našich obchodních akademií čtyřtřídních. Vším důvodem vložena tu tak řečená nauka obchodní hned na začátek čtyřtřídního běhu, národní hospodářství až do posledního ročníku. Nauka obchodní, jsouc základním učením soukromohospodářským a obchodotechnickým, má zde nutně a správně úlohu předmětu úvodního, který slouží účelu školy nejbezprostředněji. Vykládajíc — a to za nynějšího stavu nikoliv jen tak povrchně — kterak si vede soukromý podnik v soustavě hospodářství obchodového a jaké prostředky a zařízení jemu v organizovaném hospodářství národním slouží, nalézá spolu hojně příležitostí a podnětů k národohospodářským objasněním a odůvodněním. Zároveň předvádí již od počátku obchodní dějepis a zeměpis — kteréž by podle úkolu, jež jim učební osnovy vymezují, měly u nás správněji se zváti hospodářským dějepisem a zeměpisem — veliké množství skutečností hospodářských. V dějepisem sezná se při tom vznik nynějšího hospodářství národního, v zeměpise vyjeví se konkrétně vzájemné podmíněnosti národohospodářské a světohospodářské, založené na přírodě i kultuře. I kupecké počty a politická arithmetika vyžadují patrně jistého vyjasnění soukromo-

hospodářských a sociálnohospodářských účelů, o jejichž opatření tu běží, a bez něho by nebylo snadno chápati počtářské jejich úkoly a postupy. Též technologické poučování, ať už se podává v nauce obchodní neb samostatně, vždy zároveň se dotýká hospodářsky závažných skutečností, zvláště kde se pouští do otázek výrobních nákladů. Jak ze všeho patrně, není mezi nynějšími druhy odborných škol téhož stupně ani jediného, který by cestou za svým cílem podával stejně hojně poučení o hospodářských skutečnostech, poměrech, zařízeních a vývoji.

A tak by se už s hlediště důsledného vyvršení — tedy ještě beze všeho zřetele na účely zvláštních povolání — pocívalo jako mezera, kdyby toto bohatství konkrétního vědění zůstalo pouhým komolem nenacházejíc vyvršení v nauce generalisující, jejíž účelem a podstatou jest umožniti ovládnutí bohaté podrobné látky pomocí povšechných pouček. V našem případě bude možno od ní očekávati, že v jasných přehledech z probrané látky dějepisné ukáže obdoby a pravidelnosti, které se u různých národů objevují ve tvarech hospodářského života a jejich proměnách tvoříce vývojové stupně v základních rysech totožné, zevrubněji popíše typické úkazy a pochody hospodářského života na kolejích nynějších společenských řádů probíhajícího a při tom spolu podá objektivná vodítka pro ocenění těchto řádů se zřetelem na veliké spory, jež dobou naší hýbají. K tomu by se účelně přidružily základy hospodářské politiky, arci pečlivě upevněné naproti nebezpečím změlčení, jaké přinášejí jednostrannosti politikaření stavovského; konečně nástin novověkého bernictví a dluhů veřejných.

Dalo by se ovšem namítnouti, že by bylo didakticky správnější, aby výklad hospodářské theorie předcházel hospodářsko-historická a jiná zde uvedená poučení hospodářského obsahu, ježto přece tato se podávají jen pomocí hospodářských pojmů a tak tedy již jistě theoretické vědomosti předpokládají. S hlediště vyučovacích účelů, o něž nám tu běží, má se to však s hospodářskými pojmy — tedy s označením typických jevů, vztahů a souvislostí hospodářských — přece jen jinak nežli příkladně se základními pojmy lučby. Jsouť pojmy hospodářské obecně užívané symboly pro konkrétní jevy životní, denně lidem na očích stojící, jsou výrazy, které v obyčejném životě sice nejsou užívány v té určitosti a v tom jednotném významu, jenž jest nevyhnutelnou podmínkou vědeckého pojetí, leč přece právě u národů hospodářsky vyspělejších užívají se ve významu, na který vědecké formule nebyly bez vlivu. Není tedy důvodu spatřovati v tom něco didakticky povážlivého, kladou-li se základy vědy národohospodářské teprve na konec středoškolského vyučování obchodního, když se jim tedy

předesílá všecko dotčené rozmanité poučení o hospodářských konkrétnostech. Tím způsobem pak obchodní akademik v Rakousku aspoň v jednom směru přináší si pro politickou ekonomii tak obsáhlé vědění přípravné, jaké mu každý právník může záviděti. Vezmeme-li pak ještě v úvahu vyšší duševní zralost, kteréž žák zatím dosáhl a která znamená zvýšenou schopnost chápací pro nezbytně abstraktní ráz jistých částí řečené nauky, pochopíme didakticky neocenitelnou výhodu, že za takového stavu věci učitel politického hospodářství nemá vlastně zapotřebí sám mnoho »přednáseti«. Žákům sběhlým v nauce obchodní a hospodářském dějepisu i zeměpisu nebude nesnadno, aby čilou spoluprací s učitelem methodicky zasahujícím sami si poučky vyvinovali. Pro učitele není to práce lehčí, než obvyklé přednášení, ale radostná, protože se plodnost její na žácích brzo postřehne.

To vše přináší však výhodu, že odchovancům střední školy obchodní, kteří přece již určeni jsou pro důležitější postavení v novověkém životě hospodářském, podán jest orientující názor na povahu hospodářského procesu na základech platných řádů společenských a rukojeť k objektivnímu hodnocení jejich, tím pak spolu pevná opora proti nebezpečím samouctví sobě samému ponechaného každému, který cítí chuť a schopnost k samostatnému hlubšímu pronikání do spletitějších národohospodářských úkolů. Podávají-li výklady o základech politické ekonomie, které na obchodní škole střední předcházející a hojně podávaná konkrétní poučení hospodářská soustavně vyvršují, ještě tuto možnost, pak docílí se plodný účel vedlejší, jenž sahá daleko přes obor návodův obchodnický zužitkovaných.

Přistupujeme k úvaze o postavení politické ekonomie na vysoké škole obchodní.

Zakladatelé prvních obchodních akademií, z nichž není asi mnoho již na živu, sotva tušili, že za necelých padesát let nebude tento typ obchodní školy již za dostatečný pokládán za přípravu pro určité úkoly obchodu, a že noví mužové jejich druhu vystoupí se snahami o vyšší druh školy odborné, kteráž vzhledem k svému účelu, prostředkům i způsobům práce domáhati se bude rovnocennosti se staršími vysokými školami odbornými, ano s vysokými školami vůbec. A tento rys doby, zjevně pronikající názor o nezbytnosti odborné průpravy jen velikým nárokům vyhovující, není obmezen na náš starý svět, v němž školní vysvědčení přece jen mají dosud více váhy. I přes Oceán, z vlasti samorostlé obchodnické čilosti a směle podnikavosti, dolehla k nám závažná slova o hodnotě hlubšího vzdělání

pro ty, kteří mají býti povoláni státi v čele velikým novověkým závodům a spoluúčinkovati při hospodářsko-politických úkolech.

Také z řad odchovanců středních hospodářských škol, jakož zajisté i z počtu těch, kteří ani neprodělali spořádané školské vzdělání odborné, vzešli tržbě a obchodu statní vůdci na cestách nových, vytvořili mohutné podniky, závažně zasáhli do života hospodářského. Není důvodu k obavám, že by takové osobnosti budoucně už nepovstávaly. Žádný druh školy nemůže je učiniti zbytečnými, žádný umělým chovem geniální svéráznost nahraditi. Ani vysoká škola obchodní. Není také žádné specifické školy pro nastávající miliardáře. Ale ovšem zakládá se hospodárny rys všeho dobrého školství odborného na tom, že ono methodicky zpracuje nahromaděné výsledky zkušenosti mnohých osob a dob, aby ušetřilo lidem stále nové vyčerpávání se v tápavé empirii, která tak často s cílem se mine, často pak ho dosáhne jen za těžký výučný plat neúspěchů počátečných.

Důležité přeměny života hospodářského samy vyvolaly vysokou školu obchodní. Proto jest národnímu hospodářství na ní přisouzena úloha tak závažná. Pohlédneme se, vzhledem k jakým účelům.

Všickni víme, jak na mnohých polích průmyslu, peněžnictví, obchodu zbožím a dopravy panuje tendence po vzrůstání závodů, ať už nic nedíme o kartelích a příbuzných útvech. Před našima očima vznikly a vznikají podniky a svazy podniků, kteréž svými rozměry, vlivy od nich na jiné větve podnikání vycházejícími i počtem existencí na jejich osudech závislým nezřídka působivají na celé hospodářství národní účinkem pronikavým. Samo obchodní řízení takových závodů, má-li soukromohospodářsky uspokojiti, činí veliké nároky na odbornou zdatnost a stále čilou a správnou orientaci po velikých oborech hospodářských poměrů. Leč právě u mnohých zjevů novověkých velkozávodů — a to nikoliv pouze u takových, pro které na slovo vzatý rakouský theoretik zavedl název »veřejného podniku« — výše zisku nebývá jedinou vůdčí hvězdou jejich správců, nebývá výlučnou pružinou jejich ctižádosti. Velikost závodu o sobě, ať je předmět podnikání jakýkoliv, plodí cit odpovědnosti, sahající daleko přes meze valných hromad akcionářstva, a veřejné mínění o to pečuje, aby její u správců takových závodů udrželo svěžím. Není v tom směru rozdílu, jde-li o závody v zemi domácí či o zakládání podniků neb jiné ukládání kapitálů v cizině. Už dávno neplatí věta, že se v takových věcech přenechati má volnost výdělečnému smyslu soukromému a že se tím spolu zabezpečí nejlepší výsledek pro domácí hospodářství národní. I kapitál, jenž jde ze země, má počtářskou prozíravostí prospěchům vlasti sloužit. Velké zahra-

niční zápůjčky poskytují se za jistých podmínek zabezpečujících odbytu určitým výrobkům země věřitelské v zemi dlužnické. Dychtění po soukromohospodářských prospěších spojuje se měrou stále větší s národohospodářskou odpovědností. Vítězně postupující veřejné mínění nechce v rozsáhlých oborech hospodářského života strpěti žádných trvalých rozporů mezi soukromými prospěchy a důležitostmi veřejnými.

To jest jeden zdroj dnešní poptávky po osobách, kteréž by byly měrou stejně vysokou vzdělány národohospodářsky jako obchodnický, poptávky, jejíž ukojení nelze prostě zůstaviti náhodám, které ovládají samočinný vzestup silných individualit. Nemíní se arci nikterak, že by každý, kdo vychodil s výsledkem sebe skvělejším vysokou školu obchodní, už tou skutečností samou stal se způsobilým býti vůdčím duchem velezávodů, zaujmouti bezprostředně nějaké maršálské místo v armádě národohospodářské. Žádný druh školy nedá se vymysleti, který by jim ušetřil nutnosti projíti také školou praxe. Ale to ať lze aspoň o nich říci, když školu opouštějí, co říkal starý Napoleon o svých granátnících, že každý z nich si maršálskou hůlku nese v tornistru.

Když se za našich časů rozhoduje o založení nového závodu neb rozšíření trvajících, o volbě prostředků výrobních, o koupi neb prodeji ve velkém, mají-li se stanoviti podmínky uložení kapitálového do cizích zemí nebo způsobiti rozšíření odbytu do nich, jest třeba pro všeliký takový případ ovládati běžně veliký materiál technických, hospodářských a hospodářskopolitických skutečností, a k tomu jest nevyhnutelná způsobilost ke kritickému zkoumání spolehlivosti této látky. Touž měrou, jakou extensivně i intensivně přibývá vzájemných závislostí a podmíněností v domácím hospodářství národním i ve světovém, stoupá také význam hospodářské služby pozorovací a zpravodajské, odbornicky obstarávané, aby bylo každému, komu na tom záleží, možno stopovati pohyb zboží a cen, nálady a tendence trhův a burs, představit si nabídky a potřeby přítomné i ty, jež v určité budoucí lhůtě se dají očekávati, budovati si správné předpovědi. I podmínky dovozu a odbytu, změny ve clech a dopravních sazbách a mnohé jiné žádá si pravidelného stopování, spolehlivého a přístupného záznamu. Na značnou část této nadmíru rozvětvené služby, ve své bohatosti a pravidelnosti mohutné, stačí dobří rutinieři, nikoliv k jejím největším a nejjemnějším úlohám. Ať si pak již spočívá na soukromém počínu a upravení, nebo více méně na veřejnoprávní úpravě a úřadě veřejném, tato velkolepá národohospodářská služba pozorovací a zpravodajská není méně příznačnou pro přítomnost nežli její protějšek — přírodozpytná. Kdo

se odváží říci, která z nich jest mohutnější? Obojí jest rozestřena ohromnou sítí po zeměkouli. Kdežto však přírodozpytná má výhodu, že užívá přesně měřících ano i automaticky zaznamenávajících nástrojů, takže k dohledu zkoumacímu postačí zjistiti správnou podstatu a výkon přístroje, zakládá se zaznamenávání hospodářských skutečností na pozorováních lidskou inteligencí řízených, kteréž nemají vždy na snadě události snadno přehledné nebo dokonce jen mechanický zápas připouštějící. I tak nezřídka předpokládá již opatření původních zpráv vynikající inteligenci, a neméně kontrola jejich, ježto jest dobře známo, že zpravodajství soukromé nebývá vždy prosto zabarvení účinkem zvláštních záměrů soukromých, které strojenou nestranností dovedně umí zastírat. S druhé strany není však též opatřování takové látky spolehlivé a její kontroly ani zužitkování její k hospodářským dispozicím a předpovědím věcí pouhých národohospodářských učenců. Předpokládá obchodnické praktiky s dokonalým národohospodářským rozhledem.

Zbývá však ještě třetí obor praktické působnosti, pro kterou předpoklad právě uvedený — spojení vynikající zdatnosti v technice obchodní s vysokým vzděláním národohospodářským — nabývá stále většího významu. Míním spolupracovníctví na hospodářskopolitických úlohách v zákonodárství a veřejné správě, zejména také v oboru zahraniční hospodářské politiky, neméně též spolupracovníctví při národohospodářsky závažných úlohách ve veřejných zastupitelstvech zájmových a volných odborných svazech. Naprosto se nezamýšlí, že by mužové správy veřejné, vzdělání na universitách ve vědách právních a státních, měli neb mohli býti vyloučeni neb postupně vytlačeni praktiky obchodními, kteří by nabyli rovnocenného národohospodářského vzdělání. Leč s druhé strany sotva by se daly udržeti poměry, ve kterých vysoká inteligence obchodnická spojená s neméně značnou národohospodářskou sloužila toliko za vítaný znalecký materiál pro ankety a poradní sbory. Právě ve státech s mocným hospodářským rozmachem a nikoli již pouze v takových, kde vstup do vůdčích míst veřejné správy je méně závislým na průkazech formálních, nabývá živelných praktiků s velikým rozhledem národohospodářským a silou počínu rostoucí vliv na běh událostí veřejných.

Jen mimochodem budiž ostatně připomenuto, že obchodní vzdělání, přirovnáme-li je k sourodým stupňům vzdělání odborného pro jednotlivé větve výroby (zemědělství, průmyslu), vyniká vyšší měrou povšečnosti, neboť ono poskytuje to, čeho jest třeba k obchodnímu řízení podniků všelikého druhu, a zkušenost učí, že ono se přizpůsobuje zvláštním potřebám

jednotlivých větví výroby lehčeji, nežli naopak inteligence výlučně v technice výrobní vyškolené vpravují se v požadavky komerční.

Bylo tedy úplně ve shodě s cíli a potřebami doby, když za posledního pokolení, a to skoro všude z počínů praktiků, vůdčích duchů světa obchodního, povstala učiliště, pomocí kterých má se dosíci odborného vzdělání obchodního nad míru obvyklou, spojeného s takovým vyškolením v národním hospodářství a ovšem i v právu správním, které by nic nezadalo vědeckým měřítkům universit. V tomto účelném splynutí obou živelů spočívá, trvám, pravá podstata vysoké školy obchodní, důvod její oprávněnosti, jádro její úlohy a hodnota jejího poslání.

Z toho, co právě řečeno, lehké jest vyvoditi důsledky pro způsob pěstování vědy národohospodářské na vysoké škole obchodní.

Maje na zřeteli mladé vysoké školy obchodní v Německu, rozhovořil se před nedávnem profesor G u s t a v C o h n o nových vysokých školách, »ve kterých netoliko se klade větší důraz na hospodářství národní, než dosud bylo obvyklo, nýbrž kde ono nalezlo rozsáhlejšího zastoupení a vyššího významu nežli na universitách, významu aspoň poměrně většího, než by o sobě vyplýval z povahy vysoké školy obchodní nebo sociálněvědecké akademie. Tam snáší se k vyvýšení politické ekonomie plnými rukama, co jí nepopřávají studijní předpisy vydané pro university«. A pravili řečený na slovo vzatý učenec dále, že není vyloučeno a nepochybně během času stále méně bude vzácné, že by mužové praxe byli podobnou měrou vědecky vyzbrojeni jako badatelé a učitelé vědy z povolání — tedy vyjadřuje vlastně to, k čemu vysoké školy obchodní v příčině národohospodářské vědy směřují, byť neměly předem na zřeteli vyškolení badatelské, nýbrž zužitkování praktické. Je-li zde či onde škola obchodní silami a prostředky učebnými pro národní hospodářství dokonaleji vypravena než universita, jest to velikou výhodou pro její působnost. Leč sluší přece dříve na něco jiného důraz položit: na vědecké měřítko, jak z povahy universit plyne, a to neznamena jen určitou úroveň při pěstování vědy, která předpokládá práci methodicky dokonalou, nýbrž také stejnou svobodu badání a učení.

Samozřejmě jest nevyhnutelno zabezpečiti vyučovací osnovou i jmenovacími dekrety pravidelné konání jistých všeobecných kolegií a po případě i speciálních, o určitých předmětech odbornému účelu zvláště blízkých. To vyplývá z odborného cíle vysoké školy, netoliko této, nýbrž každé — i naše university nečiní zde výjimky, neboť i ony ukládají kandidátům veřejné služby slyšení určité přednášky a zabezpečují jejich konání.

Péče o zabezpečení přednášek, které bezvýhradně musí se konati, o sobě již povede výběr na muže, kteří se v dotčených oborech vědy zvláště vyznají. Více není třeba. Bylo by osudnou chybou, kdyby mělo býti ovládáno vyhledávání učitelských sil pro vysoké školy obchodní nedůvěrou k pracovníkům vynikajícím v oblastech ryzí theorie, kdyby dokonce jednota a přednost se dávala tak řeč, »pěstitelům praktických směrů«, čehož tu i tam odborné vysoké školy se dopouštějí. Není nezajímavé, že v netické a methodické rozhovory, poslední dobou zase oživené, i v obnovený spor o poměru ethiky k hospodářství národnímu a s ním souvislou při o vědeckost hospodářské politiky živě zasáhli někteří profesori odborných vysokých škol (technických, obchodních), aniž to bylo školám těm k újmě nebo neti.

Mně nebylo nikdy dost jasno, co se vlastně míní čestným názvem »národohospodářského praktika«. Míni se lidé, kteří nejraději nemají nic rozuměti z theorie? Anebo hospodářští politikové s prominutím theoretického vzdělání, tedy jistý druh vzduchoplavců, pevnou půdou pod nohama pohrdajících? Věru dokořán ať otevře dveře vysoká škola obchodní praktikům, aby svých zkušeností také učice zužitkovali. Jenže nebudeme od nich očekávati poučení o vědě národohospodářské, nýbrž o soukromém hospodářství a obchodní technice. Ostatně bude přece jen nejlepší národohospodářský theoretik vždy také nejlepším národohospodářským praktikem a to z prostoučné příčiny, žeť on jediný ovládá všechny methodické předpoklady, bez jejichž znalosti není míry ani hranic pro aplikaci pouček na konkrétní jevy.

Za všech poměrů mělo by se zameziti, aby se tvořily odlišné kasty profesorů na vysokých školách starého rázu a na nových vysokých školách odborných, takže by přestup z jedné na druhé a naopak byl vyloučen. Bude nezbytným vyšší hledisko při výběru sil učebných, aby se vědecky způsobilým učitelům národního hospodářství zabezpečila »volnost stěhování« mezi všemi vysokými školami, kde se tomuto předmětu učí.

Předpokládáme-li toto a zabezpečení obvyklých hlavních kolegií národohospodářských i speciálních, jež vyžaduje povaha věci, bude ještě žádoucí zajistiti učebnou osnovou i jmenovacími dekrety konání seminářů (praktik, konferencí) měrou rozsáhlejší, než vůbec je obvyklou na vysokých školách dosavadních. Může se při tom, jako se činí porůznu též na universitách, lišiti mezi začátečníky a pokročilými, především ale jest žádoucí, aby seminářů a jiných cvičení podobných bylo hojně a aby se v nich zvláště přihlíželo k rozborům přítomného života hospodářského

a její hospodářské politiky. Máf si zajisté vysoká škola obchodní i v tom směru osvojití vymoženosti nové doby, že semináři a zařízeními příbuznými poskytne vydatnou příležitost k bezprostřednímu osobnímu styku učitelů s posluchači, aby takto pobádala posluchače k čilé účasti a naváděla je k samostatnému přemýšlení a tvoření, které vzpružuje odvahu a tuží sílu a tak způsobuje nejvydatnější a tedy nejhospodářštější zužitkování nabytých vědomostí.

O studiu věd sociálních.

Řeč na sjezdu theologů na Velehradě 1902.
(»Alétheia« 1902.)

Velevážené shromáždění! — Od nějaké doby ozývá se v kruhu mladšího dorostu kněžského stále důrazněji volání po intenzivní péči o sociální vědy. Vlastně jest to jedno přání z velikého souboru, z velikého celku přání těchto kruhův a všechna směřují k tomu, vyzbrojiti dorost kněžský takovou měrou vědění mimotheologického, které by jej učinilo způsobilým vykonávati v dobách nynějších mocnější vliv na lid. Tak tomu aspoň rozumím. Zatím, co vám vyčítají tmářství, nelásku k vědě, zatím projevuje se právě těmito přáními hotový po vědění hlad.

Před několika lety dal jsem výraz myšlence té v jiné podobě, totiž tak, že probouzí se přesvědčení o novém buditelském úkolu kněžském. Řekl jsem tehdy,*) že u kolébky probuzení našeho národního stál kněz a že se to hodilo k jeho povolání, aby šel na pomoc utištěným a bídným, kteří hleděli se vzmoci. Stál u kolébky našeho probuzení slovesného a podobné bral do rukou úkol buditele, když se lid politicky probouzel. — Po měry se mění, společenské vztahy nabyly docela jiné podoby, než měly před 20 nebo 30 lety. Na všech stranách se protivy srážejí. I myslím, že není pochybeno, když mluvím o třetím úkolu, který tu nastává: vstoupiti totiž do toho zápasistě v plné výzbroji vědecké, s dokonalým poznáním poměrů společenských, a vykonávati znova úkol buditele pro společenský pokrok na půdě sociálního míru. — A protože mám víru v možnost a úspěch takového poslání a že bych považoval za veliké požehnání pro lid český, kdyby bylo možno tento úkol splniti, obracím se k vám, kteří se připravujete pro úřad kněžský, majíce za krátko vstoupiti mezi lid, abych několik málo paprsků vrhl na povahu sociálních věd a na úkol jejich

*) »Listy o studium národohospodářském«. V Praze 1899. Str. 3. (Pozn. vydav.: zde II. sv., str. 61.)

studia. A poněvadž toto shromáždění není k tomu, abychom si lichotili, nýbrž abychom se poctivě podívali pravdě v tvář, nevyhnu se také výtkám, naopak hned jimi začnu.

Za výtku, a to oprávněnou, pokládám především to, že způsob, jakým se dosud v literatuře křesťansko-sociální a katolicko-sociální speciálně na otázky příslušné pohlíží, nebývá správný. Už tehdy, když jsem do veřejnosti vrhl otázku nového buditelství kněžského, už tehdy řekl jsem, že je nesprávnou metoda, jakoukoliv nauku sociální posuzovati podle zříváním motivů jejich původců. Co není dovoleno ve vědeckém badání, není dovoleno v popularisování vědy, ani v praktickém úřadě neb ušlechtilém agitátorství. Abych nemluvil povšechně a nechodil jako kočka okolo horké kaše, uvedu příklad: Velmi často slyším výklad, že socialismus vznikl z výstředních, požívačných choutek širších vrstev. To už se stalo zrovna stereotypním obratem. Já však pravím: Není to pravda, nepovstal z toho socialismus! Povstal jednoduše u lidí, kteří namnoze byli ethicky nejryzejšího smýšlení, z přesvědčení, že se jisté nerovnosti v rozdělení majetku nesrovnávají s ideálem, který máme o všeobecném lidském pokroku, ani s požadavky křesťanskými a že jsou na překážku mravnímu rozvoji lidskému. A můžeme říci, že nauky, které se obracejí proti panujícím řádům, pokud tyto mají vliv na ono rozdělení, že nauky ty povstati musily. — Myslíte, že jsem proto socialistou? Ne, ani v nejmenším.

Ale začínám šedivět v učitelském povolání, dobrá tři desetiletí zabývám se studiem sociálních věd. Věřte mi tedy jako učiteli, který lne hlubokým zájmem k svému studiu, když pravím, že se to mé celé povaze přičí, že se mi to zdá býti těžkým hříchem na pravdě Boží samé, když jakoukoliv nauku, kterou máme posuzovati dle její povahy, vykládáme, že povstala jen z takových a takových nešlechetných pohnutek původců.

Pravím, že neznám takové nauky a nedopouštím výtky takové ani proti liberalismu. Kdo si vzpomene na ovzduší, v němž povstal liberalismus, kdo sleduje, s jakým zápalem a s jakou bezpečností očekávali lidé od něho nápravy společnosti celé, že všechny zlořády společenské zmizí, ten mi snad uvěří, že tu ani stínu nějakého motivu sobeckého nebylo. Jistě není pravda, že byl vynalezen od lidí, kteří chtěli množiti svůj majetek, od silnějších jen, kteří chtěli bezpečněji vládnout. Žádná sociální nauka z takových motivů nepovstala a žádná nesmí býti podobným způsobem potírána!

Stojím svým přesvědčením proti oběma těm frontám, proti socialismu i proti liberalismu. V takových vědeckých naukách jsou možny omyly,

a nepravím jen: jsou možny. Pravím silněji: jsou nevyhnutelný! Věda žádná nedovede podat bezpečné pravdy; pevné hranice jsou dány našemu poznání, a my, kterékoliv vědecké dílo vidíme, musíme spatřovati v něm jen pokus, odkrytí kousek pravdy nové, odhaliti maličko závoj, ano často jen pokus, ukázati, jak dosavadní poznání musí býti měněno. Věda není nikdy hotova, věda je věčné dílo novostavby a každý vědecký produkt povstává v přesvědčení, že musí někdo jiný přijíti, který jej dále zdokonalí. A proto pravím: v sociálních naukách možno hledati omyly, sluší ty, jejichž mylnost jsme poznali, posuzovati jako mylné a zajisté sluší zkoumati jich vliv na mravní vývoj. Ale to je dvojí věc: nauku podezřívati z nemravných motivů a hledati, jak působí nauka na mravnost a její společenské podmínky.

Dovoľte mi to naznačiti příkladem. Vezměme liberalismus! Povstal z přesvědčení o jistých »přirozených« zákonech, které společnosti vládnou a které zabezpečí harmonii všech zájmů, jen když se dovolí jednotlivci, aby v jistých mezích, toliko stejný zájem spolubližního šetřících, šel prostě za svým egoismem; tak že přirozeně se dostaví soulad k prospěchu všech. My víme však, že na konec z toho právě povstalo ono panství silných, ono vykořisťování majetku proti nemajetku, které zrodilo naši sociální otázku; víme, že když toto hledisko stane se panujícím, když budeme apelovati pouze na egoism, tento se zvrhne; víme, že tato nauka jest způsobila podrýti mravní základy společnosti, poněvadž vede k panství silného nad slabým, a to nikoliv silného jen duchem, nýbrž často i toho, kdo je silnějším pouze hmotně.

To však jest docela různá věc od toho, zdali původci této nauky mylně měli nějaký nemravný úmysl. O tom lze se docela snadno přesvědčiti; i v našich pokusech o svépomocném spolčování máme ještě zbytek těchto ideí.

A na druhé straně má se to docela podobně se socialismem. Co bude jednou za dvě stě let a ještě později, žádný z nás nemůže předvídati. Tisícové význačné stránky dnešních poměrů před sto lety nikdo by si nebyl troufal věštiti. Astronom může vypočítati přesně na rok, měsíc, den, hodinu i vteřinu, kdy a kde po staletích objeví se ta neb ona kometa; chemik a fysik může určitě naznačiti, jaký bude postup proměn při slučování určitých prvků neb hmot složitějších a co z něho vyjde. Společenské vědy však nejsou tak daleko, aby se na základě vědomostí, jež ony dosud podávají, daly činiti pevné předpovědi. Proto pravím, zdali a co se uskuteční z nynějších ideí socialistických v budoucnosti vzdálené, žádný z nás

nemůže říci, chceli věci vážně pojímati a býti vážně pojímán. Ale poněvadž známe člověka, jaký jest, můžeme říci, že na ten čas a na dozírnou budoucnost obsahuje socialismus požadavky neuskutečnitelné, že apeluje na takovou sílu mravní sebevlády, kázně a zrovna na potlačení pudu egoistického, které se s povahou lidskou nám známou nedá srovnati. Když na př. žádá, aby každý pracoval dle sil svých a bral svůj důchod dle rozumně uznatelných potřeb svých, můžeme říci, že ten požadavek očekává od naší povahy příliš mnoho, neúčtuje s psychologíí, neúčtuje s tím, co my s toho hlediska o průměrném člověku víme, a následkem toho pro dozírnou dobu nevidí se býti uskutečnitelným. Více bych si netroufal říci. Naprosto bych se neodvážil tvrditi, že snad by nebyl uskutečnitelným nikdy. Což pak my sami, požadující jednou sestátnění železnic, podruhé dolů, potřetí státní regulaci výroby cukerní a pod., nepracujeme ve směru postupujícího kolektivismu?

A proto opakují: nesmí se žádná nauka sociální potírati podkládáním jistých více méně nemravných nebo chvály nehodných motivů jich původcům. Mohou býti jednotlivci, kteří z takových motivů ji přijímají, ale k původu nauky takové motivy nevedou.

A že je vůbec možno nauky jisté s hlediska motivů podkládaných kritisovati, vysvětluje se z jiného omylu, který chci vysvětliti.

Budu to ovšem profesorsky vykládati. Pravím: druhý omyl, vlastně omyl, který hlavně ku prve řečenému svádí, spočívá v tom, že se obyčejně pohlíží na rozličné nauky sociální jako na nauky, které vykládají, co by mělo býti, anebo co má být, jakoby jen kolem toho se všechno při nich točilo!

V čem tedy, prosím, vězí omyl druhý? — Vidíte, v přírodních vědách, které tak mocně vypsely, nikomu z nás to nečiní potíže, lišiti docela přesně mezi theoretickou naukou a vědou praktickou. My se všichni pamatujeme na výklad chemie a fysiky na gymnasiu, my víme, že nám tam nikdo neříkal, jaký má na př. kyslík nebo vodík být, anebo že by se vlastně měly slučovati v jiném poměru, nýbrž nám stačilo a za cenný stupeň vědění jsme pokládali, když jsme dovedli poznati povahu těch jednotlivých prvků a mohli pochopiti jednotlivé složitější děje chemické. A podobně ve fysice. Oč nám běželo? O to, co jest! Co jest, jsme chtěli poznati, poznati v typických tvarech, poznati v typických pravidelných souvislostech, abychom měli direktivu pro vykládání si jakýchkoliv dějů přírodních. Po chemikovi theoretickém, který vykládá, co jest, přichází pak ovšem chemik praktický, který na tomto podkladu

učí, jak se vaří cukr, jak líh atd. Na theoretických základech buduje se nauka praktická: bez chemie theoretické nebylo by žádného racionálního cukrovarství atd., bez fyziky žádného strojnictví. Tak nauky, které vykládají, co jest, stávají se podkladem nauk, ze kterých poznáváme, co býti má; nauky theoremové podkladem maximových. — Obecný život užívá ovšem slova »theorie« v jiném smyslu; mluvě o pouhé theorii, naznačuje, že se podává nauka nějaká vůbec, s kterou se skutečnost nesrovnává. My však užíváme názvů těchto přesněji, poněvadž přesně lišíme nauky, které podávají to, co jest, od příslušných nauk praktických, nauk o tom, co má být, nauk, které podávají pravidla lidského jednání.

Ne sice docela stejně, ale podobně má se to v oboru věd duchových, jejichž velikou skupinu tvoří t. zv. vědy společenské. I tam musíme všude lišiti theoretické a praktické nauky: theoretické, které nás učí pochopiti to, co jest, a to pochopíme ne už tenkrát, když si načechráme do hlavy sebe větší sumu jednotlivých fakt, nýbrž teprve tenkrát, když ta fakta dovedeme podle příbuzných znaků tříditi, utvořiti si pojmy vyšší, nadřazené, a když mezi těmito typickými skutečnostmi dovedeme odkrytí pravidelné souvislosti; pak chápeme to, co jest, typově neboli typičně. Takové vědění v každémkoliv oboru věd jest pouhá ekonomie; klesli bychom pod tíží jednotlivostí, které známe, kdybychom si je nedovedli srovnati v povšechnější pojmy, a kdybychom si jejich vztahy nedovedli převésti na výrazy určitých pravidel, zákony. A ve sporu vedeném mezi profesory naší university, Raymanem a Marešem, měl jistě pravdu ten, který asi takto přibližně úkol vědy vymezil: »Pravdy v tom smyslu, že bychom poslední příčiny věci poznali, nám věda nepodá; ale věda nám co nejekonomičtěji usnadní pochopení těch dějů, které znamenáme«. — I při společenských vědách jde o poznání toho, co jest, a toho nepoznáváme jedině z jednotlivých fakt, detailů, nýbrž uspořádaným věděním fakt a vztahů.

A dále: Každá společenská věda má také své dvě stránky. Každá především má svou stránku theoretickou, to jest — opětuji ještě jednou — v mezích možného poznání vysvětluje skutečnosti. Každá má také svou praktickou stránku, která praví, co býti má, svou nauku maximovou, nauku o zásadách. Samo sebou se rozumí, že lidé v praktickém životě mají na zřeteli praktické nauky, že ovšem tedy i hlavně příslušné knihy čtou, příslušné časopisy odebírají atd. Toho jim nemůžeme zazlívati; kdo chce působiti na lidi, nemůže od začátku vykládati, nemůže začíti s theoremy, nýbrž musí z praktických nauk čerpati na př. to hromobití, kterým

chce působiti do shromáždění — pravda?! Proto obrací se k praktickým naukám, i jest pochopitelné, že tuto praktickou část má pak za nauku samu, theorie za pouhé záliby učených lidí.

Chtěl jsem tedy naznačiti, obraceje se k vám, dorostu kněžskému, abyste, poslušni jsouce toho hladu po vědění sociálním, a snažice se jej ukojovati, na tuto dvojí stránku přece jen nezapomínali. V praktických působeních neztrácíme půdu pod nohama, když si osvojíme theorie, ale velmi snadno ji ztratíme, když bez jejich známosti se pouštíme do osnování toho, co býti má.

A ještě blíže něco podotknu — i na to nebezpečí, že se moje řeč rozvleče a že nebude zábavnou — ale promiňte mi to!

Co jest charakteristickým pro vědy společenské theoretické? Abychom to vyznačili určitěji, dovolím si vybrati některé příklady společenských věd. Vám theologům často v uši zvučí ten název »sociologie«; vím, že se tím zabýváte, a jestliže se nějaký pokrm, který se na tabuli věd nalézá, těší zvláštní vaší touze a sympathii, je to především tak řečená sociologie. Co jest to? Přeložím to prostě do češtiny: sociologie jest v š e o b e c n á věda společenská. Jest to vysvětleno? Jest, dáme-li pozor na přívlastek »všeobecná«. Pochopíme to: Národní hospodářství je také společenskou vědou. Jakou? Speciální! My máme tedy v oboru té celé ohromné dějinně společenské skutečnosti, když ji činíme předmětem vědeckého badání, možný zřetel dvojí: Buď vezmeme celý ten společenský kosmos — dovolte mi, abych toho slova užil — společnost lidskou celou, ve velkém toku dějinném, v celé přítomnosti a v celé minulosti, velký, chromný to předmět lidského badání — a vynasnažujeme se v tomto chromně spletitém celku, kde hraje tisíce motivů, vášní, snah, úvah a způsobují se nevýstižně četné a rozmanité vzájemné vztahy, nalézti typické tvary a vztahy. Anebo jsme skromnější a řekneme: to je moc, to je na lidskou sílu mnoho, a v duchu si z toho velikého pestrého celku vyloupneme jen jednotlivé stránky: tu je to člověk v hospodářství, tu člověk ve vztahu k obci, okresu, zemi, státu atd. Tuto jednu stránku činíme pak předmětem svého zkoumání. Tak povstávají nám vědy speciální. Tedy naproti všeobecné vědě společenské jsou speciální vědy společenské s jmény: národní hospodářství, věda o státech, právověda a j. a j.

Na první pohled by se mohlo zdáti, že lépe by bylo, pustiti se hned do toho celku; ale to je těžká úloha a lidé toho také neudělali. Všechny vědy povstaly pod diktátem p r a k t i c k é potřeby. Potřeby se hlásí a lidé přece nemohou čekati, až učenci a profesori budou jak náleží hotovi se svými theoretickými výzkumy! Proto povstávají také jednotlivé vědy sociální,

když se hlásí potřeba, především jako učení praktická. My všichni víme, že na př. nauka o státě povstala velmi pěkně již u starých Řeků, poněvadž toho potřebovali. Po obeplutí Afriky a po objevení Ameriky a za současných změn poměrů evropských, jako byl vznik absolutismu, který potřeboval více úřednictva a měl stálá vojska, i tedy také potřeboval více peněz, spolu nabýval přesvědčení, že se musí o hospodářské poměry svých poddaných starati — potřebovali naléhavě nové nauky a tak vzniklo národní hospodářství na rozhraní středověku a novověku.

Tedy tyto speciální nauky povstávaly vlivem potřeb praxe a přirozeně dostávaly převážný stříh praktických nauk. Lidé chvatně vypozerovali jednotlivé stránky příslušných skutečností a z toho dedukovali, co býti má. Všem nám ostatně známo, že také alchymie byla před chemií, praktické léčení před theoretickými naukami anatomí, fyziologií atd.

Na druhé straně ovšem všichni dobře víme, že už ve středověku jsou rozličné pokusy, představit si jednotu světa, nějakou teorií celý svět obsáhnouti. Theologovi postačí poukázati na dílo sv. Augustina: »De civitate Dei«, aby obraz takový obdržel. I náš moravský krajan Komenský ve své »Pansofii« podjímá se takového obrazu. A čím dále se blížíme nové době, tím důtklivěji a horlivěji pod titulem filosofie dějin, všeobecné kulturní historie, uskutečňuje se snaha v nevelké sumě vědeckých formulí pojmuti celou společnost lidskou, zahrnouti celou velkou dějinnou skutečnost lidstva. To však — jest mi líto, že musím to tak vysloviti — to jest dosud pouze velký sen vědy, ale žádná skutečnost vědy. To, co se nazývá sociologií, a co má býti velikou teorií všeobecné společenské vědy, to vlastně, když se na to srdnatě podíváme, jest jen veliký program, jest to vztyčení met, ku kterým chce vědecké badání dospěti, a jest to suma pokusů, z kterých mnohé jsou v pravdě geniální. Ale my často měli již v ruce geniální knihu, o které jsme na konec řekli: to všecko není ještě pravda — a není to geniálnosti na újmu. Tak se to má se sociologií doposud. Jeden čas byl s tím silný efekt; to ještě bylo tenkrát, když lidé měli za to, že se dá zrovna taková přírodověda společnosti lidské konstruovati, jako máme přírodovědu zevní, že se tu dají zjistiti absolutní zákony. A tak povstala řada hojných spisů sociologických, které jmenujeme organickými naukami společenskými neboli organickou sociologií, protože původcové její řekli: organismus nekončí u byliny a živočicha, nýbrž jako soubor sebe vzájemně podmiňujících částí celá společnost lidská je takovým organismem. A jak přijdou lidé do podobenství, stane se snadno neštěstí. Tak i zde vesele se budovaly theorie, dle nich na př.

buňkou společenskou je rodina atd. — a dnes je tato organická theorie povelena.

Jiné takové nauky sociologické povstaly tím, že se zdálo jejich původcům, jakoby v dějinách lidstva byli vystihli vševládny základní charakteristický rys a nyní ho sledovali v toku dějův a ukazovali, jak pod vlivem takové základní tvorné síly společnost se měnila a přetvařovala. Než společenská věda se nedá udělati jako polka na jeden základní motiv; to není kousek muziky, kde by se na nějaký motiv v různých variacích hrálo. Právě pro tu pestrou, mocnou, bujnou plnotvárnost jest to tak těžké. Představme si, co pronikne lidskou duší myšlenek, citů, snah ve chvíli, kterou nedovedeme časem vyjádřiti — a co teprve tisícem hlav najednou! — v hravé pestrosti, proti které je duha nejpestřejší něco slabého!

Vyzkoumati a vystihnouti zákonem ohromně složitý společenský celek, to je úkol nesmírně těžký. A my stojíme pořád před programem, hledáme metody, zjišťujeme jednotlivé stránky — a na konec zase se to rozplývá ve speciální badání. Každá taková speciální věda vzniká abstrakcí. Vysvětleme si její povahu. Já na př. nejsem jen učitelem, já se též pletu do politiky; každý jednotlivec ve skutečnosti má nebo nemá po případě svou víru, jest členem určitého stavu, obce, státu, provozuje určité povolání. Tisíc různých paprsků hraje jeho duší. Následkem toho každá naše speciální věda dělá skutečnosti jisté násilí, pozorujíc jen jistou stránku od celku odloupnutou, jež ve skutečnosti zůstává s jinými sloučena a vzájemnému jejich působení stále podrobena.

Nemůžeme však přijíti k lepším koncům poznání, než jsou dány naší přirozeností, a musíme trpělivě jíti dál a dál, nelekajíce se ničeho. Nesmíme malomyslně mluvit o rozporu ideálu a skutečnosti. Kde vře velká, opravdová láska k práci, kde panuje hluboká láska k poznání a vědění, tam není žádného rozporu mezi skutečností a ideálem, poněvadž to největší, co mohl Bůh dáti, je právě láska k práci, touha po práci. Z toho si nic nedělejme, že ve speciálních vědách společenských musíme skutečnosti činiti jakési násilí, že jen určitou stránku máme na zřeteli, jež se ve skutečnosti od jiných nikdy neodděluje. Na té cestě přece se dospělo k velkým, zajímavým výsledkům, k obohacení našeho vědění a k možnosti velkých pokroků na základech jeho.

A jen maličký pohled na povahu toho učení teorií!

Oč nám při ní běží? Privil jsem: o typické tvary, o typické souvislosti. Co to jest typická souvislost? To znamená jistý sled neb souvislost dvou jevů, který (která) se objevuje pravidelně. Takovým pravidelnostem, zjištěním v oboru přírody hmotné, říkáme zákony přírodní. Vzpomeňme si

na př. na známé pravidlo o volném pádu těles. Nic nebylo více na snadě, než že lidé doufali — a kuráž je vždycky podmínkou výsledku — že poznají i v oboru věd sociálních takové souvislosti, jako je poznali ve vědách přírodních, že najdou »zákony společnosti«. Pravidelnosti jistě ovšem můžeme poznati. O tom není pochyby. Jestli nějaký takový příklad blízký, kterým si můžeme osvětliti pojem zákona sociálního, jest to jistě známý zákon o nabídce a poptávce jakožto dvou základních živlech ceny tržní: cena je v přímém poměru s poptávkou a v obráceném s nabídkou.

Mluvíme-li tedy o zákonech sociologických dle obdoby s přírodními, rozumíme tím jistě pravidelnosti typické, které se vždy ukazují. Slovo zákon v sociologii jako v přírodních vědách (theoretických) ovšem značí jistě typické pravidelnosti poznané. Až dotud panuje obdoba, ale dále ne. Nedávno předčasně nám zemřelý dvorní rada Albert při zahájení České akademie r. 1891 měl řeč, která se poněkud těchto věcí týkala, a chtěl je naznačiti rozdíl věd přírodních a věd duchovných, užil tohoto přirovnání: Člověku mohu říci: »nezabiješ!«, kamenu padajícímu nemohu říci: »nezabiješ!« — Připomínám, že on sám v té přednášce, ačkoliv jest to jedna z nejlepších věcí, které byly dosud po česku napsány, plně rozdíl obojích věd nevystíhl. Byl příliš přírodovědcem. V tomto rozdílů to jedině nevězí. On má za to, že vědy přírodní jsou theoremy a společenské vědy že jsou imperativy, tedy věci praktické. A to je omyl. Leč přece jest jeho antithesa velmi cenná, je v ní aspoň kus pravdy, když si chceme naznačiti rozdíl mezi zákony přírodními a mezi pravidelnostmi, které se nazývají zákony společenskými. Jest docela jisto, že by mohla býti úplná analogie zákonů přírodních a zákonů společenských jen v jediném případě: když totiž budeme míti dostatečného podkladu, abychom škrtli to, co se jmenuje svobodnou vůlí lidskou. Hlásati plnou obdobu přírodních a společenských zákonů znamená v jiném výrazu víru — toho slova neříkám zbytečně — víru v plnou determinovanost společenských dějů, znamená učiti, že tu platí holá, pouhá nutnost, jakou vidíme se uskutečňovati v zákonech přírodních.

Byly vždycky takové nauky společenské, které větší, menší měrou spočívaly na takové deterministické představě. Zrovna v 18. st. na vrcholech racionalismu povstávaly první společenské nauky, spočívající na zásadě, že jsou tu zákony společenské, které se uskutečňují s touž nutností, jako při tom kameni padajícím. A tento determinismus více méně hraje i nyní roli v některých sociálních naukách. Také na př. v učení Marxově, geniálním a znamenitým, jednom z nejznamenitějších, která povstala v st. 19., je též kus tohoto determinismu dáno představou, že všechny společenské

útvary jsou podmíněny ekonomicky a že vlastnictví soukromé vede nutně k procesu ustavičného vyvlastňování jednotlivců, tak že na konec s nutností nevyhnutelnou komunismus nastane. Je to jedno z takových děl, o kterých říkáme: Je to geniální! a na konec odkládáme přece se slovy: To není tak zcela pravda. Marxu však nevyvrátil nikdo, kdo ho po stránce motivů domnělých podezíval, nýbrž učinili to lidé, kteří pozorovali fakta naproti jeho smělým dedukcím a příliš ukvapenému generalisování.

Naproti tomu, co bylo řečeno o determinismu, dovolu, abych se odvolal na slavného člověka. Dubois Reymond, kdysi profesor university berlínské, měl jednou v Akademii berlínské přednášku. Obírá se hranicemi poznání přírody. I přírodní vědy, tyto velké nositelky pokroku, uvědomují si stále rozhodněji, že jest jim účtovat s určitými hranicemi, o kterých si samy praví, že jich nepřekročí; tak na př.: otázku prvního vzniku organického života, podstaty hmoty, podstaty síly atd., což jsou pouhé pomocné pojmy. Když už nic dále o nějaké příčině jevů nevím, řeknu: síla. Bůh uchovej, abych si z toho chtěl dělati posměch; ale ta poslední neznámá příčina je tu, její podstatu neznám, jmenuji ji silou a tím se spokojuji. Má tedy přírodověda hranice poznání a tím, že věda naproti nim řekla svoje skromné: Ignoramus! a třeba: ignorabimus — tím nikterak sobě neublížila a neklesla, naopak v ten den, kdy to řekla, dodělala se velikého úspěchu.

A takové hranice poznání máme i v sociálních vědách. Akcentoval jsem, že lidé v jistých věcech chovají víru, a ne nadarmo. Přesvědčíte se, když blíže nahlédnete, že to, co se někdy podává jako pravda vědecká, pravda theoretická, často opravdu jest pouhou věrou. Jsem přesvědčen, že problému svobody aneb determinovanosti vůle věda nerozřeší. To je jedna z těch mnohých záhad, proti kterým věda stojí: nerozřeší, nemůže jich rozřešiti. Ti, kteří nemohouce dokázati jinou za pravdu přijímají, že společenský děj je přísně determinován, jsou prostě lidmi věřícími, ale nikoliv vědoucími.

Co z toho vyplývá, to bych měl nechati do posledního odstavce své přednášky, ale řeknu to hned.

V učení o determinovanosti dějů lidských, která jsou negací osobní zodpovědnosti, hraje na př. velkou úlohu dědičnost, víra o přenášení jistých vlastností rodičů na děti. Čím více lidé dědičnost stopovali, když zejména Darwinova nauka učinila z ní jeden z pilířů descendenčního učení, tím více počala vnikati i v sociální vědy. Pod tím zorným úhlem člověk reše pak prostě břemeno, břemeno předurčení svého, už když přichází na svět a zůstává ubožáček stále v jeho jhu. A přece zase na př. znamenití přírodopisci popírali, že by se daly dědičně přenášeti vlastnosti teprv

rodiči samými vlivem okolí nabyté! Otázka dědičného přenášení vlastností nabytých je ve stavu největší spornosti. A tu je řeč o vlastnostech fyzických. Jak teprve duševní! A tu se táží: Když v jisté věci nejsme s to, abychom se dodělali vědecké evidence, která by nám pravila: tak jest to a nemůže to jinak býti, když v takovém případě, kterého nám věda nerozřeší, musíme něco věřiti, co máme věřiti? Máme věřiti to, co jest plodným pro nás mravně, co může v nás tužiti důvěru v samočinnou reformu nebo v možnost její, anebo to, co nás musí skličovati, kladouc na všechny touhy po reformě olověnou tíži pochyby? Postavím se před tento problém svobody, věda mi ho nerozřeší a musím věřiti: buď že jsme, já i ty, každý spolustrůjcem svého osudu a zaň zodpovědni, anebo, že vše, co děláme, musíme dělati a nemůžeme jinak. Vidíte, pánové, když si to tak člověk předloží, řekne si: věřit musíš, vědět nemůžeš s evidencí uspokojující, věř tedy to, co v tobě naději v pokrok a reformu živí a tak tě dělá mravně silnějším!

Ale na theatrum veřejnosti vystupují také někdy komické figurky, lidé, kteří věří v tuhou determinovanost lidskou, kterým všecken společenský děj je uskutečňující se zákon neoblomný — a přece všechno kritizují, všechno chtějí reformovati a naříkají, proč jsou lidé tak špatní. Vždyť je to nad slunce jasnější: čím více věřím v determinismus, tím více se musím zříkati reformátorské úlohy. Když všechno se musí dít dle nutných zákonů, tedy ten zde musí krásti a tam ten soudce ho zase musí odsuzovati. A proto čím více jest kdo deterministou, tím směšnější jest figurou, když dělá zároveň reformátora.

Ovšem brává se někdy pojem determinismu jen ve smyslu nevinnějším; nepraví nic víc, než že naše okolí, poměry, v nichž žijeme atd. vykonávají mocný vliv na naše pohnutky. Ten je i plodný, neboť nás vede ke snaze ty příčiny odstraňovat, kde jsou škodny.

Proto pravím: kde není evidence, kde musíme věřiti, když jsme u těch bran, na které píše věda: Ignoramus, tam věřme, co nás činí lepšími, pokroku z vlastní vůle schopnými.

A tím vlastně chtěl jsem se přiblížit ještě k několika zmínekám o společenských naukách praktických. Měl bych mluvit nyní vlastně dříve o methodách badání theoretického, ale čas kvapí a není-li to příliš neskromné, řeknu prostě: Račte si to jen přečísti ve spise prof. Albína Bráfa: »Listy o studium národohospodářském«, strana ta a ta.

Po tom, co už bylo řečeno, přicházíme k velice zajímavému rozdílu věd přírodních a sociálních jakožto věd praktických, jako jest finanční politika, národohospodářská politika a j. Čím se liší tyhle politiky od prakti-

ckých věd přírodních, od technologií? Jedním: v teoriích, o něž se ony opírají, neplatí už pevné, absolutní zákony, jako v těchto. Zákony přírodní jsou absolutní, na všech místech stejně platny a vždy. V témž poměru se slučoval vždy kyslík s vodíkem za Adama jako za Berthélotu. Praktické vědy přírodní, aneb, jak jsme řekli, technologie, jsou pouhou aplikací theoretických věd přírodních; praktické vědy společenské však nikoliv pouhou aplikací theoretických. Tu musíme říci: praktické vědy společenské liší se od praktických věd přírodních tím, že můžeme člověku i lidským pospolitostem celým vytknouti určitý, nový cíl. Dietzel definoval dle toho praktické vědy sociální jako aplikovanou etiku, ježto všecky praktické vědy vykládají, kterak se má dosíci jistého cíle a ten musí arci býti ethickým. S hledišťe takového cíle zkoumá se možnost jeho provedení; liší se tedy praktické vědy společenské od praktických věd přírodních tím, že nejsou pouhou aplikací theorie, nýbrž že v nich na podkladě poznání trvajících stavu a běhu věci stanoví se jisté cíle a zjišťují se prostředky, jakými lze jich dosíci. Poznání podkladové v obojím řečeném směru bude tím bezpečnějším, čím vyspělejší budou už příslušné theorie. Jinak by to byla kusá empirie. Úkol jest tedy vlastně těžší, než v přírodní vědě; za to rozmanitost řešení bohatší.

Zde vidíme docela jasně, že není možna žádná křesťanská anebo katolická theorie na př. národohospodářská, když tu přece běží o pouhé poznání skutečnosti; zrovna tak jako nemáme žádné katolické a protikatolické chemie nebo fysiky, tak také na př. nemůžeme míti žádné katolické nebo protikatolické theorie národohospodářské. Ale můžeme míti katolickou politiku národohospodářskou a katolickou politiku sociální, neboť zde běží o praktické provedení určitého ethického přesvědčení v daném oboru skutečnosti. V tom smyslu se nikdy nedostaneme pod jediný klobouk, musíme dopustiti i různost praktických nauk společenských.

A tak vyplývá z toho, že studium, které byste podstupovali v oboru společenských věd, když bude theoreticky dobře uzákladněno, povede konečně zase k lepší možnosti, přivesti k platnosti náboženské přesvědčení a ty ideály, které ono má. Není v žádném odporu s velikým cílem vašeho studia, s posláním vašim ve vašem lidu, nýbrž naopak je s ním v souladu. A měl bych věru k těm, kteří rozhodují o organizaci vašeho studia, a zrovna na tomto posvátném místě, nějakou prosbu, prosbu důtklivou a vroucí: Nebraňte ukojení toho hladu po vědění, zvláště po vědění sociálním, který se prokazuje ve vašem kněžském dorostu, nebraňte mu, podporujte spíše ukojení tohoto hladu, můžet z toho pojití požehnání lidu a velký prospěch církve! Bát se dnes vědy nemusíte; nebylo třeba nikdy

jí se báti, tedy ani ne dnes, kdy věda má, jako snad v žádné jiné době, ten velký triumf, že poznává vlastní své meze. A kde ona jasně je poznává, tam o velmi mnohém, o čem dříve říkala: to není, říká dnes: já to nevím, pro mne to není problémem. V každém člověku je arci též metafyzický hlad, který je třeba ukojiti a tedy přes ty meze vědy utvrditi si názor života. Moderní filosofie metafysiku vylučuje, ale ona se v různých formách na konec tím mocněji dostavuje. Vždyť je to také čirá, jen nemotorná metafysika, když materialisté chtějí vše vykládati ze síly a hmoty a co jest síla a co jest hmota, to právě nevědí ani oni ani my. Jsou to pouhé pojmy pomocné.

Jako akademický učitel, který pokud může o nějakém štěstí životním mluvíti, především ho zkusil na katedře, ve styku s mládeží, jako takový pravím k vám upřímně: Nevzdávejte se svých snah po studiu sociálním a věrně a vážně je sledujte. Poměry životní se mění, neustále nové útvary a s těmi nové problémy vznikají. Vaše povolání je příčinou, že budete k nim státi blíže než mnozí jiní, než tisíce lidí z inteligence našeho národa; ruku v ruce s lidem půjdete v jeho bolestech a trudech, v jeho radostech a nadějích. Jeho tužby a snahy budou doléhati k uším vašim, jeho konání denně se bude vyvíjet před zrskem vašim. Nejintimnější hnutí jeho srdce vy často nejspíše poznáte neb můžete poznati, na brány vašeho srdce bude doléhat jeho bída a často snad jen vy jediní byste našli klíč k jeho duši, abyste v ní posílili přesvědčení o mravní zodpovědnosti a povznesli ji z malátného zkrusení. Což je tedy více přirozenějšího, než že vy musíte míti touhu, býti dobrými vůdci jeho, vůdci vypravení stejnou silou vědění a snad mocnější snahou a láskou vroucnější, než mnozí ostatní, kteří se o to vedení budou s vámi rvát!

Sociální úloha kněžstva.

Slavnostní řeč na sjezdě kněží v Kolíně dne 23. února 1905.
(Věstník katolického duchovenstva, Praha, ročn. V., čís. 12 z 10. března 1905.)

Slavné shromáždění! Od pořadatelstva této schůze kleriků byl jsem já, laik, pověřen úkolem promluvit řeč úvodní. Samozřejmě pokládal bych za nemístné a nepřipustné, abych chtěl vám podávati nějaké naučení a návody s hledišť náboženského neb církevního.

Promluví tedy o sociální působnosti kněžstva jako laik, který má na střízlivém, objektivním zřeteli všecky ony skutečnosti, na nichž v naší společnosti národní spočívá význam a závažnost živlu počtem,

organizací a působností tak podstatného a důležitého, jakým jest katolické kněžstvo, že jenom naprostá strannická zaujatost může jej podceňovati.

Jen slovo ještě k vymezení úkolu. Chci-li mluvit o sociálních úkolech českého kléru, nemám na zřeteli jen užší obor, který se v obecném mínění zahrnuje názvem otázky sociální, nýbrž působnost ve všem oboru důležitostí společenských, ani tedy tak řečených politických nevyjímaje. Spolu naznačil jsem hned úmyslně, že chci o ní promluvit v z h l e d e m k n a š í s p o l e č n o s t i n á r o d n í. Byť ovšem bylo poslání církve povšechně lidským, universálním, s toho hledišť pouhého vyplynuly by pro můj zdejší úkol jen úvahy schematicky abstraktní, bezbarvé. Leč právě o to zde běží, jak se ono známé všelidské poslání na daném živém kmeni konkrétního života národního uskutečňuje a uplatňuje. Církevní hledišť nemusí při tom utrpěti úhony, trvám, že jemu právě takové působení kněžstva, jak zde s konkrétního národního hledišť bude pojata, netoliko neubližuje, nýbrž znamenitě hoví a slouží.

A proto se tedy zastavme předem při samém momentu národnostním. Jest známo, že v této příčině vy, český klérus katolický, jste nyní napořád jaksi ve dvojím ohni. Pod záminkou klerikalismu vytýká se vám se strany jistých radikálních odpůrců národních nedostatek národnostního citu. Názvy jako na př. »černá internacionála« v tom směru ještě ani nejsou nejhorší. Agitace dostupuje tak daleko, že vás s fanatickou nesnášlivostí, všem radikálním směrům vlastní, přímo vylučuje a vyhazuje z národa. Přiznávám se, že počítám tuto sortu podezřívání, s agitační vypočítavostí soustavně provozovaného, mezi způsoby boje nejnemravnější. Ale z jiných stran zase, stran v jistém směru vám smýšlením nejbližších, káře se na vás často zrovna opak, nacionalismus přílišný. Jsem povděčen, že dnes v uvítacím svém proslovu již zástupce města Kolína připomenul zásluh katolického kněžstva na díle probuzení národního. To není věc už odbytá, pouhý předmět historického zájmu. Neposkytuje-li ani ještě přítomný stav věcí v Rakousku, ty snahy, které se před našima očima s nepokrytostí až cynickou osvědčují, a ta nebezpečí, která na nás doléhají, dost látky a podnětu k otevření očí všem, jimž na zachování Rakouska záleží, pak už nevím, co by jim je otevřelo a zda jim je kdy něco otevře!

Pohlížíme-li zpět na organizační politiku rakouskou od XVIII. stol. a ještě na její fázi v prostředí století XIX., v níž všecko úsilí rakouských státníků čelilo k velkoněmeckému cíli, arci pod primátem Habsburským, a tomu cíli všecku vnitřní politiku podřizovalo, existenci neněmeckých národností obětovati se nerozpakovalo — tu pochopujeme těžkou tragiku

osudů rakouských. Tvrdě a krutě pronásleduje se národní buditelství české jako něco státu nepřátelského až do směšných maličkostí. Riegrovi hrozí zavření, že nechce český ples v Praze oznámiti plakátem také německým! Leč i muž takové ryzí šlechetnosti, na výsost věrný Rakušan a dynastii naprosto oddaný, jako hrabě Lev Thun, který sám přál kdysi hnutí českému, následkem pouhé skutečnosti, že se v žactvu akademického gymnasia ukazují stopy národního ducha, mění toto účinkem událostí z r. 1848 počestné gymnasium za krátko zase v učeliště německé. Marně vyznívají slova Palackého o idej státu rakouského, jemuž historií samou dáno poslání, aby bylo štítem a ochranou všem národnostem v něm sloučeným. Teprve katastrofou na bojištích u Hradce Králové a konečně zřízením nové říše německé v síních versailských celé úsilí té samovražedné dvoustoleté politiky řítí se v niveč. V té chvíli, kde bylo takto jasno, že byly liché a marné všechny ty snahy, jimž měly obětovány býti i tužby národního vzkříšení českého, bylo také zjevno, že dlouhé germanisující úsilí oficiální a mimooficiální bylo jen bezděčnou přípravou poprušfovací. Tradice takové nešťastné politiky nevymizí, nevyhubí se arci rázem, všude dosud vidíme jejich stopy. Kdo může ještě neviděti, že buditelské úsilí českonárodní, na němž mělo kněžstvo tak velikou účast, úsilí brutálně stíhané, potlačované a pronásledované, jediné vlastně budovalo hradbu proti postupu velkoněmeckému, budovalo ji pro Rakousko jako důvod jeho osobitého oprávnění a poslání, budovalo proti jeho vlastním státníkům. Pamatujete se vy starší v tomto shromáždění na ono pruské svolání z roku 1866 »An das glorreiche Königreich Böhmen«? Jaký ohlas by bylo vzbudilo, kdyby se bylo bezděčně poprušfovací politice rakouských státníků opravdu podařilo dílo probuzení českého zmařiti a potlačiti, kdyby se bylo svolání tehdy obrátilo k obyvatelstvu už venkoncem zněmčenému? A kam by snad dnes už politicky příslušelo království České, jež král pruský tenkrát měl tolik chutě anektovati? Jaké čáky by alespoň měly nynější velkoněmecké tužby k Rakousku se upínající? Je svrchovaný čas to dobře uvážiti na všech místech, kde sice se počíná chápat leckterý z úkazů přítomných, ale ku podivu dosud schází porozumění pro rakouský význam českého národnostního snažení! Věru, že v ničem nepřepínám, povím-li, že zásluhy buditelů českých, mezi nimi kněží, o podmínky zachování Rakouska byly větší, než všech jeho státníků a vojevůdců celého století. Oni zabezpečili tu tuhou překážku assimilací, kterou dnes tvoříme my naproti všemu velkoněmeckému snu, a s níž do jisté míry musí dnes účtovat každý, kdo by chtěl loupivě ruku vztáhnouti po Rakousku k uskutečnění toho snu.

Není zbytečno si to dnes připomínati, dnes, kde pod heslem »přč od

Říma« praktikuje se nová metoda přípravy poprušfovací! Jí nehodlám se dále obírat. Připomenu jenom, že jsou i mezi námi Čechy politikové, kteří nebezpečí velkoněmeckého hnutí podceňují, konejšíce se úvahami, jež pocházejí z oficiálních kruhů německých. Ale jsou i mimo naše národní kruhy v Čechách dosud lidé rakousky smýšlející, kteří nemohou dostatečně pochopiti význam silného národa českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jako nejtuzší ze všech assimilacních překážek pro velké plány velkoněmecké. Také oni mají pochopiti, že musíme dnes mluvit o působnosti katolického kléru v mezích národnostních jako o velké časové nutnosti rakouské.

Nebylo křesťanstějšího díla než účast kléru na díle buditelském, v němž šlo o povznesení bídných a trpících nedostatkem chleba duševního. A ještě dnes s křesťanskou povinností pojí se tu velká vlastenecká nerozlučnosť. Nejde o to, štváti kněze do vřavy politiky uliční. Jemu nesluší žádné zjevné ani tajné vůdcovství agitační tam, kde se zostřují protivy a rozněcují zápasy národnostní. Jeho místo jest určeno jeho povoláním a posvěcením. Ono jest tam, kde se osvědčuje péče o veliké statky národního dobra, vzniku a rozkvětu vnitřního. A to je péče o mravní statky národa, ač mu ani hmotné dobro lidu nemůže býti lhostejno, neboť z nedostatku hmotného klíči podněty k rozvrátům, zločinům, k otřesům morální bytosti. Na tom základě teprv vyniká velký význam modlitby: chléb náš vezdejší dej nám dnes!

Tedy o velké statky dobra národního, dobra mravního jde především. I tu se tážeme předem, které jsou momenty, jež péči kléru o tyto statky dávají rázovitý stříh a směr?

Jest především kléru tisíciletým nositelem poslání ethického, s vědomím trvalého božského uložení pěstovaného, jenž opírá se o pevnou světovou organizaci, která přetrvala věky, přetrvala nejtěžší otřesy politické a jiné společenské.

Jako takový jest dále přirozeným, t. j. povahou, původem a určením povoláním nositelem úkolů konservatismu, pokud tímto úkolem vyrozumíváme úsilí, nedávati lehkovážně v šanc cíle a prostředky, jež osvědčily plodnou moc a sílu v toku věků; nedávati lehkovážně v šanc, co je dobrým jádrem v ideách a institucích z minulosti na nás přešlých, naproti překotným stavbám novot, vábných často jen proto, že jsou novotami; nepodléhati v uchvácení citu každému kouzlu modernosti — ale netkvíti také na každé idej, formě, instituci, organizaci jen proto, že jí kryje patina starobylosti, neuzavíratí se zdravému pokroku. Toť konservatismus v ušlechtilém slova smyslu, který je podmínkou zdravého vývoje národu

-- konservatismus, který nám schází snad m. j. i proto, že, pohříchu, právě v kruzích, ve kterých jinde se nalézávají jeho jaksi rození vůdcové a sloupové, dost neporozuměli duši národa, nedovedli mu vštípit přesvědčení, že mají smysl pro jeho duševní potřeby, účast na jeho kulturním díle. A za třetí konečně: Tento organisovaný nositel poslání ethického v ideálním duchu konservativním má, díky tomu všemu, neocenitelné a ne vždy dost oceňované štěstí, že mu není třeba, aby se stavěl ve službu jakýchkoliv výlučných zájmův a zištných snah jednotlivce nebo třídních a stavových, že nemusí vykupovati možnost působení všelijakou lacinou chvílovou politikou oportunistní, ústupky na újmu zásad, nemusí ve svárech dneška i zítřka otáčeti po větru svou korouhvičku. Naopak. Poslání jeho, posvěcené tradicí a opřené o určitou organisaci, volá jej všude pod prapor spravedlnosti a obecného dobra v duchu evangelia.

Toť jsou základy, určující ráz a směr vašeho ethického poslání. Ale právě v příčině jeho ocitujete se zase mezi protivami. Jedni je popírají, druzí stlačují jeho dosah.

Víc než kdy jindy množí se počet těch, kdož je popírají nebo aspoň je mají za zbytečné, protože pokládají za ukončené a překonané buď poslání pozitivních náboženství vůbec nebo aspoň křesťanských nebo zvláště katolického. Nejrozhodnější křídlo popírá je tedy vůbec a zásadně, pokládajíc dobu za zralou, aby na prestol po věky zaujímaný pozitivním náboženstvím zasedla tak řečená ethika světská neboli filosofická a stala se platným vodítkem nejširších vrstev a skupin lidských. Tedy nauka, která pojem mravnosti i pravidla všeho jednání mravního, odloupená od jakéhokoliv zevního příkazu — ode všeho heteronomistického základu — vyvozuje na základech ryze rozumových. Ale především tu nelze mluvit o nauce, nýbrž o naukách a to velmi hojných. Jest v tom jisté veliké kouzlo, stopovati to zajímavé dílo ducha lidského v proudu věků, kterým se budovaly takovéto ethické soustavy — kouzlo nemění, než jakým působí dějiny filosofie, tedy v hlavní věci dějiny snah lidského rozumu po obecném světovém názoru — ať se pak již ony ethické soustavy připínaly logicky k jistým metafysickým učením, či hledaly své uzákladnění v jiných vědách, či samostatně se vybudovávaly, ať už z úvah o individuální a společenské užitečnosti, či z výzkumů o původě a vývoji mravních názorů. Ale jako se ony v toku dějin potírají — tak i v přítomnosti v nesrovnatelných protivách stojí proti sobě. Jen vezměme na př. materialistickou ethiku Holbachovu, utilitarianismus Benthamův, Kantův kategorický imperativ a brutální nadčlověckost Nietzschevskou!

Každá morálka, která má býti schopnou, aby se stala v jaderném smyslu

lidovou, aby dala vůdčí principy, životní vodítka širokým vrstvám, musí především v základech býti jednoduchá, srozumitelná a přehledná, musí nésti uchvacující znaky posvěcení autoritativního, býti schopna, aby poskytovala útěchu trpícím, aby dávala důvěru myslím u vědomí viny pokleslým, musí siliti vůli vědomím zodpovědnosti a na ní zbudovanou vyrovnávající spravedlností. Ale ze všechkoliv světských ethik snad nejméně těmto požadavkům hovějí ony, jež nesou ráz řízného determinismu, který je nezbytně spojen s každým materialistickým názorem světovým. Kdo chce všecko vysvětliti kausálními nutnostmi, nemůže učiti povinnostem. Ethika — aspoň po mínění všech nás šosáků zpátečnických — přestává tou měrou, jakou odpadá individuální odpovědnost, a individuální odpovědnost odpadá tou měrou, jakou si všeliký děj lidský jak mimo lidský podle přírodovědeckých vzorů vysvětlujeme řetězem neodvratných účinnů z daných příčin, jež samy byly takovými účiny.

Jest pochopitelné, že tento tuhý materialistický determinismus má své hlasatele také u nás, kde každé kvasidlo zvenčí rychle se ujímá a s ne malým nákladem nadšení na prapor nejvnitřnějších přesvědčení se píše. Faktum samo, že se vyskytli, považují za přirozené; z jistých nálad myslí a citu v určitých našich mladších vrstvách také si dobře vysvětlují, že nedovedou chápat, jaké víry naivní a tuhé je třeba ku přijetí základů takových knih, jakými jest právě překládaný spis Haeckelův o záhadách světových. Leč o to mi zde tak nejde. Raději bych upozornil na nesprávnost, již se dopouštějí všichni, kdož také našemu obecenstvu vnucují představu, že při těch deterministických učeních jde o »moderní« názor kat exochen. Každý povrchní znalec dějin filosofie ví, že se materialistický názor světový objevuje už v podobách svrchovaně zajímavých v před Sokratovské době řecké a v podobách nepoměrně méně zajímavých potkáváme jej zase v posledních stoletích. Ale jest jedním mezi četnými stejně »moderními«, a bezpečně lze tvrditi, že není na postupu, nýbrž spíše na opaku. Mocný rozkvět přírodních věd podněcoval i v duchových vědách jisté přírodovědecké nazírání. Ale to dnes právě ve mnohých vědách duchových ustupuje snaze po osamostatnění, jako na př. v hospodářství národním. Ani v trestním právu není vítězství deterministických směrů, pojmících se původem ke jménu Lombrosovu, nikterak zpečetěnou věcí. Vůbec těmto směrům neupírám té zásluhy, že dovedly probuditi vědomí, které nás nutí přihlížeti ke společenským jevům, jež nepříznivě působí na motivy jednotlivců, podmiňující jistý sklon mysli ke skutkům, jež nazýváme trestnými. »Determinismus«, který by netvrdil nic, než že tu jsou určité zevní vlivy na pohnutky lidských skutků, a že jest třeba také proti nim pracovati, a snad

hlavně pracovat, když chceme vykořeniti zločiny, není povážlivý. Povážlivý jest každý, který věří v tuhé kausální podmíněnosti, jež vylučují individuální příčinnost a odpovědnost. Povážlivý zvláště pro národ malý, jemuž jest nezbytně třeba morálky vůli vzpružující. Jsem šťasten, že se v této příčině nalézám v plné shodě s dvěma českými učiteli vysokoškolskými, s prof. Fr. Storchem a Fr. Marešem,^{*)} kteří se stejným důrazem oceňují význam vědomí osobní odpovědnosti, jako podmínky platného úsilí malých národů o sebezachování a zdárný rozvoj.

Leč jsou jiní, nikoliv neučení lidé, kteří připouštějí, že pouhá rozumová ethika nepostačí potřebám, při kterých cit vždy mívá slovo. Ale dokazují nám, za svědky berouce skutečnosti doby přítomné, že stará náboženství už se přezila, poslání svoje vykonavše, i volají po náboženství novém. Máme snad právo tázati se, kde že ono jest? Neboť pomáhali se staré rozvracet, kdežto se nové jen slibuje a prorokuje, co má býti zatím? Rozumová nějaká ethika? Či zatím bezethické interregnum? A tak jest požadavek podobný totožný se směnkou na dlouhou viděnou, o níž se neví, zda kdo, kdy, kde a jak ji bude honorovati; konec konců jen pouhou negací, jež z domnělého bláta vede pod skutečný okap.

Jde-li nyní o meze, o způsob a prostředky provádění ethického úkolu kněžstva, tu narážíme na zvláštní shodu názorů mezi odpůrci vašimi, vystupujícími pod heslem protiklerikalismu, a lidmi z vlastního vašeho tábora, kteří praví, že se otázky politické a záhady sociální kněze netýkají, že se má výlučně obmezovati na to, co jest specifickým oborem kněžského úřadu. Tedy obmezovati se asi na působnost kostelní, přísluhování svátostmi, kázání, katechesi a nejvýš křesťanskou dobročinnost, provozovanou navštěvováním nemocných a podporováním chudých. Než už sám problém jest docela nesprávně vyjádřen, vyslovuje-li se tak, jakoby knězi jen tyto povinnosti náležely a nic mu nebylo po sociální otázce. Věren svému stanovisku laickému, běžu tu na pomoc Alberta Weissa, jenž na hesla uvedeného druhu odpovídá. »Jest arci pravda, že patříme do církve. Ale církve je právě ve světě a pro svět, a právě že náležíme do církve, patří také k úřadu našemu, dbáti o svět a starati se o něj.« Anima, jíž se týče kněžská cura animarum, není přece žádné abstractum. Je to duše rolníka, živnostníka, úředníka, čeledína, dělníka atd. — duše lidí z konkrétných životních postavení a povolání, jejichž jednání a konání stojí

pod vlivem pohnutek z jejich životního prostředí. Trudy výroby, trhu a soutěže, zájmové rozpory v poměru zaměstnavatele a námezdníka, kupce a prodavače, věřitele a dlužníka naplňují jejich myšlení a dychtění, obražejí se v jejich slovech a skutecích. Jak má míti někdo na ně vliv, osvěcující, vůdčí i nápravný vliv, nevyzná-li se sám ve všech těch typických tvarech a souvislostech, jež určují ráz dnešní společnosti a jsou pestřejší, spleťtější, bohatější, než v kterékoliv době dřívější. Nemohu v této příčině užití jiných slov, než těch, jež jsem vyřkl už před lety ve svém článku »O novém buditelství kněžském.« Právěť jsem tam: Jest vskutku možno představit si osvíceného kněze — v době prudkých zápasů soutěže, úpadku řemesel, volné dělitelnosti a zadlužitelnosti pozemkové, koalici dělnických, stávek a kartelů, chorobného vzrůstání potřeb a vůbec měnící se míry životní, rychlého bohatnutí a hromadného pauperismu, nikdy nebývalého napětí hmotných sporů prospěchových i kulturního závodění — který by nanejvýš snad se spokojil s apologetickým úkolem naproti novým proudům myšlenkovým, ale ve své cura animarum si nevšímal těchto nových útvarů společenských i jejich souvislostí a v aplikaci hlubokých mravních nauk evangelia vyhýbal se všemu tomu mocnému žilobití přítomnosti, utkvívaje buď na pouhých všeobecnostech nebo na příkladech, svědčících překonaným fazím společenského života, jež nikdy více se nenavráti? V prvním případě by bezbarvá abstrakce, ve druhém liché anachronismy mařily slovům jeho přístup do hlav a srdcí! Trvám při tomto názoru dnes jak tehdy. Důsledky představy, že knězi není nic do sociální otázky, vedou k úplné jeho ethické bezmocnosti. Veliké časové bolesti a otázky, jež se dotýkají nejen fyzické, ale i duševní existence tisíců, činí prostě nemožným, aby fary a chrámy byly osamělými skalisky uprostřed vlnobití zevšad je obkličujícího. Pěkně pak ukazuje Albert Weiss, jak tíseň doby přinutila starší kleriky, aby se starali o sociální otázku, náhle a bez soustavné přípravy. Proto prý se udály snadno i přehmaty. Ostatně proti všem, kteří by kněze ještě od zájmu na sociální otázce odvraceti chtěli, stojí dnes autorita nemenší nežli — Lev XIII. sám!

Nemůže tedy býti sporu o nutnosti a oprávněnosti zájmu kněžského o sociální problémy. Spor mohl by se týkati pouze volby působišť a míry, po kterou by klerik směl a měl činně zasahovati do praktického života přes ty meze jaksi specificky církevní, o nichž právě byla řeč. Snáze se zajisté na otázku odpoví negativně: Jeho místo není, kde se podněcují spory zájmové, kde se strojí srážky a zápasy strannické. Kněžská říza budiž ušetřena kalu denních pustých svárů. Kněz neztrácej vědomí, že jest povznesen nad všechn vylučný zájem, buď si vědom tisíciletého po-

^{*)} Srv. řeč prve dotčeného při slavnostní instalaci za rektora české university na studijní rok 1904/5 a článek prof. Mareše »Naturalism a svoboda vůle« v »Rozhledech«, roč. XV. K tomu mou přednášku »Věda národohospodářská počátkem XX. věku«. (»Sborník věd právn. a státn. Roč. IV. seš. 3.)

slání, jež odkazuje jeho působnost všude na cesty ethické a jež vytyčuje mu směr po dráze sociálního míru, po rozvoji na kolejích práva a spravedlnosti. Ale máje tuto direktivu v rozum i v srdce všípenu, může, tuším, kněz bez nebezpečí nějakých újem pro náboženství a církev vystoupiti z mezí ryze církevních působišť, vyhledávati na př. účast v životě spolkovém, ano i v organisacích, jež slouží zájmům hmotným. Půda sice jest potud nepřívzniva, že obecný úpadek náboženského ducha právě knězi postup ztěžuje; ale s druhé strany neschází ani jistých příznivých okolností. Už neminula jenom doba liberálního spoléhání ve výlučnou samospasitelnost svépomoci, už i doba přílišného spoléhání na stát, zákon, veřejná zřízení překročila svůj zenit, na všech stranách jeví se doklady vzrůstajícího se vědomí o velikém dosahu odpovědné samočinnosti jednotlivcův a zdravé svépomoci spolčovací. Mnohé známky v hnutí rolnictva, řemeslnictva i dělnictva tomu nasvědčují. A to jest příznivá čára pro působnost všech, jejichž ethika tkví v ideí odpovědnosti. A proč by nemělo býti vážným, ušlechtilým i kněze hodným úkolem, buditi a tužiti ctnosti k hospodářskému zdaru potřebné, jež lidu našemu v tak mnohém směru schází? Vždy však pokládám za samozřejmé vodítko všeliké sociální působnosti kněze, jenž opravdu chce si zachovati stanovisko povýšené, aby nepřisluhoval strannickým zájmům, nelichotil bohatým a mocným, nýbrž měl ducha spravedlnosti neporušitelné naproti malým i velikým a ani hlubokým, v pravdě křesťanským zájmem pro bídné, trpící a utlačené svěsti se nedal k lichocení a demoralisující shovívavosti naproti chybám a zaviněným slabostem malých, jejichž chyby a slabosti má léčit a nikoli se s nimi mazlíti, jak činí typičtí demagogové dnešní.

Ať už pak věc se rozřeší jakkoliv, ať se šíře připustí sociální působnost kněžstva či více přistříhne vlivem autoritativním, pro jednu otázku jest rozsah připuštění toho takměř lhostejný, pro otázku vzdělání kléru. Tu se hlásí čas s nároky tak určitými a neodvratnými, že jest se jen diviti, jak o těch věcech vůbec ještě by mohl býti spor. Suma rozumového vzdělání se obecně pozvedla, zdroje vědeckého osvícení otevírají se obecně hojněji, skutečnými i domnělými zbraněmi vědeckého poznání mocněji než kdy jindy se zasahuje do všech sfér života. I tak vtírá se sama sebou otázka, lze-li nadále vystačiti přítomným stavem výchovy kléru, nynější organisací přípravy pro ten stav. Jest zajímavo, jak právě z řad kněžstva katolického s velikou jednomyslností se odpovídá, že nikoli. Vzpomínám sám na četné projevy souhlasu, dojemné osobnostmi původcův i způsobem svým, které mne svého času došly, když jsem (po důtklivé, ale marné přimluvě, v užším jistém shromáždění pronesené) veřejně článkem »O novém budi-

telství kněžském« vystoupil ve prospěch intensivnější péče o vzdělání dorostu kněžského, máje arci na zřeteli obor věd sociálních. Byly to požadavky dosti skromné; nic se takměř nestalo. Tolik žhoucí tužby mladého kléru zůstalo nesplněno, ač se věru nesla k dobru církve.

A zatím povstala tak řečená katolická moderna. Sledoval jsem její celý rozvoj od kolébky, máje za to, že tu jde o vážný úkaz doby vůbec. I tu, zrovna jako v našich kvasech radikalismu proticírkevního, působily také vlivy a vzory cizí. Připusťme také, že způsobila katolická moderna mnoho zbytečného rozkvašení, že má na vrubu nejedno vyšinití z kolejí ve věci i ve způsobu. Mnohá chyba dá se arci vysvětliti psychologicky náladou těch, kteří u vědomí, že chtějí vlastně dobrému, cítí se býti zneuznanými. Ale jedna věc neměla ujíti kruhům, které to hnutí bdělým okem sledovaly. V hnutí moderny zrovna elementárně se projevila taková silná víra ve věc katolickou, uprostřed obecných útoků na ni, o tuto víru se opíraly požadavky jistého přizpůsobení potřebám doby, že to faktum samo stálo za vážnou pozornost. Kdyby té víry ve věc samu nebylo, jak by se dal vysvětliti původ celého hnutí?

Všude z projevů moderny ozývá se hlad, pravý hlad po vyšší vědecké úrovni dorostu kněžského, po lepším vědění, po dokonalejší výzbroji pro praktické působení, všude viděti stopy toho hladu, který, odkázán sám na sebe, i třeba s pravých kolejí sjede, ale měl by býti považován za úkaz nadějný a utěšený a potkati se s ohledy šetrnými tím více, protože není obmezen na tak řečenou modernu. Mám tu před sebou sešit »Vlasti,*) v němž ozývá se požadavek povznesení obecné vědecké úrovně na ústa-vech k vychování kléru stejně důtklivě i důvodně, jako ve kterémkoli projevu »moderny«. A jde mnohem dále než kdysi mé návrhy, jen k sociálním vědám přihlíževší. Vědomí o velikém stupni rozvoje všech věd a jejich mocném vlivu na všechny otázky, života a působení kněžského se dotýkající, hlásí se ve všech těch projevech. Běží právě o vědeckou úroveň vůbec, o rozšíření studia na předměty mimotheologické; tak kromě sociálních věd hlavně na filosofii, a pokud s ní souvisí, i věd přírodních.

Tu pak se mně zdá, že se při uvažování prostředků k povznesení úrovně studia nesmí zapomenouti ani na přípravu učitelského dorostu. Proč theologické fakulty dosud postrádají toho způsobu zabezpečení učitelského dorostu, který spolehlivěji než jakýkoliv jiný pojišťuje fakultám světským potřebnou úroveň učitelského dorostu? Míním to instituci t. řeč. docentury soukromé. K soukromé docentuře vede jen vědecká kvalifikace,

prokázaná samostatnou vědeckou prací a to vytištěnou, aby nejširší veřejnost měla možnost kritické kontroly. To by otevíralo soutěž mladým, schopným hlavám. Z docentury na theologických fakultách by pak přirozeně vedla cesta k profesurám na diecézních ústavech nefakultních a z nich by se nejlepším a vědecky nejosvědčenějším otevíral návrat k řádným katedrám fakultním!

Arci by provádění takového plánu vyžadovalo i hmotných prostředků, netoliko k sustentaci docentů — nýbrž i k podpoře těch, kdož by se k docentuře připravovali, a za tím účelem, jak činí skoro obecně kandidáti docentury na fakultách světských, šli do světa, do učení k nejznamenitějším odborníkům. Člověku se zdá, že tyto věci jsou tak na bílé dni, že každé slovo odůvodnění je zbytečno. Nebyla-li by vůle k provedení anebo kdyby nebylo možno opatřiti hmotné prostředky pro ně, pak bude třeba i v mnohém jiném směru vzdáti se nadějí.

Leč nevzdávejte se jich vy. Doufejme, že se podaří vědomé úsilné práci obrozovací, jež se v řadách vašich nadějně hlásí, aby se katolické kněžstvo ku prospěchu národa stalo pilířem konservatismu v nejušlechtlejším toho slova smyslu a s úspěchem pozhnaným plnilo po všem našem lidu úkol, jež načrtnouti jsem se pokusil.

O vědeckých spolcích odborných.

(Kalendář českého studentstva, nákladem Akad. čten. spolku, Praha 1873/74, a opětně v témže kalendáři, ročn. VIII., 1877/78.)

Při akademickém spolku čtenářském trvá toho času celá řada spolků z části v úzkém spojení s ním se nacházejících, jichž členstvo činné skoro výhradně ze studentstva se skládá a jichž cíle jsou čistě odborně-vědecké. Činnost jich není co rok stejná, jeví se tu značné, tam méně značnější kolísání i co do počtu členstva i co do prací podniknutých, ano v jednotlivém roce spolkovém různá je vřelost účastenství dle rozličných dob roku, což ponejvíc podmíněno poměry zevními.

Některé z nich (Jednota matematiků atd.) vystoupily z mezí spolku studentského a spojivše v organizaci svou i kruhy starší daly tak podnět k činnosti rozsáhlejší. U jiných by rozšíření podobné s těží bylo žádoucím, pokud na zřeteli máme zdar a prospěch činnosti studentstva samého ve spolcích těch. To vše je podmíněno povahou toho kterého studia odborného. Dost na tom, že spolky ty těší se přízni šlechtitelských přátel vědy v kruzích samého profesorstva, kteří radou i činem ji osvědčujíce, působí na rozvoj jich způsobem osvěžujícím.

Ukolem mým v řádcích těchto není podati souborný obraz činnosti spolků oněch, anž bez toho výkazy roční podávají v této knize a ve zprávách spolku akademického.

Chci spíše, opíraje se o kus zkušenosti a sám zkoumaj z přímého názoru, čím jsou spolkové ti a čím by po případu býti mohli v studentstvu českém a pro práci naši národní vůbec, dotknouti se cílů a záměrů jim vesměs společných a cest, jež vedou k nim. Hledím ovšem skoro výhradně k těm, jež jsou čistě studentskými, a k smíšeným jen, pokud jsou studentskými.

Především budiž podotknuto, že uznávám milerád záslužnost dosavadního snažení a konání a dobrý účinek, jaký měli a mají spolkové ti u jednotlivců na odborné vzdělání jich. Pravím-li však o tom či onom podniku, že dobrý je a záslužný, není tím vyloučena otázka, stojí-li na výši, jaké by vzhledem k silám i úkolu dosáhnouti mohl a měl, není vyloučena otázka: je dosavadní stav organizace a práce jeho taký, že zaručuje i na dál možnost pokroku? A o pokrok, o stálý pokrok jíti nám musí, nepokračování je hynutí.

Studentstvo je samo sobě tím povinováno, aby dalo si na to odpověď přímou a pravdivou. Každé oddávání se jakékoliv illusi je tu nebezpečím, je nebezpečím dvojitým, čím více potřebí je nám jasnosti cíle a cest.

Zrození v lůně národa, jenž od mnohých desetiletí bojuje s úsilím málo vídaným, s vroucností a neochabující vírou za zachování individuality své národní, za možnost cítiti a pracovati co taký, za možnost ve velkém závodění národů na díle vzdělanosti i hřivnou svou ke stavbě věků přispěti, národa silnějšího vůlí než počtem a mravní silou mocnějšího nežli mocí hmotnou, jsme povoláni rozmnožiti a doplniti řady zápasníků za vznešenou myšlénku jeho, bojovati s ním a v něm a proň za největší lidstva ideály, za pravdu a právo, za osvětu a volnost národů, hájiti jich především v lůně lidu svého, k němuž nás rod a jazyk a tisícere pouto lásky víže, proti zlé vůli a pýše sobeckých útočníků a slepé vášni nevědomého sočení.

Věříme v jeho vítězství, tak jak věříme ve vítězství dobra, milujeme cíle jeho, jak milujeme dobro samo, a tisíce jich doufá v nás, v sílu a vůli, v snahu a práci naši.

Tím pilnější tu tedy otázka: jsou skutky naše v plném souhlasu s tou silou víry a nadšení, děje se v pravdě vše v lůně studentstva českého, aby užilo se cest, jež nejlíp a nejbezpečněji vedou k cíli tomu, a užilo se jich co možná všech?

Já nejsem z těch, co souhlasí s výtkami činěnými studentstvu v listech veřejných, ne že bych byl tuze si vědom toho, že mnoho nám neschází

k dokonalosti, leč že za první úkol a povinnost studentstva, ne toliko co studentstva, ale co českého studentstva po výtce, kladu něco jiného. Ti, kdož vytykali studentstvu — byť s vůlí poctivou a bez zloby, jak tomu v pravdě jest — že přestává si býti vědomo svého úkolu, ti zapoměli, že vedle několika málo prvé založených, v létech právě minulých vznikly a trvají, více méně i rostouce, mnohé spolky za čistě vědeckými zájmy jdoucí a jiné, jež za úkol si staví zakládati knihovny v lidu, pořádati přednášky na venkově atd., ač ovšem s prostředky obmezenými.

Netvrdím a tvrdit nemohu, že stojí všechny neb aspoň větší část na výši svého úkolu, že jsou dokonalé v organizaci i práci své. To ale podotýkám, že myšlenka spolků těch, jak žádná jiná víc, vzrostla přímo a vyvinula se z rozumného a jedině pravého pojetí jeho povolání.

Patřme jen na poměry naše na vysokých školách pražských, co nejvyšším pěstišti vědy, patřme na rozvoj literatury vědecké u nás. Technika od několika let je ovšem česká a v pravdě můžeme na ni býti hrdi, ale literatura vědecká pro odbory v ní zastoupené? A universita? Ovšem je jisto, že máme i tam počet mužů, na něž hledíme s plnou úctou, důvěrou i hrdostí. Mnoho-li jest jich však? A literatura vědecká v tom ryzém smyslu, jaká ta je u nás?

Toho nepřime, že od mužů právě zmíněných a od jiných mimo tyto kruhy stojících máme řadu děl velecenných, které by zdobily literaturu každou. Je jich ale tolik, aby ve všech oborech neb aspoň v některých dostačila k dokonání slušného odborného vzdělání jednotlivce? Kdo na těch poměrech nese vinu největší, kdo posud nese vinu, že každé snaze naší v těchto směrech staví se překážky všechny možné, i ty hanebné nevyjímaje — to netřeba mi líčit. Známe, kdo přítel náš, kdo nepřítel.

Bude a musí býti čím dál tím pilněji a důtklivěji snahou naší, i v oboru tomto vymaniti se z nepopíratelného vlivu a nadvládě němectví, jak usilujeme vymaniti se a z části jsme snad se již vymanili v oborech jiných. Musí se státi tak, má-li rozvoj náš národní býti celkový, všechny směry činnosti duševní i hmotné zahrnující, vpravdě harmonický, ne jednostranný. Hlavní a nejpodstatnější ve směru duševního vymanění se bude ovšem založení university české, avšak nežli tuto máme, je potřebí nám pro ni mužů schopných, oddávajících se zcela snahám vědeckým a odchovávajících se takto i pro budoucí doby universitě naší v síly vydatné a čestné, těm, již na ni teď už působí, v důstojný doplněk na ní i mimo ni. A že nám nejde jen o universitu prostě, nýbrž o universitu v tom co možná nejdokonalejším smyslu, je patřno, je vůbec nutností pro nás, ač nemáme-li

věcně chtítí pokulhávat za jinými. — I technika a vědy technické vymáhají hojnost nových sil pro budoucnost. —

S vroucností zřídka vídanou chávalo se a chápe se u nás všech podniků národních množstvím rukou i myslí snaživých, je snad čas, aby i snahám k zabezpečení trvání a zkvětu mladé ještě, sotva vzniklé vědy české čelícím stejné vroucnosti, stejné pílě, stejného uznání se dostalo, co jednomu z nezbytných požadavků a podmínek celistvého národního osamostatnění našeho. Neznám cíle vznešenějšího pro studentstvo české, neznám pobídky větší k čilému ruchu vědeckému v něm, neznám činnosti čestnější nad práci cíle vědomou a to cíle, jenž jest jedním z největších a nejčistších.

V jakém asi poměru k cíli tomu stojí studentské spolky vědecké, netřeba uváděti snad. Že nedostačí, býti snad jedinými nositeli těchto snah, plyne z věci. Že ale při dostatečné organizaci, při vůli opravdivé a účastenství trvalém a neochablém spolky ty víc jak co jiného povolány by byly na základě sdružení a opírání se jednotlivce o jednotlivce v pravé vzájemnosti snahy a úkolů ve směru tom rozvinouti činnost v pravdě požehnanou, dáti všem snahám těm pro budoucnost základ pevný, o tom nepochybuji. Snaha vědecká v opravdovém slova smyslu neobmezuje se úzkými mezemi světlice školní neb doby studijní, vyžaduje člověka celého, dlouholeté úsilí ano ve svrchované ideálním významu svém život celý. Kus byť sebe úsilnější práce vědecké po čas studií a třeba všestranně rozvinutá činnost v jednotlivém spolku odborném, ještě daleko nejsou ničím víc, než položením základů pro budoucí budovu. Ale kolik jich nedospělo ni dosti skrovné budovy, že nedovedli postavití neb nedbale budovali základy? V tom pak právě záleží význam a pravá úloha spolků těch, že ve světlici školní jsa účasten trpně, zde jednotlivce zvyká účastenství činnému, učí se (neb aspoň učiti se může) mysliti samostatně o předmětech vědeckých u volné výměně náhledů, zvyká si vlásti slovem ve sporu mínění, přijímaje a dáváje šířiti duševní obzor svůj i jiných.

Tak ve dvojím smyslu stávají se schůze spolků odborných přípravou, již nižádným způsobem podceňovati nesluší, přípravou budoucího konání a působení jednotlivce.

Jestliže pak, jak Buckle dí, u velkém a obsáhlém rozhledu změny v každém národě kulturním v celku jedině a výhradně závisí od tří věcí: předně: od objemu vědění nejvýtečnejších mužů jeho, za druhé: od směru, jaký vědění to bere, t. j. od předmětů, na něž se vztahuje, a za třetí a především: od rozsahu, v jakém toto vědění je rozšířeno, a volnosti, jakou všechny třídy společnosti proniká, jestliže jen malá část těch, co snahami vědeckými zabývají se, přímo povolána se jeví na zvolném budování nových

drah, nových myšlenek, nových směrů pracovat: pracovati o pokrok vzdělanosti šířením vědění, usilováním, by pronikalo všechny vrstvy společnosti, budujíc vyšší stupeň blahobytu duševného i hmotného, je jednoduše povinností každého, kdo sám mohl, šťastnější tím, než jiných bezpočetně, čerpati ze zdrojů vědění, je dvojnásob povinností naší, stojících službou touto v národu ve službě nejvznešenějších zájmů lidstva vůbec.

A je tedy význam spolků odborných jednak všeobecně vědecký, jednak eminentně národní tam, kde vyloučení jsme ze studia na základě mateřštiny, vedle toho i po výtce praktický, a je chybou, když ten či onen jinak výtečný ze studentstva, vzdaluje se jich, považuje ty dosti sporé chvíle, jež strávil by v činnosti ve spolku, za ztrátu jakous vůči soukromému studiu svému, tak jako je chybou vzdalování se těch, kteří mylně majíce se za nezpůsobilé k činnému účastenství ve spolcích těch, považují je za cvičiště, ovšem prospěšné, pro několik jednotlivců, blíže vědou se zanášejících, je největší chybou — a i to bohužel se stává — když jednotlivci mají úlohu svou ve spolku za vykonanou, když zaplativše své příspěvky, občas dostaví se co trpní účastníci do nějaké schůze (aneb snad ani nedostaví) a ponechají samovolně veškerou činnost v rukou několika oněch jednotlivců. Jsouť to ovšem také jen jednotlivci, kteří takto nepřátelsky neb aspoň velmi chladně přátelsky chovají se ke spolkům odborným a počet jich u jednotlivých odborů je různý; u těch, co nejvíc mají zástupců, obyčejně i relativně největší.

Klamy ty však, pokud dosud panují, jsou rozvoji spolků na překážku, působíce, že život jich je často jednostranný, že nesouce jméno spolku vykazují jen zevní formu jeho, nikoliv vnitřní, úzké sdružení v činnosti a snaze vědecké, pokud alespoň, výhostili dáme všemu idealismu, jeví se možným, jen několik jednotlivců ve snahách svých vedle sebe jdoucích.

Kromě toho často vadí ovšem nedůstatky organisace. To ale je věcí zvolného opravování a komu na pokroku poctivě záleží, ten odkryje a snad i přičiní se, že odstraněn bude ten či onen nedůstatek, zejména taký, jenž účastenství co možno všeobecnému vadí, neboť to bylo jedno z nejhlavnějších závad dosud a vymáhá zvláštní pozornosti. Nepochybuji, že vady ty budou odstraněny, jakože nepochybuji, že bude vždy ve studentstvu českém těch důstatek, kdo budou míti dosti mužné vážnosti, vytrvalosti a horlivosti pro zájmy spolků odborných.

Nenítě měřítko pro vroucnost vědeckou i vlasteneckou ve studentstvu českém spolehlivějšího, jako zkvětání neb úpadek v životě spolků těchto a sice v životě, pokud klíčí ve vlastní činnosti studentů co členů jich.

Správná organisace hleděti bude k tomu, by i členům mladším, nově

přibývajícím, poskytnuto bylo působiště pro činné účastenství, byf zapřítí se nedalo, že pro povahu většiny spolků samých účastenství jich, aspoň na čas, zůstane asi passivním. Několik jednotlivců více méně vynikajících a energických bude míti vliv na činnost spolku rozhodný, ale sebe větší jich úsilí tam nedokoná se pravého rozkvětu, kde nebude s ním a při něm státi činné účastenství ostatních, jimž jedině domoci se lze zkvětu, zdaru a pokroku.

Uvědomělejší, sjednocenější a přírodou samou jaksí k tomu vedeno víc, než kdekoliv jinde, dovede bohdá studentstvo české i v tomto směru dostáti svému úkolu ve službě milovaného svého národa.

V. České obrození národohospodářské.

Národohospodářské potřeby české.

Přednáška dne 10. prosince 1904 ve Dvoře Králové n. L.
Vyšlo jako samostatná brožurka v Králové Dvoře 1905.)

Chci promluvit o českých potřebách národohospodářských. Mluvíce o nich, máme na zřeteli jisté potřeby a činnosti, které nám nejsou společny ani s jinými národy rakouskými, nýbrž jsou naše vlastní, výlučně naše, nás Čechů jakožto Čechů se týkající, tvořice zvláštní, ryze a výhradně český problém na poli národohospodářském.

Jest na př. velice důležité, aby se poslanci čeští na sněmu a na radě říšské starali o dobré zákony, jež se týkají všelikých záležitostí národohospodářských. Leč ty zákony dávají se, pokud jde o království české, stejně pro nás jako pro Němce, a pokud jde o stát, pro všechny jeho národnosti. Samy o sobě tedy nevycházejí z nějakého výlučného zřetele na nás Čechy, byť se nedalo popřítí, že mohou z jistých stránek býti pro nás závažny. Vzpomeňme si jenom, jakou váhu právě s hlediště svého národního připisujeme sestátnění některých drah nebo jakou důležitost by zrovna pro náš národ, jehož tolik synů je ve službách rozličných, měl zákon o povinném pojišťování pensí pro soukromé úředníky, kterýž by dojistá míru jejich závislosti na dočasném zaměstnateli zmírnil. Tak má sice skoro každý nový zákon svou nějakou stránku pro nás významnou, i mělo by býti právě úlohou českých poslanců takové stránky vždy dobře postřehnouti a obratným způsobem se postarati, aby se zákon tak upravil, jak ony vyžadují. Tu tedy jde nejvýše o vystižení českých potřeb při zá-
konech, jež nás jediných se netýkají.

Jest dále rovněž důležitou věcí, aby v celém našem jednání, politickém i mimopolitickém — právě proto, že jsme národem malým — panoval duch moudré hospodárnosti, tak abychom nikde sil zbytečně nemarnili na podřízené nebo zatím nedosažitelné cíle. To však není konečně ničím více než všeobecným pravidlem, pro každý národ platným.

Mluvíme-li o zvláštním národohospodářském problému českém, máme tedy něco jiného na zřeteli, totiž — abych to hned předem krátce naznačil — máme na zřeteli poměrnou naši národohospodářskou

opozdilost naproti mnohým jiným národům, zejména proti Němcům, máme na zřeteli příčiny této opozdilosti a cesty, kterými bychom se z ní dostali. To jest palčivá otázka, jež také v posledních letech životných zabývala nemálo mysl toho, jehož osmdesátou šestou ročníci narození právě dnes slavíme, Dra Františka Ladislava Riegra.

Jaký význam se řečené otázce dnes v mnohých českých hlavách připisuje, patrně z toho, že ji přivádíme v určitý vztah k národnímu svému obrození, spatřující ve zdárném její rozřešení teprve skutečné dovršení díla obrozovacího.

Jest jistě dnes málo lidí mezi námi, kteří by neměli určitého obrazu o tom, co jmenujeme českým národním obrozením. S tímto pojmem národního obrození, které ke konci 18. století vzniklo z nepatrných počátků a vzrostlo konečně až ku stavu nynějšímu, každý spojuje představu díla, které vyšlo z hloubi šlechetského přesvědčení, bylo dílem veliké lásky, obětavého sebezapření a podivuhodné mravní síly. Ale každý při tomto pojmu myslí především na jisté dílo obrození literárního, slovesného, na povznesení jazyka, na jeho nenáhlé uplatňování a pod. A přece tento pojem českého obrození je mnohem bohatší. Především zahrnuje také dílo politické, kteréž arci vystupuje teprve v polovici 19. století náhlým silným výbuchem roku 1848, k němuž se však potom druží politický rozvoj od roku 1860. V době pak nejnovější v kruzích českých inteligentů, v kruzích lidí, kteří s větší péčí a dychtivostí naslouchají dechu života národního, víc a více se utvrzuje vědomí, že jest nám prodělati ještě jeden oddíl tohoto díla obrozovacího, ano, že právě onen oddíl, který čeká ještě na své dokonání, je spolu podmínkou zabezpečení všeho toho, co bylo již vykonáno za minulých sto let. I tak jsme si navykli mluvit nyní o třech dobách našeho národního obrození: prvním obdobím jest obrození jazykové a slovesné, kterým vůbec naše národní vzkříšení počíná; druhé období jest spolu obdobím probuzení politického; a k tomu konečně přistupuje období třetí, období obrození národohospodářského.

Bylo by ovšem omylem, kdybychom se domnívali, že vůbec teprve v nynější době nějaký cit pro národohospodářské potřeby u nás se ozývá. Můžeme ukázati, že již od prvních červánků probuzení národního jisté národohospodářské skutečnosti mají vliv na průběh probuzení toho a že už v dřívějších dobách buditelé naši jsou si vědomi toho, že třeba také pomýšleti na jisté hospodářské úkoly.

Dělíme-li však přes to celou dobu stoletou na tři období a klademe-li

jako třetí její periodu dobu počínajícího obrození národohospodářského, činíme tak s tím zvláštním vědomím, že teprve nyní dostatečně a plně si uvědomujeme, jakou důležitost má pro nás národohospodářské osamostatnění a zmohutnění našeho národa a přicházíme k přesvědčení, že ono zvláště v přítomných poměrech českého života a vzhledem k zápletkám světovým doby přítomné jeví se býti jediným a nevyhnutelným prostředkem, abychom snáze mohli čeliti nebezpečím, jež by nadějný vývoj našeho národního života vážně mohla ohroziti.

Abychom si mohli jasně představit, v čem vězí slabost našeho života a čeho jest nám třeba, musíme své zraky obrátiti nejprve do minulosti a znázorniti si krátce ráz obou předcházejících období, o nichž výše byla řeč. I dovolte mi tedy, abych vám krátce nastínil obraz národní české společnosti, jak vypadala před sto a několika lety, v době, kdy staří čeští vlastenci s bázní a úzkostí hleděli na stav národa a s chvěním přistupovali k dílu prvního vzkříšení starého zanedbaného jazyka. Dříve však než to učiním, bude přece třeba připomenouti si jaksi zevní rámeček, ve kterém se počátky našeho národního probuzení odehrávají. Poukazuje se tu obyčejně jen na úpadek národa po bitvě bělohorské a na germanisaci, kterou státní moc sama všude zaváděla. Než to vlastně není úplné. Musíme si k tomu ještě domyslití tehdejší zvláštní ráz národohospodářské politiky státní, tedy toho, co chtěla a co konala moc státní v oboru národohospodářském. Tehdejší národohospodářská politika byla, jak národní hospodáři říkají, *merkantilistickou*.

Co znamenají tato slova »politika merkantilistická?« Jest to národohospodářská politika, která provozována byla ve státech evropských, zvláště na evropském západě, od časů objevení Ameriky. Stát si tehdy poprvé uvědomil, že má i jisté úkoly na poli hospodářském, že má působiti na vývoj jistých odvětví výroby a obchodu, povzbuzovati a podporovati je, dávat jim směr, řídit je. Zástupcem tohoto směru byl za Ludvíka XIV. ve Francii jeho ministr Colbert; do Rakouska vnikla tato politika na rozhraní 17. a 18. století a dostoupila za Marie Terezie a Josefa II. ve mnohých oborech svého vrcholu. V té době u nás stát, chtěje usnadniti vzrůst obyvatelstva a rozvoj zámožnosti, jal se pečovati, aby se na všech stranách probouzel průmysl a to hlavně velký průmysl, aby země byla nezávislá na cizím přívozu a spíše sama více mohla vyvážeti. Tento duch politiky, probouzející průmysl, vznik nového podnikatelského ruchu, vystoupení nových, silných osobností, které řídí tyto podniky, vše to můžeme si představit jako pozadí českého ruchu buditelského. Čeští vlastenci pracují k tomu, aby oživil památku slavné minulosti české, aby zvelebili za-

nedbaný jazyk, aby stvořili novou literaturu. Na druhé straně moderní stát stará se o rozkvět průmyslu, takže povstávají nové třídy obyvatelstva, třídy zámožné, nový útvar tak řečených tříd vyšších.

Vidíme zcela jasně, kterak tento zvláštní ruch byl vlastně obrozovacím snahám českým nepřiznivý. Proč? Kdekoli kdo z obyvatelstva do těchto nových vyšších tříd společenských pronikal, přicházel do německého prostředí mezi německé lidi a to ovzduší si ho národně podmaňovalo.

Teď teprve, když máme na paměti odnárodňovací sílu nového tvoření zámožných tříd, pochopíme spolu lépe obraz, který nám podává společnost česká za prvních červánků národního obrození. Národ není jen sumou jednotlivců, národ je složitá skladba, je celek, složený z určitých vrstev společenských. Kde je řeč o životě národa, tam je řeč o styku mezi těmito vrstvami. Teprve společenství určitých snah všech těch vrstev ve vzájemném na sebe působení činí národ národem. Nuže, jak vypadal národ český před sto lety? Během dějin od několika století odcizily se národu třídy »vyšší«, tak že vlastně národa v plném slova smyslu právě naznačeném už ani nebylo. Společnost česká na počátku století 19. jest komolem neboli torsem. Bylť tu jen jisté, ať četné vrstvy, které tvořivají široký základ pro všechny ostatní, lid chaloupek a malých řemeslnických dílen. To naši buditelé cítili; s hlubokým dojmem čteme v jejich zápiscích a zprávách, jak upřímnou projevují radost, kdykoli někdo z oněch »vyšších« tříd vstupuje v jejich řady. Pro tehdejší dobu byla tato věc mnohem závažnější, než snad dnes by se mohlo zdáti. V tehdejší době právě tyto vyšší vrstvy byly mnohem důležitějším činitelem osvěty a kultury pro vrstvy ostatní než dnes. Mnozí sice z tehdejších příslušníků tak řečených »vyšších« vrstev v Čechách a na Moravě uměli jakž takž česky, ale český jazyk byl pro ně pouhým prostředkem dorozumívacím s těmi »nižšími«, nic více, nebyl pro ně prostředkem kulturním; mezi oněmi vrstvami a lidem ostatním nebylo žádného kulturního společenství. A tím i pojem torsa, o jakém jsem svrchu se zmínil, dostává ještě smysl jiný. Společnost, bydlící i v oblasti obyvatelstva převahou českého, byla roztržena dle samých vrstev svých, tak že mezi lidem a těmi, kteří měli moc i zámožnost a býti měli prostředníky kultury, nebylo žádné vzájemnosti a kulturního vlivu. Když pak merkantilismus začal pomáhati jednotlivcům, aby se snáze stali podnikateli, každý, kdokoli se dostával do těchto nových lepších posic, odcizoval se národu. Příčinou toho však nebyla vždy jen germanisující opatření vlády, nýbrž celý způsob a směr vývoje průmyslového byl hlavní příčinou.

Ale přece se v lidu česky mluvícím počaly tvořiti nové třídy. Když někdo, jenž pocházel z tak řečených nižších tříd, se povznese do postavení

lepších, nazýváme to společenským čili sociálním vzestupem. I pravím tedy: nové třídy národa začínají se tvořiti tím, že se dostavuje tak zv. sociální vzestup z tříd řemeslnictva a rolnictva. Lid volí si povolání svá dle prostředí, dle vrstev, které jej obklopují. Povolání příznivější, která si kdo volí, jsou zase jen taková povolání, která stále vidí kolem sebe a uznává za lepší. Tak vznikaly i u nás nové třídy společnosti tím, že synové z rolnictva a řemeslnictva obraceli se dle možnosti a nadání k povoláním, jež se jim viděla býti výhodnějšími, ovšem hlavně k takovým, jejichž příklady kolem sebe nejvíce viděli a do kterých se dostatí bylo poměrně snáze. Tak obracejí se, jak dost na snadě leží, nejraději ke stavu kněžskému, učitelskému a úřednickému. To byly první vrstvy, které se na zachovaný kmen národa začaly nasazovati. Zjev tento měl v sobě velikou výhodu, neboť jako vůbec kněz, učitel a úředník zasahuje mocně do poměrů národa, tak i vliv těchto nových vrstev u nás na vývoj naší národní společnosti byl dalekosáhlý, zabezpečoval lepší postup díla obrozovacího. Ale bylo v něm ovšem také veliké nebezpečí. Kdežto současně v krajinách, kde se průmysl vyvíjel, synové stávali se podnikateli po otcích a stávali se stále zámožnějšími, u nás rozmohla se snaha hledati pokud možno v učených povoláních své umístění. Byly doby, kdy takměř půl Rakouska bylo osazeno úředníky českými. Při této podobě zůstala společenská struktura česká až do r. 1848. Z toho vidíme, že tak zv. národní obrození české je pouze částečně vzkříšením a obnovením jazyka, vědecké práce a umění, že toto velké, požehnané dílo je zároveň společenskou rekonstrukcí čili znovuzřízením společnosti nasazením nových vrstev na ten základ, který se šťastně před germanisací zachránil, že však je v tom směru od prvopočátku jednostranné.

Roku 48. vlastenci čeští poprvé řádně si uvědomili potřebu jistého hospodářského posílení českého národa. Toto poznání stále více vzrůstá, jak vidíme z projevů našich nejznamenitějších politiků Havlíčka, Palackého a Riegra. Vlastenci tito docházejí k souhlasnému názoru, že k zachování všeho toho, co bylo již podniknuto, jest třeba, aby národ byl hospodářsky silen, aby mohl pokračovati stejnoměrně s jinými národy. Soustavné činnosti však v tom směru nebylo. Proti dobám předešlým byl pokrok pouze v tom, že myslící hlavy v českém národě začaly si bedlivěji všimati vzdělání průmyslového, ovšem se zřetelem na maloprůmysl a odborného zdokonalení rolnického. Rok 1848 strhl ostatně příliš mysele na pole politické, ale měl zase, pokud se týče společenské rekonstrukce, tyto

zajímavé výsledky: Volby vzbudily totiž ve mnohých osobách z vyšších tříd společenských snahu, aby se s lidem sblížily. Na druhé straně revoluční hnutí české odpudilo od našeho národa část šlechty, která již velice vše byla k němu přilnula.

Za nastalé pak politické reakce objevily se první náběhy k úsilovnějšímu zvelebování hospodářskému. Všude byla patrna snaha, aby svépomoc pomáhala hospodářskému životu našich lidí. Zvláště se to jevílo v zakládání záložn. S r. 1860 nastal nový život ústavní, s ním i po vlastech českých rozproudil se čilý ruch politický a tak ony snahy hospodářské byly sice opět na čas zatlačeny, ale nebyly nikterak úplně odstraněny. V té době zvláště František Šimáček velmi neunavně hájil moment hospodářského rozvoje naproti jednostrannému směru politiky. Vůbec pak se v desetiletí 1860—1870 přidružil k prvkům dřívějším ještě živel nový: tenkrát začal se vyvíjeti český průmysl, zakládány byly větší peněžní ústavy a první pojišťovny. V tom sluší spatřovati první výraznější národohospodářské období nového národního probuzení českého.

Slibně se tenkrát vyvíjelo cukrovarství. Zakládání cukrovarů, a to akciových, umožnila zvláště příznivá příležitost trhov. Povstávaly četné selské cukrovary akciové. Následek toho byl, že bylo nutno pečovati o dobré stroje a tak byl dán základ k novému průmyslu strojnickému, prvním slibným začátkům velkoprámyslu, jež také od prvopočátku byl částečně v rukách českých. Bohužel již tenkrát se ukázala slabá stránka, která nyní nám, delší doby přehlížejícím, ještě zřejměji se staví na mysli. Z velikého toho počtu akciových cukrovarů českých po řadě let ani polovice se neudržela v rukách původního akcionářstva, velmi mnoho jich přešlo do rukou jednotlivců, Němců. To se stalo proto, že jsme nebyli k tomu vychováni, že jsme si nebyli vědomi něčeho, čeho ku zdaru velikého průmyslového závodu jest třeba. Tím ovšem nechci předchůdce naše kárati, nýbrž připomínám to jen proto, že z chyb vůbec se učíme, a právě tak, jako chyby předchůdců našich mají býti výstrahou nám, příští generace budou se učiti z chyb našich! Kéž těchto chyb není mnoho! Předchůdci naši tedy neuvědomili si dobře, že z d a r k a ž d é h o p r ů m y s l o v é h o z á v o d u z á v í s í n a d v o u č i n i t e l í c h : j e d e n j e t e c h n i c k ý , o d b o r n ý , d r u h ý p o d n i k a t e l s k ý č i l i k o m e r c i á l n í . Jsou lidé, kteří jsou výbornými techniky, ale jsou neobratní, jakmile si mají vyhledat odbyť, vyhledati spojení a ujednatí obchodní smlouvy, ba počínají si někdy i lehkovážně. Měli jsme tehdy již dobré techniky odborné, oni hráli při všem tom důležitou úlohu, ale neměli jsme dost lidí způsobilých k řízení podniků po stránce obchodní, ano my vůbec

pro prozíravé podnikatelské vedení neměli dost smyslu a ocenění. To vše zarazilo náš hospodářský vzrůst a krátkou slávu nového rozmachu skončilo.

V té době povstaly nám sice, jak již řečeno, také první české banky a pojišťovny — ale celkem jsme dost draze zaplatili za vyučenou a přece jsme si z ní nevzali ještě ani tehdy dost zdravého naučení pro budoucnost. Byliť jsme zvykli sobě samým mnoho lichotiti, scházel nám proto tím více zrak soudný pro vlastní vady a nedostatky. A bylo toho přece jen za potřebí, neboť svět kolem nás není tak laskavý, aby počkal a nepokračoval, když my dost nepokračujeme. I pokračoval tedy bez nás a přes nás. Již od polovice minulého století vyvíjí se v Čechách a na Moravě průmysl tovární ve všech odvětvích textilních, keramických, chemických a jiných. Všim tím rostla německá moc a protože jsme my krajany německé nedoháněli, cítili jsme tu moc napořád ve všem svém životě, zlobíce se, že ji Němci proti nám vyuzítávají, nedbajíce však dost, abychom sami se stali silnějšími na tom poli, z něhož oni svou sílu především čerpali. A brzo se dostavily zvláštní památné pošiny v celém obyvatelstvu naší země, které byly v souvislosti s velikým tím průmyslovým ruchem.

Nastalý průmyslový ruch vyvolával potřebu strojů, k výrobě jejich bylo potřebí uhlí, zrovna tak jako k výrobě kolejnic pro stále vzrůstající síť železničnou a pro topení lokomotiv. I vzmáhala se tedy těžba uhlí. Ohromný pás země pod Rudohořím oživil se tisíci a tisíci lidí — dělníků z krajin českých. Už sice dříve čeští lidé vábeni průmyslovým ruchem na severu Čech stěhovali se tam, usazovali se jako řemeslníci, tovaryši, tovární dělníci. Počátek tak řečených českých menšin. Ale hlavní proud nastal okolo r. 1870. Naproti tomu v české oblasti jazykové kromě uvedeného chvilkového rozruchu v té době žádného mocnějšího průmyslového ruchu nebylo. Naopak z měst, která druhdy kvetla aspoň maloprůmyslem, blahobyť se stěhoval. Přirozený následek toho byl, že český člověk více než kdy jindy začal choditi jako námezdník do cizích služeb. A tento zjev opakuje se až do doby nejnovější. Co je dnes Čechů ve Vídni, co jich žije v tak zv. uzavřeném území, co se jich odstěhovalo do Ameriky! Mějž si z toho radost, kdo chceš! Já naopak soudím, že je to svědectví naší bídy, našeho trudného stavu, když český člověk na území českém se neuživí a musí jíti do cizích služeb. My jsme byli dokonce tak dětinští, že jsme měli velikou radost z toho, když se začaly tvořiti naše české menšiny. Ale nevšimli jsme si, co to pro náš národní život znamená. To znamená, že my dodáváme čilou pracovní sílu k tomu, aby povznášela zámožnost německou v Čechách a jinde. Je sice možno, že se všichni ti lidé neodnárodní, ač příliš na to nelze spoléhati,

ale je to přece jen napořád a venkoncem znamením naší slabosti. My si pozdě uvědomujeme s hořem a úzkostí, že nedovedeme českého člověka na vlastní půdě uživiti. Menšiny české ovšem nesmíme obětovat, ale musíme se přičinit, aby konečně přestala krutá nutnost, která ke tvoření českých menšin v cizích oblastech vede, která vyhání českého člověka z české půdy. Musíme se napětím všech sil toho ujímati, aby se český člověk na domácí své půdě uživil.

To vše jsme si uvědomili dosti pozdě; vlastně ponejprv teprve při jubilejní naší výstavě r. 1891, v níž rozvinul se před námi celý obraz života českého. Veliký pokrok, kterého jsme dosáhli, vzbudil v národě českém radostné uspokojení. Nelze upříti, že se tu vykázaly mnohé pokroky. Ale spolu nápadnějšími se staly i nedostatky. Ještě více pak od naší výstavy národopisné, která uspořádána byla v roce 1895, začalo českým lidem padati bělmo s očí; aby padalo dále, o to se stará historie sama. Vidíme především, kterak nejvroucnější politické ideály českého lidu se hatí, a býváme náchylnými k výroku: »To je chybou politiků.« Avšak to není vždy pravda. Vlastní příčina našich neúspěchů politických je v tom, že politické akce potřebují jisté síly, a síla musí býti v národě. Tuto sílu nerepresentuje jen tvorba slovesná, umělecké dílo, práce vědecká, tuto sílu tvoří především hmotný blahobyť. A vidíme-li, jak na svůj hmotný rozkvět péči vynakládají národové velcí, kterak nemáme my jemu všechn svůj zájem věnovati? Patřme jen, kterak tito velcí národové, Angličané, Němci a j., pro své národohospodářské prospěchy se utkávají ve vzdálených mořích a přímořích. Vidíme již obrisy velikých světových říší, které jsou založeny na společných zájmech hospodářských. Amerika Severní šíří svou moc po celé druhé polokouli. Anglie připoutati hledí k sobě těsněji své ohromné kolonie a rozmnožuje své zámořské panství. Japonci se utkávají s Rusy. Němci všestranně rozšiřují svůj vývoz. Všude vládou zájmy národohospodářské. U nás v zemích českých roste příšera všenněmeckého hnutí. Ta ruka, která v 18. století loupežně se vztáhla do zemí koruny české a urvala z nich zemi nejprůmyslnější, Slezsko, ta ruka sesílila během času. Vidíme, kterak nejen v německých krajinách v Čechách a v Rakousku, nýbrž i v německé říši stávají se pořád mocnějšími jisté ideály za brání aspoň předních zemí rakouských, poněvadž Německo, které si chce zabezpečiti svou vlastní nejvhodnější cestu na Východ, nemůže této cesty nalézt jinak leč přes Terst. Z německých časopisů i německých kateder nyní vážně se hlásá, že říše německá musí býti větší. Říká se sice, že by byli Němci nemoudří, kdyby chtěli připojiti ku své říši země české s národně uvědomělým obyvatelstvem českým, nebo kdyby dokonce větší díl

zemí rakouských, většinou katolických, chtěli zabrat a spojit se svojí říší, většinou protestantskou, a že by konečně Rusko a Francie nedopustily takového vzrůstu Německa a tím porušení rovnováhy evropské. Je to sice možno, ale můžeme si my vypočítati ty možnosti, které se během dob utvoří? Kdož ví, zda nebudou ti, kterým na zachování Rakouska bude záležeti, v té době jinak zaměstnáni? Vždyť to nyní vidíme makavě na Rusku, jehož všechny síly poutá nebezpečí východní!

Úkolem české politiky tedy musí sice býti, aby smysl jiných evropských národů pro otázku českou neutuchal, aby ona udržovala zájem všech těch, kteří se domnívají, že Rakousko vzhledem k míru evropskému jest nutno. Ale na to jediné spoléhati nesmíme. Mohou nastati chvíle, že na půdě této naší země, tolik krví zbrocené, se odehrají děje, které nebudou méně pohnuté, které budou stejně důležité a závažny, jako kterékoli z oněch velikých minulých dějů našeho národa. K tomu my se musíme obrniti a upevniti, abychom byli dostatečně silni, aby, pokud možno, hned z předu zašla chuť těm, kteří by nás chtěli podmaniti. To má dnes cítiti každý český člověk. V tom není žádný pessimismus. Je-li tu nebezpečí, které se na mne valí, jsem povinen především podívati se mu odhodlaně v tvář, čeliti mu a změřiti prostředky, které mám po ruce, abych je odvrátil. Proto pravím: Obrození české není hotovo, obrození české vstupuje snad ve své poslední, ale nejtěžší úkoly, úkoly napravití to, co zanedbala doba minulá. To je národohospodářské obrození české.

Dnes každý z nás musí míti na mysli, že dílo obrození českého bude teprv dovršeno, postaráme-li se o to, aby onen proces, vyrůstání hospodářsky silných osobností u nás, se dokonale provedl. Ale to by ještě nevyčerpalo celý obsah věci. Nutno jest též a tímto právě řečeným požadavkem podmíněno, aby český člověk uživil se na české půdě. Proti tomu velikému cíli zdají se mi všechny naše národní časové věci, které nás často velice rozčilují, příliš nepatrnými.

Otázka jest, jak si tedy máme počínati. Postupu starého, jenž reprezentován jest francouzským ministrem Colbertem ve věku XVII. a nyní na př. v Uhrách, my sledovati nemůžeme, poněvadž nám k tomu schází státní moc. My můžeme vykonati úkol, který nás čeká, jen pomocí hospodářské své pomoci národní. Musíme býti vedeni určitou logikou, musíme spojití chladný rozum s nejrůznějším citem. V nás musí tedy především vzniknouti a do všech vrstev národa proniknouti láska k českému výrobku. V tom smyslu já heslo »Svůj k svému«, rozumně pojímané, pokládám za správné. Hospo-

dářský život, ať se tu jedná o průmysl, obchod nebo o cokoli, není naším posledním účelem, ale je to mohutný prostředek, kterým si můžeme veliké své jiné cíle zabezpečiti. Vždyť i naši buditelé nenamáhali se v posvátném zanícení a s obdivuhodnou silou duševní proto, aby vzkřísili jazyk. Velikým cílem českého obrození bylo znovuzřídití a zachování všestrannou, osobitou kulturu národní. A dílo toto, jak z hojných dokladů je zřejmo, potkávalo se se zdarem. Před zraky svými vidíme netušený rozvoj své literatury, práce vědecké, umění, práce technické atd. Je třeba jen vše to dostatečně podepřítí. Ano, podepřítí, aby mělo ve vlastním národě zabezpečující podklady. A hleďme: je trudno říci, ale je to bohužel pravda, že my ani svého českého umění také nemůžeme užíviti. Kdyby naši umělci neodbyli děl svých v cizině, doma by jich dost neodbyli. Je tedy opět potřebí více mohoucnosti hmotné, aby se vše řádně mohlo rozvinouti.

Proto znova opakuji, že musíme milovati český výrobek. Neběží tedy jen o to, abychom kupovali od Čechů; neboť kdyby měli Čechové na prodej jen výrobky cizí, podporovali bychom nepřimo přece jen rozvoj cizího kapitálu. Proto Čechové musí také prodávati opravdu české výrobky. O českém obchodě bude řeč v pravém a krásném smyslu toho slova jen tenkrát, bude-li sloužiti výrobkům českým. Proto je nutno zakládati české průmyslové podniky. Ale ovšem podniky takové zakládati nelze bez jistého kapitálu, bez určitých odborných znalostí a bez podnikatelské schopnosti. Pokud se týče kapitálu, jsou naše české poměry dosti příznivy. Lidí, kteří by mohli do zakládání průmyslových podniků se dáti, je také dosti; neboť třeba míti na paměti, že průmysloví podnikatelé nezačínají hned s miliony. Ale též ovšem je potřebí velké odbornosti technické, podnikatelské a obchodní. Často se slýchává, že my Čechové podnikavosti obchodní nemáme. Já tomu nevěřím. Ukazuje se tu příliš na jakýsi vliv dědičnosti, jako by podnikatelské schopnosti byly vrozeny. Ale ta dědičnost dle mého soudu nesmí býti pojímána jako nějaký slepý osud. Co do člověka vnikne, vnikne přece jen prostřednictvím řeči a živého příkladu. Působí tu hlavně zvyk, okolí, prostředí. Lidé volí si povolání dle vlivů svého okolí. Kde je čilý obchod, tam vyrůstají obchodnické talenty. Co mladý člověk ve svém okolí vidí a slyší, to se mu vštěpuje bezděčně. Ani u Židů není obchodnická dáva jeho myšlení a snažení směr a cíl. Ani u Židů není obchodnická schopnost zděděna, jako spíše ustavičným vlivem okolí buzena a vypěstována. A obchodnický talent není v podstatě nic jiného, než souhrn určitých vědomostí a dovedností, které si možno osvojiti. Proto s politováním pozorujeme, kterak synové zámožných rodičů po vykonaných studiích ubí-

raji se domů a vědomostí svých dále nerozšiřují, místo aby šli do velikých středisk práce a obchodního ruchu, tam obohatili své zkušenosti, získali si nové vědomosti odborné a vůbec rozšířili svůj názor životní podnikatelského spolčování.

Dále musíme uživati všech prostředků, a při tom si uvědomiti, že zdar každého společenského podniku závisí na pořádku a přesnosti; celou řadu svých vlastností musíme hleděti změnit. Někdo snad řekne: »To vše se lehce takto povídá a učí, ale ke skutku je daleko.« Takovýmto však usuzováním nedojdeme nikam. Nesmíme stále jen říkati: »Je to těžké.« Tisíce lidí budovalo dílo národního obrození; z těchto velebných a krásných příkladů může celá generace nynější čerpati sílu. A každý si musí v tom záměru hledati prostředí svého působení.

Heslo »Svůj k svému« nepojímám ovšem ve smyslu sprostého, bezhlavého bojkotování určitých lidí a firem. I německý obchodník, který by rozšiřoval výrobek český, byl by národním cílům našim bližší a vítanější, nežli český, který by dával přednost cizímu zboží před domácím. Heslo »Svůj k svému« nesmí tedy býti nerozmyslné, aby dávalo jen práva bez povinností. Chceme-li svou odběratelskou ochotou pomáhati českému vyrabiteli s jistou obětí, musí ta oběť míti účel. Jest v této příčině jistá podobnost s t. zv. ochrannými cly. Víme totiž všichni, že od státu jistá odvětví výroby, která jsou slabší, bývají chráněna ochranným clem. Zdražujeme na hranicích uměle jisté výrobky cizí, aby domácí stejného druhu mohly s nimi soutěžit. V každém takovém clem, pokud je rozumně ustanoveno, spočívá zároveň jistý příkaz, jistá povinnost. Stát tu praví k výrobcí: »Já tě chráním, ale jen proto, abys se sebral, hospodářsky sesílil a zdokonalil, abys časem mohl té ochrany postrádati a dávatí své výrobky tak dobré a tak levné jako ti cizí.« A něco zcela podobného máme na mysli, když pravíme, že má český člověk, a zvláště všichni zámožnější, prokazovati své národní vlastenectví tím, že chovají lásku k českému výrobku, odběratelskou ochotu pro něj. Ale za tu ochotu odběratelskou musí také český vyrabitel převzítí jistou povinnost, povinnost ke zdokonalování a pokroku své výroby. Jinak by heslo »Svůj k svému« nám nepomohlo, bylo by namnoze zhoubné.

Někteří se provádění toho hesla vysmívají; ale což nevidíme, kterak se provádí v Uhrách, v německých krajích Čech a kterak i v samé Anglii Chamberlain o ně horlí? A tak náš malý národ, který po šťastně dokonáném vzkříšení jazyka ocitá se před velikými událostmi a chce si raziti cestu k svému hospodářskému osamostatnění a zmohutnění, n e v y m y k á

se heslem »Svůj k svému« ani z oněch velikých hesel doby, nýbrž chce také jen pomocí jich domoci se toho, co je dnes cílem jiných velikých národů.

I domůže se ho, vyvázne z nebezpečí jej ohrožujících, bude-li lid český všechen míti na paměti, že teď na něm záleží, aby osvědčením zdravého a účinného smyslu pro národohospodářské své zvelebení dovršil a zabezpečil veliké a posvátné dílo národního obrození svého. Duch našich buditelů neodstupuj od nás, naše kroky veď jejich oddaná láska a obětovná věrnost, jejich sebezapření a neúmorná práce!

České a německé »Svůj k svému«.

(Osvěta 1909.*)

I.

Uprostřed měsíce října 1908 uzavřena byla obřadným způsobem výstava, kterou z jubilejního podnětu podnikla pražská obchodní komora. Ve slavnostních schůzích, kterými výstava byla zahájena i skončena, ústy osobností významných několikráte se vytklo s radostným přízvukem, že výstava byla uspořádána svornou součinností obou národností. Více méně zřejmě se naznačovalo jako utěšené faktum, že ještě přece zbývá nějaké působiště, kam nedosahuje a dosáhnouti si netroufá národnostní boj, a to že jest obor hospodářského života, pole výroby a obchodu. Sem že bez největší újmy a nebezpečí pro oba národní tábory, pro zemi a stát boj národnostní ani zasáhnouti nesmí, a dokud nezasahuje, že také zbývá naděje na překonání protiv a rozporů v oborech jiných.

*) R. 1911 vydal Bráf toto pojednání samostatně nákladem Jos. Pelcla, předslav následující »Slovo úvodní«:

Pan vydavatel »Chvilek« projevil ochotu vydati ve své sbírce otisk článků, které spisovatel uveřejnil v prvních třech číslech »Vlčkovy Osvěty« z roku 1909. Za půltřetího roku, který od té doby uplynul, sice spíše přibylo než ubylo případů hospodářského bojkotu protičeského na severu naší země, ale typické tvary, které snažil jsem se vystihnouti — typy co do formy i co do pohnutek — zůstaly tytéž. Na české straně ryze bojkotové úkazy mizely touž měrou, jakou se dostavovala pevnost, klid a kázeň, které jsou potěšitelnými znaky nynější české politiky v otázkách národnostního sporu.

Pokud by šlo o vztahy k nynějšímu jednání o národnostní dohodu v Čechách, jsou předmětem jejím záležitosti národnostní a jazykové ve správě veřejné a nemůže tedy ani plný úspěch řečených jednání odčiniti skutečnost velikého sociálního hospodářského rozporu, který jest rázovitým produktem našich dějin století posledního. Zdar národnostní dohody v zákonodárných sborech mohl by však míti za následek zmírnění bojkotových zjevů na národnostním dějišti hospodářském. I to by byl úcinek cenný.

Leč význam těch úkazů hospodářského soupeřství, které vyrostly na půdě národnostních protiv v zemích našich, neobmezuje se na poslání, jež mají ony v domácích našich dějinách.

Historie zná a stopuje dávno mocná mezinárodní napětí, jejichž příčinou byly zájmy hospodářské a která nejednou již vybila se ve válkách světodějinného dosahu.

Není důvodu k nějakým pochybám o ryzosti přesvědčení všech těch, kdož podobné spokojené výroky pronesli při řečené i při jiných příležitostech poslední doby. S hlediště celé země nebylo u starých našich politiků a všech našich předních vlastenců ideálu vroucnějšího nad dohodu národní, a pokud události národnostní zápas činily nutným, ani z daleka jim na mysl nepřipadlo, že by mohl a měl býti přenášen také na pole hospodářské. Připouštěli prospěšnost, ano nutnost závodění obou národností ve směru pokroku, ale nejpřísněji lišili závodění soutěžné od jakýchkoliv způsobů zápasu, který by naopak prosté soutěžení vylučoval, tedy v hospodářských věcech jiných pohnutek dopouštěl nežli právě zase jen hospodářských. Toto nazírání ostatně také dokonale hovělo představám, které ve vrstvách vyrabitelstva a obchodnictva u nás bezpečně se zahostily a nabyly povahy něčeho samozřejmého, ano hotového dogmatu, že hospodářský svět je světem pro sebe, sám sobě že účelem a ne-li už tedy něčím nad jiné lidské účely vůbec povýšeným, aspoň jistě něčím, co jim není podřízeno. Jest nad míru zajímavo viděti, jak v zemi staletým a stále se zostřujícím bojem národnostním postižené, bojem, který do tolika sfér životních zasahoval, i rodiny rozdvojoval, oboustranným souhlasem byla

I naše doba jest jich plna, hrají v nich své úlohy už všechny světa díly. Zjevem aspoň svými útvary novým jest však soustavné užívání hospodářských zbraní v národnostních rozporech uvnitř států s obyvatelstvem národnostně smíšeným. Není příkladu, aby státní moc byla v podobných občanských válkách hospodářských zloha nestranou. V Prusku na př. sama stojí v čele potírací vojny proti Polákům a Dánům, vy-zbrojujíc ji finančními dotacemi stomilionovými. I vyvolala hospodářské akce obranné, jež poskytují dojemný příklad pospolitě oddanosti a kázně. Popudý, které zá-sahům státním, někdy i váhavým, v těchto směrech dalo a dává velkoněmecké hnutí, budou každému zjevný, kdo by si vzal práci pročísti jubilejní spis, jež letos vydal Všeněmecký Svaz v říši (Alldeutscher Verband) z příčin svého dvacetiletého trvání. Najdou se tam ovšem z... veš i mnohé dokumenty svědčící, jak tento Svaz, daleko-sáhlé politické cíle sledující, spolu živě se stará o hospodářské zápasy národnostní v zemích rakouských a jak do nich zasahá.

Národové a národnostní s jinými v mnohohazyčných společenstvích státních slou-žení užívají ve zmíněném obranném neb rozvojovém snažení hospodářském m. j. též organizované kázně odběratelské («Svůj k svému») k účelům, a jakým státním a říše pro celek svého hospodářství národního užívají sazeb celních a po nřipadě do-pravních. A tu, hle, v našich dnech v říši ze všech ve světě hospodářském nejvyspě-řejší, jež nemá ochranných cel, nerozpakovali se sáhnouti k příkladu hospodářské svépomoci drobných národů. Dovolávajíce se skvělého vzoru, jež podává sama krá-slovna, chopili se horliví mužové britští díla, abv probudili hospodářské vlastenectví k odběratelské kázni ve prospěch velkobritských výrobků naproti cizím. Vypůjčili si od malých, státně nesamostatných národů jejich význačné hospodářské heslo.

Jakou úlohu měly ostatně i ryze bojkotové odpory proti rakousko-uherskému zboží jeden čas v Srbsku, nak zase v přístavech tureckých, jest v živé paměti.

A tak úkazy ze žhavého hospodářského zápasu českého nemají jen významu jako články v řetězu událostí, který saha až k počátkům národního obrození a také svým rázem přispívá ke kouzlu našich dějů nejnovějších, nýbrž jsou zároveň jen odrůdami tvůr mnohem všeobecnějších, kterých si všimnouti musí sama historie světová a kterých nedbatí nemohou ani vědy společenské.»

z boje toho přísně vyloučena jedna stránka životní. Jak velikou měrou tato skutečnost vzhledem ke zvláštním poměrům společenského vývoje v zemích českých hověla prospěchům německým, není nesnadno se do-myslit a vysvitne, tuším, i z toho, co dále povíme.

Ovzduší výstavy, ve které české a německé závody, školy a spolky jako vystavovatelé v míru a klidu vedle sebe dílo své na odiv podávaly, působilo suggestivně na všechny, kteří se kochali myšlenkou o nutném a trvalém vyloučení národního sváru ze všeho zasahování v obor hospodář-ský a po případu se oddávali naději, že duch shody ze zachovaného půso-biště společného se přenese i na pole jiná. V pravdě však již růžové před-stavy nadšených slavnostních proslovení při zahájení a ukončení výstavy byly správný jen pro okřálek výstavní. Mimo jeho meze byly valnou měrou čirým anachronismem. Nesrovnávalyť se se skutečností. Zásada o při-rozené nezbytné neutrálnosti hospodářského života naproti rozporům národnostním byla nejedním směrem již prolomena. Ano, na samém vý-stavišti — při jubilejní oslavě pětasedmdesátiletého trvání Jednoty prů-myslové — bylo upozorněno, jak soustavné vyhánění Čechů z úřadů v tak zvaném uzavřeném území německém jako zásah do sociálního vývoje novějšími dějinami naší země podmíněného jest spolu formou hospodář-ského boje, který nutí k přiměřené obranné odvetě na jiných stranách téhož pole hospodářského. Také jinými směry vedl se již, a ne teprv od předvčírka, na německé půdě v Čechách vědomý a záměrný hospodářský boj proti Čechům, kdežto mezi námi zase již též po několik let obecně se projevuje živější smysl pro důležitost národohospodářského povznesení i dokonalejšího hospodářského osamostatnění našeho národa. Z toho dů-vodu budí nyní i český tisk mnohostranně v českém lidu větší odběratel-skou ochotu naproti výrobkům českým a nalézá výzva ta aspoň u jedno-tlivců ze vzdělaných tříd národa jistého ohlasu. Kromě toho pak během posledních let porůznu na Moravě, v Čechách pak zejména v Praze pro-pukla několikrát v širších vrstvách náhlá prudká hnutí pro zásadu »Svůj k svému«, obyčejně ve chvílích kromobyčejného politického vzrušení. Nezdá se však, že by toto hnutí kdykoliv před tím na tolika místech zá-roveň bylo se ozvalo, a tak široké kruhy upoutávalo i uchvacovalo, jako právě v době, jež počíná takřka bezprostředně po uzavření jubilejní vý-stavy pražské a vrcholí za dnů potomních nepokojů. Zápalné látky pro mocné vzplanutí národní nevole bylo arci v řečené době dosti: zjevné úspěchy snahy po vyhoštění českých úředníků státních z německých krajů v Čechách, odboj německých soudců v záležitosti přijímání a vyřizování

českých podání, porůznu až do pravé zběsilosti stupňované útky českých menšin, pustá obstrukce na sněmě a jiné ještě události.

Vědomí o nevyhnutelnosti národohospodářského povznesení lidu našeho nevzniklo a nebylo projevováno teprv od té chvíle, kdy začíná propaganda zásady »Svůj k svému«. Bylo by křivdou na politických buditelích našich, kdyby se mělo zapomenouti, jak oni již jasně závažnost hospodářské síly národa chápali i hlásali. Palacký, Havlíček i Rieger dávají tomu přesvědčení výmluvný výraz a zrovna hloubku a dojemnost pravého naučení patriarchova mají slova Palackého: »Nemáme-li zakrsati a octnouti se na mizině, musíme ztrojnásobiti příčinlivost svou a stavěti se co nejvíce možná v roveň s jinými národy, kteří podnikavostí svou opanovali kraje světa.« A ani nejohnivější z nynějších apoštolů hesla »Svůj k svému« neliší se v mínění svém o potřebě hospodářského zvelebení národa od přesvědčení těchto starších našich vlastenců. Jen v názorech o prostředcích, jimiž k tomu cíli sluší pracovati, rozchází se s nimi nyní valná část mladšího pokolení. Oni, a také ještě Fr. Šimáček, nejhornivější hlasatel národohospodářského pokroku a rozvoje českého, nevybočili v tom směru z mezí, které se srovnávaly s panujícím liberálním názorem jejich doby. A tyto meze byly dány pravidlem, že každý má kupovati, kde poměrně nejlépe a nejlevněji obdrží, prodávati, kde nejlíp odbude. Samo sebou se rozumí, že toto pravidlo nevyučovalo zvláštní přízeň z místních nebo krajanských a jiných ohledů k člověku, který něco kloudného dovedl tak dobře, nežli lépe jako ti cizí, aneb aspoň dovésti byl schopen. Ale jako všeobecnou direktivu vytknout a připustit odběratelskou ochotu k českému výrobku a výrobci, k českému prodávaci, i tehdy, kdyby nebyl lacinějším, nežli kdyby byl o něco dražším — to by se bylo přičilo jejich základnímu národohospodářskému názoru. Necháпали důvodu, z jakého by mohl na nich někdo požadovat, aby dávali přednost Čechovi proti komukoliv. Oni něčeho podobného nežádali pro sebe jako prodávaci a nepřipouštěli tedy jako kupci. Zcela v tom duchu, v jakém odpověděl vynikající, ryzí a tuhý český vlastenec na výtku, že pro dary vánoční zásobuje se ve Vídni a ne v českých obchodech pražských: »Vždyť při tom desítku ušetřím a já jsem také Čech!« Za to tím hornivěji hlásali a chválili hospodářskou svépomoc, zejména též družstevní, nevzpírali se ani veřejným podporám lidí nadaných k cestám na zkušenou a pod. — jen trh měl zůstati nedotčen jakoukoliv pohnutkou jinou nežli hospodářskou. Šlo zkrátka o všechny ty prostředky, které vůbec — a tedy ještě dnes — mají svou váhu, mají nepochybný mravní význam, a na které také ještě nyní obmeziti se musí a obmezují všechny naše instituce pro účely národohospodářského povzne-

sení zřízené, pokud mají povahu ústavů veřejných. Tak zejména i náš Národohospodářský ústav.

Ale rovněž nesluší přehlédnouti, že za panování právě naznačených názorů o prostředcích národohospodářského povznesení našeho nastaly první naše národní rozmachy na poli hospodářském, které už vybočovaly z mezí pouhého zvelebování rolnictví a řemesla po stránce technické i z mezí svépomoci společenstevní, jež osvědčila se hlavně v záloženství. Máme na mysli dobu našich prvních bank, prvních pojišťoven a továrních závodů, zejména cukrovarů. To bylo na rozhraní let šedesátých a sedmdesátých předešlého století. Tak jako v nejnovější době vlna příznivé konjunktury, způsobená ochranou celní, nám vynesla utěšený rozvoj textilního průmyslu, tak tehdy s vlnou tak řečeného »netušeného národohospodářského rozkvětu« přišly nám počátky národního velkoprámyslu a peněžnictví. Vypsati s úplnou přesností a jistotou, kdy vlastně se počíná obrat ve vylíčených názorech českých, a to přesvědčením o potřebě jisté změny v prostředcích k vydatnějšímu národohospodářskému zvelebení našemu, není tak snadno. Platí to nejen o době, nýbrž také o samých příčinách. Určitě a bezpečně lze vytknouti jen jisté velké podněty obratu, Zvolna se v myslích sbíraly pramenky příčinné, až při dobré příležitosti už jako silné proudy veřejného mínění vynořily se na venek. Smíme-li ostatně naznačiti celou dobu od toho převratu prošlou jako období českého »Svůj k svému«, bude i v ní třeba lišiti jisté stupně.

Zůstaňme zatím u řečených podnětů. Mezi nimi byly největší a nejzávažnější dva: utrpení českých menšin a dojmy dvou zajímavých výstav, Jubilejní z roku 1891 a Národopisné z roku 1895. Výstavy zavdaly podnět k přemýšlení o národohospodářském stavu národa, poskytnuvše úvahám také názorný podklad. Vlastně však vyvolaly jen v malém kroužku lidí úsudky starostlivé a skeptické, u velké většiny národa byl dojem výsledků výstavních naprosto uspokojivý. Výstava z r. 1891 povedla se přes to, že většina německých závodů následkem politických událostí — osudu t. zv. punktací vídeňských na sněmu — účastenství své odřekla. Jen některé velké německé firmy hutnické a strojnické a neveliký počet velikých závodů textilních zúčastnily se přece. Umělecké, školské, národopisné posklady té výstavy ve spojení s pěknými výstavkami velkostatků a skvělými ukázkami z průmyslu zemědělského jen velmi střízlivým očím nedovedly zastříti mezery a slabosti českého vývoje. Národopisná výstava z r. 1895 se svým skvělým průběhem už pak dokonce poskytla posilu optimistickým náladám v národě — ale přece pak nutila soudnější hlavy k přemýšlení o celém stavu národa a tedy spolu o jeho stavu hospodářském.

K těm však spolu stále více nutily osudy českých menšin, hlavně na severu českém.

Průmyslový vývoj asi od polovice let šedesátých dal vznik českým menšinám pod Rudohořím a na Liberecku v té jejich podobě, v jaké je nyní nalézáme. Pamatuji se živě, jaké překvapení jsem pocítil, když jsem r. 1879 narazil v okolí Mostu a dále už potom až do Teplic a Ústí na četné české osady, zejména takměř všude, kde byly při dolech postaveny t. zv. dělnické kolonie. Byli to němečtí zaměstnavatelé nebo jejich důlní úředníci, kteří mi vysvětlovali, že domácí rudohorské obyvatelstvo, zakrněvši při domácích průmyslech tamních, nebylo fyzicky schopno k těžkým pracím v ohromné pánvi hnědouhelné, když kolejové dráhy, jí naděl a napříč provedené, náhle rozsáhlý odbyt zabezpečovaly. Agenti sháněli český lid z Kladenska, Radnicka a z jiných končin do kraje podkrušnohorského. Kdekoliv pak v této oblasti i v celém německém kraji na severovýchodě království Českého zvedal se tovární ruch, zavládla nejtrapnější nouze o ženskou čeleď a řemeslnický dorost. Domácí lidé hrnuli se do továren nikoli jen pro větší výdělek, ale také pro větší volnost, kterou jim poskytovalo toto zaměstnání proti poměru čelednímu nebo tovaryšskému.

To byly hlavní příčiny onoho rychlého značného prostoupení některých částí německé oblasti jazykové v zemi živly národně českými. Také soukromí čeští úředníci báhští, tovární i obchodní přirozenou měrou se tu množili; německých bylo dostatek, takových, kteří by vzhledem k dělnictvu či vzhledem k obchodní klientele ovládali dostatečnou měrou oba jazyky zemské, bylo vůbec mezi Němci poskrovnu. Nešel tam arci nikdo, kdo doma měl výživu stejně dobrou, ale nešel vůbec nikdo nevolán a nehledán; potřeba vedla všecky, i ty, kteří tam šli, i ty, ke kterým šli. Na to počalo asi záhy se zapomínat a již za času mého zmíněného dlouhého cestování slýchal jsem od kněží i politických úředníků stesky, že z národních příčin překáží se konání bohoslužeb, na př. kázání v jazyku českém, ano už tehdy udály se pod Rudohořím první případy, že v českém nápisu na kříži náhrobním se spatřovala provokace a ohrožení německého rázu příslušné obce. Poměry se zostřovaly více a více za hnutí, které bylo vyvoláno vydáním jazykových nařízení z r. 1880. Pronásledování lidí menšinových, kteří, když prodávali práci rukou svých, nebyli ochotni prodávat spolu duši svou, nabývalo krutosti, jež rostoucí měrou pobuřovala všecek český lid. A také toto zostření poměrů dosahuje stupně nejvyššího v letech devadesátých, právě v době pořádání obou výše zmíněných výstav, mezi zápasy punktačními a po nich.

Naše veřejnost, kterýmž slovem se zde vyrozumívají především poli-

tickové a časopisectvo, pohlížela té doby a ještě hodnou chvíli potom na tvoření a houstnutí menšin jako na kus národního úspěchu. Spatřovala v menšinách jakýsi způsob předvoje ve službách národní expanse. S neztajeným přichlubováním se připomínalo, jak ti Němci potřebují našich pilných lidí, dovednějších a při tom skromnějších. Nikdo se opravdově nezamyslel nad příčinami toho jevu, nikdo nezatrudil. Ano ještě ke konci r. 1900, když jsem v »Českém klubu« zнова a s důrazem vytkl povážlivost vzniku a růstu českých menšin na severu českém, řadě jej pod stejné hledišťe, jako české stěhování do Vídně i do mimorakouské ciziny, když jsem ve všem tom jen viděl nejbolestnější svědectví naší hospodářské slabosti, ježto nedovedeme své lidi na domácí půdě uživit,*) ještě tehdy vyvolaly moje výklady polemiku, která proti mně vedla do boje stanovisko expansní, stavíc kolonizační jevy u starých i novějších národů v obdobu českému stěhování dělníků za lepší skývou chleba, které vlastní domov poskytnouti nemůže.

Třeba však ještě otázka menšinová nebyla uváděna v tak těsné a výrazné spojení s úvahami o našich nedostatecích hospodářských, jakožto jeden z hlavních následků jejich, přece již začala veřejnost zvláštními našimi národohospodářskými problémy obírat se naléhavěji. V ovzduší vytvořeném jednak vzrušujícími dojmy útisku menšinového, jednak výsledkem výstav z r. 1891 a 1895 vznikají roku 1896 pokusy zvláštní organisace. Resolucí poslanců národní strany svobodomyšlné ze srpna 1896 vysloven záměr, hospodářskými prostředky zasáhnouti v poměry menšin, založiti totiž k ochraně jejich a české půdy zvláštní národní fond menšinový. S druhé strany pak z lůna moravské strany lidové vyšel téhož roku popud k utvoření společné národní organisace, jejímž úkolem by bylo, zdělávati plány postupní, dle nichž by kapitál český měl se šířiti na jednotlivé okruhy výrobní, organisovati a vésti ve prospěch odbytu českých výrobků mezinárodní reklamu a vykonati vliv na regulaci odbytu, vůbec pak povzbuzovati podnikavost. Tiskem, přednáškami, informační službou, stykem se zahraničními agenturami atd. mělo se účelu tomu sloužiti. Plán byl pojat celkem velmi rozsáhle, namnoze až ideologicky, ač vlastně nějak zjevně ještě nevybočoval z mezí práce poučovací, povzbuzovací a informační, a potud ani zásadně nebyl v rozporu se staršími liberálními názory. Ale z podnětu daného vzešlo založení Národohospodářské společnosti české s některými místními odbory, orgánů, které již svou existencí

*) Znění v »Hl. N.« z 29. a 30. listopadu. Ovšem již totéž stanovisko v příčině původu menšin v úvaze o menšinové resoluci poslanců národní strany svobodomyšlné, o níž je dále v textu řeč. (»Hlas. Nár.« z 25. srpna 1896.)

svědčily o vědomí jisté potřeby. Zatím arci, zvláště na Moravě, v národnostním boji, proti nadvládě německých menšin podnikaném, občas sahalo se k organizovanému bojkotu firem německých, zde nejčastěji vlastně německo-židovských. Heslo »svůj k svému«, od počátku pilně pronásledované se strany vládní, mělo zde pouhý ráz odvetný, nekupovati od jistých lidí, beze všeho dalšího zásadního zřetele k původu zboží, o něž šlo. Tedy »svůj k svému« jako pouhý prostředek pro konkrétní místní úkoly v zápasu národnostním, při němž se více zdůrazňuje stránka negativní, tedy právě bojkotová, nežli nějaký pozitivní, soustavně pojatý národohospodářský cíl. Národohospodářsky vzdělaní lidé tou dobou u nás ještě pocítovali jistý ostych zaujmouti k heslu »svůj k svému« zřejmé stanovisko. Ale pomalu ledy tály. V časopisectvu českém, kde národohospodářské záležitosti bývaly strkány do koutka, když právě někde zbyl, rostlo uznání jejich důležitosti, poskytovalo se jim stále více i význačného místa. Skoro sama sebou z ryze bojkotového a právě proto zhusta nechutného a zneužívaného hesla »svůj k svému« vyvíjela se formule vyšším zřetelem národním, snahou po odklizení jednostrannosti našeho dosavadního vývoje společenského opodstatněná, s hledišť ethického určitými výhradami opatřená. Zkrátka, do národa na všech stranách pronikalo vědomí, že není samozřejmo, stavěti hospodářský život mimo všecky jiné než hospodářské zřetele, že i na trhu samém mohou se uplatnit jiné než ryze soukromohospodářské pohnutky, a to prostě proto, že všecko hospodářství jest pouhým prostředkem ve službě vyšších lidských cílů. Toto pojetí věci sice si prorazilo průchod dříve ještě, než vystoupili prof. Wieser a Rauchberg se svými známými statistickými pracemi. Ale přese všechn odpor, který se zvedl proti správnosti ciferních výsledků jistých jejich tvrzení, sluší přece uznati, že oni přispěli k sebevzpamatování českému o našem národohospodářském postavení a o velikých nezbytnostech národních z něho plynoucích více než kdokoliv z nás, kteří jsme dávno před nimi rozpoznali povážlivé nebezpečí národní uvažující o neblahých příčinách, nutících české lidi ke stěhování do cizích oblastí za chlebem, jehož doma dosti nenajdou.

Poslední jednání v tomto vysoce poutavém dramatu tvoří všestranné dovršení hospodářského boje proti Čechům, se strany Němců v Čechách dávno již podnikaného. Vede se tolikerými způsoby, že jest věru čas, jednou je dopodrobna roztřídití a rozebrati.

II.

Dojímá divně, zatracuje-li se v článcích německých listův a v resolucích německých korporací české »Svůj k svému« jako bohopustý pych na nedotknutelné roli národohospodářské. Bezděky nám oživuje v paměti podobenství Písma o člověku, který vidí třísku v oku bližního, ve vlastním břevna necítě. Neboť v pravdě jest německý život a ruch v zemích českých již drahně let a venkoncem naplněn a skrz naskrz prosáknut prováděním té zásady. Prováděním mnohem pestřejším, různotvárnějším, nežli v českém jest vůbec možno. A právě tento rozdíl ve způsobech i jejich možnostech vyplývá nevyhnutelně z odchylnosti celkových hospodářských posic obou národností.

Stává se arci, že i ne jeden rozšafný Němec jeví úžas překvapení, když se mu řekne: »Vždyť vaši lidé to začali provozovati, provádějí déle než naši a rozmanitějšími způsoby!« To podivení — nikoliv líčené, skutečné — souvisí s úzkým pojmáním hospodářského hesla »Svůj k svému«. Myslívat se při vyslovení jeho obyčejně jen na »Svůj k svému« při nákupech. Tedy na věci, k jakým na příklad pobízí výzva na pověstné nápadné tabuli u nádraží libereckého, hlásající »Deutsche, kauft bei Deutschen«, kteréžto tabuli a výzvě neublížil ani nejnovější výnos pana předsedy ministerského, proti hospodářskému bojkotu v Čechách vydaný.*) Zkrátka pojem hospodářského »Svůj k svému« němečtí lidé celkem chápou jen s hledišť nákupův a prodejův. Ale nejen němečtí lidé, také celkem čeští.

A jak se podobá, trvá i vláda při témže obmezeném zřeteli. Že se vzchopila k výroku zatracujícímu hospodářský bojkot teprve, když se ozvaly německé stížnosti na české »Svůj k svému«, bylo právem hned po vydání řečeného výnosu vytčeno jako nový důkaz nám již dobře známého dvojího lokte. Mohlo se však vytknouti více. Mohlo se na př. připomenouti, jak německý ministr-krajan v prvním ministerstvu barona Bienertha na zejtří po svém jmenování ministrem slovy dost okatými Němcům, také alpským, hospodářské »Svůj k svému« kladl na srdce, když vyzýval Němce v interviewu, o němž zpráva bez pokusu vyvrácení prošla všemi německými novinami, aby oni tak hospodářsky k sobě drželi, by proti čilejším Slovanům svou starou jazykovou državu zachovali.**)

*) Miněn jest tu onen protibojkotový výnos v původním znění svém.

**) Jmenován ministrem byl Dr. Schreiner dne 15. listopadu a 17. téhož měsíce vyslovil se k redaktorovi »Innsbrucker Nachrichten«: »Spojení všech Němců nesmí se vztahovati pouze na obor národní, nýbrž zvláště též se uskutečňovati na poli hospodářském, aby Němce v Čechách, jakož i v zemích alpských, kde

účet. Výnos Bienerthův svědčil, že vláda viděla hospodářský boj národnostní, jen pokud jde o »Svůj k svému« při nákupech. A přece nestojí ani mnoho přemýšlení, aby se poznalo, že v jistém oboru, na nějž při hospodářském pojmání zásady »Svůj k svému« už dokonce ani se nepomýšlivá, stala se sama vláda v praktikování té zásady spolupracovníci, ovšem kde se praktikuje proti nám Čechům.

Chtějíce tudíž pokusiti se o jistou klasifikaci hospodářského »Svůj k svému«, provozovaného v zemích našich Němci, neřídíme se chronologickým postupem, jakým jednotlivé způsoby se dostavily, nýbrž dáváme podle zásady »komu čest, tomu čest« přednost tomu z nich, při kterém sama vysoká vláda jest spolupracovníci. Máme na zřeteli vytláčování českého úřednictva z t. řeč. uzavřeného území německého. Dalo by se v té příčině prostě otisknouti, co jsem o sociálně-hospodářské stránce toho vytláčovacího procesu pověděl již na místech jiných.*) Bohudík však jasnější uvědomění o sociálních jevech, které jsou v příčinné spoji s dějem našeho národního obrození, ve vzdělaných vrstvách národa přece už proniká, takže mohu se vyjádřiti stručněji.

Ti z našich nejstarších vrstevníků, kterých mládí sahalo ještě do dob Jungmannovských, když konečně znamenali, jak začínáme jakostí svého umění a písemnictví jiné kulturní národy měrou dříve ani zdáli netušenou doháněti, jásavé radosti svých duší ulevovali slovem o zázraku našeho díla obrozovacího. Toto ryze obrazné vyjádření jim později bralo se ve zlé. S učenou pósou se jim dokazovalo, že také zde, jako všude jinde, vše se dá příčinně vysvětliti. Ba že dá. Naše kulturní povznesení na úroveň, v umění a písemnictví dosaženou, bylo možno bez zázraku. Ale zajisté bývalo by možno jen převelikým zázrakem, abychom byli, řekněme třeba ještě o půl století později, Němcům v zemi také se vyrovnali sociálními posicemi, kapitálovou silou a vydatností svého zastoupení ve velkých podnikách průmyslových a obchodních. Kdybychom tedy v národě svém dospěli k totožné s nimi skladbě sociální a stejné síle hospodářské. Kdo se nad tím trochu zamyslí, pochopí, že národu, jenž na počátku století XIX. byl zredukován takřka jen na vrstvy drobného řemeslnictva, poddaného

je ohrožují čilejší někdy Slovinci a Vlachové, tak posílili, by všude naše stará jazyková država byla naprosto nedotčenou zachována.« (Dle totožného znění v »Bohemii« a »Neue Freie Presse« ze dne 18. listopadu 1908.)

*) Hlavně v přednášce, vykonané dne 18. června 1908 na výstavišti pražském při oslavě pětasedmdesátiletého trvání Jednoty průmyslové, kterážto přednáška pak byla otištěna v »Národohosp. Obzor« (září 1908). Podobně dříve ve velkonočním článku úvodním v »Politik« z 31. března 1907. — Politické časopisy, až na nejskrovnější výjimky, výkladů těch si nepovšimly.

lidu venkovského a osobně svobodného dělnictva, tehdy počtem ještě nevalného, nemohly narůstí společenským vzestupem tak rychle všechny tak řečené vyšší třídy, které mu germanisace vzala, a k tomu ještě z brusu nové třídy v oborech velkopodnikání, jejichž vznik byl podporován hospodářskou politikou absolutního státu a rozvojem novověké techniky. Spadají právě počátky tvoření těchto nových tříd a vrcholy díla germanisace u nás časově v jedno. Čím menší byla národní uvědomělost u nás, tím větší podmanivá moc i těchto nově vzniklých tříd, jež byly německé a svůj národnostně jazykový ráz vtiskovaly bezděčně každému, kdo se v ně šinul. Ale vyšinití v ně bylo českým lidem už o sobě nesnadnější, žeť oni se vůbec rodili do jiných prostředí — do světa vesnických chalup a městských malodílen nebo dělnických domků. A přece i v tomto světě českém klíčily touhy po výšinu, nescházelo v něm energie sociálního vzestupu. Jen že ona podléhá co do směru uplatnění svému prostředí, ovládána jsouc příklady svého okolí a jeho hospodářskými možnostmi. Kdežto Němec nebo poněmčený Čech v celé severní oblasti země a v městech vnitra ssál do sebe názory a vznety čilých výrobišť, mohutnějících závodů, rozpínavého trhu, český člověk, po něčem lepším bažící, byl mocí snah a myšlenkových směrů svého společenského okolí puzen a odkázán na dráhy životní, k nimž přístup otevírá školní studium. Společensky vzestupující Čech stával se knězem, učitelem, úředníkem, lékařem, advokátem, po případě inženýrem a t. p. I ti Čechové, kteří v oboru povolání učených vyšvihli se do vrstev vyšších, vydáni byli nejen vydatnějšímu nátlaku germanisující moci státní, nýbrž také odnárodňujícím vlivům všech těm vrstvám společensky bližších stupňů v povoláních ostatních, ovšem skoro výlučně Němci osazených.

Než přece jen napořád přibývalo českého živlu národně uvědomělého v třídách provozujících výkony duchové, byť převahou v poměru služebním, a tím se šířila a sílila jejich působivost jakožto prostředí, jež určovalo směry povolání v českém dorostu. Nejen v dorostu, který chtěl zůstatí v okruhu povolání přiměřených společenské úrovni, na niž se vyšinuli již otcové, nýbrž také v tom, který o výšvih teprve sám usiloval.

I tak poskytují novější dějiny zemí českých neobyčejně poutavý obraz odchylné tendence ve tvoření tříd u obou je obývajících kmenů národních, namnoze promíšené mezi sebou žijících. Obojí ta tendence nezakládá se na nějakých národních vlastnostech zděděných; bylať by jinak nutně se osvědčila v těch příčinách rozdílnost nadání mezi poněmčenými Čechy a ryzími Němci. Vyplývá jen z dějinných osudů obou kmenů a zejména toho stavu, v jakém byli, když u nás poněmčující absolutismus v hospodářském směru jal se podněcovati a zvelebovati průmysl a přetvoření

společenské odtud pocházející bylo podporováno i velkými převraty techniky. U jednoho z obou kmenů vytvářejí se společenská prostředí, jejichž uchvacující síla budí a udržuje pud k rozpínavé činnosti výdělkové, k nasazování sil duševních v boji o zisky průmyslové a obchodní. U druhého společenské dychtění vzestupné zračí se v rostoucím návalu do povolání učených, zvláště do postavení s pevnými příjmy. Ale souběžný ten děj, pro pozorovatele tak poutavý, zakládá se na dějinných nutnostech, vyplývá z nich přímo s jakousi přirozenou zákonností a jeví setrvačnost, dokud zásahy veřejné moci nebo pronikavé mravní nátlaky nevynutí nějaký obrat. Jest vědecky zcela přípustno říci, že se takto vyvinula zcela bezděčně jistá společenská dělba práce, i statistického vyjádření schopná, následkem které přecházel do území německého náš nadbytek inteligentů pro různé osobní služby vychovaných, kdežto přebytek podnikatelských talentů německých naopak do našeho. Že tu byla a jest takového rázu dělba, jest nejjasněji viděti z poměrného nedostatku německých úředníků se všemi známými a právem pohoršujícími důsledky při nynějších povyšováních. Na čí straně byla z toho celého stavu věci větší výhoda s hlediště moci společenské a tudíž i politické, netřeba doličovati.

Povolujíc nátlaku Němců, nespokojených s národnostními důsledky tvoření menšin českých, o němž byla již dříve řeč a kterých s dělbou právě vzpomenutou tak úzce souviselo, počala vláda hověti naléhavým žádostem po vyklizování českých úředníků z německého území, a to přese všechny rozpaky, jež jí působí nedostatek německého úřednického dorostu, aspoň křesťanského, a přese všecku dosavadní tradici byrokratickou. Ať vědomě nebo nevědomky odhodlala se tím ke skutku velikého zásadního dosahu, k mocenskému zásahu do tendencí vývoje společenského, které se zakládaly na vnitřních nutnostech, k zásahu, jenž zvracel bezohledně a bez vyrovnávajících korektur, co vplynulo a vyplývalo z nutnosti dějinné.

Odvádělo by příliš od vlastního předmětu těchto úvah, kdybych se pouštěl do politické stránky nynějších štvanic proti českému úřednictvu státnímu v německých oblastech, kdybych dokonce chtěl připomínati, jak také požadavek, že má německý občan býti souzen a spravován německým úředníkem, s německé strany se pojímá a vynucuje nikoliv jako zásada, nýbrž jako privilegium, to jest jedině pro Němce, kdežto ani jim ani byrokratické praxi po dlouhé doby a zvláště za panování liberálních ministrův německých nevadilo, posílati do českých krajů politické, finanční i soudní úředníky, jazyka lidu žalostně neznalé. Zde běží však o prostá fakta sociálně-hospodářská a k těm především náleží, že vyčišťovací úsilí neobmezuje se pouze na úředníky ve vlastním slova smyslu, nýbrž i na

zřízence drah a jiné podobné kategorie osob. A vyčišťovacím snahám tímto napomáhá se všemi způsoby společenského útisku i hrubým násilím, zvláště pak nátlakem, konaným na vlastníky domů, aby české úředníky a zřízence vypověděli z bytů a vypovězeným aby nikde se bytu nedostalo. Toto vypovídání z bytů slouží zřejmě tendenci vyčišťovací, má totiž opravdu za účel vynutit odstranění českých úředníků z příslušných měst.

Bojkot vyklizovací

Vedle vypovídání se záměrem vypuzovacím pěstuje se též vypovídání z bytu a práce, jehož cílem není vyčišťování, leda zde onde v mezích ryze lokálních, nýbrž pouhé zastrašení českých dělníkův a jiných lidí poměrně závislejších, opovvažují-li se zřejmě hlásiti se ke své národnosti, na př. posíláním dětí do české školy, účasti v českých spolcích, byť jen zábavních, a t. p. Jest na jevě, že vypovídáním takovým z bytů a ovšem i vypovídáním jich z práce za živý svět by se nechtělo způsobiti vyklizení českého živlu dělnického z tak řečené německé jazykové oblasti. Vždyť jsou všichni ti čeští dělníci, dozorcí i velkou měrou účetní a jiní soukromí úředníci tak nezbytným činitelem celého průmyslového ruchu oněch míst a krajin, živlem tak nenahraditelným neb aspoň ne v dozírné době nahraditelným, že by vypuzení jejich mělo porůznu účinky katastrofální. Zde tedy jde pouze o prostředek zastrašovací, o zlomení odporu, o uvolnění národního sebevědomí výhrůžkou hospodářských újem a nesnází existenčních.

Bojkot zastrašovací.

Společnou stránkou všech posud dotčených způsobů hospodářského boje německého proti živlům českým jest tedy bojkotový ráz. S hlediska klasifikačního není věc tak jednoduchou při třetím hlavním prováděcím způsobu německého »Svůj k svému« — při »Svůj k svému« nákupovém. Především praktikuje se ono na prostorech mnohem větších, než oba způsoby bojkotu dosud uvedené. Nikoliv totiž jen v místech, kde jsou Němci ve většinách, nýbrž i tam, kde sami tvoří menšiny, nad to pak v každém případě i daleko přes meze místní. V území, kde se praktikují obě dříve zmíněné formy bojkotu, přidružuje se k nim tedy spolu také zabraňování přístupu na trhy českým prodávacům, vyvěšování plakátů, vybízejících k bojkotu českých závodů, šíření varovacích adresářů v časopisech a mnohé jiné ještě důraznější prostředky, jejichž podrobnosti tvoří stálou rubriku denního tisku. Kdokoliv z nás z příčin jakýchkoliv přichází do německých krajů v Čechách, nemohl se nepotkat s nějakým podobného druhu úkazem. Jenom co se týče tendence, zdá se, jakoby by nákupové

»Svůj k svému« i v těch krajinách pozbývalo již výhradného rázu bojkotu, proti českým národním menšinám namířeno, a rozšiřovalo se zásadně v bojkot všeho zboží českého původu. Jsou lidé, kteří jej berou se vši důkladností a důsledností. Snad nejdůsledněji poslanec, který v pražských německých listech před vánoce se zpovídal, jak nerad od samých Němců v Praze něco kupuje; neboť jest prý pravděpodobno, že prodavač nabyl zboží z české ruky! (Bohemia, 26. listop. 1908.)

Zásadní bojkotní tendence vystoupila do popředí zvláště po posledních událostech pražských, hledajíc i nalézajíc odezvy také za hranicemi. Německé »Svůj k svému« halí se tu v roucho odvety za domnělé útlaky Němců v Čechách. Tedy bojkot provozovaný s tendencí odplaty za určité zlo — b o y k o t o d v e t o v ý. Ovšem řekněme: selže časem i nejjemnější smysl třídivý, jde-li o přesné odlišení uvedených dosud forem bojkotu. Neboť také tvary dříve uvedené byly často motivovány odvetově, a to nejenom po nějakých demonstracích protiněmeckých v Praze či jinde podniknutých, nýbrž i když nebylo takového zvláštního titulu. A věru, spatřuje-li se již v pouhé existenci české menšiny útlak na německví páchaný, v každém jejím projevu životním, i když se odehrává mezi čtyřmi stěnami, provokace, ne-li útok na německví, pak by všechny uvedené tvary bojkotové spadaly pod kategorii odvetnou. Podle subjektivního pojmání německých nacionalistů také spadají. Pátráme-li však po určitějších objektivních rysech, přijde se, tuším, na všecken způsob k takovému asi přírodopisu německého »Svůj k svému«, jaký jsme tu nastínili. Ovšem jen, pokud jest toto »Svůj k svému« bojkotovým. Nesluší totiž naproti typickým formám dosud vylíčeným přehlédnouti odchýlný ráz pohnutek německého »Svůj k svému«, jak ono se provozuje v městech většinou německých nebo s vládnoucí menšinou německou, pokud taková města jsou obklopena českým okolím, též jak se provozuje na jazykových ostrovech německých.

Odkud takový rozdíl v tendencích »Svůj k svému« naproti pěstování jeho ve velkých souvislých obvodech německých, není nespasno vystihnouti. Že by totiž někdo doopravdy se obával počestění nynějších rozsáhlých krajů t. ř. německého území v Čechách a obdobných oblastí na Moravě nebo ve Slezsku, nelze vážně si představit. I počet takových obcí v řečeném území, jež po nějakém značném rozšíření volebního práva obecního mohly by dostati správu zcela českou nebo většinou českou, jest příliš nepatrný, i kdyby měla imigrace českých sil pracovních dosavadní měrou potrvati. Boj podnikaný v těchto územích proti českým menšinám m. j. též hospodářskými zbraněmi, má tedy nepochybně určitější vztahy k jistým daleko se pnoucím politickým cílům. Jinak by jeho až zběsilá

úpornost nebyla vůbec ani pochopitelná. Jinak je to ovšem s řečenými místy, bezprostředně českým životem obklopenými, nebo na německých ostrovech jazykových. Tam jde vsutku o zachování a záchránění národního rázu — kdežto v Čechoněmcích (Deutschböhmen) nikde není vážně ohrožen — a k němu se pracuje, byť i prostředky obdobnými, zejména také při obecních zadávkách, a všelikými drobnými výhodami, kterými se působí na rodiče, aby posílali děti do německých opatroven a škol atd.

Není sice postavení měst smíšených s většinou českými a obecní vládou českou úplně obdobné poměrům měst posléze řečených — býváť již sociální složení jejich jiné nežli měst národně smíšených s vládou německou, a tudíž není ani možnosti prostředků zcela totožných, zejména odnárodňovacích naproti druhé straně — leč v podstatě snah jsou tu přece obdoby velmi blízké a bylo by tudíž nesprávně »Svůj k svému« dotýčných německých měst a míst házetí do jednoho pytle s bojkotovým hnutím v tak zvaném uzavřeném území německém. O vyklizovacím, zastrášovacím, ano též o odvetovém bojkotu tu není ani řeči. Není možný.

Zvláště určitě vystupuje rozdílnost cíle i z části prostředků německého »Svůj k svému« v městech s menšinami německými, ne-li početně, aspoň hospodářsky značnými, jakým v Čechách jest především sama Praha. V německém obyvatelstvu pražském panuje od dlouhých let velmi intenzivní »Svůj k svému«, z části na zajímavých organisacích spočívající. Na kolik sám mohu se pamatovati, začíná se organisovati již v těch časech, když se prokázala bezvyslednost německých kandidatur v Praze do říšské rady, sněmu i do sboru obecních starších. Zvláštní organisace slouží k vábení a udržení německých řemeslníků, služek, studentů. I na opatrovny, připravující děti českých rodičů pro německou školu, nesluší zapomínati. Byl by to i pro ryze sociologické vypsání, žádným mimotním zřetelem neovládané, poutavý kus práce, vystihnouti ve všech podrobnostech souhrn všech těchto zařízení a snah, kteréž nemohou míti jiného cíle nežli zacho-
vání podobné menšiny, aby se nescvrkla na pouhý hlouček několika zá-
možných rodin. I zasahování mocných peněžních ústavů, jakým je na př. Česká spořitelna v Praze, do tohoto úsilí podporami, dozoru širší veřejnosti unikajícími, patřilo by do toho obrazu. Co z podrobností vnika do časopisů, na př. také do velmi poučné »Deutsche Arbeit« v Praze vydávané, týká se spíše jenom zevností organisace. A vše stojí — i když snah o úroveň divadla, o umění a umělce německé pomineme — nemalé oběti peněžní. Samozřejmě uplatňuje se v takovém ovzduší v mezích možnosti i všeliké neorganisované »Svůj k svému«, pokud jde o prameny nákupů. Vše pak nabývá svrchované zajímavosti, když se uváží, že váha a význam německví

pražského závisí na Židech. Židé byli svými osudy ode dávna odkázáni na tuhou soudržnost, kteráž jest uprostřed národů evropských svého druhu jediná, nedostizná. Oni jsou typickým nositelem zásady »Svůj k svému« všude po světě. Jejich souvěrecké »Svůj k svému« bývá i v Praze silnější než rozdíl českých a německých Židů.*) Naproti tomu jest mezi arijskými Němci pražskými dosti rozšířen duch antisemitský, který jedným činí důsledné zachování zásady »Svůj k svému« dosti trpkým, nelze při něm obejít se bez Židů, kdežto druzí nedovedou ani odpor překonat a jejich »Svůj k svému« jest tudíž odkázáno na kruh nejužší.

Pokusíme-li se o jistý závěrek z tohoto klasifikačního rozběhu, který nepovažujeme za zbytečný, můžeme — snad bez nebezpečí velkého pochybení v podstatě věci i v spravedlnosti úsudku — zahrnouti jej v následující formule: Německé »Svůj k svému«, v zemích českých obecně a intenzivně pěstované, není ani co do cílů ani co do prostředků veskrze totožno. Arcif poji je vesměs obecné zájmy německví, leč v těch širokých mezích se bezprostředné cíle různí.

Na těch širých prostranstvích, na kterých v zemích českých žije německvo kompaktně v souvislých sídlech a prostoupené jen menšinami českými více méně značnými (Deutschböhmen v územním smyslu) provádí se »Svůj k svému« nejušilovněji a nejurputněji, s velikou rozmanitostí prostředků, krutě, druhdy až nelidsky. A celý ten boj má ráz vzepření proti sociálním důsledkům národního obrození českého. Proto je menšinový zápas tak urputný, proto všecku naši politiku i politiku Němců v Čechách, ba v celém Rakousku ovládá a stává se nepřekonatelným oříškem pro všecko úsilí o národnostní vyrovnání, o užívání jazyků v úřadech, o menšinové školství. Někdejší ideál státní politiky — úplné poněmčení země, o němž jen lidé povrchně historicky vzdělaní se domnívají, že dosažení jeho již bylo poměrně blízkým — selhal. Poněmčení se nepovedlo. Naopak přese všecky námahy protivné vzmohlo se zase národní vědomí české, nová kultura česká se zrodila a vyvinula v podiv všem, kdo neznají, nedovedou vystihnouti příčiny. S obrozením jazyka a literatury bral se zároveň nový sociální vývoj: nové tvoření tříd. Nezapíráme si, že bylo jednostranné, a cítíme zlo, které nám pošlo z jednostrannosti jeho a vzhází dosud. Ale právě tato jednostrannost v celém společenském znovuvybudování národa našeho, jevíci se v nadbytečné nabídce sil do zaměstnání námezdných a do povolání určených, přinesla Němcům veliké hospodářské výhody, zabezpečila jim dostatek pracov-

ních rukou i hlav, když jejich průmyslový ruch vstoupil do velkého rozmachu. Zabezpečila státu dostatek inteligentních sil schopných ke službě v německých krajích, když ruch hospodářský dorost německý vábil ve své kouzelné kruhy. Možno to bylo ovšem jen za cenu vzniku a narůstání českých menšin. Každá taková imigrace dospěje však časem zcela přirozeně k metám, kde ochabne a ustává. Není tedy pomýšlení, že by z ní mohlo někdy vzejítí počestění i těch kousků země, kde nynější české menšiny jsou nejsilnější. Ale již samo částečné prostoupení německých sídel těmito menšinami a houževnatost, s jakou ony hájí svůj národní ráz, vadí politickým cílům německví, nejen zdejšího, také zahraničního, jak slýcháme nyní v zahraničních řečech i spisech často a s plastickou srozumitelností.

Německý cíl jest tedy přijmouti všecky hospodářské výhody nevyhnutelné české imigrace, ale vzepření se jejím důsledkům národnostním. Mezi prostředky vzepření má největší důležitost hospodářský bojkot. Věcně to není bojkot odvetný; neboť zač odvěta? Za to, že ti lidé menšinovi přišli mezi Němce? Nepřišliť nevoláni, byli hledáni. Ale snad odvěta za osudy německých menšin v českých sídlech. Za jaké osudy? Za to, že v zastupitelstvech obcí a ve sborech zájmových nenalézají zastoupení? To jest osud menšin a proti každému dokladu o nešetřnosti k německé menšině nepřipuštěním do zastoupení ve správě obecní se vším, co s tím jest spojeno, lze uvéstí doklad jiný, v němž více versa totéž se děje nám. Anebo za ty občasně, vždy politování hodné, ale z psychologie davu pohřichu až příliš snadno vysvětlitelné pouliční výbuchy rozpálené vášně? Leč tato sorta osvědčení naprosto neschází na druhé straně! Zde jde tedy jen o zvláštní účty a protiúčty, které se nesmějí směšovati s trvalým rysem podobných hnutí, jaké vidíme na př. v protičeském ruchu na celém severu českém, od Chebu do Ústí, od Podmokel do Trutnova. Jak malicherným byl by státník, který takové obsáhlé a přes čtvrt století již trvající hnutí chtěl by vtěsnati pod dětinské hledíště pouhých výbuchů odvetných, jejichž vlivem jen vlny pravidelného proudu občas a chvilkově se vzednou ještě výše. A tak nelze jiným názvem souborným vystihnouti ráz trvalého protičeského bojkotového hnutí v německých krajích našich než slovy: hospodářský bojkot z důvodů národnostní politiky.

Za to německé »Svůj k svému« v Praze, jak jsme viděli, pod hledisko bojkotové nepadá. Boykotu v pravém smyslu zde není, nýbrž jisté pozitivní »Svůj k svému«, které má za účel národní menšinu místní jak možno zachovat. Kdyby s ním nebyl spojován ještě napořád lov českých dětí

*) Toto tvrzení bylo v kruzích českožidovských prohlášeno za nesprávné.

do německých školek a škol a kdyby Němci pražští, sami »Svůj k svému« provozující, tak přespříliš se nerozpalovali pro obdobná snažení mezi Čechy, která vznikla až dávno po tom, když už německé »Svůj k svému« po celé zemi ve všech svých krutých formách bylo v plném proudu, nedalo by se Němcům pražským jejich zachovávací »Svůj k svému« zadržovat. Ano, šel bych ještě dál, třeba v nynějších dobách rozrušení nebylo pro takové snahy po krajní objektivnosti snad dosti nálady. V tom, že takové pozitivné »Svůj k svému« neprýští ze snahy někoho poškoditi nebo v existenci ohroziti, nýbrž především z potřeby udržeti své, má toto »Svůj k svému« pražské menšiny německé jistou měrou příbuznost s tím směrem českého »Svůj k svému« (vůbec mnohem mladšího než všecko německé), který jsme již naznačili jako směr pozitivního národohospodářského vlastenectví a kterýž v dalším, konečném svém článku ještě blíže objasníme. Jest to příbuznost jen částečná, pokud právě v obou zásadně nevězí negativný živel, ostří bojkotové. Rozdíl pak jest v tom, že české vlastenectví národohospodářské nemá pouhý ráz zachovávací s tendencí po udržení určitého stavu neb mocenské posice, nýbrž cíl rozvojový. Majít pomoci jeho ušlechtilým a uvědomělým vzpružením mravních povinností národního vlastenectví odčiniti se postupně a bez násilností následky jednostrannosti, kterou přinesl s sebou způsob společenské rekonstrukce naší. Jednostrannosti, která jest spolu původem všeliké menší nové strasti české.

III.

V prvním období našeho obrození národního, kteréž sahá po rok 1848, buditelské dílo jest výhradně slovesné. Od polovice XIX. věku ke kulturním cílům, ve všem našem písemnictví a umění již výše se pnoucím, přibývá a rychle obecní nové hyblo ducha národního, zájem politický. Pravíme-li, že jsme asi od polovice devadesátých let minulého věku vstoupili do období třetího, máme na zřeteli skutečnost, že u nás od té doby jistou palčivější měrou ujímá se vědomí o nutnostech národní síly hospodářské, aby všemu osvětovému dílu českému, na něž se kladou už měřítko vyspělého národa kulturního, dostalo se zabezpečení bytelnějšího naproti světodějným možnostem, se kterými účtovat musíme, věduce a uvažující vše, co kolem nás se děje a stojí. Mohla by zajisté vzejíti otázka, je-li posléze dotčené vědomí dosti rozšířeno, silno i výrazno, aby nám dávalo právo mluvit o takovémto zvláštním a odlišném období, jež by, povedou-li jeho snahy k cíli, teprve dovršilo a zpečetilo dílo národního

obrození našeho. Či je snad tvrzení o novém rázovitém období, do něhož prý jsme teprve nedávno vstoupili, pouhou agitační formulí k podpoře vřelých tužeb jisté části vzdělanstva českého, které starostlivým okem měří rostoucí hospodářskou moc německva a čerpá z ní obavy o naši budoucnost?

Na ty a takové otázky jest nutno dáti si odpověď.

Lišíme-li od prvního období, naplněného úsilím slovesným, druhé, v němž spolu se rozvíjí život politický, nebude sporu o plné oprávněnosti tohoto rozřídění. Jenom nesmí se zapomenouti na poměr, v jakém jsou výsledky období prvního k politické práci druhého. Událost největšího politického dosahu — beze všeho přirovnání největšího nejen pro nás, ale pro Rakousko vůbec — byla způsobena právě tím nepolitickým dílem buditelským prvního období. Bylo to úspěšné zastavení díla germanisačního. Zlomením germanisačního úsilí nebyla stvořena jen skutečnost největšího kulturního významu, nýbrž dána možnost a utvořena teprve půda pro zvláštní politiku českou. Ale tato zvláštní politika česká zůstala ve svých snahách, programech a akcích obmezena na obor záležitostí ústavních a národnostních. Prvým směrem dobře pochopené prospěchy národa vedly ji k ideálům ústavní a správní decentralisace, druhým k požadavkům rovnoprávnosti ve školách a úřadech. Již to o sobě bylo úlohou převelikou. Šedesáte let politického zápasu národního nepřivedlo ji ještě k rozřešení úplnému. Bylo by křivdou, kdybychom nepřiznali, že politikové čeští ve všem ostatním působení svém, tedy v politice hospodářské a sociální, nezapomínali na prospěchy českého lidu, ať šlo o zvelebování zemědělství či průmyslu a obchodu, o železnice a vody, o dělnickou ochranu a sociální pojišťování. Bývali zvláště horlivými zastanci politiky středostavovské, jež počíná našemu živnostenskému a agrárnímu právu ráz svůj vtiskovati právě od té chvíle, kdy oni opustili pasivní odpor. Uhrnem tedy úsilí, aby ráz a obsah obecných zákonů a způsob vykonávání obecné správy státní hověl potřebám a důležitostem českým. Přes tyto meze však nějaké rázovitě české politiky hospodářsko-sociální nebylo a býti nemohlo; neboť v téže chvíli, kde by se byly staly rozmyšlené a rozhodné o ni pokusy, bývala by stržena pod hledisko národnostní politiky — jak vidíme nyní na př. ve sporech o sídla ředitelstev státních drah, skoro při každé otázce postátnovací, při návrzích o zřízení zemských pojišťoven a m. j. — a problém její, o sobě tak krušný, byl by se stal ještě těžším. Nescházelo ovšem prozíravým hlavám mezi politiky českými jisté vědomí o zvláštních národních našich nedostatecích a potřebách hospodářských. Poukázal jsem na příslušné snahy

i výroky jejich již v úvodní části této studie. Ale oni, jsouce pravými syny doby své, byli přesvědčeni, že prostou osvícenou svépomocí jednotlivců, po případě ve formách dobrovolného spolčování, dá se zjednati náprava. Nepochybovali, že potřebnou tu osvícenou svépomoc zjednati lze poučením a povzbuzením mravním. Vidouce, jak mnoho nadání a pracovitosti v lidu českém se osvědčuje, důvěřovali, že na těch kolejích věc půjde již sama sebou.

O nějakých pro budoucnost národa povážlivých tendencích v sociálním vývoji českém, ve směru tvoření tříd společenských a třídního vzestupu mnoho se neuvažovalo. Nás spíše příjemně se dotýkalo, že se šíří české obyvatelstvo po severním pásu země, že ve Vídni roste český živel, že na velkou Rus a na Balkán posíláme inženýry a profesory, že v Americe mohutnější české obce, a že vůbec, kam se člověk po světě šustne, všude narazí na nějakého Čecha. Hlubší a vlastní »proč« těch úkazů nás dosti nepoutalo. A přece tu šlo také o vážné dědictví z minulosti nejen probuzenské, ale i dřívější, jak výše bylo pověděno. Bylo tedy třeba vyburcování nějakými nápadnými fakty.

Takové vyburcování přinesla krize menšinová. Úporný existenční zápas statečných českých menšin vyvolal po národě organisace pomocné, vzbudil tolik utěšených příkladů velké a trvalé obětavosti, oddané práce a sebezapření, že nelze dost oceniti rozmnožení mravních pokladů v národě, jež odtud pošlo. Proti tomu aktivu mravnímu stojí však veliké pasivum na straně národní síly a moci. Kde je bližší spojení s kmenovými sídly národa a k tomu menšina početnější i místně zhuštěná, menšina zachovává se. Ostatku hrozí odnárodnění. Vnukové vystěhovalců do Ameriky, uvědomělých českých vlastenců, už divně drmolí češtinu. Jakou armádu Čechův už poněmčila Vídeň! Klameme se, že sociální úkazy v našem životě, na pohled stejné s těmi, jež pozorujeme u západních národův a Němců, mají totožnou podstatu. Vezměme vylidňování vesnic. Útěk z venkova u nás neznamena národně totéž, co německá »Landflucht« v Rakousku i v říši. Proud německých lidí z krajín zemědělských běže se do měst a průmyslových středů vlastního národa; jde-li do zámoří, tíhne zase z nemalé části do kolonií německých nebo do míst, kde německý kapitál zabezpečil příhodné štace německé výrobě a tržbě. Kam jdou naši lidé, když tísně úživné je pudí z rodné půdy? Cí moc jdou pozvedati prací svých hlav i paží? Znamé heslo Maxmilianovo »Ich dien« mohl by si též český člověk dnešní napsati na svůj štít, ale číselna by z něho těžká ironie osudu.

I kdyby nebylo poněmčovacího nátisku naproti českým menšinám,

i kdyby jim nikterak se nebránilo žít a prospívati svým národním životem — vyhlídka, že potrvají hospodářské příčiny, které vedou ke tvoření menšin, byla by pro nás jistotou katastrofální. Pohříchu však teprve kruté odnárodnovací utiskování menšin uvědomilo nám povážlivost těch příčin. Jinými slovy: uvědomění jejich vzniklo tehdy, když jejich účinkem vznikl nový předmět národnostního sporu.

Slovem »menšinová krize« nevystihujeme přes to celý krisový dosah svého sociálně-hospodářského stavu. Ač ovšem je vše v příčinných spojitostech, přece vedle ní zřejmě dá se odlišiti ještě jiný kritický stav, který stejně jako krize menšinová kotví ve zvláštностech společenského vývoje, jenž provází dílo obrození našeho. Snad bychom, aspoň podle hlavní věci, k označení jeho mohli užiti názvu krize středního stavu sloužícího.

Když na počátku sedmdesátých let minulého věku domohli se Poláci své university a Čechevé o ni důrazně se hlásili, neostýchal se jeden z tehdejších vynikajících úředníků v ministerstvu vyučování, svob. pán Dumreicher, nevrle mluvit o agricolních idiomech, které se tlačí na stolice vysokých škol, o národech, kterým se nedostává ani společenských tříd, ze kterých se rekrutují vysokoškolské učitelé a vědci. Výrok ten náleží k dokladům typické neznalosti českých poměrů, která panovala a dosud namnoze panuje v kruzích německé byrokracie vídeňské. (Ovšem ne pouze vídeňské a také ne jenom byrokracie.) Vždyť přece v tom záležel zvláštní ráz sociálního děje, který provázel naše národní obrození, že nám ty třídy se tvořily a stále tvoří. To ovšem nepošlo z obrození samého, nýbrž z časových okolností, za nichž ono se dalo.

Připomenuli jsme si již, jak národohospodářská politika germanisační doby, pracujíc všemi tehdejšími prostředky veřejné moci k rozvoji velkopřůmyslu i velkého obchodu a tím ke tvoření nových vyšších tříd podnikatelských, samému našemu dílu obrozovacímu byla na újmu. Tvoříc novou třídu hmotně mocnou, hnala bezděčně vody na mlýny germanisace. Naproti tomu nastaly během XIX. věku jiné proudy, které šly k duhu zrovna tomu způsobu sociálního vzestupu, o němž jsme v předešlém svém článku pravili, že mezi námi až do jednostrannosti se zakořenil. Nedovršujet se během XIX. století jenom vznik nové plutokratické vrstvy občanské v oboru průmyslu a obchodu, nýbrž tvoří se také měrou nebývalou nové střední stavy v oboru služeb osobních, hojně se vyvíjejících. Agendy správy veřejné nadmíru se rozmohly, vynutily si zevrubnější dělbu práce, jevící se rostoucí rozmanitostí větví úřadových, a v každé větvi rozmnožení sil takměř rok od roku stoupající. Nemnožily se jen státní,

také samospráva znenáhla se rozvíjejíc, systemisovala si nová a nová místa úřednická. Přibyly k tomu nové tvary dopravy s armádami úředníků, ohromný vzrůst agendy poštovní a telegrafní, mocný rozkvět bank, spořitelen a jiných úvěrních ústavů, vzrůst kontorů fabričných a velkoobchodových. A což ten nikdy nebývalý a netušený rozvoj škol všeho druhu! Vezměme k tomu ještě rozmnožené možnosti působení i výživy pro advokáty, lékaře, inženýry, stavitele i literáty! Kdo chce po stránce sociální XIX. století charakterisovat, nesmí na tuto jeho rázovitou stránku zapomínati. Vítězící velkopodnikání a nová technika podlamuje namnoze půdu nebo ztěžuje postavení starým stavům středním, nové však zároveň vznikají v říši kvalifikovaných služeb. V Rakousku, v jistých směrech arci opožděném, ukaz řečený se dostavuje břitčeji teprve v 2. polovici minulého století. Netřeba ani dokládati, kterak tato stránka společenského vývoje šla k duhu právě našemu českému životu v době probuzenské, anaf otevírala možnosti k těm druhům sociálního vzestupu, o nichž jsme výše pravili, že byly našim společenským poměrům nejpřiměřenější.

Tato nahodilá současnost prospěla dojísta dílu obrození národního; bez ní býval by sociální proces s obrozením souvislý méně příznivý. Stal se však, jak už jsme častěji vytkli, příliš výlučným a musil se státi ještě výlučnějším, než by v povaze věci bylo vězelo, poněvadž sám vývoj školství byl u nás jednostranný. Na různé větve odborného školství došlo příliš pozdě. A dokud nedošlo, zúžovaly se ještě dráhy přístupných »lepších« povolání. Prozíravější hlavy záhy pocítovaly povážlivosti hrozící nám z poměrně příliš četného zřizování gymnasií a reálných škol a návalu do nich. Státní moc, pohřichu, i v oboru průmyslového školství dala se nutit, šlo-li o české. Když vydány uprostřed let osmdesátých t. ř. ordonance Gautschovy, strožil se v lůně důvěrníků poslaneckých pokus užití odporu, jež ordonance vyvolaly v národě českém, k důraznému nátlaku o náhrady na půdě odborného školství — ale politické agitace z podnětu ordonancí rozvlněné nedaly v té příčině soustavné a soustředěné akci vzejítí. Ostatně vyvinulo se přes to české odborné školství průmyslové i obchodní velmi hojně — jenže i jeho žákům zůstává hlavním působištem a také ideálem: sloužit. A tak došlo k tomu, že jsou dnes přeplněny všeliké větve povolání, k nimž vede studium gymnasií, ale již také v jiných oborech povolání naskytují se úkazy podobné a hrozí pro dobu blízko dozírnou měrou ještě trapnější.

V době, kdy u nás jednostranné směry v tvoření tříd společenských vedou ke dvojití krizi — krizi menšinové, jež především se dotýká zlomků národa od vlastního těla jeho oddělených, a krizi v oboru povolání du-

chových, jež povážlivě se zabírá do celého těla národního — nasazuje v německých krajinách Čech vyklizovací bojkot své tvrdé páky a zvýšeným bojkotem zastrašovacím se pracuje k tomu, aby se udolal národní duch menšinový. Důsledky našeho dosavadního vývoje sociálního se dovršují. A z toho vyrůstá palčivě a naléhavě uvědomění o naší otázce národohospodářské. Lze tedy, shrneme-li vše, co řečeno, právem tvrditi, že jsme vešli v nové období svého národního díla obrozovacího, v období, jež ráz svůj zvláštní bere z vědomí o palčivých a naléhavých nutnostech národohospodářských? Lze, pokud jest právě nepopíratelným faktem, že vědomí to v jistých vrstvách národa již po nějakou dobu se upevnilo, našlo výrazu v jedné části tisku, a to i denního, a vedlo k jistým organisacím, jako na př. k založení České společnosti národohospodářské i jejích odborů, k založení Národohospodářského ústavu při České akademii, k utvoření Národohospodářského odboru Národní rady, nejnověji k celé řadě nových pokusův o praktické pohánění hospodářského »Svůj k svému«.

Než nezapomeňme přece na jisté rozdíly. Když ke snahám o povznesení jazyka a literatury přibyla působnost politická, zobecnělo v národě vědomí o její nutnosti rychle. Dostavila se sice také záhy různost ideálů politických, jichž pramenem jsou samy rozdílné názory světové, odchylná přesvědčení o nejlepší úpravě ústavní i správní, pojímání poměru církve a státu atd. Přes to vše základní hlediště sporno nebylo, totiž přesvědčení o nevyhnutelnosti zvláštní české politiky. A tak mocným živlem jest národnostní hlediště v politickém životě rakouském, že nejdůležitějším dělítkem stran parlamentních zůstala v Rakousku národnost. Naproti tomu nelze dosud tvrditi, že by stejně mocně ve všech vrstvách národa, ba třeba jen ve vzdělanějších, bylo zobecnělo vědomí o zvláštních nutnostech národohospodářských, které by zrovna jako jiné nutnosti národní také každému jednotlivci ukládaly jisté podřízení společnému národnímu cíli zachovacímu a rozvojovému. Ba i mezi těmi, kterým to vědomí nechybí, rozcházejí se názory o prostředcích dosud velmi podstatně. Dotýká se tu rozchod mínění i samé přípustnosti a vhodnosti hesla »Svůj k svému« a pokud se ono uznává, hlásá i koná, panují rozdílná mínění též v příčině direktiv jeho provozování. V názorech a akcích, které se týkají ne tak národohospodářských cílů českých, jako spíše cest k jejich dosažení, jasné se tedy odlišuje trojí směr.

Ještě v nejposlednějších dobách, významných náhlým vzplanutím vášnivých tužeb po větším hospodářském osamostatnění národa, ozvaly se hlasy, odmítající heslo hospodářského »Svůj k svému«. Nepopírají naši

slabost, zvláště v oboru velkého průmyslu a obchodu, neuzavírají se na-
proti povážlivostem, které z ní plynou vzhledem k budoucnosti národa,
všele uznávají potřebu obratu rozhodnějšího; ale nevěří, že by se ho dalo
dosíci s trvalým úspěchem a bez zklamání i škod jinak, než těmi cestami,
které také starší vlastenci měli za vhodné a které se dají shrnouti v heslo:
výlučná působnost soukromohospodářských pohnutek a počinův. Oni
soudí, jako ten Francouz, který, dle zpráv arci nezaručených, při jednáních
o intervenci francouzského kapitálu v jistém velkém podnikání obce
pražské nám pravil, že nám nescházejí peníze, ale duch. Totiž duch svě-
žícího počinu a té zvláštní směsi vypočítavosti a odvahy, jež tvoří podstatu
podnikavosti. Na něm především záleží, ale on, dle mínění jejich, uměle
vyvolati neb nahraditi se nedá.

Nepodceňujeme těchto hlasů, které se ozvaly ve chvíli, když vržena
byla do národa výzva k bojkotu odvetnému za útisk českých menšin a za
jisté známé vyzývavosti, ve chvíli, kde se vyrojila myšlenka o potřebě
organisované národní kontroly spotřebitelův, u koho kupují, kontroly ob-
chodníkův, u koho zbožím se zásobují, o potřebě zvláštního známkování
zboží českého původu — bývalý Kommerzialstempel v novém národ-
nostním vydání — a vyznačování českých firem zvláštními tabulkami.
Nepodceňujeme těch hlasů; neboť včas připomenuly nynější velké hospo-
dářské souvislosti mezinárodní i vnitrozemské, při kterých nelze se obejít
bez cizích surovin, často ze zemí nejbvzdálenějších, při kterých i národové
nejvyspělejší trvají v živých spojeních obchodních, protože jejich základy
se ustálily dělbou práce, vzešlou z přirozených a historických příčin. Ne-
podceňujeme jich také proto, že se jimi důraz klade na důležitost podni-
katelské samočinnosti a odpovědnosti, která jest nejbezpečnějším hyblem
národohospodářského pokroku. Ostatně v hlasech takových ozývaly se
též obavy jistých českých závodů, které jsou odkázány na odbyt mimo
kruhy české, na němž spočívá jejich existence, jež mohla by odvetami za
české »Svůj k svému« býti poškozena. Lépe by bylo, kdyby silný národ-
hospodářský život český, především průmyslový a obchodní, jedině na
takových základech byl se vyvinul v rozměry, jež by starostem o další
osud národa ani nedaly vzejít. Však to se nestalo. Víme, proč státi se ani
nemohlo. Nic pak nedovede smazati s myslí našich zkrušující dojem,
který nám způsobuje skutečnost, že český člověk se neuživí na vlastní
půdě, že opozdilost naše v oboru průmyslového a obchodního podnikání
nutí statisíce Čechů do služeb cizího hospodářského mohutnění a do
tuhých zápasů, které se vedou o jejich odnárodnění. Nedovede nám za-
plášiti obavy, že tím tíže odoláme v bojích o naše bytí, jež budoucnost

může nám přinést, budeme-li tou měrou národem námezdníků, jako
dosud jsme. Proto nemůže žádná taková úvaha a výstraha způsobit, aby
těm, kteří vše to vidí a cítí, bylo lhostejno, kdo vyráběl šat, jímž se
strojí, nádobí a náradí, jehož užívají, papír, na němž píší, nástroje, stroje,
pomocné látky, jichž užívají, aby oni zkrátka nebrali si ze všeho toho
direktivy pro svůj život hospodářský a nepostavili jej pod velké jednotící
hledišťe vlastenectví národního. A konec konců — kolem nás všude bují
německé »Svůj k svému« všemi možnými směry a nedovoluje nám uspa-
vati se pohádkami z doby, která hospodářský život považovala za hotovou
netykavku naproti všem ostatním cílům a zájmům národním.

Shrneme-li všechny ostatní názory o potřebě zvláštního národního
osvědčování hospodářského, jež právě od uvedených se liší, pod obvyklý
název »Svůj k svému«, můžeme říci, že se dá vše, co se v dosahu jejich
hlásá a koná, zařaditi zase pod dvojí heslo. Nikoli v tom rozumu, že by
každý příslušný jednotlivec výhradně jedním neb druhým se řídil — tolik
jasnosti v těch věcech obecně nepanuje — nýbrž z potřeby pojmového
rozlišení, aby z něho čerpali se dala pevnější vodítka. Potud tedy pra-
víme, že české »Svůj k svému« má dva směry, jež v praktickém provádění
často sice splývají, ale východištěm, prostředky a účinkem se rozcházejí.
Jest to jednak »Svůj k svému« odvetové, jednak směr, který lze na-
zvatí pozitivním národohospodářským vlastenectvím.

Odvetové »Svůj k svému« má již svou historii několikaletou. Tvoří
však celkem spíše řadu nesouvislých výbuchů, než pravidelný proud dů-
sledné akce. Propuklo již zhusta. Tak ve mnohých městech moravských
jako odvěta za nepřátelské skutky německého obyvatelstva. Bezpro-
středný úspěch býval někdy nápadný, leč ochaboval, když první náraz
přestal a do myslí rozničených se vrátil bývalý klid. Starý zvyk zůstal
vítězem. Nejsilnějšího výrazu dostalo se odvetovému směru po nedávných
událostech pražských. Tu se ozvala nejprudčeji jeho hesla a s nemalým
zápalem počalo živé osnování plánů o důslednou praxi a přísné způsoby
kontrol výše již zmíněné.

Význačným jest pro tento směr a způsob ráz bojkotový. V popředí
zájmu odvetného jest pravidlo nekupovati od jistých firem, buď po-
všechně neb jednotlivě označených, odrazovati jim kupce i třeba hrozbou
veřejné potupy. Čím více toto hledišťe panuje, tím méně bývá při tom
rozhodným původ zboží sám. O čí výrobek jde, zůstává pak aspoň zře-
telem podřízeným. Připlichtí se snadno také jiné heslo — na př. anti-
semitské — a leckdo si na ohníčku panujícího vzrušení s úspěchem ohřeje
svou polívečku, kdo by při klidném a soudném postupu nejméně ohledu

zasluhoval. Také arci bojkotový způsob postupu vyvolává nejsnáze odezvy protivné, jež zasazují zase rány našim lidem. Vidouce arci všecky ty hojné úkazy pestrotvarého hospodářského boje německého, pochopíme i bojkotové nálady české. Psychologicky jsou věru snadno vysvětlitelné. Leč to je také známá psychologická zkušenost, že citová vzplanutí dostupují záhy vrcholu a pak ochabují. Historie bojkotových odvet českých podává o tom nemálo dokladů. Než to vše není ještě hlavní věc. Ptáme se: Kyne dobrá čaka národohospodářskému uvědomění českému, když se neobejde bez dočasného podpalu k rozplamenění odvetových agitací, když musí dostati štulec zvenčí, aby se hnulo? A což kdyby podněty pominuly? Kdyby — dejme tomu — došlo k vyrovnání jazykových sporů, k oboustranně uspokojivému upravení práv menšinových, zkrátka k úplné dohodě národnostní? Pak přestanou odvety a národ český bude v národohospodářském ohledu tam, kde byl, se vši jednostranností a povážlivostí, jež vyplývají z jeho historie a zbyly by jako dědictví germanisační doby, i když by poslední tradice germanisační ve výkonech vládních pominula.

V odvetovém »Svůj k svému« má tedy přílišně vrch živel citový, kdežto bezpečnější výsledky jsou možny jen spojením citového hledišť národnostního s postupem záměrným a tedy dobře uváženým; panuje v něm živel nestálý, houpavý, kdežto jest třeba vodítka pevného, živel čirě negativní, kdežto jediná čaka úspěchu může spočívat v soustředění na něčem pozitivním. Nad to sebe ráznějším a vytrvalejším »Svůj k svému« nevyčerpává se vše, čeho jest potřeba k opravdovému celkovému našemu zvelebení národohospodářskému. Dokud pak se ono provozuje duchem odvetovým, nedá se účelně sečlánkovati s důležitým ostatkem příslušných cílův a snah v jedolný, ve všech částech souhlasný postup. Arci možná říci, že přece jen také v odvetovém směru se hlásí národohospodářské uvědomění, jenže ještě v jisté temné, neujasněné, dosud spíše instinktivně podobě. Leč právě proto jest třeba vybaviti a vyvésti je z mlhavého šera na jasný den pevných pozitivních cílů. Bez nich se neobejde velká, z nejhlubších studní našeho nacionalismu vyvěrající snaha po národohospodářském povznesení českém. Její direktivy nemohou býti závislými na jakýchkoli podnětech odvetných. Při naší velmi živé a silné uvědomělosti národní dostaví se naproti závodu, který by zřejmě nepřátelsky se choval k národnosti naší, k českým lidem a zájmům, odběratelský bojkot sám sebou beze všech výslovných pozevů po pouhém zjištění fakt. To však je věc mimo vlastní národohospodářský program. Jdeť tu prostě o úkaz obecného národnostního uvědomění. Pro skutečné, plodné, národohospodářské uvědomění může za nejasna, panujícího v ovzduší odvetovém.

vzejtí i nebezpečí, že bude k zastření a na újmu vlastního národohospodářského zájmu českého zneužíváno vlastencích zástěrek. Mne vždycky trapně se dotýkají dotěrné zprávy novinové, že ta a ta německá firma odepřela českou odpověď na česky psanou objednávku. Bylo by vždy třeba věděti, musil-li objednatel zrovna vyhledávati tento pramen nákupů, nemohl-li svou národní statečnost prokázati mnohem praktičtěji. Zkrátka všecky takové věci — byť v jednotlivých případech byly odůvodněny — nenáležejí do pozitivní národohospodářské práce naší národní.

Když tedy nám nepostačí prosté obmezení na ony prostředky, individuální počin povzbuzující, které pokládali naši otcové za jedině přípustné a také dostatečné, když pak též odvetové »Svůj k svému« nevystihuje pravé potřeby, jaké jsou tedy cíle a prostředky pozitivního národohospodářského vlastenectví u národa v takovém postavení, v jakém se nalézá náš, to jest s takovým sociálním rozvrstvením, jaké máme my, a v takovém politickém útvaru, v jakém trváme?

Vytkněme si napřed dvě důležitá základní hledišť.

Nejprve nesmíme nikdy zapomínati, že běží o velký obecný národní cíl. Pod hlediskem zachování jazyka a obnovení vlastního písemnictví šlo buditelům našim, požehnané paměti, o nové uzákladnění a všestranné vyvinutí svérázné samobytnosti kulturní. Největší, nejhlubší individuality mezi nimi to také nejjasněji vyslovily a vlastním životem doložily. Ten cíl vyžaduje rozvoj a plodnou působnost všelikých produktivních sil. Nejen na poli duchovém, tak specificky zvaném, nýbrž i na hmotném. Hranice duchové a hmotné činnosti nejsou ostatně přesně odděleny. Co vězí duchové činnosti v zakládání a řízení velkých závodů, jaká rázovitá geniálnost se tu často uplatňuje! Jaká souhra obrazotvornosti a výpočtu charakterisuje úspěšný postup pionýrů, kteří klesť cestu technickým krokům ve službě snazšího a dokonalejšího i obecnějšího ukojení denních potřeb! Všaktě je nevede a neštve jenom ziskový chtíč, často zrovna táž tvůrčí radost, jaká ovládá badatele a původně tvořícího umělce. Naše společenské zřízení jest arci takové, že zapřahá ziskové pachtění do bezděčných služeb hojnějšího a lepšího úkoje lidských potřeb a tedy zvýšeného blahobytu, zpříjemnění života, lidštější existence. Ale celkem všechna ta péče a snaha o hmotné stránky lidského života zůstává prostředkem pro obecné veliké kulturní cíle. Čím vědomějším, tím bezpečnějším. Také nám, usilujícím o urychlené odklizení národohospodářské naší opozdilosti, nemůže jít a nejde o nic jiného.

A druhý základní zřetel: Kdybychom tvořili o sobě národnostně jedolný stát, nasadili bychom pro tento doháněcí a urychlovací úkol ho-

spodářský také svou státní moc, jako činili a činí všichni státové, když pocítují svou národohospodářskou nedokonalost. Tak činí dnes zejména zase Uhry. Vědecké nauky národohospodářské vycházely vlastně od představy takových národnostně jednotných států. Proto naši otcové, kteří stáli ke všemu ještě na půdě názorů ryze liberálních, nemohli mítí pochopení pro jiné prostředky hospodářského povznesení českého, než ty, které plynou z hospodářských pohnutek ryze individuálních. Tvořice součást polyglotního státního útvaru a majíce v něm své osobité národní cíle, za něž vedeme své tuhé zápas, nemůžeme se vzdáti zvláštního národohospodářského snažení těm cílům služebného. Národohospodářský problém jednotlivé národnosti, v politickém svazku s jinými trvajícím, nedá se odčinití. Nelze-li tedy prostředky veřejné moci dáti do služeb tohoto cíle bez nebezpečí ochromujících politických rozporů a bojů, musí cíl zabezpečiti se jinak. Musí totiž nahraditi se vlivy moci veřejné sesílenou působností mravní moci, všechny články národa takovému cíli podřizující. Chce-li se nám užiti názvu učenějšího, lze věc též vyjádřiti tak, že se má nahraditi stupňovaným a svérázným mutualismem, co zůstati musí mimo dosah moci kolektivní. Mutualismus značí však působnost pohnutek, které se prýští z vědomí, že sloužíce celku, sloužíme sobě. On býval vždy mocným činitelem společenským. Před časy zakládal se na něm rozkvět cechovníctví, za našich časů rozvoj společenstevních útvarů a tak řečených zájmových organizací, zvláště dělnických. — Šlo by tedy jen o zvláštní jeho tvar, o národnostní podobu hospodářského mutualismu národnostního. A problém jeho by vypadal asi takto: kterak jest možno pro národnost s jinými, a to z části hospodářsky vyspělejšími, v téměř státním svazku zahrnutou dosíci takových úspěchů hospodářského rozvoje, jakých dosahuje státní moc pro celek pomocí cel ochranných, podpor na zřizování průmyslových podniků atd.

Jest však patrné, že ani státní moc, která podporou a ochranou ujímá se národohospodářského zvelebení, na př. povznesení průmyslu a obchodu, nepořídí mnoho, nemůže-li spoléhati na přiměřenou aktivnost mezi těmi, o jejichž povznesení běží. Nesmí zejména způsobem svých zásahů ujímati podněty samočinnosti a samoodpovědnosti jednotlivců. Nesmí povahou svého zakročování a svých podpor uspávati ducha čilosti, badavosti, odvahy a vytrvalosti i všelikých jiných hospodářských ctností. Tím méně bylo by možno obejítí se bez nich národu, který — stoje s jinými, rozdílně vyvinutými a z části hospodářsky vyspělými, ve společném svazku státním — za vděk musí vzíti jen takovými prostředky pomoci a ochrany veřejné, jaké státní moc všem měrou jednoduše a nerozlišnou posky-

tuje; chce-li však dosíci výšinu, k němuž prostředky ony jemu nevystačí, nemůže jinak, než soustředěným napětím a stupňováním vlastních sil.

To znamená jinými slovy, že naše národohospodářské vlastenectví nemůže se obejítí bez žádné z těch ctností hospodářské energie, na které důraz kladli a jež vzbuditi usilovali starší naši národohospodářští buditelé. Uznávajíc nutnost tuto není a nemůže býti rozdílu mezi jejich hesly a tužbami a tím, po čem se volá u nás nyní. V tom jedině spočívá rozdíl, že oni pokládali za dostatečné, za vrchol dosažitelného dobra, půdu potřebnou takto zúrodniti, na ní však zůstaviti setbu a sklizeň neobmezené a neobmezované působnosti národohospodářského egoismu, jemuž dále nepřisluší v oboru hospodářském ukládati nějaké zřetele národnostní. Naproti tomu — jsouc poučeno dosavadním během věcí a posilováno neklamnými svědectvími, že náš hospodářský silnější odpůrce národní žádné formy hospodářského boje se neštítí — nechápe naše přítomné vlastenecké hnutí národohospodářské, proč by samo mělo houževnatě lpěti na direktivách, které tento odpůrce pokládá sice pro nás za samozřejmé příkazy hospodářského života, nikoli však také pro sebe, aspoň vzhledem k nám.

I tak tedy pozitivní hospodářské vlastenectví české je sice toho daleko, aby si přálo mítí z lidu českého pouhý národ střádalů, kteří by tvořili majetek, ale výnosné jeho upotřebení, pokud by se nestalo ve formách uložení v cenných papírech, ponechávali by třeba odpůrcům. Ono však rovněž nepřehlídí, že by nebyl možný žádný rozvoj výrobních sil v národě bez vydatného tvoření kapitálu, a v tom smyslu vítá vše, co podněcuje účelnou spořivost, a to nejen v širokých t. zv. třídách nižších, nýbrž ve všech. Právě tedy též ve středních i tak řečených vyšších. Neboť na tyto třídy u nás mnohem méně působí příklady našeho nejnebezpečnějšího nepřítele, typického Němce ze Sas i Pruska, jako spíše svůdné vzory vídeňské, kde se žije lehkovážněji a rádo nad poměry.

Také hnutí abstinenci, nyní u nás šířené, je záslužno, ať vychází od kohokoliv — neboť národ střádmý bude silným ve všelikých směrech, také v hospodářském. Náš průmysl pivovarský a lihovarský leká se ostatně přespříliš hnutí toho, jehož úspěchy budou už úctyhodny, zjedná-li si tolik půdy, že zadrží přírost nových a šíření trvajících závodů. Krise nějaké v příslušných větvích průmyslu z takových hnutí snadno nevzejdou, jako není třeba obávatí se toho, že by pod heslem »Svůj k svému« náhle způsobem pohromu nesoucím zničily se dosavadní závody odpůrců národních. Tak překotné nebývají úspěchy akcí, jež si musí dobývatí půdu proti utkvělým zvykům širokých vrstev.

Tiže však ještě, než se navyká jednoduchým hospodářským ctnostem,

jako na př. spořivosti, nabývá se složitějších hospodářských schopností. Zejména podnikavosti. Bylo již řečeno, jak pošetilou jest fatalistická víra, že podnikavost není v naší národní povaze, že ji nemáme »v krvi«. Lidé, když si představují přecházení jistých názorů a vlastností s pokolení na pokolení v celých velikých společenských skupinách, sahají s naivní moderností k výkladům z osobní neb individuální dědičnosti, která přece se stává knihou tím více pečetmi uzavřenou, čím více jde o říši ducha. Což není bližšího výkladu pro nepopíratelné faktum, že na př. průměrem dorost židovský má více čilosti hospodářské a, řekněme to jen, přes jednu snad spolu vystupující stinnou stránku mnohem více hospodářských ctností než náš dorost ostatní? A výklad jest tak na snadě a tak prostý. Spočívá v každodenních vlivech myšlenkových a v příkladech ustavičně od dětství působících, v účinku úsudkův a jednání nejbližších osob, v tom stálém pravidelném vnímání a odkoukávání, v ovzduší, v okolí, v »prostředí«. Jako jisté pohyby cvikem se stávají tak snadnými a běžnými, že se vykonávají takřka bezděčně, tak vsaje se do člověka jistý duch smýšlení a konání, že se stane »druhou přirozeností«. Škola, ani přísně odborná, těm směry nedá více než jisté podklady, hlavně inteligenci, vyplývající ze sterých i tisícerých zkušeností. Aplikace směrem samostatné podnikavosti předpokládá vždy ještě něco víc, smysl přinesený z domova neb nabytý, ať bezděčně, ať snahou vědomě řízenou, výchovnou i sebevýchovnou. Proto náš Národohospodářský ústav posílá své stipendisty do vynikajících míst průmyslových a obchodních, aby tam prací v závodech na slovo vzatých spolu ssáli do sebe ducha podnikatelské čilosti a samohybnosti. Kde tím duchem prosyceno jest celé okolí, v němž lidé dorůstají, není třeba o něj zvláště pečovat. Jinak, kde ho není dosti.

Než, nelze tu zevrubně vypisovat všecko to »ostatní«, oč jest dbáti, má-li »Svůj k svému« míti nějaký podklad a smysl, nějakou čáku trvalé plodnosti a úspěchu. Jen naznačeno mělo býti příkladem a poukazem, že pouhé a kusé »Svůj k svému« nemůže vyčerpávat všecken úkol našeho národohospodářského vlastenectví, že má svůj pravý účel a pravé postavení jen v souboru mnoha jiného. Tak dalo by se ještě mnoho hovořiti o utrácení sil, času a peněz v naší samosprávě, ve které není ani nejhorším zjevem nedostatečná kontrola, nýbrž zhoubnějším ještě jiný nedostatek. Schází jí nápadně duch účelného hospodářství výdajového. Naše spolkaření stává se svou roztržštěností a nedostatkem dělby i jinými svými slabinami zvláštním typem planého luxu národního. Všecky přehojné doklady naší nehospodárnosti soukromé i veřejné nasvědčují spolu — mimochodem řečeno — že by bylo odkud uhradit oběti, kdyby provádě-

dění zásady »Svůj k svému« jich vyžadovalo a pokud by jich vyžadovalo.

Není však třeba mysliti na oběti. Hrdé a přímo velebnou oddaností dýšící slovo hraběte Štěpána Széchenyia: »Kdybych měl chodit v pytlavíně, jen když bude maďarská!« bylo u nás nápodobeno a snad i původně vynalezeno v rozličných variacích. Ke slovu bylo bližze než ke skutku, neboť někdy jest i tu pytlovinu určitého původu nespolehlivě nalézt. Ale jádro věci, o niž také při našem »Svůj k svému« vlastně běží, ve slově tom vězí. »Svůj k svému«, které se spokojuje vědomím, že kupuje od »české firmy«, může býti postačitelno, nakolik jde o zboží, jež našimi závody ani jako finální produkt ze suroviny nutně cizí vyráběti se nedá. Jinak jest úplně cizí intencím velikého srdce Széchenyiova. Chceme-li prací hesla »Svůj k svému« urychlovati vývoj svých výrobních sil, vznik a rozkvět českých závodů, musí naše odběratelská ochota platiti českému výrobku, pokud jen jest možno a myslitelno, aby českou rukou a českými závody byl vyráběn. To povědělo velmi jadrně nedávno provolání České národohospodářské společnosti a není třeba nic k tomu dodávati neb něčeho z něho ujímati. Jdeť právě o to, nahraditi českému vyráběti tou ochotou, co snad odvaze jeho ještě dočasně ujímá větší čilost, větší kapitál neb lepší reklama jiných. Ale nikdo nemá si odvozovati ze společenství uvědomělosti české nároky bez příslušných povinností v příčině jakosti i ceny. Najdou se lidé, kteří v zanícení svého citu národního nebudou se rozpakovati koupit i dražše, vykoupí-li si tím radost, že mají výrobek český. Obecné a dokonce trvalé pravidlo si z toho ve svůj prospěch nikdo nemá odvozovati. Nejmenšího však ohledu s hledišťem národního by nezasluhoval, kdo by odběratele předstíráním českého výrobku klamal. V těch příčinách má naše »Svůj k svému« své největší potíže. Jako prosté heslo, vržené mezi lid, ukládá veliké části lidí, v podobném rozoznávání a pátrání neobeznaných, mnoho trudu a nesnází. Zde může páky nasaditi osvícená porada. O tu mají péči míti kruhy osvícenější a mohou na tom poli prokázati neocenitelné služby. Neučiní vždycky vděk všem. Víím na př., že podobný nekřiklavým a účelným způsobem podniknutý pokus v jednom východočeském městě narazil na rozhodný odpor místních českých obchodníků. Rozuměli heslu »Svůj k svému« jen po svém.

Jaké výhledy ze základního jasně pojatého cíle se otevírají pro působnost českého obchodu, českých bank a záložen, také samosprávy, jejíž agendy den ode dne rostou, netřeba snad širě vykládati. Nade vše jiné pak běží o to, duchem národohospodářského vlastenectví, jakožto nutně a nerozlučné stránky našeho národního vlastenectví vůbec, naplniti všecko

naše vychování. Jen když neopustí veliký ethický zřetel, který jest dán vztahem k celkovému národnímu cíli.

Kdyby ideály českého vlastenectví národohospodářského vedením čistých srdcí a schopných hlav všude po národě, i jen všude po jeho vrstvách poměrně příznivěji postavených, kořeny své opravdu hluboko zapustily, během jednoho pokolení přinesly by ovoce, že by snad mnohý mluvil zas o zázraku, zázraku dovršeného obrození národního.

A největší prospěch i tedy největší radost mohlo by z něho mítí — Rakousko. Jest třeba povídati proč?

Národohospodářský ústav při České akademii.

Slovo k orientaci.

(»Pražská Lidová revue«, leden 1907.)

Uplynul více než rok od té chvíle, kdy náměstek protektora České akademie ve slavnostním shromáždění jejím potvrdil v zahajovací řeči své správnost pověsti, která byla na podzim r. 1905 ponejprv uveřejněna v některých novinách, že totiž novým skutkem obětavosti Hlávkovy má býti umožněn zvláštní Národohospodářský ústav při České akademii. Arci nešlo o vědecký ústav, jak první pověst byla označila, nýbrž o instituci pro účely praktické, jejíž plán dokonce byl již pojat před několika lety a znenáhla nabyl nynější podoby. Souviselý plán ten zajisté s rostoucím u nás vědomím, že národ náš jest v oboru národohospodářském opozdější než v oborech umění a práce naukové, kteréžto vědomí, jako jeden z výsledků jubilejní výstavy z r. 1891 a snad nejdůležitější její výsledek, právě v posledních letech 19. věku ve vrstvách české inteligence se zakořeňovalo a ponoukalo k úvahám, snahám nápravným i rozličným pokusům akcí v duchu hesla »Svůj k svému« a to k pokusům ne vždy dosti správným a věcně promyšleným. Mezi lidmi poměrů znalými nebylo sporu, že nespočívá poměrná česká opozdilost ani tak v nějaké menší míře dovednosti a pokročilosti technické, aniž zcela v nemohoucnosti naší kapitálové, nýbrž především v poměrném nedostatku pravé schopnosti a čilosti podnikatelské. Také to bylo častěji vytčeno, že tento nedostatek nedá se odvozovati ze zdědění a děděné povahy národní, nýbrž že se prostě vysvětluje sociálním procesem, který byl vyvolán germanisačním dílem věku XVIII. a pak zase poměry, za kterých probíhalo naše národní obrození. Poměry těmi byl způsoben jednostranný směr ve tvoření společenských tříd v na-

šem národě. Českým lidem schází podněcující a uchvacující vliv okolí neb prostředí, jaké právě bezděčně vychovává u národů průmyslově a obchodně pokročilých v mládeži náklonnosti, směry myšlení a dychtění a vůbec vlastnosti, na kterých se zakládá schopnost k vyšším úkolům samostatného podnikání. Přirozeně vzešla otázka, jak takový v samých poměrech životních založený nedostatek umělým napomáháním odklizovat. Byla na snadě myšlenka, aby náš dorost byl do takových prostředí v cizině na zkušenou soustavně uváděn. Zde tkví prvotní myšlenka, ze které poněmáhle organisační obrysy Národohospodářského ústavu se vyvinuly. Již v červenci r. 1898 bylo při úvahách o reformě našeho obchodního školství, kterou se obírala tehdy Československá obchodní akademie i spolek jejích absolventů, veřejně vysloveno, že by sbor, vydržující dosud řečenou akademii, v případě postátnění ústavu měl část značného svého jmění věnovati tomu cíli, by »nejlepším a nejschopnějším svým žákům za odměnu umožňoval delší pobyt ve vynikajících sídlech obchodu, aby, vrátíce se, ve prospěch svůj a zároveň obecný zužitkovali všeho, čím tam své vzdělání na škole nabyté mohli doceliti.« (Hlas Národa z 3. července 1898). Ta myšlenka byla pak pořád dál bez ohledu na obchodní akademii a obchodní akademiky, tedy vůbec se zřetelem na mladé talenty v odvětvích výrobních a obchodních, probírána a určitěji propracována. Naskytli se i fond, jenž s tím zřetelem u Zemské banky byl ukládán. Až konečně Hlávkovo věnování r. 1905 provedení záměru urychlilo v rámci podstatně širším než byl původně míněn, totiž v rámci ústavu, který by vůbec měl za cíl národohospodářské zvelebení české. Přičlenění nového ústavu k České akademii uznáno po dobrém rozmyslu za nejvhodnější, protože se věc dala provést v podobě dodatku ke stanovám akademie a ústav tím spolu mohl nejsnáze nabýti nimbů veřejného ústavu, jenž stojí pod protektorátem člena rodiny panovnické. Pouhá korporace soukromá jakéhokoliv druhu nikdy by toho významu a váhy nemohla nabýti.

Tak asi stručně lze naznačiti vznik Národohospodářského ústavu, který sice je formálně přičleněn k České akademii, ale jakmile bude ustaven, bude se spravovati úplně samostatně a udržovati s Českou akademií spojení pouze pomocí společných komisí, jež mají býti dle potřeby zvoleny, kdykoliv nějaký problém se nahodí, jehož řešení vyžaduje spolupůsobení mužů vědy s praktiky výrobními neb obchodními.

Všeobecně vytčeno jest novému ústavu za cíl, »aby usiloval o zvelebení národohospodářské činnosti lidu českého ve směrech praktických, především povzbuzováním k pokroku ve všelikém oboru výrobní techniky

(průmyslu, zemědělství, hornictví) i obchodu a péči o lepší zdatnost v oboru vyšších úkolů samostatného podnikání.

Na kolik pak běží o podrobné směry provádění toho cíle, jest v článku II. stanov ustanoveno, že bude:

1. stopovati národohospodářský stav a rozvoj v lidu českém, zjišťovati jeho nedostatky a mezery, povzbuzovati k jejich odklizování a mravní vahou svého hlasu působiti k podpoře a utužení hospodářských ctností v lidu českém vůbec;

2. udržovati ve stálé patrnosti všeliké talenty české, pokud vynikají v oboru výrobní techniky a obchodu, ať působí doma nebo v cizině, aby bylo možno v každém případě potřeby pozornost k nim obracet i na místa je přiváděti, kde by své schopnosti mohli nejlépe uplatniti a zdokonaliti;

3. mladým mužům národnosti české, kteří osvědčili již také prakticky kromobyčejnou schopnost v nějakém oboru výrobní techniky neb obchodu, podporou mravní i hmotnou usnadňovati pobyt ve vynikajících místech výrobních neb obchodních za tím účelem, aby se utužili v příslušné odborné technice a získali rozhledu i zvýšené schopnosti podnikatelské zaměstnáním v závodech zvláště pokročilých a bezprostředním vnímáním života a ruchu důležitých prostředí výrobních a obchodních, tak aby potom mohli získaných zkušeností ve vlasti své plodně zužitkovati;

4. vypisovati veřejné soutěže na řešení problémů pro výrobní techniku některého oboru zvláště závažných;

5. podávati příslušným místům návrhy na změny v organizaci učilišť důležitých pro odborné vzdělání v některé větvi výrobní neb obchodní techniky, na zřizování nových způsobů takových učilišť anebo učitelských stolic i ústavů na vysokých školách atp.;

6. pořádati poučné výklady jednotlivé neb řadové o předmětech, jež týkají se jednotlivých neb všech odvětví techniky výrobní a obchodní;

7. podporovati účely zákonodárství, jakož i státní a zemské správy tím, že vždy bude hotov k požádáním příslušným podávati dobrá zdání v záležitostech, jež se dotýkají obecného národohospodářského dobra státu i země.

Členstvo nového ústavu bude se skládati ze členů řádných, dopisujících a čestných. Počet řádných smí činiti nejvýše 50. Skutečně prozatím obsazeno jen 40. Na nich spočívá hlavní břemeno správy ústavu. V příčině kvalifikace pro úřad členů řádných i dopisujících jest ve stanovách (čl. VI.) předepsáno toto:

»Řádnými i dopisujícími členy se mohou státi mužové české národnosti, kteří mají své řádné bydliště v Rakousku (v zemích v říšské radě zastou-

pených) a nevšedně vynikají odbornicky v praktických povoláních výrobních i obchodních jako samostatní podnikatelé, jako členové sborů řídicích veliké závody neb jako řídicí úředníci takových závodů, aneb jsou na slovo vzati pro svou znalost výrobní techniky, obchodu a národohospodářských poměrů i potřeb vůbec.«

Počet členů dopisujících není omezen. Zvláštní úlohu mají členové čestní. O nich praví stanovы:

»Za členy čestné mohou býti zvoleni bez ohledu na národnost a státní příslušnost zvláště vynikající osobnosti — pokud možno hlavně z povolání výrobních a obchodních — které požívají náležitě vážnosti a vlivu a jsou ochotny podporovat snahy Národohospodářského ústavu hledíc k úkolům čl. II. odst. 3.«

Tu jde právě o úkol, jenž ze všech nejprve tvořil jádro celého plánu. Ostatně mají v příčině podpory mladých mužů, kteří budou na zkušenou do ciziny posíláni (nikoliv na pouhé cestování), také býti za zprostředkování dožadování rakousko-uherských vyslanců a konsulů, s nimiž stanovы dovolují Národohospodářskému ústavu přímý styk.

Vnitřní ústrojí ústavu se dělí na sborová sezení celého ústavu, v nichž mají řádní členové právo hlasovací, a na odbory, ve které se členstvo rozstoupí na základě vlastních přihlášek a které budou v poradách, v nichž i příslušní dopisující členové mají míti právo hlasovací, připravovati pro sborová sezení všechny návrhy, jež se týkají odvětví v oboru zastoupených. Pro návrhy na udělení podpor těm, kdož chtějí se vypraviti do ciziny na zkušenou, bude každého roku zvolena zvláštní porota. Pro ni obsahují už stanovы velmi zevrubnou instrukci.

Fond, se kterým nový ústav svou činnost započíná, činí nyní okrouhle 330.000 K.

Připomenouti jest ještě, že nový ústav není určen k tomu, aby publikoval nějaké spisy, také nesmí se akciemi, závodními podíly nebo peněžními podporami účastniti při nějakých podnikcích. Z celého znění výše otiskčeného čl. II., který vymezuje působnost Národohospodářského ústavu, vyplývá dále, že není účelem jeho, aby se oddával nějaké pravidelné činnosti hospodářsko-politické, jakou provozují obchodní komory nebo zemědělské rady. Není sice ze závažných příčin vyloučena (č. 7, čl. II.), avšak těžiště činnosti ústavu spočívá jinde, v péči o technické pokroky a podmínky podnikatelské zdatnosti. Jdeť tu právě o dělbu práce. Nebyloť žádné potřeby vyvolávati nový ústav, který by s komorami a radami řečenými v stejných úkolech soutěžil. V tom směru panují dosud omyly o povaze nového ústavu a byly také příčinou, že se nehledělo porůznu správně

na volby osob za první řádné členy povolanych. Již k volbě první třetiny řádných členů, kterouž volbu vykonalo valné shromáždění České akademie jako návrhací volbu pro Nejvyšší schválení, byly vyžádány pečlivě odůvodněné návrhy mnohých v českém světě výrobním a obchodním vynikajících osobností. Další volby už se daly výlučně od těchto členů, resp. těch, kteří zase jimi byli zvoleni, za všech ochran objektivnosti. Vždy musily návrhy býti odůvodňovány a rozhodné slovo popřáno žnalcům téhož oboru, jemuž navržený náležel, nebo oborů věcně nejbližších. Všecky volby daly se lístky, tedy hlasováním tajným, aby nebylo žádného nátlaku, který každé veřejné hlasování volební i v užším kruhu způsobuje. Ze přes to mohou vzejít a už vzcházejí jisté nespokojenosti — proč ten ano a onen ne — jest pochopitelné. Ale bylo při volbě řádných členů dbáti nejen toho, má-li kandidát ve svém oboru opravdu tu vynikající odbornost, které požaduje čl. VI., nýbrž může-li také podle jeho poměrů a jiných zaměstnání od něho se očekávati a na něm žádati, že se prací ústavu zúčastní, neboť konceptních sil, které by referáty a pod. pro členy pracovaly, ústav míti nebude, jinak by mu nestačily prostředky jeho k účelům stanovami předepsaným. Bylo proto právě ve stanovách učiněno opatření, že kvalifikace členů řádných a dopisujících je stejná, takže zvolení členem dopisujícím nemůže pro nikoho býti výrazem menší vážnosti. I místní rozdělení členů řádných řídilo se zřetelem na možnost pravidelné účasti při pracích ústavu. Proto na př. připadly na Moravu ze 40 členů řádných jen 3 (Bubela, Seifert, Životský), ač panoval vřelý zájem zabezpečiti zastoupení vynikajících osobností národohospodářského světa moravského. To vše musí pak volbami dopisujících členů se vyrovnati. Bylo ostatně 10 míst řádných členů ponecháno neobsazených, aby se při ustavení odborů mohlo, čeho třeba, doplniti.

Bylo řečeno, že povstává takto ústav ve svém způsobu dosud jediný. On vyrostl však ze zvláštních potřeb našich českých, proto má úkol i ústrojí úplně svérázné. Bude to ústav na jakémkoliv proudu veřejného mínění nezávislý, který ničeho nemusí dbáti než svého důležitého poslání. A nejlepším zpečetěním správného neb pochybného výběru sil budou výsledky.

Morava národohospodářská.

(»Moravská čítanka«, Telč 1907.)

»Těžiště otázky české jest nyní na Moravě« — »V Moravě se rozhoduje otázka česká«. Takové a podobné výroky bylo slyšati v posledních

dobách častěji. Jsou ovšem pravdivy, i když se jimi nechce vyjádřiti více, než že česká Morava rychle dohání na roli politické i v zařízeních osvětových, v čem nepřízní poměrů zůstávala pozadu za českým živlem v království. Jsou však pravdivy i ještě v jiném smysle, jež dobře chápou národní odpůrci naši v zemích českých i jinde. Málo více než dvě desetiletí jest tomu, co věrohodná zpráva vypravovala výrok jistého předního státníka rakouského, že on Moravy počestiti nedá. Ten výrok neprýštil jen z nevědomosti, která se dá klamati povrchným zdáním, čerpaným ze zevních známek poměrů, jež dávají Moravě v tak mnohém směru ještě nátěr německý. Znamenal spíše zásadu vládní, po dlouhé časy na Moravě zachovávanou, na té Moravě, jejíž tři čtvrtě obyvatelstva jsou národně české, takže ona jest co do početních poměrů nejčestější zemí rakouskou. A výrok o zábraně počestění Moravy patrně neměl smyslu jiného, než ten, že vláda se přičiní, aby převládající na Moravě národnost nenabyla ve zřízeních veřejných a v prostředcích kulturních ani té platnosti, k jaké dospěla v Čechách. V platnosti měly zůstati všecky umělé prostředky, kterými se udržovala nadvláda německá na sněmu, v úřednictvu, v zájmových zastoupeních, kterými se zdržoval všemožně rozvoj kulturních prostředků na Moravě. Umělá nadvláda protičeská na sněmě nyní již vzala za své, ale vládní tradice ještě dávno nepominula úplně — jen proud národního života sám prolamoval a podlamoval hráze, které proti němu byly udržovány. Kus po kuse domohl se národní živel český většiny v řadě měst, jež měla v pravdě jen nátěr německý; z počínu obcí a národní svépomocí spolčovací doplnila se síť českého školství středního i odborného. Došlo i na zřízení první vysoké školy české na Moravě, vysoké školy technické. Ale úporný, křečovitý odpor, se kterým se postavilo všecko německo rakouské proti požadavku druhé české university, která nemůže jinde býti zřízena než na Moravě, prozrazuje více než mohou pověděti celé knihy. A no, řeší se na Moravě otázka česká. Každý nový úspěch českonárodní v oboru kulturním, politickém i hospodářském na Moravě znamená nový stupeň k cíli stejně důležitému pro budoucnost celého národa českého jako pro budoucnost Rakouska. Onoť v sousedství mocné říše německé, vždy dobývačné a nyní po světovládném hospodářském předáctví bažící, může si zachovati důvod i záruky samostatného bytí, jen když konečně přilne k ideálu, který mu vytkl velký Moravan Palacký, když se uprostřed velkoněmeckého hnutí r. 1848 opřel konání voleb v Rakousku pro frankfurtský parlament. A ten ideál jest, aby Rakousko bylo štítem a ochranou existence i rozvoje všem národům v něm sloučeným. Silný, ani hrubou mocí bezohledných a násilných utlačovatelů

nezdolatelný národ slovanský v sousedství říše rozpínavé, s níž část obyvatelstva rakouského je stejné národnosti, znamená mocnou překážku pro snahu, které ve zjevném velkoněmeckém hnutí v Rakousku od roku 1870 pořád nepokrytěji se hlásí a s nimiž mnozí, třeba se s nimi zjevně nestotožňovali, aspoň počítají. Právě pak tyto skutečnosti dávají nejhlubší smysl heslu, že se na Moravě řeší otázka česká. Přivést k plné síle dosažitelného rozvoje český lid na Moravě a ovšem též v československé části Slezska — znamená konec politiky, jež žila z tradic státníků, kteří chtěli z Rakouska mít stát německý s vedoucím postavením v říši německé. Když se brzo po porážce rakouské u Hradce Králové utvořila nová říše německá pod císaři z rodu hohenzollernského, tu sice plány o německém Rakousku v čele říše německé se zvrátily v niveč, ale zatím bylo se vládní mocí tolik učinilo pro posilu německví v Rakousku, že podnes mohou z toho vydatně těžiti všickni, kteří se snů o německém Rakousku nechtějí vzdáti, nechtějí tedy obětovati starou vládní tradici a dovoliti, aby se vládlo Rakousku opravdu rakousky, to jest v duchu ideálu Palackého. Český vývoj národní mařil tu neblahou tradicí krok za krokem, nejprve a nejvydatněji v království díky oporám, jež poskytovalo soustředění nejlepších sil národa v Praze. Teprve nověji čelí jim vydatněji též Morava. Proto se zde soustřeďuje dnes také měrou nejvyšší odpor proti všemu, co vadí tužbám vědomého i bezděčného pruského vlastenectví v Rakousku.

Uměle ustrojené soustavy volebního práva neodolají mocným časovým proudům, na záměry vládní nestačí vždy vládní prostředky — bezpečněji než umělé pomůcky politické a správní působí hmotné zdroje hospodářské síly. Otázka česká v Čechách i na Moravě bude teprv rozřešena, když i ve směru právě řečeném budeme si moci dáti odpověď uspokojivou.

Všimněme si tedy Moravy národohospodářské.

Nebudeme vypisovati věci známé, jak jest bohata na půdy úrodné, jak hojně jsou a kde jsou její poklady nerostné, jak od staletí v městech jejích kvetla řemesla a obchod, jak také ona náleží mezi ty země rakouské, kde nejprve se uchytily novověké převraty v technických prostředcích výrobních a dopravních. Také nebudeme sledovati, kde která odvětví výrobní na Moravě dnes kvetou. Obmezme se na jisté skutečnosti rázu povšechnějšího a na úvahy z nich plynoucí.

Ze všech tří zemí koruny české Morava zachovala dosud nejvíce ráz země rolnické, ačkoliv ani ona již více nepatří mezi rolnické země v tom smyslu, v jakém se tento pojem vyjadřuje statisticky. Již totiž ani na Moravě není více plná polovice obyvatelstva živa zemědělstvím. Dle sčítání z r. 1900 bylo z každého tisíce obyvatelů moravských průměrem jen 461

lidí činných v zemědělství a příslušníků jejich, v Čechách ale už jen 357, ve Slezsku pak pouze 351 — v celku zemí předlitavských průměrem ještě 524 a v Uhrách 684. Kdežto pak ve Slezsku a v Čechách žije úhrnem větší počet lidí z průmyslu než ze zemědělství, není tomu posud tak na Moravě. Na 1000 přítomných obyvatelů při sčítání z r. 1900 připadalo v průmyslu činných a jejich příslušníků na Moravě průměrem 340, v Čechách 419, ve Slezsku 460. Jenom na ty, kteří jsou živi zaměstnáním obchodním a dopravním, vypadá na Moravě větší poměrný podíl obyvatelstva než ve Slezsku, totiž na každých 1000 obyvatelů na Moravě průměrem 84, ve Slezsku jen 75, za to v Čechách 107. I pokud rozdělení obyvatelstva dle velikosti obcí, v nichž bydlí, jest výrazem většího neb menšího stupně zemědělskosti, jeví Morava rozhodněji znak rolnického rázu než obě ostatní země. Neboť žije na Moravě z každého 1000 obyvatelů jejich ještě 624 v obcích majících méně než 2000 obyvatel, v Čechách 592 a ve Slezsku už pouze 463.

A Morava má také poměrně více držitelů půdy, neboť vypadá v Moravě na 1000 obyvatelů 223 případů držby pozemkové,* v Čechách jen 138, ve Slezsku 107, tedy na Moravě více než dvakrát tolik jako ve Slezsku. To ovšem se nevysvětluje jedině větším stupněm průmyslnosti, nemohl by z té příčiny jedině býti rozdíl tak příkrý, tím spíše, anať na Moravě je spolu poměrná lidnatost menší (průměrem 110 obyvatelů na 1 čtv. kilometr proti 122 v Čechách a 132 ve Slezsku). Vysvětluje se ta věc také rozdělením držby pozemkové. Připadát na Moravě na jeden případ držby průměrem 4·1 ha půdy vůbec (vzdělané 4·9 ha), kdežto v Čechách 6·0 ha (vzdělané 7·5 ha), ve Slezsku 7·1 ha (vzdělané 8·7 ha). Tento stav zračí se také v poměru, v jakém jsou k sobě čísla o jednotlivých hlavních rozdílech pozemkové držby. V Moravě připadá skoro polovice (49·6 proc.) všech případů držby pozemkové na majetek půl ha nepřesahující (v Čechách 42·9, ve Slezsku 35 proc.); o něco více než třetina případů (36·2) vypadá na držbu mezi půl ha až 5 ha (v Čechách 38, ve Slezsku 43·4 proc.); za to jen 13·8 proc. na případy držby pozemkové mezi 5 až 50 ha (v Čechách 18·5, ve Slezsku 20·7 proc.). Ovšem na držbu této posléz řečené třídy připadá i na Moravě skoro stejně jako v Čechách bezmála polovice všeliké plochy, přesně 46·8 proc., v Čechách pak 46·3, ve Slezsku jen 41·2 proc., kdežto na vlastní velké statky (o více než 200 ha) na Moravě méně než v Čechách i než ve

*) Jest řeč toliko o případech držby pozemkové a nikoliv o počtu držitelů, neboť statistika držby pozemkové zjišťuje se podle obcí a jen částečně se při tom i početně vystihnou případy, kde téměř držitelů v různých obcích téhož okresu neb v různých okresích pozemky patří.

Slezsku; připadá na ně z veškeré půdy na Moravě 32 proc., v Čechách 34·8 proc. a ve Slezsku 39·9. Rozdělení držby pozemkové jest tedy na Moravě poměrně příznivo a mezi držiteli půdy plná polovice (50·8 proc.) provozuje zemědělství jako povolání — v Čechách i ve Slezsku jen málo přes 35 proc.; domkářů jest mezi držiteli pozemků na Moravě necelé 31 proc., zbývajících 18 proc. připadá na takové, kteří mají hlavní povolání jiné, kdežto v Čechách činí domkáři skoro 38 proc. a ostatní držitelé půdy přes 27, ve Slezsku domkáři přes 40 a ostatní nezcela 24 proc.

Ačkoliv — jak jsme viděli — průmyslový ráz, pokud znak jeho hledáme v poměrném čísle lidí živících se zemědělstvím nebo průmyslem, v Čechách a zvláště ve Slezsku je zjevnější, přece, když přihlédneme ke skladbě obyvatelstva průmyslového, poznáme, že v početně obmezenějším kruhu průmyslového obyvatelstva poměrné zastoupení velikostních skupin závodů průmyslových v Čechách a na Moravě se mnoho neodchyluje, ano, že poměrné zastoupení největších závodů průmyslových jest právě na Moravě větší. Podle sčítání živností z června 1902 bylo z každého 1000 hlavních závodů živnostenských (malých, středních i velikých) takových, ve kterých je zaměstnáno osob:

	jediná	2—5	6—10	11—20	21—100	101—300	přes 300
v Čechách	403	496	42	17	18	4·4	1·7
na Moravě	391	495	42	16	16	4	2
ve Slezsku	363	507	57	20	25	6·1	3·8

Počítáme-li prvé dvě skupiny mezi živností malých, další tři mezi středních a poslední dvě za veliké, můžeme ten obraz zkrátiti tak, že v každém tisíci samostatných závodů živnostensko-průmyslových připadá (v čas sčítání činných) na

	malé	střední	veliké
v Čechách	899	77	6·1
na Moravě	886	74	6·0
ve Slezsku	870	102	9·9
kdežto v celém Předlitavsku	886	81	4·8

Z každého pak tisíce lidí v závodech těch zaměstnaných (i zaměstnatele v to čítajíc) připadá na lidi zaměstnané v závodech

	malých	středních	velikých
v Čechách	355	277	357
na Moravě	341	254	386
ve Slezsku	233	245	512
v celém Předlitavsku	385	286	317

Což tedy zřejmě dosvědčuje, že sice průmysl na Moravě proti zemědělství jest méně četný než v Čechách a zvláště než ve Slezsku, že však jsou zahrnuty v tom poměrně menším celku závody veliké, mohutnějšího

rozsahu nežli v Čechách. Vůbec však vyplývá z přirovnání průměru celorakouského, že Morava náleží v Rakousku k zemím průmyslově nejvyspělejším.

Až potud by obraz náš byl velmi příznivý. K neveselejšímu dospějeme, když se ohlédneme, jak se v zemi, obývané ze tří čtvrtin lidem národnosti české, věc má s národností vlastníků závodů středních a velikých. Neboť v rukách těchto jest soustředěna moc, která v kulturních i politických snaženích nemálo se pocituje. Na tom, jak oni jsou zastoupeni v jednotlivém národě, závisí velikou měrou moc a váha toho národa naproti všemu nepřítelstvímu i nepřátelskému tlaku. I víme všickni, že jsme v tom směru dosud opozdili. Nad jiné jasně to ukazuje skutečnost, že mezi pěti průmyslovými skupinami, jež vysílají své zástupce do úrazových pojišťoven dělnických, ani v Čechách ani na Moravě není jediného Čecha mezi zástupci zaměstnavatelů a z obchodních komor v zemích koruny české jediná má složení české — průmyslově poměrně slabší budějovická — dvě jiné, v Praze a Plzni, mají sice většiny české, ale nejvyšší poplatnické skupiny průmyslu i obchodu jsou v nich zastoupeny členy německými, v obou pak obchodních komorách moravských teprve při posledních volbách po neobyčejném a obětovném úsilí pronikli ponejprv ve skupinách nejnižších poplatníků národní zástupci čeští. Není ostatně potřeba dokladů pro věc, nám všem z každodenní zkušenosti známou.

Patříme-li na vývoj svého písemnictví a umění, vidíme-li hojnou síť českých škol od nejnižších k nejvyšším, zdává se nám, že naše obrození národní, po hrozném dvousetletém úpadku hloučkem mužů směle a odhodlaně započaté a vlivem jejich následovníků srdcem i duchem silných dále vedené, jest již v podstatě dovršeno. Ale stav náš hospodářský praví nám, že nikoliv. Požehnané dílo našeho obrození národního přivedlo nás ve mnohých směrech už zase ke stupni takovému, že lze nám měřiti se s jinými národy, pokládati se za rovnocenné jim. Ale toho dosud nedosáhlo obrodné dílo naše, aby odčinilo následky, které přinesl úpadek náš národní ztrátou těch tříd společenských, které v nynějších společenských zřízení jsou nositeli nemalé části moci a nezávislosti národní. Právě v době našeho nejtěžšího úpadku národního provádělo se velké a dalekosáhlé národohospodářské přetvoření po Evropě. Za účinné podpory a přízně státu, který se jal horlivě a záměrně podporovati rozkvět všech větví výroby, zvláště průmyslové, a snažil se oživit obchod zahraniční, vyvíjeli se vedle starých čelných stavů nové mocné třídy společenské, jejichž rostoucí vliv nespočíval na privilegiích rodových, nýbrž na předáctví, jehož si zjednávaly podnikatelským vůdcovstvím jak

v oborech průmyslu, pracujícího s novými technickými prostředky, tak v oborech tržby, bankovníctví i dopravnictví. Dávající všemu hospodářskému životu rozmachy před tím netušené zároveň soustřeďovaly v rukách svých kapitál a s ním hmotnou i všelikou jinou společenskou moc, která jim dopouštěla vyrovnávat se vahou svého vlivu na veřejnou správu a na různé směry života lidu potomkům bývalých privilegovaných stavů rodových. Ano tyto posléz řečené stavy nemajíce stejné zdatnosti a schopnosti v činnostech výrobního podnikání a v obchodních závodech, jako ony nově se tvořící vrstvy velkovýrobní a obchodnické, z části po stránce hmotné přímo upadaly, z části aspoň nedovedly s těmito zachovat stejný krok. Celý tento vývoj společenský, událost nedostižné společensko-historické důležitosti, u nás se udál proti nám. Starých stavů, rodových přechovatelů společenské moci, jsme v době úpadku svého pozbyli, nové vznikaly dlouho výlučně v řadách národních našich protivníků, a když i porůznu z řad našeho lidu energičtí jednotlivci vlastní silou a přízní okolností k povýšenějším postavením se povznegli, neodolatelný proud společenských stykův a vlivů je odnárodňoval. V době tohoto velikého přetvořovacího kvasu buditelé čeští prováděli první kroky národního obrození. Pomocí knihy oživovali a zvelebovali zanedbaný a opovrhovaný jazyk a obrazy staré slávy i nadějemi v číselnou mohutnost Slovanstva vnášeli ducha vzkříšení do chýš venkovských a do příbytků malého živnostníka městského. Vnášejíce ducha toho do škol národních a znenáhla i do poněmčelých středních, kladli základy k obnovení národního rázu v těch vrstvách společenských, ke kterým se hlavně obraceli zdatnější neb šťastnější synové chudších tříd národu zachovaných, když se chtěli vyvinouti do postavení poměrně příznivějších. V povoláních učennějších, v povoláních kněží, učitelů, lékařů, advokátů, úředníků všeho druhu vidíme nové nasazování tříd středních, jejichž vývoji novověké poměry byly příznivé. Na vydatnější nasazování nových českých živlů v zámožnějších vrstvách středních stavů výrobních i konečně ve vrstvách velikého podnikatelstva dochází teprve znenáhla v posledních desítiletích, když nás v tom směru německý živel dávno valně předběhl.

Pravíme, že národ se společensky obnovuje, to jest postupně dospívá k takové skladbě svých různých vrstev, která by se srovnávala s panujícím společenským složením nejvyvinutějších národů. Bylo by to úsilí beznadějně, kdyby se bralo doslova, co se běžně učívá o přemoci kapitálu, že totiž značný majetek kapitálový nemožným činí vzestup k lepším postavením lidem sice zdatným a příčinnivým, ale méně majetným. Na štěstí není tomu tak doslova.

U národů, ve kterých kapitalistické směry výroby a obchodu dospěly k nejvyšším stupňům dosud známým, přece se ustavičně může sledovati zjev, že jednotlivci ozbrojení podnikavostí, velkým věděním odborným, čilostí a vytrvalostí, vůbec silnými dary ducha a povahy, z počátků malých stupeň po stupni se vyšínují k velkopodnikatelské samostatnosti. Kapitalistický ráz neznamená slepou nadvládu hmoty, vůdčím přece zůstává duch, když se bystře dovede zmocniti nových pokroků technických, vystihnouti potřeby, vniknouti v záhady trhu, sledovati hru nabídky a poptávky a kořistiti ze všeho toho poznání. Zmalátňující a hloupá jest víra, že se tyto vlastnosti dědí. Nabývají se různými vychovacími vlivy, jež tam, kde se člověk už narozením dostává do kruhu podobných lidí, bývají arci zcela bezděčné. Kde tomu není, musí býti péče o ně záměrnou, ať už jde o vychování skrze jiné neb o vlastní vědomé sebevychování. Ani jedno slovo z bohatého pokladu řeči kteréhokoliv národa by dítě nejvzdělanějších rodičů v nejpokročilejším národě samo ze sebe nevytvořilo, kdybychom je hned od narození naprosto osamotili — ani jeden z oněch mravních citů, jimiž se lišíme od zvířete, by v nás nevznikl, kdyby nám nebyl vštípen pomocí řeči a jiných smyslových dojmův. Proč by měly zrovna podnikatelské schopnosti a vůbec dokonalejší hospodářské způsobilosti býti čímsi vrozeným? Ostatně dostačí se ohlédnouti mezi lidmi českými, kteří v posledních desítiletích dospěli k vynikajícím postavením podnikatelským ve výrobě jakékoliv, abychom už poznali, jak málo jest mezi nimi takových, kteří by byli své závody prostě zdědili, ať už od otců národně uvědomělých nebo německých. Samovolným počestěním velkopodnikatelů německých vůbec nejméně nám přirostlo předáckých osob podnikatelských. A to je úkaz nanejvýš potěšitelný a nadějný. Svědčíť, že mezery, kterou mezi naším a německým rozvojem hospodářským vytvořily neblahé běhy časové, s úspěchem stále rostoucím dostihnouti lze. V naší době sice mocné hnutí dělnické, podporované zákonodárstvím i veřejným míněním, zmirňuje pouto závislosti dělníka na zaměstnavateli a zlepšujíc po stránce hmotného zabezpečení postavení onoho, způsobuje jisté pošiny v rozdělení důchodů ve prospěch dělnictva a tím i jisté nenáhlé vyrovnání nejostřejších protiv majetkových. Ale dokud potrvají základy nynějšího společenského zřízení — a podobá se, že přese všecko úsilí organizovaných stran socialistických ještě na dobu více než dozrnou potrvají — nemůže se národ náš zříkati tužeb po stejných pramenech a prostředcích moci, jakými vládnou národové jiní a zejména ti, kteří těchto prostředků moci proti němu, i proti jeho kulturním důležitostem dovedou obratně a vydatně využítkovávati.

Jistá kapitálová síla v našem lidu jest. I na Moravě. Měření ji podle stavu vkladů u bank a spořitelen, ovšem zrovna na Moravě jest nesnadno. Samostatných bank českých Morava nevytvořila. Když novější dobou i na Moravě život hospodářský, zvláště v městech, vyžadoval forem bankovního úvěru, mohly prostě naskočiti pobočky českých bank pražských. Na kolik jde o drobnější ústavy úvěrní, zejména spořitelny a záložny, tu trvá na Moravě podobný stav jako v Čechách, jenže na Moravě ještě nápadněji. Spořitelny ve správě německé vládnou většími kapitály než ty, které jsou ve správě české. Obraz kapitálové síly obou národností či lépe těch vrstev, jež se s úsporami svými uchylují do spořitelen, výkazy spravovaného jmění obou těch skupin spořitelen proto nepodávají, že na Moravě nemalá část spořitelen starších jest v městech, jež tvoří o sobě neb s okolím nejbližším německé národnostní ostrovy, a do spořitelen těch měst vkladatelé čeští ode dávna se uchylovali a dosud uchylují. Příkladá-li tedy z 365,000.000 korun aktiv všech 69 spořitelen moravských koncem r. 1903 na 32 venkovských spořitelen českých jen 80,000.000 korun, jest to z části vysvětlitelnou řečenou skutečností a kratší dobou trvání spořitelen českých. Ovšem jen z části, neboť příznivější poměrně hospodářský a majetkový stav německé menšiny jest nepopíratelnou a nepopíranou skutečností. Na tom také nic nemění další skutečnost, že občanské záložny na Moravě, podobně jako v Čechách představují větší kapitálovou sílu než německé, počtem menší, takže na 279 milionech aktiv všech obč. záložen moravských účastnily se české roku 1903 sumou 213 milionů, na 244 milionech vkladů 187 milionů a na 12,800.000 K rezervních fondů více než 10 milionů. Trpčí než poměrná německá převaha, která se i tu postupně odčiňuje, jest faktum, že podle neklamného svědectví četných případů nestojí správa záloženství českého průměrem na těch nezbytných základech správnosti, obezřelosti, ano porůznu i poctivosti, která je při správě svěřeného jmění dvojnásobně hospodářskou i mravní povinností, na to pak v národě, ve kterém s každým grošem kapitálovým jest účtovati jakožto s vážným činitelem národní síly a platnosti. Svěřovati správu takových ústavů rukám neschopným, dopouštěti se nepoctivosti při ní anebo i jen nedostatkem péče dozírací usnadňovati nepoctivost, není menším proviněním na národě nežli kterékoliv jiné z těch, jež bývají veřejnou potupou stíhána, ano je horším než mnohé z těchto.

Tak řečená spořitelní a záložní společenstva soustavy Raiffeisenovy jsou původu poměrně nového, tak že jakožto činitel kapitálové síly valně na váhu padati dosud nemohou. Jejich význam spočívá ve skutečnostech jiných. V tom především, aby na podkladě důvěrnější vzájemnosti užších

sousedství usnadňovaly úspory a osobní úvěr způsobem, který lid hospodářsky vychovává a potřebné v tom směru ctnosti tuží.

Nevalný jest dosud na Moravě počet větších průmyslových závodů českých, náležejících jednotlivcům, ač právě ne jeden z nich, ba skorem všechny, jsou svým založením a vzrostem doklady, že ani českému člověku nejsou nedostižny vysoké stupně podnikatelské čilosti, obchodnického ducha, příčinnivosti, rozhledu a potřebného odborného vědění. Čím více takových bude, tím více sami mezi sebou budeme míti půdy pro ono bezprostředné a třeba bezděčné pěstování smyslu pro samostatné hospodářské úkoly, které dorostu průmyslových a obchodních vrstev i krajů jest na snadě měrou mnohem hojnější. Ale pouhý spoleh na takové bezděčné a takřka nepozorovaně uchvacující vlivy nám nesmí stačiti. Pozorujeme to právě pohříchu nezřídka v Čechách, kterak synové mužů, kteří se vlastní silou z počátků skrovných vypracovali k podnikatelským postavením poměrně vynikajícím, nemívají ani snahy ani síly jíti po stopách otců, těžiti hřívnou nabytou a množiti ji. Snad nejčastěji proto, že otcové sami dost nedbají, aby v čas a důsledně pěstovali v synech vlastnosti k tomu potřebné.

Ostatně závody jednotlivců nejsou jedinou formou podnikatelského uplatnění sil národních. Majetkově slabším poskytuje podnikatelské spolčování nejsnadnější cestu, aby si získali výhod podnikání ve velkém. Cesta ta nastoupena byla na Moravě zejména v oboru tak řečeného průmyslu zemědělského zakládáním spolkových cukrovarů, sladoven a pivovarů. O správě takových podniků lze říci, co bylo řečeno o správě záložen. Zpravidla však vyžaduje ona ještě vyspělejší schopnosti, nejenom co do odborné znalosti té které výroby, ale též po stránce obchodního vedení a podnikatelské obratnosti. V nedostatečnosti kapitálové výpravy a ve slabé schopnosti obchodnické bývá hlavní příčina, ne-li nezdaru, aspoň neuspokojivého výsledku takových podniků. A přece už při založení nějakého průmyslového závodu, volbě místa, opatření kapitálu, nesmí rozhodovati žádný záhud fantazie, žádné důvěřování v ten či onen příklad, nýbrž přesný a chladný úsudek obchodnický zvláště o nákladech výrobních a rozsahu možného odbytu i prostředcích k zabezpečení jeho nutných. Proto stává se nezřídka, že schopný obchodník s lepším úspěchem založí a vede průmyslový závod, aniž měl zevrubné studie a dlouhé zkušenosti v příslušném oboru technickém, nežli výlučně technický odborník, jemuž schází způsobilost obchodnická. Kde tedy hledati nejvhodnější cesty praktického vychování národohospodářského, netřeba napovídati.

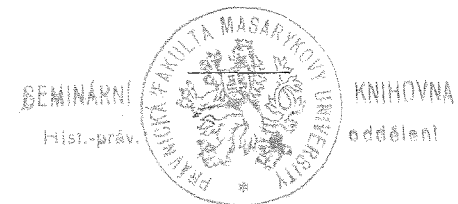
Stupeň obchodnické zdatnosti ve spojení s využitkováním všech pokroků technických rozhodne konečně také o míře národohospodářského úspěchu a posílení lidu českého, pokud jde o menší společenské podniky maloroľnické, jež v podobě družstev mlékařských, dobytkařských a j. nynější doby i mezi českým roľnictvem na Moravě se rozšířily. Zde jde o věc velikého dosahu. I moravského roľníka a také v krajích s půdou výbornou kruší krise, jež stlačuje ceny obilí; celá řada jiných svízelů, jež souvisí s dopravou, přísnou zvěrolékařskou praxí pohraničnou, s kolísáním cen cukru a jejich vlivem na ceny řepní, kruší jej i tehdy, když je dobrým, pilným, bdělým a šetrným hospodářem, a urychluje jeho pád, nemá-li těch vlastností. Rolnické organizace družstevní mají plodinu polní přiváděti přímo do poslední ruky ve velkém nakupující a tím mají zachrániti roľníka od závislosti na obchodnických prostředkovatelích, kteří z jeho tísní a jeho podnikatelské neobratnosti kořistí; mají mu zjednati možnost, aby využil pro sebe všech výhod stanovení cen. Nejde tedy pouze o to, obchodníka kořistivého se zbaviti, ale zároveň obchodníkem býti, dovésti na trhu totéž co on. Proto nemůže býti úspěch družstevní náhlý. Ale organizace družstevní má konec konců sloužiti k tomu, aby se zachovala půda, na níž lid náš sídlí, v rukách dělných, schopných ji uhájiti a na ní udržovati zdravý, statný rod. Proto má tak veliký dosah v dnešních poměrech. Nemá-li však selhati, musí v ní míti slovo jen nejschopnější, nejčilejší a nejpoctivější živly roľnické, daleké vši plané frázovitosti a odhodlané k pevnému a důslednému vylučování všech s věcí nesouvisících hesel a všeho mimohospodářského stranicví z tohoto ryze podnikatelského družstevnictví. Projde asi v příznivém případě doba celého jednoho pokolení, než se v těchto organizacích vyškolí pevný kmen obchodnický schopných roľnických odborníků a dojde se k tomu cíli tím rychleji, čím méně se tento vyškolovací úkol zůstaví náhodě, čím více a jasnějšího vědomí bude o všem, čeho tu vlastně jest třeba, a čím více se podle toho bude jednati a pomáhati. Nejsme první mezi zemědělskými národy evropskými, mnohým se dosud nevyrovnáme; ale lid náš jest najisto pokročilejší v odborném věděni a konání roľnickém nežli v podnikatelské čili obchodnické stránce živnosti roľnické, ač právě tato stránka pořád a pořád o zdu roľníka rozhoduje. Ale předčí nás také nejeden národ jiný jistými ctnostmi, vlastnostmi mravními, které k hospodářským úspěchům jsou nezbytny. Tu pak se nám naskýtá problém širší pozornosti hodný — neboť nedostatky řečených vlastností neobmezují se v našem národě na roľníka, jsou obecným nedostatkem národním, kterýž nesouvisí s nějakou zděděnou vlohou, nýbrž prostě s dosavadním chodem našeho vývoje, s povahou prostředí,

ve kterých mnoho pokolení našeho lidu vyrůstalo, a se směry vychování, jež tím byly podmíněny. Tedy věc, kterou lze změnití záměrnou pospolitou péčí národní. V tom směru musí pomáhati i škola. Kéž by toho nezapomínala pro jiná, toliko zdánlivě závažnější, v pravdě jen přechodná a přeľudná hesla!

A tak, shrneme-li vše, co pověděno, znamenáme, že se opravdu řeší na Moravě otázka česká. Nikoliv v tom smysle, že by v Čechách už vše se bylo stalo nebo zabezpečilo pro její rozřešení, ale v tom, že se na Moravě záměrnou, všestrannou péčí — vylučující všecka dělicí hesla, jež jsou luxusními pro malý národ o životní nutnosti bojující — musí doháněti, oč český lid v Čechách v šťastnějších okolnostech ji předhonil a to nejen v organizaci kulturní, nýbrž též po stránce hospodářské. Je nám třeba národního vlastenectví hospodářského. Málo lidí si dosud úplně uvědomuje jeho velikou důležitost — a přece na něm záleží především, bude-li míti doháněcí naše dílo úspěchy rychlejší či jenom pomalé.

O B S A H .

I. Z politiky úvěrní.	
Banky (1907). I. Obraz povšechný	2
II. Banky v Rakousku	27
H. Schulze-Delitzsch a záložny české (1883)	46
II. Z finanční vědy.	
Počátkové nauky o dani progressivní	61
III. Ze statistiky.	
Pěstování statistiky v Čechách (1898)	76
Příbytečné poměry velkých měst rakouských se zvláštním zřetelem ku Praze a předměstským obcím (1895)	89
IV. Vzdělávací problémy.	
O úkolech vyšších škol obchodních (1907)	107
Vysoké učení obchodní (1907)	118
Národní hospodářství na školách obchodních (1910)	129
O studiu věd sociálních (1902)	140
Sociální úloha kněžstva (1905)	152
O vědeckých spolcích odborných (1873)	162
V. České obrození národohospodářské.	
Národohospodářské potřeby české (1904)	168
České a německé »Svůj k svému« (1909)	179
Národohospodářský ústav při České akademii (1907)	210
Morava národohospodářská (1907)	214

REV15

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 5 0 0 9 0 5

ROBERT REJMA
Katedra
ÚK PrF MU Brno